

ธงไตรรงค์กับการสร้างอุดมการณ์รัฐไทย พ.ศ. 2459 - 2520

นางสาว ชนิตา พรหมพยัคฆ์

สถาบันวิทยบริการ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2543

ISBN 974-346-396-8

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THAI TRICOLOUR AND THE CONSOLIDATION OF STATE IDEOLOGY, 1916 - 1977

Miss Chanida Prompayak

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts in History**

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2000

ISBN 974-346-396-8

ชนิดา พรหมพยัคฆ์ : ธงไตรรงค์กับการสร้างอุดมการณ์รัฐไทย พ.ศ. 2459 – 2520 (THAI TRICOLOUR AND THE CONSOLIDATION OF STATE IDEOLOGY, 1916 – 1977) อ. ที่
ปริกษา : อ. ดร. สุก จอนเจดสิน, 172 หน้า. ISBN 974-346-396-8.

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายศึกษาถึงความพยายามของรัฐตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงสมัยต้นรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ในการสถาปนาให้ธงไตรรงค์ เป็นสัญลักษณ์ที่มีความสำคัญและความศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งการใช้ธงไตรรงค์เป็นสัญลักษณ์ในการสื่อ ผ่านอุดมการณ์ของรัฐไปสู่ประชาชน

ธงไตรรงค์ ได้รับการกำหนดให้เป็นธงชาติสยาม ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งยังได้ทรงกำหนดนิยามความหมายของธงไตรรงค์ ซึ่งได้รับการแพร่หลายต่อมา โดยแถบสีต่างๆ บนธงไตรรงค์นั้นเป็นเครื่องหมายแทนสถาบันที่สำคัญของชาติไทย ได้แก่ สีแดงหมายถึงชาติ สีขาวหมายถึงพุทธศาสนา และสีน้ำเงินหมายถึงพระมหากษัตริย์ ต่อมาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐบาลพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา และรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ทำให้ธงไตรรงค์ มีความศักดิ์สิทธิ์ควรแก่การเคารพ ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงเอกราชและอธิปไตยของชาติ โดยมีการกำหนดระเบียบมารยาทที่จะปฏิบัติต่อธงไตรรงค์ และกำหนดพิธีกรรมแสดงถึงความสำคัญของธงไตรรงค์ขึ้นด้วย คือการเคารพธงชาติเป็นประจำทุกวันในตอนเช้าเมื่อชักธงขึ้นและตอนเย็นเมื่อชักธงลง หลังจากสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในสมัยแรกแล้ว ธงไตรรงค์จึงเป็นสัญลักษณ์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์และสำคัญแทนความเป็นชาติไทย และแสดงถึงอำนาจของรัฐไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งธงไตรรงค์ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญในการต่อสู้กันทางอุดมการณ์ทางการเมืองดังในกรณีของการเคลื่อนไหวทำทนายอำนาจรัฐของขบวนการคอมมิวนิสต์ และ ในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

ภาควิชา ประวัติศาสตร์
สาขาวิชา ประวัติศาสตร์
ปีการศึกษา 2543

ลายมือชื่อนิสิต.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

#4080117022 : MAJOR HISTORY

KEY WORD: THAI TRICOLOUR / STATE IDEOLOGY

CHANIDA PROMPAYAK : THAI TRICOLOUR AND THE CONSOLIDATION OF STATE IDEOLOGY, 1916 – 1977. THESIS ADVISOR : SUD CHONCHIRDSIN, Ph. D. 172 pp. ISBN 974–346–396-8.

This thesis aims to study attempts of Thai governments from the reign of King Rama VI to the beginning of the Thanin Kraivixien regime to make Thai tricolour meaningful as a sacred symbol and as a means of instilling state ideologies into its people.

Thai tricolour was first made national flag by King Rama VI. It was also he who first explained the meanings of different colours of the flag, i.e. red represented the nation, white represented Buddhism whilst blue symbolised monarchy. After the 1932 “revolution”, the Phraya Phahol and Phiboon regimes added new meanings to the Thai tricolour. It was then a sacred symbol of the nation which deserved great respect because it represented national independence and sovereignty. Rules and rites in connection with the flag were regulated and implemented in order to further strengthen its importance. Among these rites, the most significant one was the daily flag salute in the morning and the evening. Thanks to rules and rites, Thai tricolour became an important and sacred symbol of Thai nationhood and political power since the first regime of Phiboon. Later on, it was used as a political symbol of ideological warfare by different groups in the kingdom as clearly demonstrated in the communist movements against the government and in the 14 October 1973 and 6 October 1976 incidents.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา ประวัติศาสตร์
สาขาวิชา ประวัติศาสตร์
ปีการศึกษา 2543

ลายมือชื่อนิสิต.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จเรียบร้อยลงได้ด้วยความช่วยเหลือของบุคคลต่างๆ ที่ให้ความกรุณา และช่วยเหลือมาโดยตลอด

ผู้เขียนขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร. สุก จอนเจดสิน อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ เป็นอย่างสูง ที่กรุณาให้คำปรึกษาและคำแนะนำต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่ ตลอดช่วงระยะเวลาการทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้

ขอบพระคุณอาจารย์ฉลอม สุนทรวาณิชย์ ที่กรุณาอ่าน ให้คำแนะนำ และช่วยแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ อย่างละเอียดถี่ถ้วน ขอบพระคุณ ผศ. ดร. ธเนศ อภรณ์สุวรรณ ที่กรุณาชี้แนะประเด็นต่างๆ ตั้งแต่ครั้งการเสนอความก้าวหน้าวิทยานิพนธ์ และรับเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอบพระคุณอาจารย์สุวิมล รุ่งเจริญ ที่เอาใจใส่ห่วงใยมาโดยตลอดระยะเวลาที่ศึกษาอยู่ในภาควิชาประวัติศาสตร์ รวมทั้งช่วยแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณอาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ทุกท่าน ที่ให้ความเมตตาและความรู้ต่างๆ แก่ผู้เขียนมาตลอดหลายปี

ขอบคุณมากๆ สำหรับ พี่เอ - นันทิยา พิมลศิริผล ที่ช่วยจัดการดูแลชีวิตและการเรียนในช่วงปริญญาโท พี่ฟู - สุวัศดี โภชน์พันธุ์ คอยเป็นธุระช่วยจัดการเรื่องต่างๆ อย่างเต็มอกเต็มใจเสมอ เล็ก-ปวีณา วังมี แบ่งปันหลักฐานข้อมูลต่างๆ ให้โดยตลอด และบี - สุมาลี พันธุ์ยุรา ที่ให้กำลังใจกันเสมอมา ทุกๆ คนทำให้พยายามเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้จนสำเร็จลงได้

ขอบคุณรุ่นพี่รุ่นน้องทุกคนที่คอยถามไถ่ห่วงใยช่วยเหลือ พี่เสย-วีระศักดิ์ และพี่เต้-ทวิศักดิ์ ช่วยอ่าน วิจัยและให้คำแนะนำต่างๆ โดยตลอด พี่หน้อย-จิรพล ส่งคำแนะนำมาในยามที่ต้องการขอบคุณพี่ทิพย์-กมลทิพย์ ที่นึกถึงกันเสมอเมื่อเจอเรื่องเกี่ยวกับธง และประจักษ์ ที่ได้แนะนำหลักฐานให้ ขอบคุณพี่แป้ง พี่บี ที่คอยถามข่าวคราวและเสนอความช่วยเหลือต่างๆ รวมทั้งน้องฝน-พิม-จิน น้องๆ ที่ได้พูดคุยปรับทุกข์อยู่เสมอ

สุดท้ายขอขอบพระคุณคุณพ่อและคุณแม่ ที่สนับสนุนการเรียนของลูกอย่างเต็มที่ และพยายามเข้าใจสิ่งที่ลูกทำเสมอมา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่	
1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา.....	3
1.3 ขอบเขตของการศึกษา.....	3
1.4 แนวคิดสำคัญของการศึกษา.....	3
1.5 วิธีการดำเนินการศึกษา.....	4
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	4
2 การใช้ธงในรัฐไทยก่อนการใช้ธงไตรรงค์.....	5
2.1 ธงแดง: เครื่องหมายเรือสินค้าในสังกัดสยาม.....	8
2.2 ธงช้าง: ธงชาติสยาม.....	13
2.3 ธงกับอุดมการณ์ของรัฐ.....	16
3 ธงไตรรงค์ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475.....	25
3.1 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบธงชาติสยาม.....	27
3.2 การสร้างความหมายในเชิงสัญลักษณ์ให้กับธงไตรรงค์.....	36
3.3 นิยามความเป็น “ชาติ” ของรัชกาลที่ 6.....	41
3.4 ความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงธงชาติในสมัยรัชกาลที่ 7.....	52
3.5 ความพยายามในการออกกฎหมายควบคุมการชักธงต่างประเทศ.....	63
4 ธงไตรรงค์ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475.....	68
4.1 ธงไตรรงค์ในช่วงรัฐบาลพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา.....	70
- ธงไตรรงค์กับโครงการปลูกใจให้รักชาติ.....	70
- การออกกฎหมายเกี่ยวกับธงชาติ.....	72

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		
-	การอธิบายถึงชาติในแบบเรียน.....	82
4.2	ธงไตรรงค์ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม.....	85
-	งานฉลองวันชาติและสนธิสัญญา.....	86
-	รัฐนิคมฉบับที่ 4 เรื่องการเคารพธงชาติ.....	91
-	การรณรงค์เรื่องการเคารพธงชาติ.....	94
-	ธงไตรรงค์กับขบวนการชาตินิยมของรัฐสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม: การเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศสและการแผ่ขยายของมหาอาณาจักร ไทย (Pan-Thai-ism).....	111
5	การทำทายอุดมการณ์ธงไตรรงค์.....	124
5.1	การเผยแพร่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์และการใช้สัญลักษณ์ทางการเมือง.....	124
5.2	ลัทธิคอมมิวนิสต์กับการทำทายอุดมการณ์ธงไตรรงค์ในช่วงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม(ครั้งที่สอง) จนถึงรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์	129
.....		
5.3	ธงและสงครามสัญลักษณ์ระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย.....	134
5.4	ธงไตรรงค์กับการเคลื่อนไหวทางการเมืองในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519.....	140 150
6	บทสรุป.....	155
รายการอ้างอิง.....		172
ประวัติผู้เขียน.....		

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

การเกิดรัฐชาติ (nation-state) ที่เริ่มจากยุโรปในช่วง 2 ศตวรรษที่ผ่านมา ทำให้เกิดองค์ประกอบอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของรัฐชาติ ซึ่งเรียกว่าเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ อาทิเช่น ประวัติศาสตร์ชาติ ภาษาประจำชาติ เครื่องแต่งกายประจำชาติ รวมทั้งสัญลักษณ์ประจำชาติที่สำคัญก็คือ ธงชาติ โดยการมีธงประจำชาติของตนเองนั้นเป็นเครื่องหมายสำคัญอย่างหนึ่งที่แสดงถึงการเป็นชาติอย่างสมบูรณ์

ในรัฐไทยนั้น ธงชาติ เพิ่งเกิดขึ้นได้ประมาณร้อยปีมานี้ พร้อมกับกระบวนการสร้างรัฐสมัยใหม่ของสยาม แต่ในปัจจุบันธงชาติได้กลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญสำหรับสังคมไทย โดยเป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปถึงความหมายและความสำคัญของธงชาติ ว่า “ชาติที่มีอารยธรรมรุ่งเรือง มีเสถียรภาพและอธิปไตย จึงต้องมีสัญลักษณ์แห่งความเป็นชาติ ความเป็นหมู่เหล่า ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และประกาศเกียรติคุณของชาติ ให้ประจักษ์แก่ชาวโลกทั่วไป สัญลักษณ์ที่ใช้กันทั่วโลกนั้น ได้แก่ ธงชาติ การประพุดปฏิบัติต่อธงชาติโดยทั่วไปจึงเสมือนการประพุดปฏิบัติต่อคนในชาติ ซึ่งเป็นเจ้าของชาตินั้น”¹ นอกจากนั้นแล้วการปฏิบัติต่อธงชาติด้วยความเคารพ การชักธงชาติในวันสำคัญ การเคารพธงชาติเป็นประจำทุกวันของประชาชน และการที่นักเรียนต้องเข้าแถวเคารพธงชาติก่อนเข้าเรียน ยังเป็นสิ่งที่ได้รับการปฏิบัติ อาจจะนานตราบเท่าที่ชุมชนทางการเมืองที่เรียกว่า “ชาติไทย” นั้นยังดำรงอยู่ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจที่จะศึกษาว่า ในช่วงระยะเวลาของการสร้างรัฐไทยแบบใหม่นั้น ได้มีความเปลี่ยนแปลงในการสร้างความหมายและให้ความสำคัญต่อธงชาติในช่วงเวลาต่างๆ อย่างไรบ้าง ก่อนที่จะกลายมาเป็นสัญลักษณ์แทนชาติที่สำคัญได้อย่างมั่นคงในปัจจุบัน

ในปัจจุบันกล่าวได้ว่างานการศึกษาทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ต่างๆ ในรัฐสมัยใหม่ของไทยที่เป็นรัฐซึ่งไม่ได้อิงอยู่กับคติความเชื่อทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นศาสนาพุทธ หรือศาสนาพราหมณ์นั้นยังคงมีอยู่ไม่มากนัก สัญลักษณ์ที่เป็นที่สนใจในการศึกษาอยู่บ้างก็คืออนุสาวรีย์ ดังจะเห็นจากงานการศึกษาของพิบูลย์ หัตถกิจโกศล เรื่อง “อนุสาวรีย์ไทย: การศึกษาในเชิงการเมือง” ที่

¹ “คำนำ,” ธงไทย (กรุงเทพฯ: ศิลปากร, 2520).

แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์โดยตรงของการสร้างอนุสาวรีย์กับการเมืองในแต่ละยุคสมัยที่ได้มีการสร้างอนุสาวรีย์นั้นๆ ขึ้น งานการศึกษาที่มาจากวิทยานิพนธ์ปริญญาโทของ สายพิณ แก้วงามประเสริฐ เรื่อง “การเมืองในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี” ซึ่งกล่าวถึงอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารีในฐานะที่เครื่องมือของรัฐในการกล่อมเกลาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายที่รัฐต้องการ และงานการศึกษาของ มาลินี คุ่มสุภา เรื่อง “นัยทางการเมืองของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในสังคมไทย” ที่ต้องการวิเคราะห์สาเหตุและอธิบายความหมายที่แปรเปลี่ยนไปของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นในสังคมไทยช่วงต่างๆ

นอกจากการศึกษาเกี่ยวกับอนุสาวรีย์แล้ว มีงานที่ศึกษาการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองอย่างกว้างขวาง และกล่าวถึงธงชาติอยู่บ้าง นั่นคือ งานวิจัยที่ปรับปรุงมาจากวิทยานิพนธ์ปริญญาโทของ มานิตย์ นวลละออ เรื่อง “การเมืองไทยยุคสัญลักษณ์รัฐไทย” โดยมีเนื้อหากล่าวถึงการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ระหว่าง พ.ศ. 2481 – 2487 โดยศึกษาครอบคลุมถึงสัญลักษณ์ทางการเมืองในหลายรูปแบบด้วยกัน ทั้งที่เป็นสัญลักษณ์ในเชิงภาษา สัญลักษณ์ในเชิงพฤติกรรม สัญลักษณ์ที่เป็นรูปสัญลักษณ์ และสัญลักษณ์ที่เป็น “ศิลปะการ” (การแสดงต่างๆ) และอธิบายถึงสัญลักษณ์ทางการเมืองในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยจัดกลุ่มออกเป็น 4 ประเภท คือ สัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์รัฐธรรมนูญนิยม สัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์ชาตินิยม สัญลักษณ์เชิงความเป็นสมัยใหม่ และสัญลักษณ์เชิงบารมีหรือความชอบธรรมส่วนบุคคล โดยกล่าวถึง การเคารพธงชาติ ว่าเป็นสัญลักษณ์ในเชิงอุดมการณ์ชาตินิยมอย่างหนึ่ง แต่ก็กล่าวถึงไว้ไม่มากนัก โดยสรุปว่า การเคารพธงชาตินั้นเป็น “วัฒนธรรมใหม่ที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ที่แข่งขันกับสถาบันเดิม”² งานของมานิตย์ นวลละออ แม้จะกล่าวถึงการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองอย่างกว้างขวางหลากหลายประเภท แต่ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับความเป็นมา ความสืบเนื่อง และความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปของการใช้สัญลักษณ์เหล่านั้นในการเมืองไทยสมัยต่างๆ อย่างละเอียดได้ เพราะเน้นศึกษาเฉพาะในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นสำคัญ และครอบคลุมถึงสัญลักษณ์อย่างกว้างขวางมากนั่นเอง

ดังนั้นจึงยังไม่มีการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับธงชาติในเชิงพัฒนาการ ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับบริบททางสังคมและการเมืองไทยในช่วงระยะเวลาต่างๆ และการสร้างความเข้าใจสัญลักษณ์ดังกล่าวในลักษณะที่เป็นภาพที่ต่อเนื่อง และมีความสัมพันธ์กับปัจจุบันได้ งานการศึกษาเรื่องนี้จึงเลือกที่จะศึกษาพัฒนาการความหมายและความสำคัญธงไตรรงค์ ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์แทนรัฐไทยมาเป็นเวลายาวนาน ตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยศึกษาแนวคิดอุดมการณ์

² มานิตย์ นวลละออ, การเมืองยุคสัญลักษณ์รัฐไทย (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองรัตนพรินดี้ง, 2540), หน้า 98 –

ต่างๆ ที่ได้สื่อผ่านธงไตรรงค์ อันเกิดจากกลุ่มผู้ปกครอง หรือรัฐบาล ซึ่งมีอำนาจในการกำหนดนิยามความหมายของธงไตรรงค์ ให้เป็นไปตามความต้องการของตนได้มากกว่าคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม หรืออาจจะกล่าวได้ว่าการที่ธงไตรรงค์ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของชาติอย่างมั่นคงได้ในปัจจุบันนี้ สาเหตุสำคัญก็มาจากแนวคิดและบทบาทของผู้ปกครองรัฐ เนื่องจากการที่ธงไตรรงค์นั้นเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่ง ที่จะสื่อความหมายต่างๆ ไปยังคนกลุ่มต่างๆ ได้ โดยเฉพาะการที่ธงไตรรงค์นั้นเป็นเหมือนสัญลักษณ์แทนชาติ จึงทำให้ความหมายที่เกิดขึ้นบนธงไตรรงค์นั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชาติเป็นสำคัญ และการที่ผู้ปกครองรัฐเป็นผู้ควบคุมนิยามความหมายของธงไตรรงค์ไว้ได้นั้น ทำให้ธงไตรรงค์เป็นสัญลักษณ์ที่จะสื่อผ่านอุดมการณ์ของรัฐไปยังคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมได้ งานการศึกษาเรื่องนี้จึงศึกษาถึงพัฒนาการของธงไตรรงค์ในฐานะสัญลักษณ์แทนชาติ ซึ่งจะสัมพันธ์อยู่กับอุดมการณ์ของรัฐในแต่ละสมัยด้วยนั่นเอง

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของการกำหนดให้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เพื่อศึกษาการอธิบายให้ความหมาย และการสร้างความสำคัญแก่ธงไตรรงค์ในสัญลักษณ์แทนชาติ และอุดมการณ์รัฐไทยของผู้ปกครองหรือรัฐบาลในแต่ละยุคสมัยระหว่าง พ.ศ. 2459 - 2520

ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาเรื่องนี้เน้นศึกษาถึงความพยายามสถาปนาความสำคัญของธงไตรรงค์เป็นสัญลักษณ์ของชาติและแสดงถึงอุดมการณ์ ตามนิยามความหมายที่สร้างขึ้นของผู้ปกครองหรือรัฐบาล ส่วนการรับรู้และเข้าใจความสำคัญของธงไตรรงค์ในหมู่ราษฎรทั่วไปจะเป็นอย่างไรนั้นอยู่นอกเหนือจากขอบเขตของการศึกษาเรื่องนี้

แนวคิดสำคัญของการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกำหนดให้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติสยาม และสร้างความหมายให้สัมพันธ์กับอุดมการณ์ของรัฐที่พระองค์ต้องการปลูกฝังให้กับราษฎร และต่อมาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ธง

ไตรรงค์ได้รับความสำคัญเพิ่มมากขึ้น โดยมีการสร้างระเบียบปฏิบัติ และพิธีกรรมเกี่ยวกับธงไตรรงค์ เช่น การชักธงชาติ และการเคารพธงชาติประจำวัน ธงไตรรงค์จึงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ควรแก่การเคารพเชิดชู และเป็นสัญลักษณ์แทนชาติ และอุดมการณ์ของประเทศไทย

วิธีการดำเนินการศึกษา

ใช้วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ (Historical approach) โดยการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Documentary research) ทั้งที่เป็นเอกสารทั้งชั้นต้นและชั้นรอง และนำเสนอโดยใช้การพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical description)

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทำให้ทราบถึงความเป็นมาของความพยายามในการสถาปนาธงไตรรงค์เป็นสัญลักษณ์แทนอุดมการณ์รัฐไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงช่วงต้นรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร อันเป็นสร้างความหมายและความสำคัญให้กับธงไตรรงค์ดังที่เราเข้าใจกันในปัจจุบัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

การใช้ธงในรัฐไทยก่อนการใช้ธงไตรรงค์

กำเนิดของการใช้ธงในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มมีหลักฐานปรากฏในสมัยจีนโบราณและอินเดียโบราณ จักรพรรดิผู้ก่อตั้งราชวงศ์โจว (Chou) ประมาณ 1122 ปีก่อนคริสตกาลจะใช้ธงสีขาวยื่อนำหน้าพระองค์ ธงของชาวจีนจะมีรูปสัญลักษณ์เช่น นกสีแดง เสือขาว และมังกรสีน้ำเงิน ซึ่งจะติดบนม้าศึก และปักบนกำแพงเมืองของเมืองที่สามารถยึดมาได้ ส่วนในอินเดียโบราณนั้นก็ติดธงบนม้าศึกและช้าง ซึ่งธงนี้จะเป็นสิ่งแรกที่จะถูกโจมตีทำลายในสงคราม และธงถือเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับราชวงศ์อินเดีย นอกเหนือไปจากฉัตร หรือหางจามรีอีกด้วย¹

ส่วนในรัฐไทยมีคติการใช้ธงในพิธีกรรมทางศาสนามาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเชื่อว่าได้รับคติการใช้ธงเป็นเครื่องบูชาจากอินเดีย² สมเด็จพระยาคังราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่าธงที่มีลักษณะเป็นแบบไทยแต่นั้นมี 3 ลักษณะด้วยกัน คือ

ธง จะมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าสีต่างๆ บางผืนก็ลงยันต์ใช้สำหรับนำขบวนต่างๆ เช่น แห่เข้าพิธีตรุษ เป็นต้น

ธงชัย เป็นรูปสามเหลี่ยมคดตะแยงมุมทำนองเดียวกับธงมังกรของจีน ต่างกันตรงที่ของจีนนั้นจะเอาด้านยาวไว้ข้างล่างและมีครีบเป็นรูปเปลวตลอดผืน ส่วนของไทยจะเอาด้านยาวไว้ข้างบนและมีครีบเพียง 3 หรือ 5 ชาย ใช้สำหรับนำขบวนขนาดใหญ่เช่น ขบวนเสด็จพยุหยาตรา เป็นต้น และธงกระดาษที่ใช้ประดับตกแต่งในพิธีทางศาสนาก็ทำเป็นรูปธงชัยเช่นกัน

ธงปลาทู หรือ **ธงจระเข้** จะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แขนงห้อยลงโดยใช้ด้านกว้างผูก ใช้เป็นเครื่องบูชา โดยไม่ใช้น้ำในขบวนแห่ เรียกว่าธงจระเข้ตามรูปจระเข้ที่เขียนบนธงสีขาว³

ตัวอย่างการใช้ธงเป็นส่วนหนึ่งของการทำพิธีกรรมทางศาสนาในสังคมไทย ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง บทที่ว่าด้วย “พระอายุการเบดเสรจ” มีมาตราหนึ่ง กล่าวไว้ว่า

“ผู้ใดเอาผีไปไว้ใน บ้าน/เรือน ท่านให้พลีบ้านเรือนท่านเล่าหามหนึ่ง หัวหมู เมียง หมาก พลู กล้วยอ้อย ให้หมอเสียดชิดจันไร แลให้พระสงฆ์ทำบุญเอาเบี้ย 12000 ให้แก่หมอ ถ้าเอาผีไป

¹ “Flag,” in *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. 4 (USA: Encyclopaedia Britannica, 1988), p. 811.

² ยุพร แสงทักษิณ, **ธงไทย** (กรุงเทพฯ: อรุณสภา, 2530), หน้า 6; และ ฉวีงาม มาเจริญ, **ธงไทย** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2520), หน้า 1.

³ ฉวีงาม มาเจริญ, **ธงไทย**, หน้า 2 – 3.

ซัดไว้ในที่ไร่นาเรียกสวนท่าน ให้พลีเล่าขานหนึ่ง ไก่ตัวหนึ่ง เข้าสารเมียงหมากพลู ราชวงศ์จักรี
 สวดพระพุทธรณ์ 3 วัน 5 วัน...ผู้ใดเสียเคราะห์แลเสียกระบานผีไปทิ้งไว้ในบ้านท่าน ให้พลีที่
 บ้านหัวหมูเมียงหมากพลูกด้อยอภัยไปศรีสำหรับหนึ่ง จักรพรรดิทูปเทียน ให้สวดมนต์ทำบุญ...”⁴

ในบันทึกของ โยส เซาเตน (Joost Schoten) ซึ่งเป็นผู้อำนวยการทางการค้าของบริษัท
 อินเดียตะวันออกของฮอลันดา ที่เข้ามาอยู่ในอยุธยาในระหว่างรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
 และสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เป็นเวลาทั้งสิ้น 8 ปี ได้กล่าวถึงการใช้ขบวนเสด็จพระราช
 ดำเนินของพระมหากษัตริย์อยุธยา อันจะแสดงให้เห็นว่าได้ใช้ขบวนเป็นเครื่องหมายในการแบ่งกอง
 ทหาร เครื่องหมายตำแหน่งขุนนาง และเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงความเป็นกษัตริย์ ดังนี้

“...ทุกๆ ปี ประมาณเดือนตุลาคม พระเจ้าแผ่นดินจะทรงปรากฏพระองค์ทางชลมารคและ
 สดลมารค เพื่อให้ประชาชนได้ชื่นชมพระบารมีเป็นประจำ แต่ครั้งประกอบด้วยขบวนเสด็จดังนี้
 เมื่อเสด็จทางชลมารค ขบวนเสด็จจะนำด้วยช้างจำนวน 200 เชือก แต่ละเชือกมีทหารซึ่งมีอาวุธ
 ครบประจำ 3 คน ขบวนนี้ติดตามด้วยวงดนตรีซึ่งประกอบด้วย ฉิ่ง กลอง มโหระทึก และกระจำปี
 ทหารจำนวนพันพร้อมด้วยอาวุธซึ่งจัดแบ่งออกเป็นแถวๆ ด้วยธงต่างๆ แล้วตามด้วยขบวนขุนนาง
 ชั้นผู้ใหญ่ซึ่งอยู่บนหลังม้าจะเข้ามาต่อขบวน ...ติดตามขบวนนี้เป็นทหารญี่ปุ่นจำนวน 200 คน...
 ต่อมาเป็นทหารรักษาพระองค์พร้อมด้วยม้าและช้างของพระเจ้าแผ่นดิน..ติดตามด้วยขบวนของ
 มหาเล็กซึ่งแบกผลไม้และเครื่องที่จะใช้บวงสรวง ร่วมด้วยดนตรี ขบวนนี้ติดตามด้วยขุนนางชั้น
 ผู้ใหญ่เดินพนมมืออีกชุดหนึ่งซึ่งมีคนถือธงประดับทองนำหน้า...แต่ถ้าพระเจ้าแผ่นดินเสด็จทาง
 ชลมารค ขุนนางจำนวน 200 คน แต่ละคนจะอยู่ในเรือของตน นั่งบนที่นั่ง ซึ่งประดับด้วยทองพร้อม
 ด้วยฝีพายจำนวน 80 – 90 คน นำกองหน้าติดตามด้วยเรือซึ่งพายทำด้วยทองทั้งหมด แต่ละลำมีฝีพาย
 อีก 90 – 100 คน พระเจ้าแผ่นดินจะคู่สง่างามที่สุดทรงประทับเหมือนรูปปั้นอยู่บนบัลลังก์ทอง
 พร้อมด้วยขุนนางซึ่งอยู่ในท่าหมอบกราบอยู่ที่แท่นพระบาทของพระองค์ ขุนนางผู้หนึ่งในจำนวนนี้
 จะเป็นผู้ถือธงมหาราชและนั่งประจำอยู่ที่หัวเรือ...”⁵

บาทหลวงตาซาร์ต ซึ่งเข้ามาอยู่อยุธยากับคณะราชทูตฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราช ก็ได้กล่าวถึงขบวนเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคไว้เช่นกัน ว่า

⁴ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: อรุณสภา, 2506), หน้า 181 – 182.

⁵ โยส เซาเตน, “เรื่องราวเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระ
 เจ้าปราสาททอง (A True Description of the Mighty Kingdom of Siam),” แปลและเรียบเรียงโดย สมศรี เอี่ยม
 ธรรม, ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ชุดที่ 4 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541), หน้า 9 –
 10. (เน้นโดยผู้อ้าง)

“...พระเจ้าแผ่นดินจะต้องเสด็จออกนอกพระบรมมหาราชวังตามประเพณีนิยม เพื่อเสด็จพระราชดำเนินไปบำเพ็ญพระราชกุศลยังพระอารามแห่งหนึ่งซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำ...ได้เชิญให้พวกเราไปชมอยู่ด้วย...หลังท้ายขบวนอันยาวเหยียดนี้แล้วจึงถึงเรือพระที่นั่ง พระเจ้าแผ่นดินประทับบนพระโขนงมีเรือยนต์ทรงมณฑปปิดทองระยิบ... เรือพระที่นั่งนั้นปิดทองกระทั่งจรดผิวน้ำ... นายธงซึ่งแต่งกายชุดแพรวพราวไปด้วยทองคำเหมือนกันยืนอยู่ท้ายเรือพระที่นั่ง เชิญชมมหาราชอันเป็นผ้าตาดทองพื้นแดง...”⁶

การเชิญธงประจำองค์พระมหากษัตริย์หรือที่เรียกว่าธงมหาราชขึ้นบนเรือพระที่นั่งในขบวนเสด็จถือเป็นเครื่องหมายแสดงเกียรติยศอย่างหนึ่งของกษัตริย์ และหากผู้ที่ถือธงทำกันธงหัก หรือถือธงผิดพลาดถือเป็นความผิดร้ายแรงถึงกับชีวิต ดัง “กฎมณเฑียรบาล” ที่บัญญัติไว้ใน กฎหมายตราสามดวง ว่า

“อนึ่งหัวหมั้นเรือผู้ถือธงหัวเรือ แลทำให้คันหักขาดปลิวลงน้ำ แลเอาข้างบนลงเอาข้างล่างขึ้น โทษพันคอริบเรือนทั้งบ่อโตน ถ้าการพระราชพิธีแขกเมืองถวายบังคม มาเสียดังโคต”⁷

การใช้ธงยังเป็นเครื่องหมายคำสั่งในกองทัพ หรือเรียกว่า “ธงพระราชโองการ” ดังปรากฏใน “จดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี คราวปราบเมืองพุทไธมาศ และเมืองเขมร เมื่อ พ.ศ.2314” ว่า “เล่าเหยียดไปจากนี้ได้ 4 วัน เห็นว่าทัพหน้าจะตามทัน เพลวานนี้ได้อินเสียงปืนมาถึงนี้ จึงทรงพระราชทานธงพระราชโองการให้... แล้วเสด็จไปประทับแรมอยู่ ณ บ้านแหลมวันหนึ่ง”⁸ และมีการใช้ธงเป็นเครื่องหมายสัญญาณในการเดินเรืออีกด้วย เช่น ใช้ธงเป็นสัญญาณให้เรือใหญ่สามารถแล่นผ่านร่องน้ำที่ปากแม่น้ำเข้ามาที่ทำได้ ดังปรากฏใน “จดหมายเหตุเรื่องเซอร์เจมส์บรุกทูตอังกฤษเข้ามาขอแก้หนังสือสัญญาเมื่อ พ.ศ. 2393” ว่า “ครั้นเพลาย่ำ 4 โมง กำปั่นลำเล็กยกธงขึ้น กำปั่นลำใหญ่เห็นธงสัญญาณก็ถอนสมอใช้กำปั่นเข้ามา”⁹

⁶ จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงดาซาร์ด์, พิมพ์ครั้งที่ 6, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2539), หน้า 49 – 50. (เน้น โดยผู้อ้าง); ความในฉบับที่แปลและตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ บรรยายว่า “The King Standard-bearer all glittering with Gold stood behind towards the stern, with the Banner Royal of Cloath of Gold on a Red ground...” (Guy Tachard, *A Relation of the Voyage to Siam* (Bangkok: White Orchid Press, 1981), p. 188.)

⁷ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: อรุณสภา, 2505), หน้า 105 – 106.

⁸ “พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี และจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี,” ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 40 (กรุงเทพฯ: อรุณสภา, 2512), หน้า 220.

⁹ ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 35 เรื่องทูตฝรั่งเศสสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: อรุณสภา, 2512), หน้า 74.

นอกจากการใช้ธงในพิธีกรรมทางศาสนา เป็นเครื่องหมายแห่งกษัตริย์ และเป็นสัญญาณของกองทัพหรือการสัญจรทางน้ำแล้ว ยังมีธงอีกประเภทหนึ่งที่ใช้เป็นเครื่องหมายแสดงอัตลักษณ์ (identity) ของกลุ่ม นั่นคือการชักธงประจำเรือสินค้า เพื่อแสดงถึงที่มา หรือบอกสังกัดของเรือสินค้า โดยเรือสินค้าในสมัยปลายอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ ที่ออกไปค้าขายตามเมืองท่าต่างๆ จะใช้ธงแดงเพื่อคิดเป็นเครื่องหมายว่าเป็นเรือสินค้าที่มาจากสยาม

ธงแดง: เครื่องหมายเรือสินค้าในสังกัดสยาม

การใช้ธงแดงนี้เชื่อกันว่า เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย คือ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นรัชสมัยที่กรุงศรีอยุธยามีความเจริญรุ่งเรืองในการติดต่อค้าขายกับต่างชาติ¹⁰ และที่มาของเรื่องการใช้ธงแดงนี้ยังมีอีกเรื่องหนึ่งซึ่ง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงตรวจพบในหนังสือจดหมายเหตุราชทูตไทยไปลังกาทวีป เมื่อครั้งพระอุบาลีออกไปให้อุปสมบทแก่ชาวสิงหลในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศว่ามีการใช้ธงสีแดงสี่เดือย จึงทรงสรุปว่าคงมีการใช้ธงสีแดงมาแต่โบราณ¹¹ แต่ได้ทรงอธิบายเพิ่มไว้ในพระนิพนธ์ “อธิบายเรื่องธงไทย” ว่า “ธงสีแดงเป็นเครื่องหมาย หามิธงชาติอย่างที่เข้าใจในทุกวันนี้ไม่”¹² ประเพณีการชักและประดับธงตามสถานที่ราชการนั้น ไม่เคยมีหลักฐานปรากฏ มีแต่การชักธงบนเรือซึ่งก็ไม่มีหลักฐานเป็นที่แน่นอนว่ามีมาแต่สมัยใด¹³

ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีและเมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่าธงสีแดงยังคงใช้เป็นเครื่องหมายประจำเรือค้าขายกับต่างประเทศอยู่ โดยไม่ได้มีการแบ่งแยกระหว่างเรือสำเภาค้าขายของหลวงกับเรือค้าขายของราษฎรทั่วไป คือใช้ธงสีแดงเกลี้ยงเหมือนกันหมด การเปลี่ยนแปลงการใช้ธงแดงเกลี้ยงนี้ ตามเนื้อความที่กล่าวไว้ใน “พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทร์ศก 118” เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เนื่องจากได้ทรงมีพระราชดำริว่า ควรจะมีเครื่องหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะเห็นเครื่องสังเกตให้เห็นความแตกต่างระหว่างเรือหลวงกับเรือราษฎร จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้ทำรูปจักร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งพระราชวงศ์จักรีไว้ตรงกลางธงสีแดง เพื่อเป็นเครื่องหมายสำหรับใช้เฉพาะในเรือหลวง ส่วนเรือค้าขายของราษฎรทั่วไปก็

¹⁰ ฉวีงาม มาเจริญ, *ธงไทย*, หน้า 5; และ ยุพร แสงทักษิณ, *ธงไทย*, หน้า 12.

¹¹ ยุพร แสงทักษิณ, *ธงไทย*, หน้า 13.

¹² สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “อธิบายเรื่องธงไทย”, ใน *ชุมนุมพระนิพนธ์* (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2534), หน้า 305.

¹³ ยุพร แสงทักษิณ, *ธงไทย*, หน้า 13.

ยังคงใช้ธงแดงเกลี้ยงอยู่เช่นเดิม¹⁴ และในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังได้ทรงให้มีการเพิ่มเติมรูปร่างเพือกกลางไว้กลางวงจักรในธงที่ใช้บนเรือหลวงอีกด้วย เนื่องจากในรัชสมัยของพระองค์นั้นได้มีช้างเผือกถึงสามเชือก อันถือว่า “เป็นการพิเศษ ไม่มีได้ในประเทศอื่นเสมอเหมือน”¹⁵

แต่สำหรับคำอธิบายในพระนิพนธ์ “อธิบายเรื่องธงไทย” ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ราชานุภาพนั้นต่างออกไปจากที่กล่าวไว้ใน “พระราชบัญญัติธง ร.ศ. 118” โดยทรงกล่าวว่าการเปลี่ยนแปลงของธงเรือหลวงได้เกิดขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ นั้นยังคงใช้ธงแดงทั้งในเรือหลวงและเรือราษฎร์) ในพระนิพนธ์อธิบายว่า ได้มีการเปลี่ยนแปลงธงที่ใช้สำหรับเรือหลวงขึ้นอันเนื่องมาจากระหว่างช่วง พ.ศ. 2360 ถึง พ.ศ. 2366 ซึ่งเป็นเวลาที่อังกฤษได้เข้ามาตั้งสถานีการค้าที่สิงคโปร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเรือกำปั่นหลวงขึ้น 2 ลำสำหรับการค้าของหลวง อาทิเช่น เครื่องศาสตราวุธ ขนส่งสินค้าไปมาระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองสิงคโปร์และมาเก๊า (ซึ่งเป็นสถานีการค้าของโปรตุเกส) เรือหลวงทั้งสองลำนั้นชักธงแดง ต่อมาอังกฤษเจ้าเมืองสิงคโปร์ได้บอกให้นายเรือเข้ามากราบทูลรัชกาลที่ 2 ว่า เรือเดินทะเลของพวกชะวา และมลายูที่ได้ไปค้าขายที่เมืองสิงคโปร์ก็ชักธงแดงเหมือนกัน และได้ขอให้สยามไปใช้ธงอย่างอื่นเสีย จะได้มีเครื่องหมายเป็นที่สังเกตและจัดการรับเรือหลวงทั้งสองลำได้สะดวกยิ่งขึ้น และด้วยเหตุที่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นั้น ได้ช้างเผือกมาไว้ในพระบรมโพธิสมภารถึง 3 เชือก จึงโปรดฯ ให้ทำรูปช้างสีขาวอยู่ในวงจักรสีขาวติดไว้กลางธงแดง เพื่อหมายความว่ “พระเจ้าแผ่นดินอันมีช้างเผือก” ส่วนเรือของพ่อค้าสามัญชนยังใช้เป็นธงแดงเช่นเดิม¹⁶

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของธงที่ใช้ในเรือ และมีหลักฐานแสดงให้เห็นว่ามีการตั้งเสาชักธงบนบกตามบ้านเรือนและสถานที่ต่างๆ แทนที่จะใช้เฉพาะสำหรับเรือกำปั่นสินค้าเท่านั้น ในส่วนของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของธง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ นั้น สยามได้ทำหนังสือสนธิสัญญาเปิดการค้าขายกับชาวตะวันตกใน พ.ศ. 2398 ซึ่งทำให้มีเรือสินค้าของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปและสหรัฐอเมริกาเดินทางเข้ามาค้าขายเพิ่มมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงทรงมีพระราชดำริว่า ธงแดงเกลี้ยงซึ่งเรือสินค้าของพ่อค้าสามัญชนสยามใช้อยู่ นั้นซ้ำกับประเทศอื่นยากแก่การสังเกต ไม่สมควรใช้อีกต่อไป ควรจะใช้ธงอย่างเรือหลวงที่ประดิษฐ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 แต่ให้เอารูปจักรออกเสีย เพราะ “รูป

¹⁴ “พระราชบัญญัติธง รัตน โกสินทร์ศก 118,” ใน ประชุมกฎหมายประกาศ เล่ม 17, รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมส, 2478), หน้า 126.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 127.

¹⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ราชานุภาพ, “อธิบายเรื่องธงไทย”, หน้า 305.

จักรเป็นของสูงไม่สมควรที่ราษฎรจะใช้” จึงให้เอารูปจักรออกเสีย คงแต่รูปช้างเผือกอยู่กลางพื้นแดง¹⁷ ด้วยจักรเป็นเครื่องหมายเฉพาะสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน¹⁸ และธงช้างกลางพื้นแดงนี้ “ให้ใช้ทั่วไปทั้งเรือหลวงแลเรือราษฎรบรรดาที่เจ้าของเรือเป็นข้าขอบขัณฑสีมา มิให้เป็นการสับสนกับเรือของชาวต่างประเทศ”¹⁹ รวมทั้งได้กำหนดธงสำหรับเรือหลวงเพิ่มขึ้นเป็นพิเศษด้วย คือ ให้ชักธงช้างเผือกบนพื้นสีขาบขึ้นที่หน้าเรือหลวงขึ้นอีกผืนหนึ่ง เพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นเรือหลวงที่แตกต่างจากเรือของราษฎร²⁰ ส่วนรูปจักรมีช้างอยู่ตรงกลางที่เคยใช้เป็นสัญลักษณ์ในธงเรือหลวงนั้น ได้นำไปใช้เป็นเครื่องหมายในเหรียญเงินที่ผลิตขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 แทน²¹

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ นั้น ธงเดินเรือของชาวสยามไม่ว่าจะเป็นเรือหลวงหรือเรือราษฎร ต่างก็มีธงช้างเผือกสีขาบบนพื้นแดงเป็นเครื่องหมายร่วมกัน แต่อย่างไรก็ตามยังมีความจำเป็นที่จะต้องแยกประเภทเรือหลวงกับเรือราษฎร จึงกำหนดให้มีการชักธงช้างเผือกบนพื้นสีขาบเพิ่มขึ้นบนเรือหลวงด้วย

นอกจากการเปลี่ยนแปลงเรื่องธงสำหรับเรือสินค้าแล้ว รัชกาลที่ 4 ยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการประดิษฐ์ธงขึ้นอีก 2 แบบ แบบแรกคือ “ธงพระมหามงกุฏ” หรือเรียกว่า “ธงจอมเกล้า”²² ซึ่งมีพื้นธงสีแดงเป็นขอบและมีพื้นสีขาบอยู่ตรงกลาง ในพื้นสีขาบนั้นมีรูปพระมหากษัตริย์มงกุฎอยู่กลาง และมีเครื่องสูงกระหนาบอยู่ 2 ข้างเป็นสีเหลือง (เครื่องหมายพระมหากษัตริย์มงกุฎ ที่มีฉัตรตั้งกระหนาบอยู่ทั้งสองข้างนี้ เป็นเครื่องหมายเช่นเดียวกับ “ตราพระราชลัญจกรพระมหามงกุฎ” อันเป็นตราพระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ แต่ในตราพระราชลัญจกรพระมหามงกุฎจะมีลวดลายต่างๆ ประดับอยู่มากกว่า²³) ใช้สำหรับชักขึ้นบนเสาเรือพระที่นั่งเวลาเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคเพื่อเป็นเครื่องหมายว่าพระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่บนเรือลำนั้น เนื่องจากมีเรือขบวนหลายลำ คนทั่วไปไม่มีที่สังเกตว่าจะประทับอยู่ในเรือลำใด และถ้ามีธงจอมเกล้าปักไว้ที่เรือ เพื่อแสดงว่าเป็นเรือพระที่นั่ง ก็กำหนด “ให้เรือต่างกรมแลเรือเจ้ายังมีได้ตั้งกรม แลเรือข้าราชการเรือราษฎรจอดหยุดแอบเข้าเรียบริมฝั่งอย่าให้เรือแจวเรือพายขึ้นล่องปนอันขาด” ต้องรอให้เรือพระที่นั่ง

¹⁷ “พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทร์ศก 118,” หน้า 127.

¹⁸ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “อธิบายเรื่องธงไทย,” หน้า 306.

¹⁹ “พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทร์ศก 118,” หน้า 127.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 127.

²¹ “ประกาศออกอัฐ โสฬสซีกสี่ขวที่ 3,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6, รวบรวมโดย เสถียร ทยาลักษณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2478), หน้า 350.

²² นวีนาม มาเจริญ, ธงไทย, หน้า 21.

²³ คุรุยาละเอียดใน ส. พลายน้อย, ความรู้เรื่องตราต่างๆ: พระราชลัญจกร (กรุงเทพฯ: บำรุงสาสน์, 2527), หน้า 26 - 27.

ผ่านไปเสียก่อนจึงเคลื่อนเรือได้ตามปกติ²⁴ นอกจากนั้นยังใช้ธงพระจอมเกล้าสำหรับชักขึ้นบนเสาในพระบรมมหาราชวังเมื่อพระองค์ประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง รวมไปถึงในการเสด็จพระราชดำเนินลงไปที่พระตำหนักน้ำ จะโปรดเกล้าฯ ให้ชักธงจอมเกล้าขึ้นไว้บนเสาธงริมพระตำหนักน้ำ เพื่อให้รู้ว่าเสด็จประทับอยู่ที่พระตำหนักน้ำ และ “ห้ามมิให้เรือเจ้าต่างกรม เจ้ายังมีได้ตั้งกรม เรือข้าราชการ เรือราษฎรแจวพายขึ้นล่องผ่านไปหน้าพระตำหนักน้ำ”²⁵

รวมทั้งมีหลักฐานว่าคณะทูตสยามที่ไปยังอังกฤษ ใน พ.ศ. 2400 โดยมีเรือรบอังกฤษเป็นเรือกลไฟชื่อ เอนกวนเตอ มารับไป เมื่อหยุดพักที่เมืองท่าต่างๆ เช่นเมืองสิงคโปร์ ได้มีการชักธงพระจอมเกล้าขึ้นที่เสากระโดงหน้า เป็นสัญญาณว่าเป็นราชทูตของกษัตริย์สยาม²⁶ รวมทั้งเป็นสัญญาณให้เจ้าหน้าที่อังกฤษที่เมืองท่าต่างๆ รู้ว่าคณะราชทูตมาถึงแล้วและเตรียมการต้อนรับ เช่น ที่เมืองสุเอซ (เป็นเมืองขึ้นของตุรกี) “ก็ปัดน้ำให้ทอดสมอลงหน้าเมืองแล้วชักธงพระจอมเกล้าขึ้นบนปลายเสาหน้า ประมาณไม่ถึงชั่วโมง ร่องกงสุลอังกฤษให้จัดเรือกลไฟเล็กลำหนึ่งออกมารับพวกราชทูตและเครื่องราชบรรณาการ” และที่เรือกลไฟเล็กนั้น หน้าเรือก็จะปักธงพระจอมเกล้า ท้ายปักธงตุรกี แสดงถึงเรือของคณะราชทูตสยาม²⁷

ต่อมาได้มีการประดิษฐ์ขึ้นอีกชนิดหนึ่ง เนื่องจากเมื่อมิได้ประทับอยู่ในพระราชวังต้องลดธงพระมหามงกุฎลง และทำให้เสาธงตั้งเป็นเสาเปล่าอยู่ จึงได้มีพระราชดำริสให้ทำ “ธงโอยราพต” (ตามแบบตราพระราชลัญจกรโอยราพตประจำแผ่นดินสยาม) เพื่อชักขึ้นบนเสาในพระบรมมหาราชวังในเวลาที่มีได้ประทับอยู่ในพระนคร²⁸ ธงโอยราพต มีพื้นแดงและมีรูปช้าง 3 เศียรสีขาวยุคเครื่องยืนแท่น มีนุษย์กตั้งบนหลังช้างซึ่งเป็นที่ประดิษฐานอุณาโลม มีรูปจักรตั้งข้างหน้า และข้างหลังข้างละ 2 องค์กรอยู่กลางธง²⁹

จากหลักฐานข้างต้น นอกจากการกำหนดธงสำหรับหมายแทนพระมหากษัตริย์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพิ่มขึ้นมาอีก 2 แบบแล้ว ยังแสดงให้เห็นอีกว่า ในรัชสมัยของพระองค์ได้มีธรรมเนียมการตั้งเสาชักธงขึ้นในพระบรมมหาราชวังอีกด้วย ซึ่งแต่เดิมนั้น จะชักธงขึ้นเป็นเครื่องหมายเฉพาะบนเรือเท่านั้น แต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การตั้งเสา

²⁴ “ประกาศเวลาเสด็จลงพระตำหนักน้ำแลประทับในเรือบดจะชักธงจอมเกล้าขึ้นเป็นที่หมายห้ามคนพายเรือแจวเรือผ่าน,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6, หน้า 13 - 14.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13 - 14.

²⁶ “จดหมายเหตุหม่อมราชวงศ์,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 26 เรื่องอธิบายเรื่องทูตไทยไปยุโรป (กรุงเทพฯ: ศูรสภา, 2511), หน้า 241.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 258 - 259.

²⁸ “พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทร์ศก 118,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17, หน้า 127 - 128.

²⁹ จิวงาม มาเจริญ, ธงไทย, หน้า 35.

ชักธงขึ้นบนบกนั้นจะเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของที่พักกงสุลของโปรตุเกสที่เข้ามาประจำในสยาม ดังกล่าวไว้ในประชุมพงสาวดารเรื่องทูตฝรั่งเศสมายังกรุงรัตนโกสินทร์ ความว่า

“เมื่อ ณ เดือน 5 แรม 15 ค่ำ ปีมะโรงโทศก จุลศักราช 1182 พ.ศ. 2363 พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสให้เจ้าเมืองโค ร่างข้อสัญญาทางพระราชไมตรี จะขอทำกับกรุงสยามเป็นสัญญา 23 ข้อ มอบให้กาลสเดอลิลไวราเข้ามาอีก ขอให้กาลสเป็นกงสุลเขเนราล และขอพระราชทานที่ตั้งบ้านเรือนให้กาลสอยู่ และให้ได้ปักเสาธง... ในเวลานั้นไทยกำลังต้องการเครื่องศาสตราวุธจากต่างประเทศ โปรตุเกสได้รับเป็นธุระในเรื่องนี้ได้ เมื่อกาลสเข้ามาคราวก่อน และตัวกาลสเองก็ได้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ช้านาน เห็นจะได้ประพุดิตัวถูกอภัยยศกับไทยไม่มีข้อรังเกียจ จึงโปรดพระราชทานที่ให้กาลสอยู่ที่บ้านองเชียงสืออยู่แต่ก่อน แล้วทรงตั้งให้กาลสเป็นที่หลวงอภัยพานิช...”³⁰

อย่างไรก็ตามการตั้งเสาธงขึ้นบนบกตามสถานที่ต่างๆ ยังไม่ได้มีพระราชนิยมให้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติโดยทั่วไป ดังจะเห็นได้จากในงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่า

“...ในเมืองไทยแต่ก่อนมา การตั้งเสาชักธงมีแต่ในเรือกำปั่น บนบกหาไม่ประเพณีเช่นนั้น ไม่มีคำกล่าวว่ามีเมื่อในรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดขนบธรรมเนียมฝรั่งให้ทำเสาธงขึ้น ณ พระราชวังเดิม ...อันเป็นที่เสด็จประทับ และชักธงบริวารเป็นเครื่องบูชา ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็น ตรัสถามผู้ที่อยู่ใกล้พระองค์ว่า “นั่นท่านฟ้าน้อยเอาผ้าจีวรขึ้นตากทำไม” พิศระเห่เห็นว่ามิใช่เพราะไม่ทรงทราบว่า ทำโดยเคารพตามธรรมเนียมฝรั่ง ที่มีพระราชดำรัสเช่นนั้น เพราะไม่โปรดที่ไปเอาอย่างฝรั่งมาตั้งเสาชักธงเท่านั้นเอง...”³¹

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชนิยมที่จะตั้งเสาชักธงในพระบรมมหาราชวัง รวมทั้งการตั้งเสาธงยังได้แพร่หลายไปถึงวังและบ้านของเจ้านายและขุนนางอีกด้วย ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่า “การทำเสาธงนั้นเกี่ยวกับการเมืองเป็นข้อสำคัญ” กล่าวคือ

³⁰ ประชุมพงสาวดาร เล่ม 34 เรื่องพงสาวดารเมืองเงินยาง (ต่อ) เชียงแสน, ว่าด้วยเรื่องทูตฝรั่งเศสมายังกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2512), หน้า 227 – 228.

³¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2530), หน้า 163

“...พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสสั่งให้ทำเสาธงขึ้นทั้งในวังหลวงและวังหน้า เสาธงวังหลวงให้ชักธงตรามหาเมฆกุฎ และเสาธงวังหน้าให้ชักธงจุฬามณี(ปิ่น) คนทั้งหลายก็เข้าใจกันว่าเสาธงนั้นเป็นเครื่องหมายพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน ครั้นเมื่อทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับรัฐบาลฝรั่งเศสต่างประเทศแล้ว มีกงสุลนานาประเทศเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ มาตั้งเสาธงชาติของตนขึ้นตามสถานกงสุล เหมือนอย่างสถานกงสุลที่เมืองจีน คนทั้งหลายที่ไม่รู้ประเพณีฝรั่งก็พากันตกใจ โจษกันว่าพวกกงสุลจะเข้ามาตั้งแข่งพระราชานุภาพ ความทราบถึงพระกรณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรำคาญพระราชหฤทัย จึงทรงพระราชดำริหาอุบายแก้ไขด้วยดำรัสสั่งเจ้านายต่างกรมกับทั้งขุนนางผู้ใหญ่ ให้ทำเสาธงข้างขึ้นตามวังและที่บ้าน เมื่อมีเสาธงชักขึ้นมากคนทั้งหลายก็หายตกใจ”³²

อย่างไรก็ตาม การตั้งเสาธงข้างขึ้นก็เกิดขึ้นในช่วงเวลาจำกัด กล่าวคือพอปัญหาเรื่องธงระงับไปแล้ว ก็มีได้มีความจำเป็นในการชักธงข้างตามวังเจ้านาย และบ้านพักของขุนนางผู้ใหญ่อีกต่อไป และเมื่อเวลาผ่านไปเสาธงเดิมก็ผุและหักโค่นไป³³ และจากสาเหตุนี้จึงเป็นเรื่องที่ไม่น่าแปลกใจ เมื่อเทาเซนต์ แฮร์ริส (Townsend Harris) ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากประธานาธิบดีแฟรงกลิน เพียร์ซ (Franklin Pierce) แห่งประเทศสหรัฐอเมริกา ให้เข้ามาทำสัญญาการค้ากับสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2399 ได้กล่าวถึงกรุงเทพฯ ว่า

“...ข้าพเจ้าคิดว่ากรุงเทพฯ ควรจะได้ชื่อว่ามีเมืองแห่งเสาธง ตามพระราชวังทุกแห่ง ตามวัดทุกวัด และตามบ้านเรือนของขุนนางทุกคน ท่านจะได้เห็นเสาธงตั้งเสียดฟ้า นับเป็นจำนวนร้อยๆ มิฉะนั้นก็เป็นจำนวนพันๆ...”³⁴

ธงช้าง: ธงชาติสยาม

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ธงชาติถือว่ามีค่าสำคัญมากยิ่งขึ้น เพราะได้มีการกล่าวถึง “ธงชาติสยาม” อย่างเป็นทางการ จากการออก พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม³⁵ ใน ร.ศ. 110 (พ.ศ. 2434) พระราชบัญญัตินี้ถือเป็นกฎหมายเกี่ยวกับธงฉบับแรก เนื่องจาก “แต่ก่อนมาธงที่ใช้ในราชการต่างๆ ยังหาเป็นแบบอย่างแน่นอนไม่” การตรา

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 164 - 165. (เน้นโดยผู้อ้าง)

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 165.

³⁴ เทาเซนต์ แฮร์ริส, บันทึกกรายวันของเทาเซนต์ แฮร์ริส, แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2515), หน้า 70.

³⁵ “พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 13, รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิมส์, 2478), หน้า 79 - 85.

พระราชบัญญัติฉบับนี้ก็จะ “เป็นแบบแผนสืบไป ให้ผู้มีหน้าที่ต่างๆ ที่ต้องใช้ของนั้นๆ ทำให้ถูกต้องตามพระราชบัญญัตินี้ทุกประการ”³⁶ เนื้อความในพระราชบัญญัติฉบับนี้กล่าวถึงธงต่าง ๆ ที่ใช้ในสยาม โดยกำหนดไว้ทั้งหมด 13 ประเภทด้วยกัน* ธงที่สำคัญบางชนิด อาทิเช่น

“ข้อ 1 ธงบรมราชวัชมหาสยามินทร์” มีลักษณะ “พื้นนอกสีแดงพื้นในสีขาวเป็นรูปโล่ตราแผ่นดิน มีจักรกรี[เครื่องหมายจักรและกรี]ไขว้กันอยู่บน โล่ มหาพิไชยมงกุฏสวมบนจักรกรี มีเครื่องสูง 7 ชั้นสองข้าง ในโล่ตราแผ่นดินนั้นช่องบนเป็นรูปช้างไอยราพตสามเศียรพื้นเหลือง บอกนามสยามเหนือ สยามใต้ สยามกลาง ช่องล่างข้างขวานั้น เป็นรูปช้างเผือกพื้นชมพู เป็นนามสัญญาแห่งลาวประเทศ ช่องล่างข้างซ้ายนั้น เป็นรูปกฤษศคแลตรงสองอันไขว้กันพื้นแดง บอกลัญญานามมลายูประเทศ แลมีแท่นรองโล่ แลเครื่องสูง 7 ชั้นพื้นเหลือง รวมลัญญานามที่หมายเหล่านี้ทั้งสิ้น จึงเป็นบรมราชวัชมหาสยามินทร์สำหรับพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสยามินทร์แต่พระองค์เดียว” การชักธงนี้จะเป็นเครื่องหมายว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่ที่นั่น และถ้าชักขึ้นในเรือพระที่นั่งหรือเรือรบก็จะต้องชักขึ้นที่เสาใหญ่อยู่เสมอ³⁷

“ข้อ 2 ธงจุฑาธิปไตย” เป็นธงสำหรับแผ่นดินสยาม “เป็นรูปช้างไอยราพตสามเศียรทรงเครื่องยืนแท่น มีนุชบกแลเครื่องสูง 7 ชั้นสีองค์ ในกลางนุชบกมีอักษร จ.ป.ร. จุฬาลงกรณ์บรมราชธิราชไขว้กัน เป็นพระนามาภิไธยในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน แลมีจุลมงกุฏในยหนึ่งว่าพระเกี่ยวยศ อยู่บนอักษรพระนามนั้น” สำหรับใช้ชักขึ้นในพระมหานคร เวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง และเป็นเครื่องหมาย

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

* เรียงตามลำดับคือ 1. ธงบรมราชวัชมหาสยามินทร์ สำหรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า

2. ธงจุฑาธิปไตย สำหรับแผ่นดินกรุงสยาม

3. ธงยาวราชวัช สำหรับราชตระกูล

4. ธงไชยเฉลิมพล สำหรับกองทหาร

5. ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น สำหรับผู้แทนพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน หรือผู้แทน

รัฐบาล

6. ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น สำหรับกงสุลประจำราชการต่างประเทศ

7. ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น สำหรับผู้ซึ่งไปราชการและผู้ว่าราชการเมือง

8. ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น สำหรับเรือพระที่นั่ง และเรือรบหลวง

9. ธงเกตุ สำหรับหมายยศแม่ทัพเรือ

10. ธงหางแซงแซว สำหรับหมายตำแหน่งยศนายพลเรือ

11. ธงหางจระเข้ สำหรับใช้ในเรือรบต่างๆ เพื่อหมายยศตำแหน่งผู้บังคับการเรือ

12. ธงช้างนาร่อง สำหรับนาร่อง

13. ธงช้างชาติสยาม ใช้ในเรือต่างๆ ทั่วไปของเอกชน

³⁷ “พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม,”ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 13, หน้า 79 - 80.

สำหรับทหารหลวง ที่เรียกว่าทหารกรมต่างๆ ถ้าทหารกรมหนึ่งกรมใดจะไปราชการสงคราม แต่ถ้าพระมหากษัตริย์มิได้เสด็จพระราชดำเนินไปในกองนั้นด้วย ก็จะต้องใช้ธงนี้เป็นที่หมายสำคัญแทนพระองค์ รวมทั้งเวลาที่ออกยื่นตั้งแล้วรับเสด็จเจ้านายไทย และเจ้านายต่างประเทศ เพื่อเป็นเกียรติยศ³⁸

“ข้อ 8 ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น” คือ ธงที่ใช้สำหรับชักทำยเรือพระที่นั่ง และเรือรบหลวง มีลักษณะเป็นรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น ที่มีมุงด้านบนมีรูปจักร³⁹

และ “ข้อ 13 ธงชาติสยาม” มีรายละเอียดกำหนดไว้สั้นๆ ว่า “เป็นรูปช้างเผือกเปล้าพื้นแดง ใช้ในเรือกำปั่นแลเรือทั้งหลายของพ่อค้า เรือกำปั่นแลเรือต่างๆ ของไปรเวตทั่วไปในชาวสยาม”⁴⁰ นั่นคือใช้ธงช้างที่ใช้สำหรับเรือราษฎรในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นธงชาติสยามต่อมา

นอกจากนั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ยังได้มีพระราชบัญญัติเรื่องธงออกมาใหม่ เพื่อแก้พระราชบัญญัติฉบับเดิมในเวลาใกล้เคียงกันอีก 2 ฉบับ คือ “พระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทร์ศก 116”⁴¹ (พ.ศ. 2440) และต่อมาอีก 2 ปี ใน ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) ออก “พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทร์ศก 118”⁴² โดยให้ยกเลิกพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยามเสีย เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำริว่า ธงตามพระราชบัญญัติที่มีอยู่นั้น “บางอย่างควรการ บางอย่างเกินการ แลบางอย่างไม่พอกการ ควรที่จะเลิกถอนเสียบ้าง เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมขึ้นบ้าง ผสมกับของเก่าที่คงใช้ได้ สำหรับใช้ให้พอเพียงแก่การอันควรใช้ ในสมัยนี้”

พระราชบัญญัติธง ร.ศ. 118 ซึ่งเป็นกฎหมายเกี่ยวกับธงที่ใช้ต่อมาจนถึงสิ้นสุดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ นั้น ในมาตรา 4 ได้กำหนดแบบอย่าง “ธงสำหรับใช้หมายตำแหน่งแลชาติ” ไว้หลายแบบด้วยกัน ได้แก่ ธงมหาราช ธงไอยราพต ธงราชินี ธงเขาวราช ธงราชวงศ์ ธงเรือหลวง ธงเสนาบดี ธงฉาน ธงทางแขวงแซว ธงทางจรเข้ ธงผู้ใหญ่ ธงชาติ ธงนำร่อง และจากนั้นมาตรา 5 ได้กำหนดลักษณะตราตำแหน่งที่จะใช้บนธง ซึ่งกำหนดให้ผู้ที่ต้องการใช้มาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต และได้กำหนดตราตำแหน่ง คือ ตราราชทูต และข้าหลวงต่างประเทศ และตรากงสุล ความแตกต่างระหว่างพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม และ

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80 - 81.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

⁴¹ “พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทร์ศก 116,” ใน ประชุมกฎหมายประกาศ เล่ม 16, เสถียร ลายลักษณ์, รวบรวม (พระนคร: เติมเมล์, 2478), หน้า 12 - 21.

⁴² “พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทร์ศก 118,” ใน ประชุมกฎหมายประกาศ เล่ม 17, เสถียร ลายลักษณ์, รวบรวม (พระนคร: เติมเมล์, 2478), หน้า 126 - 136.

พระราชบัญญัติที่ออกใหม่นี้ ที่สำคัญ คือ ได้เปลี่ยนชื่อ “ธงบรมราชวัชมหาสยามินทร์” เป็น “ธงมหาราช” แต่คงรูปแบบเดิม และยกเลิก “ธงจุฑาธิปไตย” มาใช้ “ธงไอยราพต” ดังที่เคยใช้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รวมทั้งได้กำหนดแยกประเภทธงสำหรับราชตระกูลขึ้นมาให้แตกต่างกันอีกหลายประเภท ส่วน “ธงเรือหลวง” จะมีลักษณะคล้ายกับ “ธงชาติ” คือ มีพื้นสีแดงกลางธงมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นหันหน้าเข้าหาเสา ใช้สำหรับ “ชักที่ในเรือหลวงทั้งปวง กับทั้งใช้ชักที่ป้อมแลที่พัททหารบรรดาที่ขึ้นอยู่ในกรมทหารเรือทั้งสิ้น”⁴³ และสำหรับ “ธงชาติ” ยังคงเป็น “พื้นสีแดง กลางเป็นรูปช้างเผือกนำเข้าข้างเสา สำหรับใช้ชักในเรือทั้งหลายของพ่อค้า แลของสามัญชนทั่วไปบรรดาที่เป็นชาติชาวสยาม”⁴⁴ (กำหนดไว้ตรงกันทั้งในพระราชบัญญัติธง ร.ศ. 116 และ ร.ศ. 118)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ธงช้างนอกจากจะใช้เป็นธงสำหรับใช้ชักบนเรือแล้ว ยังได้ใช้ธงประดับในสถานที่ต่างๆ ในวาระพิเศษ อาทิเช่น ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433) เมื่อได้เสด็จไปถึงเมืองไทรบุรี(ซึ่งขณะนั้นยังคงเป็นเมืองขึ้นของสยาม) โดยในอาคารบริเวณริมถนนได้ “ตกแต่งผูกธง มีผ้าเขียนตัวหนังสือเวลคม ตามถนนก็ปักเสาแขวนธงประดาก เป็นธงช้างตลอดทั่วไปทุกแห่ง จนหน้าต่าตึกร้านผูกผ้าแดงห้อยธงทั่วทุกแห่ง”⁴⁵ หรือในการจัดงานต้อนรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัติพระนครในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2450 หลังการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ก็ได้มีการประดับธงช้างเป็นธงราวตามท้องถนน⁴⁶ รวมถึงมีการประดับธงช้างที่ขบวนรถไฟ และที่สถานีรถไฟในวาระสำคัญ เช่น ในพิธีเปิดสถานีรถไฟราชบุรี⁴⁷ และสำหรับในระดับนานาชาติก็เช่นกันเป็นอย่างดีว่าธงช้างเป็นธงชาติของสยาม ดังจะเห็นได้จากในการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2440 ชาวยุโรปได้มีการประดับตกแต่งอาคารบ้านเรือน ถนนตามทางที่เสด็จพระราชดำเนิน ชุมที่จัดเพื่อรับเสด็จ รวมถึงขบวนรถไฟที่ประทับด้วยธงช้างไขว้กับธงประจำชาติของตน⁴⁸

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 134.

⁴⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู (พระนคร: กุรุสภา, 2506), หน้า 189.

⁴⁶ ธิดา สาระยา, บ้าน เมือง และประเทศในสายพระเนตร (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2540), หน้า 173–177.

⁴⁷ ธิดา สาระยา, ราษฎรในครรถองแห่งความเจริญของสยาม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2540), หน้า 87.

⁴⁸ พระยาศรีสหเทพ (เส็ง วิริยศิริ), จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, 2541), หน้า 125, 126, 137, 276, 278, 291, 285, และ 411.

ชงกับอุดมการณ์ของรัฐ

จากที่กล่าวมาถึงการใช้ชงแบบต่างๆ ในรัฐไทยในช่วงที่มีหลักฐานปรากฏชัดเจน คือสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สามารถสะท้อนคตินิยมหรืออุดมการณ์อันเป็นพื้นฐานของรัฐไทยในสมัยนั้นๆ ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพิจารณาถึงชงที่ใช้เป็นเครื่องหมายสำหรับพระมหากษัตริย์ และชงสำหรับราษฎรอันเป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ที่แสดงความเป็นสยาม โดยเริ่มต้นจากข้อสังเกตเกี่ยวกับชงที่สำคัญประการหนึ่งคือ ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้น “ชงชาติ” ตามความหมายที่เราเข้าใจกันโดยทั่วไปในปัจจุบันนั้นยังไม่เกิดขึ้น หรืออาจจะกล่าวได้ว่ายังไม่มีความจำเป็นที่จะสร้างสิ่งที่เรียกว่า “ชงชาติ” อันเป็นเครื่องหมายแทนรัฐขึ้นมา ชงที่กำหนดขึ้นสำหรับราษฎรทั่วไปยังไม่มีหน้าที่ในบริบทของสังคมการเมืองในขณะนั้นมากไปกว่าเป็นเครื่องหมายสัญลักษณ์ที่แสดงถึงที่มาของตน เพื่อความสะดวกในการเดินเรือค้าขาย และถือเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับผู้ที่ทำการเดินเรือ โดยราษฎรทั่วไปที่อยู่ตอนในของแผ่นดิน ไม่ได้ยึดติดกับปากแม่น้ำ หรือเมืองท่าชายฝั่งอาจจะไม่จำเป็นที่จะรู้จักการใช้ชงแฉนี้เลยก็ได้ เนื่องจากลักษณะของรัฐไทยในช่วงต้นรัตนโกสินทร์มีรูปแบบเฉพาะที่แตกต่างไปจากรัฐสมัยใหม่ในปัจจุบัน

ลักษณะของรัฐจารีตไทยนั้นคล้ายคลึงกับรัฐจารีตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยทั่วไป⁴⁹ คือเป็นรัฐที่ไม่มีขอบเขตพื้นที่ หรือมีเส้นพรมแดนที่แน่นอน ในส่วนของอำนาจการปกครองนั้นจะมีความเข้มแข็งอยู่ที่ตัวราชธานี อันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ และจะยังมีความอ่อนแอลงเมื่อยิ่งไกลออกไป ซึ่งอำนาจการปกครองที่แท้จริงจะอยู่ในมือของเจ้าหรือขุนนางท้องถิ่นมากกว่าเป็นของพระมหากษัตริย์ ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้สรุปไว้ว่า “มโนภาพที่รู้จักกันดีในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็คือ อำนาจปกครองของพระมหากษัตริย์ในศูนย์กลางหนึ่งๆ เป็นเหมือนดวงเทียนที่ถูกจุดขึ้นในห้องมืด แสงสว่างหรือพระราชอำนาจมีอย่างเข้มข้นแต่เพียงในอาณาบริเวณที่ใกล้กับองค์พระมหากษัตริย์ หรือดวงเทียนนั้น ยิ่งไกลออกไปเพียงไร แสงเทียนหรือพระราชอำนาจก็ยิ่งสลดลง จนกว่าจะไปเผชิญกับดวงเทียนอีกดวงหนึ่งที่จุดสว่าง ณ อีกที่หนึ่ง แสงสลดจากเทียนดวงแรก จึงค่อยๆ สว่างขึ้นเมื่อใกล้เทียนดวงที่สอง และตรงที่ซึ่งแสงสลดของเทียนสองดวงชนกันนั้น คืออาณาเขตที่บอกไม่ได้แน่ชัดว่าเป็นของใคร หรือใครเป็นนายอย่างแท้จริง”⁵⁰

⁴⁹ ฐานการศึกษาเรื่องรัฐจารีตในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใน O.W. Wolters, **History, Culture, and Region in Southeast Asian Perspectives** (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1982); และ , Benedict Anderson, “The Idea of Power in Javanese Culture,” in **Language and Power: Exploring Political Culture in Indonesia** (Ithaca and London : Cornell University Press, 1990).

⁵⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล: ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต,” ใน **กรุงแตก พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2538), หน้า 167 - 168.

ส่วนพระมหากษัตริย์ผู้ซึ่งมีอำนาจการปกครองสูงสุดในรัฐ ก็อิงความชอบธรรมในการปกครองไว้บนพื้นฐานของคติความเชื่อทางศาสนาเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นคติความเชื่อตามลัทธิเทวราชาของพราหมณ์ หรือคติพระจักรพรรดิราชาในพุทธศาสนา กษัตริย์นั้นไม่ได้มีอำนาจเด็ดขาดและสูงสุดในตนเอง เพราะต้องอ้างอำนาจของสิ่งลึกลับศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ในจักรวาล หรืออุดมการณ์ทางศาสนาในการที่จะทำให้ราษฎรเกิดความศรัทธา หรือเกรงกลัวในอำนาจ และเป็นผู้ปกครองสูงสุดของรัฐได้ เพื่อจะสร้างความสวามิภักดิ์และจงรักภักดีให้เกิดขึ้นในผู้ได้ปกครอง อันเป็นพื้นฐานที่จะให้อำนาจการปกครองของกษัตริย์ดำรงอยู่ได้ ซึ่งลักษณะของอำนาจเช่นนี้เรียกว่า “อำนาจอธิราช” (Suzerainty)⁵¹

ลักษณะการปกครองเช่นนี้ทำให้ลักษณะการดำเนินชีวิตของผู้ปกครองต้องแยกตัวออกจากราษฎรทั่วไป เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ และแสดงบุญญาบารมีให้ราษฎรในปกครองเห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม เช่น มีที่อยู่อาศัย หรือพระราชวัง ให้เปรียบดังปราสาทของพระอินทร์บนสวรรค์ ก็เป็นพระมหากษัตริย์ที่ประทับอยู่ ณ ปราสาทที่ประดับประดาด้วยเครื่องประดับต่างๆ ตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบสี และมีลวดลายประดับประดาประจักษ์ปิดทองในหิ้งดงามแวววาว หลังคาสูงเสียดฟ้าตกแต่งให้สวยงามตระการตาตามที่พรรณนาไว้ในไตรภูมิ นอกจากนั้นเครื่องใช้ต่างๆ เช่น เรือพระที่นั่ง ราชยาน ราชรถ เรือนบุษบก เครื่องสูงประกอบพระราชอิสริยยศ พระบรมโกศและอื่นๆ ล้วนประดับตกแต่งให้มีสีสันเป็นทองสุกปลั่ง และสะท้อนแสงแวววาว เพื่อมิให้มีสิ่งใดเทียบได้ในมนุษยโลก⁵² และขุนนางราษฎรสามัญนั้นไม่มีสิทธิที่จะครอบครองได้ รวมถึงสัตว์ที่เป็นเครื่องหมายของพระจักรพรรดิราชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งช้างเผือก พระมหากษัตริย์เท่านั้นที่มีสิทธิครอบครองเป็นเจ้าของได้

⁵¹ ในเรื่องของอำนาจสูงสุดของรัฐนั้น ในแนวคิดของรัฐสมัยใหม่ เราจะรู้กันดีว่า “อำนาจอธิปไตย” เป็นอำนาจสูงสุดของรัฐ โดยมีที่มาจากประชาชน ตามหลักการของระบอบประชาธิปไตย และความหมายของอำนาจอธิปไตย (Sovereignty) นั้นตามหลักรัฐศาสตร์มักจะหมายถึง อำนาจที่เป็นนามธรรม และมีความสูงสุดในตัวเอง จึงสามารถดำรงอยู่ได้ หรือบังคับใช้ได้โดยไม่ต้องอ้างสิ่งอื่น ซึ่งไม่ใช่ความคิดเรื่องอำนาจของกษัตริย์ที่อ้างถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ให้ความหมายของอำนาจอธิปไตยว่าเป็น “อำนาจแห่งความเป็นใหญ่ในฐานะที่เป็นผู้รับความสวามิภักดิ์” ส่วนอำนาจอธิปไตยนั้นหมายถึง “อำนาจแห่งความเป็นใหญ่ในฐานะที่เป็นเจ้าของดินแดน” (พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, *วิทยาวรรณกรรม* (พระนคร : แพร่พิทยา, 2506), หน้า 478.; อ้างถึงใน สมเกียรติ วันทะนะ, “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก,” ใน *อยู่เมืองไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 96.)

⁵² หม่อมราชวงศ์จักรด จิตรพงศ์, “การเปลี่ยนแปลงในสถาบันพระมหากษัตริย์ มองผ่านงานสถาปัตยกรรม “จากพระวิมานอากาศสู่พระราชวังในวนอุทยาน”,” (เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง “ยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : โอกาส ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง” จัดโดยสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ และคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 18-20 ธันวาคม พ.ศ. 2540), หน้า 7.

ดังนั้นในต้นรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 ได้มีการเพิ่มสัญลักษณ์รูปจักร และ ช้างเผือกเข้าไปบนธงแดง โดยกำหนดให้ใช้ได้แต่เฉพาะเรือหลวงเท่านั้น ส่วนธงแดงเกลี้ยงก็ยังเป็น ธงที่ใช้แสดงถึงความเป็นเรือของพ่อค้าราษฎรสามัญที่ขึ้นกับสยาม แสดงให้เห็นถึงการแบ่งแยกระหว่างเรือสินค้าของกษัตริย์ และของราษฎรสามัญ ผ่านสัญลักษณ์ที่ใช้ในการแสดงความเป็นสยาม โดยเครื่องหมายทั้ง 2 อย่าง คือจักร และช้างเผือกที่เพิ่มลงบนธงแดง นั้นมีความหมายที่สัมพันธ์กับ ความเป็นกษัตริย์ ตามอุดมการณ์ของรัฐไทยแบบจารีตคือ จักรเป็นอาวุธของพระนารายณ์ ที่อวตาร มาเป็น “รามาริบัติ” และเป็นเครื่องหมายประจำราชวงศ์จักรี รวมทั้งเป็นสมบัติอย่างหนึ่งของพระ จักรพรรดิราช คือ จักรรัตนนะ ส่วนช้างเผือกนั้นถือเป็นสัตว์ที่สำคัญ ตามคติความเชื่อที่สืบเนื่องมาจาก ช้างเผือกเป็นหนึ่งในสมบัติพิเศษที่เกิดจากอานุภาพบุญญาภิสมภารของกษัตริย์ผู้เป็นจักรพรรดิราช คือเป็นราชาเหนือราชาทั้งหลาย⁵³ สัญลักษณ์จักรและช้างเผือก จึงเป็นสัญลักษณ์พิเศษเฉพาะของ พระมหากษัตริย์ที่เป็นศูนย์กลางของรัฐ

การห้ามมิให้ราษฎรสามัญใช้ธงรูปช้างและจักรจึงหมายถึงการสงวนสัญลักษณ์ไว้ไม่ให้ คนสามัญมาแสดงตนเองเข้ากับสัญลักษณ์อันศักดิ์สิทธิ์ของความเป็นกษัตริย์หรืออำนาจรัฐที่มีอุดม การตามคติความเชื่อของรัฐสยามแบบที่เรียกว่ารัฐราชาณาจักร แสดงว่าผู้ปกครองรัฐกับคนทั่วไป ยังคงแยกออกจากกัน พระมหากษัตริย์ และราษฎรไม่ได้มีความผูกพันกันโดยตรง แต่สร้างชุมชน ทางการเมืองผ่านระบบมุลนายไพร่ หรือระบบศักดินา ซึ่งทำให้ราษฎรรู้จักสัมพันธ์ใกล้ชิดกับมุล นายของตน โดยไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ผู้ครองที่ศูนย์กลางอำนาจรัฐ โดยตรง ธงชาติที่เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในรัฐยังไม่เกิดขึ้น โดย ผู้ปกครองรัฐไทยในสมัยจารีตนั้น ยังมีได้เห็นว่ามิราษฎรสามัญเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญต่อ ระบบการบริหารการปกครองของรัฐ หรือไม่เห็นความสำคัญที่จะต้องสร้างความเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกันของคนทุกคนในรัฐ ซึ่งจะเห็นได้จากเครื่องหมายธงที่ใช้แสดงความเป็นสยามของเรือสินค้า ก็ต้องมีการสร้างเครื่องหมายเฉพาะสำหรับเรือของราชสำนักขึ้นมาเป็นพิเศษ ไม่อาจใช้ร่วมกับคน ทั่วไป หรือไม่อาจให้คนทั่วไปมาใช้ร่วมด้วยได้

การเปิดการติดต่อกับต่างประเทศทั้งในความสัมพันธ์ในเชิงการทูตระหว่างประเทศ และการ ติดต่อกำขาย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีส่วนทำให้ชนชั้นผู้ปกครองต้องทำการ เปลี่ยนแปลงวิถีคิดเรื่องรัฐ และลักษณะของรัฐจารีตแบบเดิมให้เป็นรัฐสมัยใหม่⁵⁴ อันเป็นลักษณะ ทั่วไปของรัฐในตะวันตกขณะนั้น การที่ชาวตะวันตกค่อยๆ เข้ามามีบทบาททางการค้า และการเมือง การปกครองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากยิ่งขึ้นและปฏิบัติต่อรัฐของคนพื้นถิ่นว่ามีลักษณะ

⁵³ สุเนตร ชุตินธรานนท์, บุเรงนองกะยอติพนรธา กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ อมรินทร์วิชาการ, 2539), หน้า 85.

⁵⁴ ธิดา สาระยา, ราษฎรในครรลองแห่งความเจริญของสยาม, หน้า 16.

เช่นเดียวกับรัฐชาติของตน อาทิเช่น การที่สยามมีพรมแดนติดต่อกับพม่าซึ่งเริ่มเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ทำให้อังกฤษสนใจในการที่จะกำหนดเส้นเขตพรมแดนระหว่างพม่ากับสยามให้ชัดเจน ตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ความเข้าใจในเรื่องเขตแดนที่ต่างกันทำให้ผู้ปกครองของสยามยังไม่ค่อยให้ความสำคัญกับเรื่องกำหนดเส้นเขตแดนนี้นัก จนกระทั่งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามจึงได้เห็นความสำคัญในการเข้าไปมีส่วนตกลงเรื่องเขตแดนกับอังกฤษ⁵⁵ (แต่การทำแผนที่อาณาเขตของประเทศสยามสำเร็จลงใน ปี พ.ศ. 2440 ในสมัยรัชกาลที่ 5⁵⁶)

นอกจากนั้นการติดต่อทางการทูตกับต่างประเทศทำให้ชนชั้นนำของสยามรู้จักถึงประเพณีปฏิบัติที่เกี่ยวกับธงชาติ เช่น การที่เรือของคณะทูตอเมริกัน เทาเซนต์ แฮร์ริส “ได้ยิงสลุดคำนับธงของประเทศสยาม (ช้างเผือกอยู่บนพื้นสีแดง) จำนวน 21 นัด”⁵⁷ และเมื่อคณะทูตอเมริกันคณะนี้ได้เข้ามาถึงปากน้ำ พระนายไวย (น้องเจ้าพระยากลาโหม) ก็มีความประสงค์จะทำการเคารพธงอเมริกันด้วยการยิงสลุด 21 นัด จึงได้ขอยืมธงไปชักขึ้นบนป้อมระหว่างยิงสลุด⁵⁸ รวมไปถึงตั้งเสาธงขึ้นตามสถานที่ต่างๆ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น โดยมีข้อที่น่าสังเกตคือ การชักธงช้างของเจ้านายขุนนางทั่วไปนั้นเป็นเพียงจุดประสงค์ทางการเมืองตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มากกว่าที่จะเห็นความสำคัญของการชักธงช้างว่าเป็นเครื่องหมายของชาติ แต่ธรรมเนียมการชักธงที่ยึดเป็นหลักปฏิบัติประจำคือ การชักธงประจำพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ที่พระบรมมหาราชวัง และการชักธงประจำพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ที่วังหน้า

ถึงแม้ว่าในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ นั้นยังไม่มีกำหนดถึงธงชาติสยามอย่างเป็นทางการ แต่ครั้งถึงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บันทึกรายวันของชาวต่างประเทศที่เข้ามาในสมัยนั้น ได้กล่าวถึงธงชาติสยามว่าเป็นธงช้างเผือกบนพื้นสีแดง (the national standard of a white elephant on a crimson ground)⁵⁹ หรือในงานแสดงศิลปหัตถกรรมสากล ณ ซังปี เดอ มาร์ส์ ประเทศฝรั่งเศส ใน พ.ศ. 2421 (ค.ศ.1878) กาลลิวซ์ เอเตียน ชาวฝรั่งเศสได้กล่าวถึงการใช้

⁵⁵ “พระราชสาส์นตอบเซอร์จอห์นลาอิวรีด (แม่ทัพ) อินเดีย ว่าด้วยเรื่องแบ่งเขตแดนสยาม-พม่าติดต่อกัน จ.ศ.1229 (พ.ศ.2410),” ใน พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานไปยังประเทศต่างๆ ภาค 1 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าเสวรัฐศิริ กฤษดากร ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2501), หน้า 133-134.

⁵⁶ ดูรายละเอียดใน Thongchai Winichakul, *Siam Mapped: A History of the Geo-body of a Nation* (Honolulu: The University of Hawaii Press, 1994).

⁵⁷ เทาเซนต์ แฮร์ริส, *บันทึกรายวันของเทาเซนต์ แฮร์ริส*, หน้า 13.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

⁵⁹ Frank Vincent, *The Land of the White Elephant: Sights and Scenes in South-East Asia, 1871 – 1872* (Oxford University Press, 1988), p. 116.

“ธงชาติ” สยาม คือ “ธงที่มีเครื่องหมายเป็นช้างเผือกเชือกหนึ่งฝั่งผายอยู่บนพื้นสีแดงสดใส” เป็นเครื่องหมายตัวแทนประกาศที่ตั้งของการจัดแสดงสินค้าของสยาม⁶⁰ แต่สำหรับคำที่เป็นที่รู้จักในภาษาไทยเกี่ยวกับธง ยังไม่มีคำว่าธงชาติ ดังที่ปรากฏอยู่ใน **หนังสืออักษราภิธานศรับท์** ของบริดเลที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2416 ได้กล่าวถึงคำว่า “ธง” และ แบ่งย่อยออกเป็น “ธง” ต่าง ๆ เช่น “ธงกะคาด” “ธงไชย” หรือ “ธงแดง” (ซึ่งให้ความหมายเพียงว่า “ธงศรีแดงทั้งปวงนั้น”) ฯลฯ ไม่ได้กล่าวถึงคำที่หมายถึงธงชาติไว้⁶¹ และคำว่า “ชาติ” ก็ยังไม่มี ความหมายถึงชุมชนทางการเมือง เพียงมีความหมายว่า “บังเกิด, ว่าเอากำเนิดนั้น, เหมือนอย่างสัตว์โลกย์ทั้งปวงที่บังเกิดต่อๆ กันนั้น” และกล่าวถึงคำย่อยของคำนี้เช่น “ชาติข้า” “ชาติมนุษย์” “ชาติหน้า” “ชาติหมา” ฯลฯ⁶²

ในส่วน of ช้างเผือกที่เป็นสัญลักษณ์บนธงชาติสยามต่อมานั้น แม้ว่าความคิดในเรื่องรัฐและกษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นจะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบ้างแล้ว⁶³ แต่ความเชื่อในเรื่องของช้างเผือกก็ยังมีอยู่ในทัศนคติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นได้พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไปถึงเพื่อนชาวต่างชาติก่อนที่จะขึ้นครองราชย์ ได้กล่าวถึงพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า “...the reign of my father most exalted & celebrated Majesty the obtainer of four gemuent[sic] white Elephants...” (ในรัชกาลของสมเด็จพระชนกนารถของข้าพเจ้า ผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินสูงศักดิ์ บรรลือพระเกียรติทั่วไปแลเป็นผู้ได้มาซึ่งช้างเผือกแท้ถึง 4 เชือก)⁶⁴ อันแสดงให้เห็นว่าการได้มาซึ่งช้างเผือกเป็นจำนวนหลายเชือกนั้นยังมีความสำคัญที่จะแสดงถึงบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ และช้างเผือกยังถือเป็นของสูงอย่างหนึ่ง ดังเช่นมีประกาศห้ามมิให้ราษฎรที่เล่น โยนเล่นละครหากินเขียนช้างเป็นหัวช้างสีเผือก หรือสีปลาด ให้ใช้แต่หัวช้างดำ⁶⁵ จนต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช้างเผือกยังเป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงบุญญาบารมีของกษัตริย์อยู่ ดังความในพระอธิบายของสมเด็จพระ

⁶⁰ กาลฉวี เอเตียน, **ราชอาณาจักรสยามในงานแสดงศิลปหัตถกรรม ณ ชงด์ เดอ มาร์ส พ.ศ. 2421 (ค.ศ. 1878) และ ณ พระราชวังแวร์ซายส์ พ.ศ. 2229 (ค.ศ. 1686) กับพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์**, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541), หน้า 4 – 5.

⁶¹ บริดเล, **หนังสืออักษราภิธานศรับท์** (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2514), หน้า 292.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 179.

⁶³ ดูรายละเอียดใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 28 – 45.

⁶⁴ **ตำนานและคำแปลพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนเสด็จด้วยราชสมบัติรวม 4 ฉบับ** (ม.ป.ท.,ม.ป.ท. พิมพ์ถวายในงานบำเพ็ญกุศลฉลองอายุ 5 รอบของพระเทพเมธากร วันที่ 16 ตุลาคม 2507), หน้า 15 - 16.

⁶⁵ “ประกาศห้ามมิให้ทำช้างเล่นละครปนช้างเผือก”, **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5**, รวบรวมโดยเสถียร ลายลักษณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมล์, 2478), หน้า 132.

พระมหาสมณเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรส ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีบุญญาบารมี “เป็นต้นว่าได้ช้างสำคัญ [ช้างเผือก] ทั้งพลายพัง 14 เชือก มากกว่าในหนหลังครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ”⁶⁶

ดังนั้นสัญลักษณ์ช้างเผือกสำหรับธงเรือพ่อค้าจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์มากกว่าการเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงคนในสยาม และอาจจะกล่าวได้ว่าความหมายของผู้ที่ใช้ธงช้างเผือกนั้นคือ ข้าราชการของพระมหากษัตริย์แห่งสยามนั่นเอง แม้ว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ราษฎรจะพบธงช้างประดับตามสถานที่ต่างๆ ในโอกาสสำคัญๆ มากขึ้น แต่ความรู้สึกของคนที่มีต่อธงชาติสยามที่กำหนดขึ้นมานี้คงจะยังไม่รู้สึกว่าจะยังเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่มีความหมายรวมถึงประเทศสยาม และชาวสยามทั้งหมด เหมือนกับที่ เทาเซนต์ แฮร์ริส ราชทูตที่เข้ามาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 รู้สึกและเข้าใจต่อธงประจำชาติของตนว่า

“...ผู้ที่ต้องจากไปไกลบ้านและไปอยู่ในหมู่คนแปลกหน้า จะมโหฬารมดั่งน้ำใจเต็มหัวใจ เมื่อได้เห็นธงชาติ ที่จริงไม่ใช่เพราะว่ามันมีสีต่างๆ เท่านั้นหรอก แต่มันยิ่งกว่านั้น เพราะธงเป็นสัญลักษณ์ของประเทศบ้านเกิดและมวลมิตรสหาย ตลอดจนสิ่งอันเป็นที่รักทั้งหมด ซึ่งผูกพันอยู่กับความคิดของเรา”⁶⁷

“ธงชาติสยาม” นั้นเป็นสิ่งใหม่เช่นเดียวกับ “ชาติสยาม” ที่เกิดขึ้นในกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง “ชาติสยาม” นี้ไม่ได้มีความหมายเช่นเดียวกับรัฐชาติที่หมายถึงการที่ประชาชนในชาติได้มีอำนาจในการปกครองตนเอง อันจะเกิดขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แต่ “ชาติสยาม” ที่เกิดขึ้นนี้คือความพยายามของชนชั้นนำในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของ “สามัญชนทั่วไปบรรดาที่เป็นชาติชาวสยาม” ซึ่งอยู่ภายใต้ร่มพระบรมโพธิ์การของพระมหากษัตริย์สยาม โดยไม่ว่าจะมีเชื้อชาติใด แต่เมื่อมาอยู่ในดินแดนสยามแล้วก็คือว่าเป็น “ชาติสยาม” เช่นเดียวกัน สัญลักษณ์ที่แสดงความคิดในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดีเจเนคือ สัญลักษณ์บน “ธงบรมราชวัชรมหาสยามินทร์” หรือ “ธงมหाराช” ซึ่งแสดงถึงความเป็นรัฐบาลใหม่ ที่มีอาณาเขตที่แน่นอนและมีการปกครองที่รวมศูนย์อยู่ภายใต้กษัตริย์ โดยสัญลักษณ์

⁶⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระวชิรญาณวโรรส, *เทศนาพระราชประวัติและพงษาวดารกรุงเทพ* (พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2462), หน้า 221.; อ้างถึงใน อัจฉราพร กุมทพิสมัย, *อุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำไทย* (เอกสารวิชาการหมายเลข 29 เพื่อประกอบการสัมมนาสองศตวรรษรัตน โกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สมาคมสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ วารสารธรรมศาสตร์ วันที่ 20 สิงหาคม 2525), หน้า 21.

⁶⁷ เทาเซนต์ แฮร์ริส, *บันทึกรายวันของเทาเซนต์ แฮร์ริส*, หน้า 33. (เน้นโดยผู้อ้าง)

บนธงที่เป็นรูปโล่หัตตราแผ่นดินนั้น จะคล้ายกับตราอาร์ม (Coat of Arm) แบบตะวันตก และเป็นเครื่องหมายเช่นเดียวกับที่ปรากฏบนตราพระราชลัญจกรประจำแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁶⁸ ซึ่งเมื่อพิจารณาความหมายของสัญลักษณ์ต่างๆ ดังที่ได้กล่าวไว้ใน “พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม” แล้วจะเห็นได้ว่าเป็นการแสดงถึงความเป็นใหญ่ของพระมหากษัตริย์คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหนือดินแดนในขอบเขตอาณาจักร คือสยาม ลาว และมลายู ซึ่งประกาศถึงขอบเขตดินแดนต่างๆ ที่อยู่ภายใต้อำนาจปกครองของพระมหากษัตริย์สยาม อันอาจจะเป็นผลเนื่องมาจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น สยามต้องเผชิญกับปัญหาที่ค่อนข้างรุนแรงเกี่ยวกับการที่จะต้องเสียดินแดนที่เคยเป็นประเทศราชของสยามให้กับประเทศตะวันตก คือ อังกฤษและฝรั่งเศส* การกำหนดขอบเขตดินแดนที่อยู่ในปกครองให้ชัดเจนจึงเป็นสิ่งจำเป็น และทำให้ “ชาติสยาม” เป็นคำเรียกที่รวมเอากลุ่มคนชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อยู่เขตประเทศสยาม ไม่เฉพาะแต่คนที่มีเชื้อชาติไทยเข้าไว้ด้วยกัน รวมทั้งเกิดความจำเป็นที่จะต้องอธิบายถึงชุมชนทางการเมืองที่เกิดขึ้นนี้ให้ราษฎรเข้าใจ และพยายามสร้างเอกภาพของรัฐ โดยการสร้างสำนึกความเป็นคน “ชาติสยาม” ร่วมกันให้เกิดขึ้นในคนกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ภายในขอบเขตประเทศสยาม ซึ่งมีคนไทยเป็นแกนหลัก และอยู่ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์⁶⁹ โดยจะกระทำผ่านกระบวนการที่สำคัญต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการบริหารจัดการปกครอง การจัดการศึกษา การสร้างภาษามาตรฐาน การเขียนประวัติศาสตร์ชาติ ฯลฯ ดังนั้น การที่พระมหากษัตริย์สยามใช้ธงเป็นสัญลักษณ์โดยมีความหมายถึงดินแดนต่างๆ ที่อยู่พระราชอาณาจักรสยาม จึงเป็นเหมือนความพยายามที่จะประกาศอำนาจปกครองเหนือดินแดนเหล่านั้นให้ประเทศตะวันตกรับรู้ และในทางการเมืองนั้นเป็นที่รับรู้เข้าใจกันแล้วว่า ธงเป็นสัญลักษณ์ของ

⁶⁸ ศ. พลายน้อย, ความรู้เรื่องตราต่างๆ: พระราชลัญจกร (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บำรุงสาสน์, 2527), หน้า 19–21.

* สยามเริ่มเสียดินแดนให้แก่มหาอำนาจตะวันตกตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 4 กล่าวคือ

-พ.ศ. 2410 สยามเสียเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศส

-พ.ศ. 2431 เสียแคว้นสิบสองจุไทยและหัวเมืองพันให้ฝรั่งเศส

-พ.ศ. 2435 เสียหัวเมืองเงี้ยว และหัวเมืองตะวันออกให้แก่อังกฤษ

-พ.ศ. 2436 เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ให้กับฝรั่งเศส และความขัดแย้งเรื่องดินแดนครั้งนี้ นำไปสู่การเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

-พ.ศ. 2446 สยามสละสิทธิเหนือดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส และฝรั่งเศสยอมคืนจันทบุรีให้

-พ.ศ. 2449 เสียมณฑลบูรพา (เสียมราฐ พระตะบอง และศรีโสภณ) ให้ฝรั่งเศส

-พ.ศ. 2451 เสียรัฐไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปะลิสให้อังกฤษ

⁶⁹ กรมศึกษาธิการ, **ธรรมจรรยา เล่ม 4** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446), หน้า 128–131.; อ้างถึงใน สุมินทร์ จูฑางกูร, “การกล่อมเกลากองการเมืองโดยใช้แบบเวียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 133.

การมีอำนาจเหนือดินแดน ดังมีตัวอย่างในกรณีความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ที่เกิดขึ้นหลังจากที่สยามเสียดินแดนสิบสองจุไทยให้กับฝรั่งเศสแล้วใน พ.ศ. 2431 ต่อมาฝรั่งเศสได้ให้สินบนบางเบียน ชาวฮ่อ ให้ชักธงชาติฝรั่งเศสขึ้นที่ทุ่งเชียงคำ ในหลวงพระบาง เพื่อแสดงว่าเป็นดินแดนของฝรั่งเศส คนไทยที่เห็นเข้าจึงได้ปลดธงลงเสียเพื่อไม่ให้ฝรั่งเศสมาอ้างสิทธิเหนือดินแดนนั้นได้ บางเบียนก็ได้ชักขึ้นใหม่ เกิดเช่นนี้หลายครั้งจนเป็นการทะเลาะวิวาทกัน และบางเบียนถูกจับตัวไว้ได้⁷⁰ ต่อมาเมื่อเกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 112 และสยามต้องยินยอมทำสัญญายกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส ยังคงมีข้อสัญญาที่กำหนดให้สยามต้องส่งคืนคนชื่อบางเบียน รวมทั้งธงและเครื่องอาวุธของฝรั่งเศสที่ไทยจับยึดไว้ได้นั้นคืนให้ฝรั่งเศสทั้งหมด⁷¹

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าจะมีการกำหนดใช้ธงชาติอย่างเป็นทางการในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว แต่จะเห็นได้ว่ายังไม่มียานเขียนที่อธิบายแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของธงชาติ หรือใช้ธงชาติเพื่อสื่อความหมายแทนอุดมการณ์ของรัฐ และเป็นสัญลักษณ์เพื่อสร้างสำนึกความเป็นชาติให้แก่ราษฎรสยาม อันจะเป็นสิ่งเกิดขึ้นในระยะเวลาต่อไป พร้อมกับมีการเปลี่ยนสัญลักษณ์บนธงที่เป็นรูปธรรมอย่างช้าๆ เพื่อกลายเป็นธงไตรรงค์ ในสมัยรัชกาลที่ 6

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷⁰ หลวงวิจิตรวาทการ, ปาฐกถาเรื่องการเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส (ม.ป.ท., ม.ป.ท. แสดงแก่ครูอาจารย์ และนักเรียนกรมยุทธศึกษา ณ หอประชุมศิลปากร วันพฤหัสบดี ที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2483), หน้า 20.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

ธงไตรรงค์ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความสนพระทัยในเรื่องธงที่ใช้เป็นเครื่องหมายสำหรับชาติและเป็นเครื่องหมายต่างๆ ในราชการอย่างมาก นับตั้งแต่ปีแรกของรัชสมัยได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติธงขึ้นใหม่ โดยยกเลิกพระราชบัญญัติธง ร.ศ. 118 และประกาศให้ใช้ “พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทร์ศก 129”¹ ในวันที่ 2 มีนาคม ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453 ตามปฏิทินเดิม) แทน ให้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) เป็นต้นไป

ความในพระราชบัญญัติธง ร.ศ. 129 ได้แก้ไขความในพระราชบัญญัติธงที่บัญญัติไว้ในสมัยรัชกาลที่ 5 หลายประการด้วยกัน อาทิเช่น กำหนดให้ใช้ธงพื้นสีเหลือง ตรงกลางมีรูปครุฑพ่าห์สีแดง เป็นธงมหाराชสำหรับพระมหากษัตริย์ และยกเลิกธงไอยราพตไป ได้มีการกำหนดใช้ธงเพิ่มเติมขึ้นคือ “ธงราชการ” มีสีแดง กลางมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น หน้าเข้าข้างเสา “สำหรับใช้ชักที่ในเรือหลวงทั้งปวง กับทั้งใช้ชักที่บรรดาสถานที่ราชการต่างๆ” ซึ่งธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นนี้ ตามความในพระราชบัญญัติเดิมเรียกว่า “ธงเรือหลวง” ใช้สำหรับชักในเรือหลวง รวมทั้งที่ป้อมและที่พักทหารที่ขึ้นอยู่ในกรมทหารเรือ² ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ได้มีการกำหนดให้ใช้ธงช้างเผือกทรงเครื่องนี้กว้างขวางยิ่งขึ้นคือใช้ในสถานที่ราชการทั้งหลายด้วย ส่วนหน่วยงานที่ขึ้นอยู่กับการกระทรวงทหารเรือนั้นก็ได้นำธงขึ้นใหม่ เรียกว่า “ธงทหารเรือ” ซึ่งคล้ายกับธงราชการ แต่ที่มุมบนข้างหน้าข้างมีรูปสมอไขว้กับจักร ข้างบนมีมหามงกุฎสีเหลือง ใช้สำหรับชักที่ท้ายเรือแลสถานที่ราชการต่างๆ ที่ขึ้นอยู่กับการกระทรวงทหารเรือ ส่วนธงชาตินั้นยังกำหนดไว้ตามเดิมคือ “ธงชาติ พื้นสีแดง กลางเป็นรูปช้างเผือก หน้าเข้าข้างเสา สำหรับใช้ชักในเรือทั้งหลายของพ่อค้า แลของสาธารณชนบรรดาที่เป็นชาติชาวสยาม”

ในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ธงช้างยังเป็นที่นิยมใช้ชักและประดับตกแต่งสถานที่ในวาระสำคัญต่างๆ อีกด้วย อาทิเช่น ในงานพิธีบรมราชาภิเษก ครั้งที่ 2 เจ้าชายวิลเลียมแห่งสวีเดน ผู้ซึ่งได้มาร่วมงานในครั้งนี้ด้วย ได้บันทึกไว้ว่า ในวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2454 ซึ่งถือเป็นวันประกอบพิธีบรมราชาภิเษก “...ในวันนั้น ธงชาติสยามรูปช้างเผือกบนพื้นแดง

¹ “พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทร์ศก 129,” ใน ประชุมกฎหมายประกาศ เล่ม 23, รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิมส์, 2478), หน้า 493 – 502.

² “พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทร์ศก 118,” ใน ประชุมกฎหมายประกาศ เล่ม 17, หน้า 132.

โบทสะบัดอยู่บนยอดเสาธงทุกเสาในกรุงเทพฯ...”³ นอกจากนั้นแล้ว ยังปรากฏงานเขียนที่กล่าวอธิบายถึงความสำคัญของธงชาติ ดังที่จะเห็นได้จากหนังสือตำราแบบเรียนหลวง เรื่อง **พลเมืองดี** ของ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ซึ่งใช้เป็นแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง ตั้งแต่ พ.ศ. 2454 ในบทที่ 10 และ 11 เรื่อง “นายเมืองดีคนตา” จะกล่าวถึงสถานที่สำคัญ และสิ่งที่ควรรู้จัก เช่น พระบรมมหาราชวัง ศาลสถิตยุติธรรม พระบรมรูปทรงม้า รวมทั้งกล่าวถึงเรื่องธงชาติ และธงที่สำคัญต่างๆ ว่า

“สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็ควรจะรู้ คือธงซึ่งเป็นเครื่องหมายต่างๆ บรรดาประเทศทั้งหลาย ย่อมใช้ธงเป็นเครื่องหมายชาติของคนทั้งนั้น สำหรับใช้หมายพวกในเวลาทำศึกและไปมาค้าขาย เป็นต้น ประเทศสยามเราใช้ธงช้างเป็นเครื่องหมายว่าชาติไทย พื้นธงสีแดงตัวข้างขาว หมายความว่า **ช้างเผือก** เจ้าคงจะได้เห็นมาบ่อยๆ แล้ว และยังมีธงตราแผ่นดินพื้นสีเหลือง กลางมีรูปครุฑสีแดง อีกอย่างหนึ่งแล้วมีขนาดและลักษณะใช้ต่างๆ กันเป็นธงมหาราช ธงราชินี ธงเยาวราช ธงราชวงศ์ เป็นต้น แต่จะชี้แจงให้มากไปในเวลานี้เจ้าก็ยังไม่เข้าใจยากอยู่ จำแต่ชื่อไว้ก่อน เอาไว้รู้ละเอียดต่อไปข้างหน้าเถิด”⁴

หนังสือแบบเรียนเรื่อง **พลเมืองดี** อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นหนังสือเรียนเล่มแรกที่กล่าวถึงความสำคัญของธงชาติ เนื้อหาต้องการอธิบายว่า ธงนั้นเป็นเครื่องหมายที่ใช้กันในประเทศต่างๆ เพื่อ เป็น “เครื่องหมายชาติ” หรือ “หมายพวก” ของตน ธงที่เป็นเครื่องหมายว่าชาติไทยก็คือธงช้าง และอธิบายว่าช้างขาวที่อยู่กลางธงนั้นคือ ช้างเผือก แต่ก็ไม่ได้อธิบายในเชิงสัญลักษณ์ต่อไปว่า ช้างเผือกนั้นมีความสำคัญมีความหมายอย่างไรสำหรับคนไทยและชาติไทย นอกจากหนังสือแบบเรียนเรื่องนี้จะทำให้นักเรียนเห็นถึงความสำคัญของธงชาติแล้ว ธงสำหรับกษัตริย์และราชวงศ์ยังถือเป็นสิ่งสำคัญที่นักเรียนจะต้องรู้จัก แม้ในแบบเรียนจะไม่ได้อธิบายรายละเอียดไว้มากนัก อย่างไรก็ตามเนื้อหาของแบบเรียนก็แสดงให้เห็นว่าธงชาตินั้นมีความสำคัญและเป็นเครื่องหมายที่นักเรียนจำเป็นจะต้องรู้จักเป็นอันดับแรกสุด แม้ว่าจะมีธงที่ใช้เป็นเครื่องหมายชนิดอื่นๆ อีก

นอกจากนั้นแล้วนักเขียนร่วมสมัย คือ ก.ศ.ร. กุหลาบ ก็ได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของแบบแผนขนบธรรมเนียมในเรื่องต่างๆ รวมไปถึงเครื่องหมายต่างๆ ที่ใช้ในสยาม เช่น ธง หรือ พระราชลัญจกร รวมเป็นหนังสือชื่อ “**อายุชาติวัฒน์ หนังสือบำรุงปัญญาประชาชน**” พิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. 2454 มีเรื่องต่างๆ รวมทั้งสิ้น 136 เรื่อง คำโปรยบนปกกล่าวถึงหนังสือนี้ว่า “**เป็นคุณประโยชน์สำหรับข้าราชการและประชาชนพลเมืองทราบเรื่องอธิบายพิสดาร**” ใน

³ “พระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่กรุงเทพฯ,” ใน **รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ชุดที่ 4, แปลและเรียบเรียงโดย เสาวลักษณ์ กีชานนท์** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541), หน้า 314.

⁴ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์, **บทความชุดพลเมืองดี** (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจรรยา เรื่องพิเศษ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2541), หน้า 147. (เน้นโดยผู้อ้าง)

หนังสือเล่มนี้มีเรื่องเกี่ยวกับธงหลายชนิดด้วยกัน เช่น ธงไชยสามชาย ธงกระบี่กระบุธ และธงพระครุฑพ่าห์ รวมทั้งกล่าวถึงที่มาของธงช้าง ในบทที่ว่าด้วยธงช้างเผือกซึ่งมีมาในสมัยรัชกาลที่ 2 กับธงพระมหาพิชัยมงกุฎซึ่งมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 “เป็นเดิมต้นเหตุมีธงไทยใช้ในราชการบ้านเมือง ต้นเหตุมีธงชักท้ายเรือสำเภากำปั่นกับในพระราชสำนักในกรุงสยาม”⁵ โดยมีรายละเอียดพอสังเขป กล่าวถึงธงที่ใช้สำหรับชักที่ท้ายเรือสำเภา และธงสำหรับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระปิณเกล้าฯ และธงประจำรัชกาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ คือ ธงรูป “ครุฑ”⁶ ซึ่งในงานเขียนของ ก.ศ.ร. กุหลาบ นั้นจะกล่าวถึงรูปลักษณะของธงเป็นหลัก โดยไม่ได้อธิบายถึงความหมายของธงต่างๆ ที่กล่าวมานั้น

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบธงชาติสยาม

ธงช้างเป็นธงชาติสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ต่อมาเป็นเวลาถึง 6 ปีก่อนที่จะทรงมีพระราชกำหนดเปลี่ยนแปลงรูปแบบธงชาติสยามจากธงช้างเดิมถึงสองครั้งในเวลาใกล้เคียงกัน กล่าวคือครั้งแรก ในวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2459 ได้มีการออก “ประกาศเพิ่มเติมแลแก้ไขพระราชบัญญัติธง ร.ศ. 129” เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริตามความในประกาศฉบับนี้ว่า

“...การค้าของประเทศสยามได้ดำเนินมาเป็นลำดับ แลยังจะทวีมากขึ้นทุกที ส่วนธงสำหรับชักในเรือทั้งหลายของพ่อค้าแลของสาธารณชน บรรดาที่เป็นชาติชาวสยามยังไม่เหมาะ โดยที่ใช้อยู่ทุกวันนี้แม้แลแต่ไกลแล้วเห็นผิดแผลกกับธงราชการน้อยนัก แลทั้งรูปช้างซึ่งใช้กันอยู่ก็ไม่งดงาม จนเกือบไม่ทราบว่าเป็นช้างหรืออะไร เป็นเพราะวาดรูปช้างนั้นเป็นการลำบากนั่นเอง ควรที่จะแก้ไขไปมิให้ผิดดังที่กล่าวมาแล้วนี้...”⁷

ดังนั้นตาม “ประกาศเพิ่มเติมพระราชบัญญัติธง ร.ศ. 129” จึงกำหนดให้ธงราชการเป็นรูปช้างเผือกทรงเครื่อง และหันหลังเข้าเสาแทน⁸ ส่วนธงชาติสยามที่ใช้ในสมัยรัชกาลที่ 5 คือธงพื้นแดงตรงกลางเป็นรูปช้างเผือกไม่ทรงเครื่องยื่นหันหน้าเข้าหาเสาให้ยกเลิกไป และกำหนดให้เพิ่มธงที่เรียกว่าตามประกาศฉบับนี้ว่า “ธงค้าขาย” ว่า

⁵ ก.ศ.ร. กุหลาบ, *อายุชาติวัฒน์* (กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2538), หน้า (น).

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า (น) - (ป-4).

⁷ “ประกาศเพิ่มเติมและแก้ไขพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทร์ศก 129,” ใน *ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 29*, รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2478), หน้า 239.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 239.

“รงค้ำขายรูปสี่เหลี่ยมพื้นแดง มีขนาดกว้าง 1 ส่วน ยาว 1½ ส่วน มีแถบขาว 2 ผืน กว้าง 1/6 ของส่วนกว้างของรง ทาบภายในติดตามขาว ห่างจากขอบล่างแถบของรง เศษ 1/6 ของส่วนกว้างของรง”⁹

ดังนั้นรงค้ำขายจึงเป็นรงที่มีแถบสีแดงและขาว 5 แถบสลับกัน โดยเริ่มใช้ตามประกาศฉบับนี้ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2459 เป็นต้นไป¹⁰

มูลเหตุเรื่องราวอันเป็นที่มาของการเปลี่ยนแปลงเลิกใช้รงข้างเป็นธงชาติสยามในปี พ.ศ. 2459 นั้นได้รับการอธิบายขยายความเพิ่มมากขึ้น ในงานเขียนของ จมื่นอมรรตุนารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช) ซึ่งได้รับราชการในตำแหน่งมหาดเล็กใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือเรื่อง พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เล่ม 6 ในหัวเรื่อง “เหตุที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนธงชาติไทย”

จมื่นอมรรตุนารักษ์อธิบายถึงเหตุการณ์อันเป็นสาเหตุที่ทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบของธงชาติว่า เกิดจากในช่วงต้นเดือนกันยายน พ.ศ. 2459 ซึ่งเป็นช่วงฤดูน้ำหลากนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชดำริที่จะเสด็จพระราชดำเนินทางเรือไปตามลำน้ำเจ้าพระยาขึ้นไปทางเหนือเพื่อสังเกตการณ์เรื่องน้ำท่วม และหาทางป้องกันช่วยเหลือราษฎร รวมทั้งได้เสด็จพระราชดำเนินไปตรวจการณเมืองอุทัยธานีในคราวเดียวกันด้วย¹¹

การเสด็จพระราชดำเนินยังเมืองอุทัยธานีนี้เป็นโอกาสที่ทำให้ราษฎรชาวอุทัยธานีได้เข้าเฝ้ารับเสด็จและชมพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีการเตรียมจัดตกแต่งบ้านเรือนตามสองข้างทางเสด็จพระราชดำเนินด้วยธงทิว ผ้าแถบสี ชุ่มดอกไม้ และโต๊ะบูชาไว้เป็นการรับเสด็จตามความสมัครใจของราษฎร

อย่างไรก็ตาม จมื่นอมรรตุนารักษ์ ซึ่งได้ตามเสด็จในครั้งนั้นด้วยได้บันทึกไว้ว่า “ตลอดระยะทางที่เสด็จผ่านนั้น ปรากฏว่าหาธงข้างไม้ใครได้สักกี่ผืน, คงมีแต่ผ้าขาว, ผ้าแดงห้อยรับเสด็จ, แทนธงชาติเสียเป็นส่วนใหญ่”¹² เพราะชาวบ้านหาธงข้างมาประดับตกแต่งไม่ค่อยได้ เนื่องจากไม่มีการกำหนดให้ราษฎรมีการประดับธงชาติกันในโอกาสต่างๆ โดยทั่วไปดังเช่นปัจจุบัน จะมีการประดับธงข้างก็เฉพาะตามงานของราชการ หรือในพิธีใหญ่ๆ เท่านั้น และในจังหวัดที่ห่างไกลจาก

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 239.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 240.

¹¹ จมื่นอมรรตุนารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), “เหตุที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนธงชาติไทย,” ใน พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 6 (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2512), หน้า 10 – 14.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

เมืองหลวง ซึ่งไม่มีการจัดงานของราชการใหญ่โตเป็นประจำก็ไม่จำเป็นที่จะต้องจัดหาธงช้างเตรียมไว้ใช้ตามบ้านเรือนของราษฎรทั่วไป¹³ นอกจากนั้นธงช้างยังเป็นภาพพิมพ์ที่ต้องสั่งมาจากต่างประเทศ เพราะไม่สามารถทำได้ในเมืองไทย รากก็นับว่าแพงมาก ถือเป็นของมีค่าที่มีการลักขโมยกัน ดังเช่น เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) เสือป่าที่กลับจากสโมสรเสือป่า ได้พบแขกยามกำลังต่อสู้กับผู้ร้ายที่หน้าบ้านมิสเตอร์เทอร์ศ จึงได้เข้าช่วยเหลือจับส่งยังโรงพัก “ตามคำไต่สวนได้ความว่าจำเลยและพวกได้มาลักธงช้างในบ้านมิสเตอร์เทอร์ศ”¹⁴

อย่างไรก็ดีการที่ราษฎรเมืองอุทัยธานีตกแต่งบ้านเรือนโดย “มีแต่การห้อยผ้าขาวผ้าแดงรับเสด็จกันไปทั่วทุกแห่งหาธงไม่ค่อยได้เลย”¹⁵ และ “บริเวณตลาดอันยาวเหยียด, ซึ่งมีสภาพเป็นห้องแถวไม้หลังคามุงจากบ้าง, สังกะสีบ้าง, สองข้างทางที่ขบวนเสด็จผ่านบัดนี้จึงเป็นริ้วติดต่อกัน. มีขาดด้วยผืนผ้าสีขาว-แดง, ที่ประดับตกแต่งจีบห้อยในลักษณะต่างๆ จนลานตา”¹⁶ ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงมีพระราชปรารภว่า “การห้อยผ้าขาวผ้าแดงนี้, ดูออกจะคล้ายกับว่า เมืองอุทัยธานีของเราเต็มไปด้วยประเพณีชาวจีนไปเสียแล้ว”¹⁷ เพราะการประดับตกแต่งบ้านเรือนด้วยผ้าขาวและผ้าแดงในวาระโอกาสสำคัญนั้นเป็นธรรมเนียมของชาวจีน

นอกจากนั้น สาเหตุสำคัญหนึ่งที่มีนอมรครูณารักษ์นำมาอธิบายถึงการตัดสินใจพระทัยในการเปลี่ยนแปลงธงชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็คือความผิดพลาดในการติดธงกลับหัวของราษฎรที่พระองค์ได้ทรงประสบด้วยตนเองในคราวที่เสด็จเยือนอุทัยธานีนี้ กล่าวคือได้มีราษฎร “บ้านหลังคามุงจากเก่าๆ ขนาดเล็กหลังหนึ่ง” รอเฝ้ารับเสด็จ และแม้ว่าเจ้าของบ้านจะยากจนแต่ก็ได้ “อุตส่าห์ทำการรับเสด็จ, อย่างไม่ยอมน้อยหน้าคนอื่น” ด้วยการหาธงช้างมาติดไว้ผืนหนึ่ง แต่ทว่า

“ชะรอยจะเพ็งได้มาอย่างกะทันหัน, และคงจะภาคภูมิใจอยู่ที่สามารถหาได้ธงช้างแบบที่ถูกลักษณะมา, จึงเอาขึ้นไปติดไว้บนยอดหน้าจั่วหลังคา, เพื่อให้เห็นได้ถนัดโดยง่าย, ส่วนตัวเองกับครอบครัวก็พากันมากอยเฝ้ารับเสด็จด้วยสีหน้าเบิกบานอยู่หน้ากระท่อม, พอขบวนเสด็จพระราชดำเนินมาหยุดลงก็พากันลงถวายบังคมหมอบอยู่กับพื้น. แต่อนิจจา เมื่อสิ้นเกล้าสิ้นกระหม่อมทอดพระเนตรขึ้นไป, เห็นธงช้างเล็กผืนนั้น, ก็มีพระอาการสะดุดพระเนตร, ด้วยว่าจะเป็นด้วยความรีบร้อนจนหมดโอกาสพิจารณา, หรือสะเพราะไม่ทันสังเกต, หรือโง่เขลาเบาปัญญาอย่างไม่น่าจะ

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

¹⁴ จดหมายเหตุเสือป่า เล่ม 2 ฉบับที่ 8 (ธันวาคม ร.ศ. 130): 189.

¹⁵ จมื่นอมรครูณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), “เหตุที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนธงชาติไทย,” ใน พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 6, หน้า 19.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

เป็นไปได้อะไรสักอย่างหนึ่งก็ตาม, ธงชาติรูปช้างเผือกนั้นปลิวสะบัดอยู่ในลักษณะข้างนอนหงาย, เอาสี่เท้าชี้ฟ้าอยู่, โดยเจ้าของบ้านจะได้แสดงกิริยาแปลกประหลาดหรือรู้สึกตัวแต่สัณนิษฐานหาไม่”¹⁸

จมีนอมรครุณารักษ์ ซึ่งอยู่ในขบวนเสด็จฯ “ได้มีโอกาสเห็นเหตุการณ์นี้, ตลอดจนเห็นพระอริยาบถได้ถนัดแน่แท้” และ “ยังจำได้แม่นย่ายู่จนทุกวันนี้” ว่า

“เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็นธงเผือกที่กล่าวนั้น...จับปล้นสายพระเนตรก็แปรไปมโนมองทางอื่น, เสมือนมิได้มีสิ่งใดเป็นที่พึงสังเกตผิดปกติเกิดขึ้น, แต่ทว่าสี่พระพักตร์นั้นสิ, ผู้เขียนขอขย้าว่าได้สะกิดความรู้สึกในใจขึ้นในบัดดลจริงๆ ว่า, ดูประหนึ่งจะทรงมีความสะเทือนพระราชหฤทัยไปในทางทรงสลดสังเวชมากกว่าทรงพระพิโรธ, หรือไม่พอพระทัยอย่างใดอย่างหนึ่ง, เป็นสี่พระพักตร์ที่ได้เคยเห็นอยู่บ่อยๆ, หากมีการอันไม่เหมาะสม, หรือยากลำบากขัดข้องแก่คนผู้นำส่งสารเกิดขึ้น, หรือมิฉะนั้นก็ทรงละอาชพระทัยที่จะมองดูสิ่งอันมิพึงมองเห็นนั้น”¹⁹

การชักธงกลับหัวของราษฎรอุทัยธานีในครั้งนั้น จมีนอมรครุณารักษ์กล่าวไว้ว่า “บรรยากาศขณะนั้นได้เกิดวิกฤตขึ้นชั่วครู่หนึ่ง” และ “ไม่มีใครกล้ามองไปที่ธงเผือกนั้นอีกเป็นครั้งที่สอง, ต่างคนตำราวมสงบนิ่งไม่กล้าแม้แต่จะสบตากัน, ไม่มีผู้ใดทำเสียงอะไรออกมา, เพราะทุกคนรู้ดีว่าอะไรได้เกิดขึ้นแล้ว”²⁰ อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าได้มีพระราชดำรัสให้เคลื่อนขบวนต่อไปตามปกติ โดยมีได้ทรงถือว่า “นั่นเป็นความผิดถึงหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ”²¹

จากบันทึกของจมีนอมรครุณารักษ์ การที่ทรงเห็นการชักธงข้างกลับหัวของราษฎรที่พลั้งเผลอไม่รู้ตัว เป็นภาพที่ทำให้ทรงสะกิดพระทัยและเห็นควรที่จะต้องป้องกันไม่ให้เรื่องเช่นนี้เกิดขึ้นได้อีกในเวลาต่อไป อันเนื่องมาจากการที่พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของธงชาติว่าเป็นเหมือนตัวแทนชาติ ดังนั้นหากเกิดการผิดพลาดในการชักธงผิดด้านเป็นภาพข้างหงายท้อง จะเป็นการดูหมิ่นเกียรติของชาติ รวมไปถึงเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพของพระองค์ดังที่จมีนอมรครุณารักษ์กล่าวไว้ ดังนั้นหลังจากที่พระองค์เสด็จกลับจากอุทัยธานี ในวันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2459 แล้ว ก็ได้ทรงดำเนินการเรื่องการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรูปแบบของธงชาติ โดยมีหลักการในการแก้ไขธงว่า

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23 - 24. (เน้น โดยผู้อ้าง)

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24 - 25.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

“โดยยึดถือเอาเศรษฐกิจของราษฎร, เป็นข้อสำคัญว่าสิ่งอื่น, กับทั้งความสะดวก, ความเหมาะสม, และความหมาย, ในรูปลักษณะ, และสีของธงอันจำจะต้องให้มีอยู่อย่างพร้อมมูลแล้ว, และพึงมีความสง่างามประกอบด้วย”²²

นอกจากนั้นแล้วจอมมรดุณารักษ์ยังบันทึกไว้อีกด้วยว่า “พระองค์ทรงสนพระทัยในอันที่จะใคร่ให้ทวยราษฎร, ซาบซึ้งในความหมาย, และมีจิตใจ, รวมยึดมั่นอยู่ในธงอันเป็นสัญลักษณ์ของชาติยิ่งนัก”²³

ต่อมาจึงทรงมีพระราชดำริเห็นควรที่จะให้ธงชาติทำขึ้นจากผ้าเป็นชิ้นๆ มาต่อกันได้อย่างง่ายๆ เพื่อราษฎรจะได้ไม่ลำบากที่จะทำธงใช้ได้เองโดยไม่ต้องสั่งซื้อผ้าพิมพ์เป็นรูปช้างมาจากต่างประเทศดั้งเดิม นอกจากนั้นยังควรที่จะใช้สีที่มีความหมายถึงความสามัคคีและความยึดมั่นต่อชาติ รวมทั้งเห็นได้แต่ไกล และมีความสวยงามในการใช้ประดับตามสถานที่ต่างๆ²⁴ ดังนั้นจึงทดลองให้ทำธงที่คิดแบบใหม่ขึ้นมา เป็นริ้วห้าริ้ว เป็นริ้วสีแดงสลับกับริ้วสีขาว ดังที่ประกาศไว้ใน “ประกาศเพิ่มเติมและแก้ไขพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทร์ศก 129” ซึ่งการคิดรูปแบบธงในลักษณะเช่นนี้ทำให้ทำธงขึ้นมาได้โดยง่ายจากผ้าสีแดง และขาว นำมาเย็บติดกันเป็นการประหยัดและจะนำด้านไหนขึ้นติดกับคันธงก็ได้ไม่ต้องกลัวติดผิทางหรือกลับหัว ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้นำธงริ้วขาวแดงนี้ไปติดไว้เป็นการทดลองที่สนามเสือป่าเป็นจำนวนมากอยู่หลายวันเพื่อ “จะทรงฟังความคิดเห็นของประชาชนผู้มีส่วนร่วมในอันจะใช้ธงชาติด้วยในฐานะเป็นคนไทย” และในส่วนพระองค์นั้นธงริ้วขาวแดงนี้ยังไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัย เพราะสีจืดซีดไป แต่ก็ยังคงใช้ธงริ้วขาวแดงนี้ต่อมาหลายเดือน²⁵

มีหลักฐานปรากฏถึงการแสดงความเห็นของประชาชนต่อธงชาติที่สร้างขึ้นนี้เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังบันทึกไว้ใน จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงการแสดงความเห็นต่อการเปลี่ยนแปลงธงชาติครั้งนี้ว่า มีนักเขียนผู้หนึ่งที่ใช้นามแฝงว่า “อะแควเรียด” เขียนแสดงความเห็น “เรื่องธงสยามใหม่” ลงในหนังสือพิมพ์ กรุงเทพ เดลิเมล์ ฉบับที่เป็นภาษาอังกฤษ ประจำวันที่ 15 เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2460 ว่าเพื่อนของผู้เขียนได้แสดงความเห็นว่าเป็น “ไม่สู้พอใจ (disappointed)” ต่อรูปแบบของธงสยามที่สร้างขึ้นใหม่ เพราะเห็นว่าไม่สง่างามพอสำหรับประเทศ และได้ออกความเห็น

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27 - 28.

“ริ้วแดงกลางควรจะเปลี่ยนเป็นสีน้ำเงิน ดังนี้ริ้วขาวที่กระหนาบสองข้างประกอกับริ้วน้ำเงินกลางก็จะรวมกันเป็นสีส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสีแดงกับขาวที่ริมประกอกันก็จะเป็นสีสำหรับชาติ และด้วยประการฉะนี้ กรุงสยามก็จะ ได้มีธงสีแดง, ขาว, กับน้ำเงิน อันเป็นที่ธงสามสี (ฝรั่งเศส), ธงยูเนียนเยก (อังกฤษ) และธงดาวและริ้ว (อเมริกัน)”²⁶

นอกจากนั้นแล้ว “อะแควเรียด” ยังเห็นว่าถ้าหากเปลี่ยนให้ธงมีแถบสีตามข้อเสนอแล้วก็จะทำให้ “ได้เป็นเครื่องหมายกิจการอันสำคัญยิ่งอันหนึ่งในตำนานแห่งประเทศนี้” และการใช้สามสีนี้จะทำให้มหาอำนาจฝ่ายสัมพันธมิตรได้รู้สึกลัวว่า “เปนการยกย่องเขาเป็นแน่แท้” รวมทั้งการใช้สีน้ำเงินอันเป็นสีประจำพระองค์* นั้นก็จะทำให้ชาวสยามระลึกถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “ในสมัยเมื่อประเทศนี้ได้ดำเนินไปในขั้นสำคัญอย่างยิ่ง”²⁷ (หมายถึงการประกาศเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรตั้งแต่วันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460)

จากการที่ทรงพอพระราชหฤทัยในข้อเสนอของ “อะแควเรียด” จึงโปรดฯ ให้พระยาประสิทธิ์ศุภการเป็นผู้ออกแบบเพิ่มแถบสีน้ำเงินเข้ามาตรงกลางอีกแถบหนึ่งและทรงมีความเห็นว่า “อย่างที่เขาคิดนี้ ลองเขียนแบบขึ้นดูก็งามดี และต้องยอมรับว่าของเขาช่างขึ้นกว่าช่างที่ใช้อยู่บัดนี้”²⁸ และพระยาประสิทธิ์ศุภการ (ต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยารามราฆพ) ได้เคยนำแบบธงที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่นี้ไปปรึกษากับสมเด็จพระกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ซึ่งทรงแสดงความเห็นชอบกับธงแบบใหม่นี้ และเสนอว่าถ้าหากเปลี่ยนธงชาติในช่วงนี้ก็จะเป็นการเปลี่ยนที่เหมาะสม

²⁶ “ความคิดเรื่องธงสยามใหม่วันเสาร์ที่ 18 [สิงหาคม พ.ศ.2460],” ใน จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าชวลิต เกษมสันต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2517), หน้า 194-196. บทความของ “อะแควเรียด” นี้เขียนขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ ข้อความที่ใช้อ้างอิงถึงนี้เป็นคำแปลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ในจดหมายเหตุรายวันของพระองค์

* สีประจำพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ สีน้ำเงิน ซึ่งเป็นสีแห่งวันพระราชสมภพ (วันเสาร์) ซึ่งเป็นสีที่โปรดมาก เครื่องแบบเต็มยศของทหารราบที่ 11 อันเป็นกองมหาดเล็กรักษาพระองค์ประจำรัชกาลก็ได้โปรดฯ ให้ใช้สีน้ำเงิน ซึ่งต่างจากทหารมหาดเล็กในรัชกาลที่ 5 ที่ใช้สีแดง นอกจากนี้เครื่องแบบมหาดเล็กในพระราชสำนักก็ใช้สีน้ำเงินเป็นพื้น รวมทั้งแถบเหรียญที่ทรงสร้างขึ้นสำหรับพระราชทานเฉพาะข้าราชการบริพารในพระองค์ก็ใช้สีน้ำเงิน (จมีนอมรคุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), “เหตุที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนธงชาติไทย”, ใน พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 6, หน้า 28.)

²⁷ “ความคิดเรื่องธงสยามใหม่วันเสาร์ที่ 18 [สิงหาคม พ.ศ.2460]” ใน จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 195.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 196.

เวลา “เพราะเหตุใดฉันคิดว่า เรามีความปรารถนาจะให้มิอนุสาวรีย์แห่งการที่ได้เข้าทำสงครามในคราวนี้ด้วย”²⁹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จึงทรงโปรดให้พระยาศรีภริษาข้าราชการประจำกระทรวงมหาดไทย เพื่อนำเรื่องเข้าที่ประชุมของเสนาบดี และต่อมาในวันที่ 28 กันยายน พ.ศ. 2460 จึงได้มี “พระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช 2460” ประกาศออกมา โดยกล่าวถึงสาเหตุแห่งการเปลี่ยนธงชาติสยามไว้ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ว่า

“ได้ทรงพระราชดำริถึงการที่กรุงสยามได้ประกาศสงครามต่อชาติเยอรมันแลออสเตรีย อังการี เข้าเป็นสัมพันธมิตรร่วมศึกกับมหาประเทศในยุโรป อเมริกา และเอเชีย ผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมาธิปไตยครั้งนี้ นับว่าชาติสยามได้ก้าวขึ้นสู่เจริญถึงขั้นอันสำคัญยิ่งแล้ว สมควรจะมีอภิสิทธิ์ชาติวัตถุ เพื่อเป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึงอภิสิทธิ์ชาติสมัยนี้ไว้ให้ปรากฏอยู่ชั่วฟ้าและดิน

จึงทรงพระราชดำริว่า **ธงสำหรับชาติสยาม**ซึ่งได้ประดิษฐ์ขึ้นตามพระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช 2459 นั้น ยังไม่เป็นสง่างามพอสำหรับประเทศ สมควรที่จะเพิ่มสีน้ำเงินแก่เข้าอีกสีหนึ่ง ให้เป็นสามสีตามลักษณะธงชาติของประเทศที่เป็นสัมพันธมิตรกับกรุงสยาม ได้ใช้อยู่มากนั้น เพื่อให้เป็นเครื่องหมายให้ปรากฏว่า ประเทศสยามได้เข้าร่วมสุขทุกข์ แลเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันกับสัมพันธมิตรหมู่ใหญ่ ช่วยกันทำการปราบปรามความอัสถัย์อาชกรรมในโลกนี้ให้พินาศประลัยไป

อีกประการหนึ่ง สีน้ำเงินนี้เป็นสีอันเป็นศิริแก่พระชนมวารนับว่าเป็นสีเครื่องหมายเฉพาะพระองค์ด้วย จึงเป็นสีที่สมควรจะประกอบไว้ในธงสำหรับชาติด้วยประการทั้งปวง....”³⁰

“พระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช 2460” มาตรา 3 ได้กล่าวถึงลักษณะของ **“ธงชาติสยาม”** แบบที่กำหนดขึ้นใหม่นี้ว่า มีรูปสี่เหลี่ยมรี มีขนาดกว้าง 2 ส่วน ยาว 3 ส่วน มีแถบสีน้ำเงินแก่กว้าง 1 ใน 3 ส่วน ของขนาดกว้างของธงอยู่ตรงกลาง มีแถบขาวกว้าง 1 ใน 6 ส่วนของขนาดกว้างของธงข้างละแถบขนานกับสีน้ำเงิน แล้วจึงเป็นแถบสีแดงกว้างเท่ากับแถบสีขาว ประกอบอยู่ที่ชั้นนอกอีกข้างละแถบ และกำหนดให้เรียกธงชาติสยามที่กำหนดขึ้นใหม่นี้ว่า **ธงไตรรงค์** กำหนดให้ใช้ชักในเรือพ่อค้าวาณิช และในสถานที่ต่างๆ ของ “สาธารณชนบรรดาที่เป็นชาติสยามทั่วไป”³¹

ดังนั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของธงชาติสยามถึง 2 ครั้ง ในเวลาไล่เลี่ยกัน โดยธงรูปแบบใหม่นั้นเป็นธงที่เป็นแถบสีอันเป็นการ

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 196.

³⁰ “พระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช 2460,” ใน **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 30**, รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2477), หน้า 391 – 392. (เน้นโดยผู้อ้าง)

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 394. (เน้นโดยผู้อ้าง)

แก้ไขปัญหาดังกล่าวของการใช้ธงช้างแต่เดิม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความคล้ายคลึงกับธงราชการ ความยากลำบากในการผลิตธงช้างทำให้หาใช้ได้ยากและมีราคาแพง หรือความผิดพลาดในการชักธงช้างกลับหัว แต่การเปลี่ยนแปลงธงช้างเป็นธงริ้วขาวแดง ซึ่งยังคงสีเดิมของธงช้างเผือกบนพื้นแดงไว้นั้น ยังไม่เป็นที่สง่างามพอสำหรับการใช้เป็นธงชาติ ทำให้ไม่ถึงหนึ่งปีต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงธงชาติสยามอีกครั้งในเป็นธงสามสี หรือเรียกว่า “ธงไตรรงค์” โดยถือเป็นเครื่องหมายที่ระลึกสำคัญในโอกาสแห่งการเข้าร่วมสงครามร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตร รวมทั้งกำหนดให้ธงไตรรงค์นี้สามารถชักได้ทั้งในเรือของพ่อค้า รวมทั้งในสถานที่ต่างๆ ของคนทั่วไปได้อีกด้วย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินใจที่จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงธงชาติสยามจากธงช้าง มาเป็นธงรูปแบบใหม่ที่มีความเป็นนามธรรมขึ้นคือเป็นเพียงแถบสีโดยเลือกที่จะใช้สีแดง สีขาว และสีน้ำเงิน เช่นเดียวกับธงชาติของฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งแม้ว่าจะมีข้อคัดค้านจากเสนาบดีพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ คือ สมเด็จฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต เสนาบดีกระทรวงทหารเรือ และ สมเด็จฯ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ที่ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงธงชาติ เนื่องจากธงช้างนั้นเป็นที่รู้จักของนานาชาติประเทศทั่วโลก เป็นสิ่งได้รับการเคารพอย่างสูงจากราชรัฐ และมีความสัมพันธ์กับความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองและพระมหากษัตริย์³² แต่พระองค์ก็ยังยืนยันที่จะเปลี่ยนธงชาติสยามให้เป็นธงไตรรงค์ อันมีลักษณะเป็นแถบประกอบด้วยสามสี เพื่อเป็นเครื่องหมายที่แสดงว่าสยามได้มีส่วนร่วมในการสู้รบเคียงบ่าเคียงไหล่กับฝ่ายสัมพันธมิตร และให้มหาอำนาจประเทศต่างๆ ยอมรับว่าสยามนั้นเป็นประเทศที่มีเอกราชและอธิปไตยประเทศหนึ่งในประชาคมโลก

แม้ว่าสยามจะสามารถรักษาเอกราชไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นจากการคุกคามอย่างหนักของจักรวรรดินิยมตะวันตกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มาได้ แต่การยอมรับจากนานาชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งในตะวันตกในฐานะเป็นประเทศที่มีอารยธรรมและเอกราชอธิปไตยของสยามเป็นสิ่งที่ผู้นำสยามต้องการอยู่ตลอดเวลา จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ การจัดงานราชาภิเษกสมโภช ครั้งที่สองอย่างยิ่งใหญ่ ซึ่งได้เชิญเจ้านายและทูตต่างประเทศมาในงานมากมายก็ถือเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้นานาชาติยอมรับในความเจริญรุ่งเรืองของสยามว่าไม่น้อยกว่าประเทศอื่น โดยทรงมีพระราชบันทึกเกี่ยวกับงานราชาภิเษกสมโภชนี้ว่า

“...งานที่มีเจ้านายและทูตต่างประเทศมาช่วยพร้อมๆ กันเช่นนี้ ไม่ใช่แต่จะไม่เคยมีในกรุงสยาม ถึงในประเทศใดๆ ในภาคเอเชียก็ยังไม่เคยมี เมืองเราเป็นที่ 1 ที่ได้มีคนสำคัญๆ มาช่วยงานพร้อมกัน ก็น่าจะรู้สึกภาคภูมิใจในใจอยู่บ้าง แต่ก็ต้องเขม่นขม้มักทำตัวให้เจริญยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนและต้องระวังแค้นผู้ยิ่งขึ้นอีก เพราะชาติยุโรปต่างๆ เขาเริ่มจะนับหน้าถือตาเราอยู่แล้ว ต้องสำแดงให้

³² Walter F. Vella, *Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism* (Honolulu: The University of Hawaii Press, 1978), p. 139.

เขาแลเห็นปรากฏว่าชาติของเราตื่นแล้วจริง ไม่ไว้เวียงต่อไป และเป็นชาติที่สมควรเขาจะรับรองคบ
ค้าในสมาคมแห่งชาติได้ ...เราได้เริ่มขึ้นแล้วก็ไม่ยอมถอยหลัง จะต้องเดินหน้าเรื่อยไปเท่านั้น จึงจะ
ไม่เสียทีที่ได้ยอมลงทุนเป็นมากมายก่ายกองในงานครั้งนี้ ...”³³

การตัดสินใจเข้าร่วมรบกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามทั้งๆ ที่เป็น
การรบที่อยู่ห่างไกลจากสยามเป็นอย่างมากนั้น สาเหตุหนึ่งก็เนื่องมาจากการพยายามทำให้สถานะ
ของสยามได้รับการยอมรับจากประเทศต่างๆ โดยการเข้าไปมีบทบาทในการเมืองโลก³⁴ ในพระ
บรมราโชวาทต่อคณะทูตทหารที่มีพลตรีพระยาพิไชยชาญฤทธิ์เป็นหัวหน้าซึ่งจะเดินทางไปราชการ
ในการสงครามครั้งนี้ กล่าวถึงความสำคัญที่สยามจะต้องเข้าร่วมกับสงครามครั้งนี้ว่า

“...ในคราวนี้เป็นโอกาสสำคัญอย่างยิ่งของทหารไทยเราที่จะแสดงแก่ชาติที่ต่างๆ เราก็
ต้องรับว่าเคยร่ำขอเขามาว่า เวลานี้เราได้เดินขึ้นแล้ว เราได้พยายามอย่างที่สุดที่จะทำการตาม
หน้าที่ของเรา และแม้แต่เราเป็นชาติเล็กก็ไม่ย่อท้อที่จะทำหน้าที่โดยบริบูรณ์สำหรับชาติที่ทรง
อิสรภาพ...”³⁵

นั่นคือการเข้าร่วมรบในสงครามครั้งนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าสยามนั้นเป็นประเทศที่มีเอกราช
อธิปไตยเป็นของตนเองประเทศหนึ่ง เพื่อที่จะก่อให้เกิดการยอมรับในอำนาจอธิปไตยของสยามจาก
นานาชาติ และนอกจากนั้นยังได้กล่าวถึงทหารที่จะไปในครั้งนี้ว่า

“...จะเป็นคนแรกที่จะได้นำเกียรติคุณและชื่อเสียงของกองทัพบกของข้าพเจ้าไปประกาศ
แก่ตาโลก จะเป็นคนแรกที่นำธงไทยไปปลีกกลางยุโรป ซึ่งในเวลานี้ต้องนับว่าเป็นเหมือนกลางโลก...
จะได้เป็นผู้ถือเอาเกียรติคุณเอาศักดิ์คาเดซานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินและชาติสยามไปสำแดงใน
ท่ามกลางยุโรป ว่าในครั้งนี้อะไรก็ตามที่ไปกรุงสยามจะขึ้นเทียมเสมอหน้ากับชาติอื่นๆ ...”³⁶

³³ จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 41.

³⁴ คูรายละเอียดใน โรจน์ จินตมาศ. แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง “ชาติ” กับการเข้าร่วมสงครามโลก
ครั้งที่ 1 ของไทย (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531).

³⁵ “พระบรมราโชวาทพระราชทานเลี้ยงนายทหารที่จะไปราชการสงคราม วันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2460,”
ใน พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรวม 100 ครั้ง (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการมูลนิธิพระ
บรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์, 2529), หน้า 158. (เน้นโดยผู้อ้าง)

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 158. (เน้นโดยผู้อ้าง)

ดังนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นถึงความหมายทางการเมืองของการเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรเช่นนี้ การเปลี่ยนธงชาติสยามให้มีทั้งสีสรรและลักษณะคล้ายคลึงกับธงของฝ่ายสัมพันธมิตร ทำให้ธงไตรรงค์นอกจากจะเป็นเครื่องหมายชาติของสยามแล้วยังเป็นเครื่องหมายที่ย้ำเตือนความเท่าเทียมเสมอภาคกันในฐานะประเทศที่มีเอกราชอธิปไตยระหว่างสยาม กับประเทศสัมพันธมิตรอีกต่อไปด้วย จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทรงสร้างธงชาติขึ้นมาใหม่ให้แตกต่างจากธงช้างแต่เดิมโดยสิ้นเชิง

อย่างไรก็ตาม ธงไตรรงค์เป็นเพียงแถบผ้า ซึ่งไม่มีตราเครื่องหมายที่จะแสดงถึงความหมายที่เกี่ยวกับธงนั้นได้ดังเช่นธงช้างที่เห็นรูปช้างเผือกบนธงก็รู้ว่ามี ความหมายถึงพระมหากษัตริย์และประเทศสยาม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมิได้ละเลยที่จะนิยามความหมายของแถบสีแดง ขาว และน้ำเงินของธงไตรรงค์ไว้ด้วยเช่นกัน

การสร้างความหมายในเชิงสัญลักษณ์ให้กับธงไตรรงค์

หน้าที่สำคัญของธงนั้นคือการเป็นเครื่องหมายเพื่อบอกสารบางอย่าง อาทิเช่น การชักธงมหาราชขึ้นก็เพื่อจะบอกว่าที่นั่นเป็นตำแหน่งที่ประทับของพระมหากษัตริย์ หรือ เรือที่ชักธงช้าง ก็หมายความว่าเรือมาจากสยาม หรือมีชาวสยามเป็นเจ้าของ ถึงแม้ว่าจะมีหลักฐานงานเขียนที่เกี่ยวกับธงของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ไม่มากนัก แต่ก็พอจะแสดงให้เห็นได้ว่าพระองค์ไม่ได้เห็นว่าธงเป็นเพียงเครื่องหมายสัญลักษณ์เท่านั้น โดยเฉพาะธงที่เป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นหมู่คณะ อาทิเช่น ในคราวที่ทรงจัดตั้งเสือป่าขึ้น ได้ทรงพระราชทานธงไชยเสือป่าให้กับกองเสือป่า ซึ่งนอกจากจะเป็นเครื่องหมายของกองเสือป่าแล้ว ยังทรงกล่าวต่อไปอีกว่าธงนี้ใช้นี้ “สำหรับเป็นที่เตือนใจแก่เจ้าทั้งหลายว่า 1. เจ้าคนไทย 2. เจ้าปนเสือป่า 3. เจ้าต้องเป็นผู้รักพระเจ้าแผ่นดิน รักชาติบ้านเมือง และศาสนา” รวมทั้งธงนี้ยังเป็นสิ่งที่จะต้องรักษาชีวิตกล่าวคือ

“เจ้าทั้งหลายต้องรักษาธงไชยนี้ไว้มิให้ปนอันตราย หรือตกไปอยู่ในเงื้อมมือของข้าศึกได้เป็นอันขาด แม้ถึงคราวที่สุดที่เจ้าทั้งหลายจะต้องสละชีวิตหรือเสียเลือดหยด เพื่อการป้องกันรักษาธงไชยนี้ก็ไม่ควรเป็นที่หวาดหวั่นย่อท้อต้องรู้สึกเสมอว่า เราคนไทย และต้องพยายามพร้อมกันกระทำหน้าที่ในการป้องกันรักษาพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน ชาติ ศาสนา และบ้านเกิดเมืองนอนของเราไว้จนเต็มกำลังและสติปัญญา”³⁷

³⁷ จดหมายเหตุเสือป่า เล่ม 2 ฉบับ 10 (กุมภาพันธ์ ร.ศ. 130): 248 – 249. (เน้นโดยผู้อ้าง)

หรือทรงกล่าวถึง ธงชัยเฉลิมพลของกองทัพ ว่าไม่ได้เป็นเพียงผืนผ้าธรรมดา หากแต่เป็นเครื่องหมายที่เตือนใจนักรบให้ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเต็มที่ และเป็นกำลังใจให้ทำหน้าที่ต่อสู้กับศัตรูเพื่อรักษาความเป็นไทยของชาติเอาไว้ ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสใน **เทศนาเสือป่า** ทัศนะที่ 11 เรื่อง “พระไตรสรณคมณ์” ซึ่งได้แสดงไว้ในวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2457 ว่า

“...แท้จริงธงชัยนั้นคืออะไร? ก็คือผ้าผืนหนึ่งซึ่งผูกปลายไม้เท่านั้น, ผ้านั้นจะมีอำนาจคุ้มครองทหารให้พ้นภัยไม่ให้เจ็บให้ตายอย่างไรได้. แต่เราผู้เป็นนักรบยอมเข้าใจกันอยู่ดี ว่าธงชัยนั้นเป็นเครื่องหมายแห่งกำลังของเรา, เป็นเครื่องหมายแห่งความตั้งใจของเราที่จะต่อสู้ชิงชัยแก่ข้าศึกเพื่อรักษาเกียรติยศและความเป็นไทยแห่งชาติของเรา, เป็นเครื่องเตือนใจมิให้เราผล่อตัวล้มหน้าของเราเป็นนักรบ, ดังนั้นธงชัยจึงเป็นสิ่งสำคัญอันจำเป็นต้องมีในกองทัพ; ใครที่เรียกธงของเราว่าผ้าขี้ริ้วผูกปลายไม้ เราเข้าใจว่าเป็นคนที่โง่ไม่รู้จักใจนักรบ, ไม่รู้จักความรักชาติบ้านเมืองที่แท้จริง. ธงชัยเป็นเครื่องหมายแห่งหัวใจนักรบ จึงเป็นเครื่องเคารพศรัทธาของนักรบดังนี้...”³⁸

ดังนั้นธงจึงเป็นสัญลักษณ์ (ไม่ใช่เพียงผืนผ้าสีต่างๆ) ที่จะสามารถสื่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดบางอย่างให้กับกลุ่มคนที่มีความเกี่ยวข้องของสัมพันธ์กับธงนั้น ตามความหมายที่ได้ถูกนิยามบนสัญลักษณ์ต่างๆ บนธงด้วย ถึงแม้ว่าความรู้สึกเหล่านี้เป็นเรื่องของแต่ละบุคคลที่อาจจะเกิดขึ้นได้มากน้อยไม่เท่ากันและขึ้นอยู่กับแต่ละสถานการณ์

ในส่วนธงที่ถือเป็นสัญลักษณ์ของชาตินั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงกล่าวถึงความสำคัญของธงชาติในเชิงสัญลักษณ์ของความเป็นชาติ พร้อมกับแสดงถึงอารมณ์ความรู้สึกที่จะต้องปกป้องรักษาธงนี้ไว้เหมือนกับรักษาชาติว่า

“ธงไทยไม่เคยเป็นทาสใคร! และจะไม่วันทีจะเป็นทาสใครได้! เราจะไม่ยอมให้ธงไทยกลายเป็นทาสของคนอื่น เราจะไม่ยอมให้ธงนี้เประเปื้อนด้วยฝุ่นโคลน เราอาจยอมให้เลือดหลังชะโลมลงบนธง แต่จะหายอมให้ธงนี้แปดเปื้อนด้วยดินโคลนนั่นได้ไม่”³⁹

³⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทศนาเสือป่า** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2539), หน้า 86.

³⁹ “The Thai flag is no one’s slave! It has never been anyone’s slave! We’ll never let it become anyone’s slave. We will never let this flag be dirtied in the dust, be besmirched in the mud. We may stain it with our blood, but it is impossible for us to let it be soiled by dust or mud!”; “Speech to the Scout’s Masters’ Training School,” November 14, 1916, in **Chotmai het suapa [Wild Tiger Records]** 11, No. 7 (November 1916), p.745; อ้างถึงใน Walter F. Vella, **Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism**, p. 139.

แสดงให้เห็นว่าชนชาตินั้นจะเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงเกียรติและศักดิ์ศรีของคนในชาติ ซึ่งทุกคนจะต้องร่วมกันรักษาไว้ ในส่วนของธงไตรรงค์นั้นสัมพันธ์กับเหตุการณ์ที่สำคัญ คือ สงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งนอกจากสยามจะได้เปลี่ยนแปลงธงชาติให้เป็นธงไตรรงค์เพื่อเป็นที่ระลึกถึงการเข้าร่วมสงครามครั้งนี้แล้ว การที่กองทัพเรืออาสาที่ส่งไปร่วมรบกับชาติสัมพันธมิตรในยุโรปได้รับชัยชนะทำให้สยามเป็นประเทศชนะสงครามเช่นเดียวกับประเทศมหาอำนาจอังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกาถือเป็นการสร้างความหมายความสำคัญให้กับธงไตรรงค์มากยิ่งขึ้นด้วย อาทิเช่น ข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์กล่าวถึงการที่กองทัพเรืออาสาได้รับเกียรติให้เดินสวนสนามฉลองชัยชนะในเมืองต่างๆ ของยุโรป ว่า

“...การที่ทหารอาสาได้นำธงไชยของเราไปร่วมการสงครามกับมหาอำนาจสัมพันธมิตรแลได้เดินสวนสนามในมหานครต่างๆ พร้อมกับทหารในกองทัพของมหาประเทศนั้น ย่อมเป็นการนำเกียรติยศของเราผู้มีสัญชาติเป็นไทยทุกๆ คนไปเผยแพร่ให้ฟังขจรยิ่งขึ้นในทวีปยุโรป ให้นานาประเทศในยุโรปเห็นความองอาจสง่าผ่าเผยของชาติไทยซึ่งสืบสายโลหิตมาจากนักรบแต่บุราณกาล...”⁴⁰

นอกจากนั้น ยังได้มีการจัดงานเฉลิมฉลอง เพื่อเป็นการต้อนรับทหารอาสาที่กลับจากราชการสงคราม และฉลองพระนครในโอกาสที่พ้นจากการสงครามอย่างยิ่งใหญ่ โดยมีประกาศพระบรมราชโองการกำหนดให้หยุดงานรวม 3 วัน ตั้งแต่วันที่ 21 – 23 กันยายน พ.ศ. 2462 และให้จัดแต่งสถานที่ต่างๆ รวมทั้งบ้านเรือนราษฎรในพระนครด้วยธงและไฟต่างๆ เตรียมไว้สำหรับวันนั้น ซึ่งจะมีการเดินขบวนสวนสนามของกองทัพเรืออาสาไปตามถนนด้วย⁴¹ หนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมล์ได้กล่าวถึงงานฉลองพระนครคราวนี้ว่า “จะเรียกว่างานฉลองชาติก็ไม่ผิด ชนชาติไทยทุกชั้นบรรดาศักดิ์มีส่วนอยู่ในงานนี้เท่าๆ กันหมด”⁴² การตกแต่งบ้านเรือนด้วยธงแลไฟสีต่างๆ ในครั้งนี้ได้ทำให้ธงไตรรงค์ และสีแดง ขาว และน้ำเงิน เป็นที่คุ้นเคยของราษฎรทั่วไปในพระนครมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากรายงานข่าวของหนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ ฉบับวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2462 บรรยายถึงภาพงานในครั้งนี่ว่า

⁴⁰ สยามออบเซอร์เวอร์ (20 กันยายน พ.ศ. 2462), ใน หจข. ร. 6 น. 20. 8/ 35 งานฉลองพระนครและฉลองขวัญทหารอาสา (20 – 25 ก.ย. 2462) (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁴¹ หจข. ร. 6 น. 20. 8/ 33 ประกาศกระแสพระบรมราชโองการเรื่องให้หยุดงานและแต่งธงแต่งไฟเนื่องในการรับทหารกลับจากราชการสงครามและฉลองพระนคร (28 – 29 ส.ค. 2462)

⁴² หจข. ร. 6 น. 20. 8/ 34 การสมโภชพระราชอาณาจักรพ้นจากสภาพสงครามและพระราชทานบำเหน็จความชอบแก่กองทัพซึ่งกลับจากราชการสงคราม (6 ก.ย. – 11 ต.ค. 2462)

“ในการรับทหารอาสากลับพระนครคราวนี้ การแต่งพระนครได้กระทำมาเป็นเวลาตั้งเดือนแล้วก็แต่งได้งามมากยิ่งขึ้นกว่าทุกครั้งทุกคราวที่เคยมีงานมา การจุดโคมไฟใช้ไฟฟ้าสีเป็นธงชาติเป็นพื้น ...ธงโดยมากใช้ธงชาติที่สร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้ เป็นธงริ้วแดง ขาว แลน้ำเงิน แต่ที่จริงมีธงใช้กันอยู่มากอย่างที่สุด เช่น ธงสยาม ได้เห็นธงประจำชาติทุกรัชกาลที่เราเคยใช้กันมา คือ รัชกาลที่ ๑ แดงล้วนทั้งพื้น รัชกาลที่ ๒ พื้นแดงข้างขึ้นแทนมีจักรล้อม รัชกาลที่ ๓ พื้นแดงมีข้างขึ้นแทนใช้ตลอดมาจนรัชกาลปัจจุบัน จึงได้เปลี่ยนเป็นธงริ้วแดงกับขาว ภายหลังเปลี่ยนเป็นสามสี ...ที่ท้องสนามหลวง...ตามต้นมะขามได้จุดไฟฟ้าสีแดง ขาว น้ำเงิน รายเวียนคันทั้งสองชั้นงามนักหนา...รอบกำแพงพระราชวังได้ใช้ไฟฟ้าสีธงชาติเป็นเฟื้องดูงามเพลินตา”⁴³

ในส่วนของขบวนแห่กองทหารอาสาที่ประดับประดาไปด้วยสีของธงไตรรงค์เช่นเดียวกัน เช่นเดียวกับประชาชนก็ได้พากันโบกธงไตรรงค์เป็นการต้อนรับแห่ทหารอาสา กล่าวคือ

“...ทหารอาสาได้เข้าแถวเดินกระบวนมุ่งไปยังพลับพลาที่ประทับ เวลากองทหารอาสาเดินผ่าน ประชาชนทั้งสองฟากทางได้ต้อนรับโดยร้องไชและเปิดหมวกแกว่งหมวก โบกธงไชย ธงชาติใหญ่น้อยอยู่สลอน...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นประทับบนพระที่นั่งไชยชุมพล กองทหารอาสาถือโคมเป็นสีธงชาติสลับกันตั้งกระบวนที่กระทรวงกลาโหม มีแถววงกองทหารม้านำ แล้วถึงทหารม้าสองกองร้อยถัดนั้นถึงกองทหารอาสาประมาณสี่กองร้อยถือโคมแตกหลายดับแล้วถือโคมขาว โคมน้ำเงิน แล้วขาวแล้วแดง เดินงานเป็นธงชาติสลับ...”⁴⁴

ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่า ขณะที่ธงช้างเป็นที่รู้จักของราษฎรมานานในฐานะที่เป็นเครื่องหมายแสดงถึงกษัตริย์และดินแดนสยาม ธงไตรรงค์ที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ก็มีความสัมพันธ์กับเรื่องราวเหตุการณ์การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามเป็นสำคัญ ตั้งแต่การใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติในโอกาสที่ประกาศเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร การเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงเกียรติยศของชาติสยามต่อประเทศในยุโรปในฐานะหนึ่งในประเทศที่ชนะสงคราม และธงไตรรงค์เป็นที่รู้จักและใช้กันอย่างแพร่หลายในงานต้อนรับทหารอาสาและฉลองพระนคร

นอกจากนั้นแล้วริ้วสีแดง ขาวและน้ำเงิน* ในธงไตรรงค์ ยังได้รับการนิยามความหมายไว้โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย ซึ่งเป็นความหมายที่ใกล้เคียงกับความเข้าใจของ

⁴³ หจข. ร. 6 น. 20. 8/ 35 งานฉลองพระนครและฉลองขวัญทหารอาสา (20 – 25 ก.ย. 2462) (เน้น โดยผู้อ้าง)

⁴⁴ หจข. ร. 6 น. 20. 8/ 35 งานฉลองพระนครและฉลองขวัญทหารอาสา (20 – 25 ก.ย. 2462) (เน้น โดยผู้อ้าง)

* ธงริ้วแดง ขาว น้ำเงิน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในยุโรป เริ่มแรกนั้นเป็นธงที่ชาวคัทซ์ ใช้ในการต่อสู้เพื่อเป็นอิสระจากการปกครองของสเปน (ในช่วง ค.ศ. 1568-1648) ทำให้ลักษณะและสีของธงเช่นนี้มีความเกี่ยวข้องกับ

เราในปัจจุบัน โดยในเดือนเมษายน พ.ศ. 2462 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทกลอนที่มีชื่อว่า “เครื่องหมายแห่งไตรรงค์” ออกตีพิมพ์ในวารสาร **ดุสิตสมิต** ของพระองค์ว่า

“ขอรำรำพันบรรยาย	ความคิดเครื่องหมาย	แห่งสีทั้งสามงามถนัด
<u>ขาว</u> คือบริสุทธิ์ศรีสวัสดิ์	หมายพระไตรรัตน์	และธรรมคุ้มจิตไทย
<u>แดง</u> คือโลหิตเราไชรั	ซึ่งยอมสละได้	เพื่อรักษาชาติศาสนา
<u>น้ำเงิน</u> คือสีโสกา	อันจอมประชา	ธ โปรดเป็นของส่วนองค์
จัดริ้วเข้าเป็นไตรรงค์	จึงเป็นสีธง	ที่รักแห่งเราชาวไทย
ทหารอวดร่นำไป	ขงยุทธวิชัย	วิชิตชูเกียรติสยาม” ⁴⁶

เนื้อหาในบทกลอนนี้แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงนิยามความหมายของแถบสีบนธงไตรรงค์ ว่า สีขาว คือสีที่บริสุทธิ์จึงเป็นเครื่องหมายของพระรัตนตรัยและธรรมะ สีแดง คือสีของโลหิต ที่จะยอมสละได้เพื่อรักษาชาติและศาสนา ส่วนสีน้ำเงินนั้นเป็นสีส่วนพระองค์ ซึ่งเป็นสีที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งยังกล่าวถึงธงไตรรงค์นี้ว่าเป็นธงอันเป็นที่รักของชาวไทย และเป็นธงที่ทหารได้นำไปรบได้รับชัยชนะ เป็นเกียรติยศของสยามเป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เป็นผู้พระราชนิพนธ์บทกลอนแสดงถึงความหมายของสีต่างๆ บนธงไตรรงค์นี้ แต่ก็ได้ทรงใช้นามแฝงในการประพันธ์ รวมทั้งไม่ได้มีการประกาศอย่างเป็นทางการถึงความหมายของสีต่างๆ บนธงไตรรงค์ และนอกจากงานชิ้นนี้แล้วก็ไม่ปรากฏมีงานพระราชนิพนธ์ที่กล่าวถึงความหมายของสีแห่งธงไตรรงค์ไว้ในที่ใดอีก อย่างไรก็ตามความหมายต่างๆ ที่กล่าวถึง คือธรรมะ การเสียสละชีวิตเพื่อชาติและศาสนา และพระมหากษัตริย์

แนวคิดเรื่องเสรีภาพ และการปกครองแบบสาธารณรัฐ ดังที่จะเห็นได้จากธงที่ชาวฝรั่งเศสใช้เป็นเครื่องหมายในการปฏิวัติฝรั่งเศส ซึ่งเป็นริ้วสามสีแดง ขาวและน้ำเงินประกอบกันเช่นเดียวกัน ต่างกันตรงที่เป็นริ้วในแนวดิ่ง แทนแนวนอนที่เป็นธงของเนเธอร์แลนด์ ซึ่งในธงสามสีของฝรั่งเศสนั้นมีความหมายถึงหลัก 3 ประการ คือ เสรีภาพ (liberty) เสมอภาค (equality) และภราดรภาพ (fraternity) ซึ่งต่อมาธงของชาติอื่นในยุโรป อเมริกากลางและอเมริกาใต้ ต่างก็เลือกธงสามสีของตนเองขึ้นมาเพื่อแสดงถึงหลักดังกล่าวเช่นเดียวกัน (“Flag,” in **The New Encyclopaedia Britannica**, vol. 4. (USA: Encyclopaedia Britannica, 1988), p. 812.) และสำหรับสยาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเลือกที่จะใช้ธงที่ประกอบด้วยสี 3 สีเช่นเดียวกัน แต่ได้กำหนดความหมายขึ้นมาใหม่เพื่อใช้ในบริบททางสังคมและการเมืองของสยาม

⁴⁶ วรรณะสมิต [พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ], “เครื่องหมายแห่งไตรรงค์,” ใน **ดุสิตสมิต** ฉบับที่ 17 (2462 ปีใหม่[เมษายน]) ต่อมาวารสาร **ดุสิตสมิต** ได้ถูกนำมารวมตีพิมพ์ใหม่ตามต้นฉบับเดิม ฉบับที่มีบทกลอน “เครื่องหมายแห่งไตรรงค์” ตีพิมพ์นี้อยู่ใน **ดุสิตสมิตฉบับพิเศษ (ดุสิตสมิต เล่ม 1, 7 ธันวาคม 2461 - 22 กุมภาพันธ์ 2461)** (มูลนิธิหม่อมกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์ สำหรับเป็นที่ระลึกในงานเฉลิมพระชนมพรรษา, 2528), หน้า 112.

เป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นย้ำโดยตรงในบทพระราชนิพนธ์ทางการเมือง หรือในบทละครต่างๆ อยู่ตลอดรัชสมัย ซึ่งจะได้ทำการกล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

นิยามความเป็น “ชาติ” ของรัชกาลที่ 6

การปลูกฝังสำนึกถึงความเป็นชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จะกระทำผ่านกระบวนการการศึกษาเป็นหลัก⁴⁷ โดยจะสร้างความหมายของชาติในลักษณะที่เป็นถิ่นที่เกิดที่อยู่อาศัยรวมกันของคนในประเทศสยาม ภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ และสั่งสอนให้นักเรียนเป็นพลเมืองดีของรัฐ คือเป็นผู้ที่รักชาติ ยอมเสียสละเพื่อชาติ และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นการตอบสนองการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้เผชิญกับปัญหาต่างๆ อันเป็นการทำลายความเชื่อมั่นของราษฎรต่อการปกครองของพระมหากษัตริย์ ซึ่งอันที่จริงแล้วเป็นปัญหาที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ⁴⁸ กล่าวคือ

การปลูกฝังความคิดเรื่องหน้าที่ของพลเมือง ซึ่งราษฎรพลเมืองคือผู้ที่ก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองให้กับประเทศชาติ ทำให้กลุ่มคนที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่เริ่มเห็นบทบาทของตนเองในฐานะส่วนหนึ่งของชาติ ที่สามารถมีส่วนกำหนดอนาคตของชาติได้ และก่อให้เกิดการตั้งคำถามกับการบริหารปกครองของรัฐบาลภายใต้พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดในการปกครอง แต่เพียงผู้เดียว ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 นั้นเกิดกระแสความคิดของนักคิดปัญญาชน อาทิเช่น เทียนวรรณ⁴⁹ ในเรื่องเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง ตีพิมพ์ตามหน้าหนังสือพิมพ์ นอกจากนี้การรับข่าวสารจากภายนอกที่ลงตามหน้าหนังสือเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองของนานาประเทศ โดยเฉพาะในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 นั้นเป็นช่วงที่การปกครองในแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถูกล้มล้างลงในหลายประเทศ เช่น การปฏิวัติในตุรกี พ.ศ. 2451 การปฏิวัติของจีนภายใต้การนำของซุนยัตเซ็น พ.ศ. 2454 และการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญของญี่ปุ่น พ.ศ. 2432 ทำให้ปัญญาชนผู้มีการศึกษาเกิดกระแสความต้องการการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่อยู่

⁴⁷ ดู สุมินทร์ จุฑาทงกูร, “การกล่อมเกลากิจการการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการศึกษา ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529). และ รังสิมา โขลิตังกูร, “แนวความคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองในแบบเรียนประถมศึกษาใน พ.ศ.2435-2533” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539).

⁴⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย,” ใน *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2538), หน้า 130.

⁴⁹ ดู อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), บทที่ 5.

ภายใต้อำนาจของกษัตริย์แต่เพียงผู้เดียวของสยาม ไปสู่การปกครองที่พลเมืองราษฎรมีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น เช่น การปกครองแบบสาธารณรัฐ ดังจะเห็นได้จาก ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้เกิดเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการท้าทายระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม นั่นคือ ความพยายามของกลุ่มทหารกลุ่มหนึ่งที่ต้องการจะทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งรู้จักกันในนามของ “กบฏ ร.ศ. 130” ความคิดของกลุ่มผู้ก่อการนี้คือ ต้องการให้ประเทศสยามปกครองอย่างลิมิตเต้คมอนาธิ เปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดิน หรือเปลี่ยนการปกครองเป็นแบบสาธารณรัฐมีประธานาธิบดีเป็นประมุข โดยจะทำหนังสือกราบบังคมทูลโดยละม่อม หรือไม่ก็จะยกกำลังเข้าล้อมพระราชวัง⁵⁰ ซึ่งท้าทายต่อความมั่นคงของราชบัลลังก์โดยตรง

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงตระหนักถึงพลังของราษฎรอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากบันทึก “จดหมายเหตุราชกิจรายวัน เดือนมีนาคม ร.ศ.130 (พ.ศ.2454)” ซึ่งได้ทรงมีพระราชบันทึกถึงเรื่องลักษณะของการปกครองแบบ “คอนสติตูชัน” โดยทรงกล่าวว่าในทางแบบแผนทฤษฎีย่อมเป็นสิ่งดีไม่มีใครเถียงได้ แต่ “เมื่อใช้จริงเข้าแล้วบางทีก็มีที่เสียหาย” และได้กล่าว “แสดงโทษอันอาจมีมาได้ แม้เมื่อใช้ลักษณะปกครองมี ‘คอนสติตูชัน’ ”⁵¹ แต่อย่างไรก็ตามสิ่งที่พระองค์ยอมรับอย่างหนึ่งก็คือ “เสียงของประชาคือเสียงของเทวดา” ซึ่งหมายความว่าประชาชนเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในบ้านเมืองได้ ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าในสยามนั้น

“ความนิยมของมหาชนเวลานี้เดินไปหาทางประชาธิปไตย คือทางให้อำนาจอยู่ในมือของประชาชนเอง ต้องการที่จะมีเสียงๆมีส่วนในการปกครองชาติบ้านเมืองของตนเองให้มากที่สุดที่จะเป็นไปได้ และเมื่อความเห็นของคนหลายๆ ตรงกันเข้าแล้ว ก็ยากที่จะทัดทานฤกษ์คัดค้านไว้ได้ คงจะต้องไปไปตามความเห็นอันนั้นคราว 1 จะคิดกันก็แต่เวลาจะช้าๆ เร็วเท่านั้น นักปราชญ์โรมันจึงได้แสดงเป็นภาษิตไว้ว่า “Vox populi vox dei” แปลว่า “เสียงประชาคือเสียงเทวดา” ... เมื่อปรากฏอยู่เช่นนี้แล้ว ก็ไม่มีข้อควรสงสัยเลยว่า เมืองไทยเรานี้คงจะต้องไปอย่างประเทศอื่นๆ ได้เป่นมาแล้ว คงจะต้องมี “คอนสติตูชัน” อัน 1 เป่นแน่แท้ ถึงแม้การมี “คอนสติตูชัน” จะมีโทษเช่นที่กล่าวมาแล้วก็ตาม แต่ลักษณะปกครองโดยมอบอำนาจไว้ในมือพระเจ้าแผ่นดินผู้เดียวก็มีโทษอยู่เหมือนกัน (ซึ่งในเวลาบัดนี้มีผู้แลเห็นและรู้สึกละอายอยู่หลายคน!) จึงตกอยู่ในปัญหาว่าจะเลือกเอาอย่างไร และคำตอบปัญหาอันนี้ ก็มีอยู่แล้วแต่ประชาชนจะเห็นชอบและประสงค์ทั่วกันเกิด”⁵²

⁵⁰ กรรณิรมย์ สุวรรณานนท์, “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 87.

⁵¹ จดหมายเหตุรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 50 – 59.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 61

นอกจากนั้นแล้วยังทรงเห็นว่าการปกครองจะสำเร็จเรียบร้อยได้ก็ต้องอาศัย “ความไว้วางใจ” ที่ราษฎรและข้าราชการมีต่อพระมหากษัตริย์ และถ้าเมื่อใดความไว้วางใจนี้เสื่อมถอยลงไป หรือหมดสิ้นไปแล้ว พระมหากษัตริย์ก็เหมือนกับ “ท่อนไม้อัน 1 ซึ่งบุคคลได้ทำขึ้นไว้เป็นเจี๊ยบตั้งไว้ในศาล จะมีผู้เคาะพ่นับถ้อยก็แต่ผู้ที่มีปัญญาถ้อยปราศจากความคิดเท่านั้น”⁵³

ดังนั้นสิ่งที่พระองค์จะทรงมุ่งเน้นที่จะกระทำตลอดรัชสมัย ก็คือการสร้าง “ความไว้วางใจ” หรือความจงรักภักดี ต่อพระมหากษัตริย์ให้เกิดขึ้นในหมู่ราษฎรสยาม เพื่อความมั่นคงทางการปกครอง พร้อมทั้งสร้างความรู้สึกรักชาติ และมีความสามัคคีกันระหว่างคนในชาติ⁵⁴ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานแรกที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาดังกล่าวของสยามที่เกิดขึ้นได้ โดยการสร้างความรักชาติและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาตินั้นจะต้องวางอยู่บนมโนทัศน์เรื่องชาติที่เหมือนกัน ภายใต้การกำหนดนิยามโดยพระองค์เองเป็นสำคัญ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นการสร้างและปลูกฝังอุดมการณ์ของรัฐ อันเป็นชุดของความคิดความเชื่อซึ่งจะเป็นฐานในการปฏิบัติ อันเป็นการกำจุนดำรงอำนาจการปกครองของรัฐไว้ ให้เกิดขึ้นในสำนึกของราษฎรพลเมืองสยามอย่างมั่นคงและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยผ่านวิธีการต่างๆ อย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้นกว่าที่เคยเป็นมาในรัชกาลก่อน ไม่ว่าจะเป็นการจัดการศึกษาภาคบังคับ การจัดตั้งเสือป่า หรือการเขียนพระราชนิพนธ์ปลุกใจในทางการเมืองการปกครอง ซึ่งในทางวิชาการได้เรียกพระบรมราโชบายทางการเมืองเหล่านี้ไว้ต่างๆ กันว่า “ชาตินิยม”⁵⁵ “การสร้างชาติ”⁵⁶ “ชาตินิยมโดยรัฐ”⁵⁷ หรือ “ความคิดรักชาติบ้านเมือง (patriotism)”⁵⁸ เนื้อหาหรือความคิดที่เป็นแกนหลักก็คือ การให้คำนิยาม “ความเป็นชาติ” หรือ “อัตลักษณ์ของชาติ” (national identity) ของผู้ปกครองรัฐ เพื่อที่จะกำหนดว่าอะไรคือความรักชาติที่รัฐต้องการ

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

⁵⁵ Walter F. Vella, *Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism*; และ Stephen Greene, “King Wachirawut’s Policy of Nationalism”, in *In Memoriam Phya Anuman Rajadhon*, Tej Bunnag and Michael Smithies (eds.). Bangkok: The Siam Society, 1970.

⁵⁶ กรรณิภรณ์ สุวรรณานนท์, “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย”.

⁵⁷ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London and New York: Verso, 1991), pp. 100 – 101.

⁵⁸ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *พลังของกระแสชาตินิยมกับการเมืองไทยในทศวรรษ 2470 – 2480* (เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการสัมมนาทางวิชาการ “ไทย – สยาม: นามอันสำคัญไฉน” จัดโดยภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2542 ณ ตึกอเนกประสงค์ ชั้น 4 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), หน้า 1 – 2.

การสร้างคำอธิบายว่าความเป็นชาติของเราเป็นอย่างไรนั้น เริ่มจากการพิจารณาถึงประวัติความเป็นมา หรืออดีตของชาติเป็นสำคัญ โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงอธิบายถึงอดีตความเป็นมาของชาติไว้ว่า

“...ชาติไทยเรานี้แต่เดิมมาก็ไม่ได้มีชาติมีภาษาเลยด้วยซ้ำ หากมีคนจำพวก 1 ที่มีใจเด็ดเดี่ยว...เป็นผู้ที่ไม่ยอมเป็นข้าให้ใครกคชี่ จึงสู้สุดส่ำห์แยกออกมาตั้งตนขึ้นเป็นคณะ 1 ต่างหาก เรียกนามคณะของตนว่าไทย เพราะมีอิสสรภาพเต็มที่ ไม่ได้เป็นข้าใคร ครั้นต่อๆ มา ชาติไทยก็มั่นคงและเจริญรุ่งเรืองขึ้นทุกที...”⁵⁹

และทรงอธิบายต่อว่า การที่ชาติไทยได้มั่นคงและเจริญรุ่งเรืองขึ้นนี้ก็ด้วยมีคนที่มีลักษณะเสียป่าแพะ ซึ่งก็คือคนที่ “มีใจเด็ดเดี่ยว ต้องนึกถึงตัวน้อยที่สุด เมื่อถึงเวลาที่จำเป็นแล้วต้องยอมสละชีวิตของตนเอง เพื่อรักษาชีวิตของเพื่อนทหาร หรือสหายร่วมชาติกัน เพื่อรักษาพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นเจ้าของเรา รักษาชาติบ้านเมือง และศาสนาของเรา”⁶⁰ ดังนั้น “ชาติไทย” จึงเป็นสิ่งสูงสุดที่คนอยู่ในชาติจะต้องสละชีวิตของตนเพื่อปกป้องชาติเอาไว้ เพราะการที่เราเป็นส่วนหนึ่งของชาติ “ถ้าชาติเสื่อมเสียยับเยินไปแล้ว เราทั้งหลายก็ต้องพากันยับเยินตามกันไปหมด”⁶¹ หรือ “บุคคลจะเอาตัวออกหาก [sic] จากชาติไม่ได้ ถ้าชาติถึงความพินาศล่มจมแล้ว บุคคลก็ต้องพินาศไปด้วยเหมือนกัน”⁶² นอกจากนี้ยังได้ทรงยกเรื่องราวในพงศาวดารเกี่ยวกับวีรบุรุษและวีรสตรีของชาติตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ เพื่อที่จะกำหนด “เนื้อหา” หรือ อัตลักษณ์ของ “ชาติไทย” ที่สามารถทำให้ชาติไทยดำรงสืบต่อมาตั้งแต่อดีตอันยาวนาน กล่าวคือ

“...เราได้เกิดมาในชาติคนกล้าหาญ รักเจ้า รักชาติ รักศาสนา จนไม่กลัวความตายไม่เสียดายชีวิตคนเหล่านี้เป็นปู้ย่ายตายของเราทั้งหลาย ท่านผู้สละความสุขสำราญตลอดจนชีวิตให้แก่ชาติบ้านเมืองและศาสนา เพื่อจะได้ให้เราเป็นไทยอยู่สมนาม...เราเกิดมาในชาติไทย เราเกิดมาเป็นไทย เราต้องตายเป็นไทย ถ้าจะต้องเป็นข้าเขาแล้ว เราก้เท่ากับตาย เพราะเราก้จะเรียกตัวเรา

⁵⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปลุกใจเสือป่า** (พระนคร : โรงพิมพ์อำนวยการศิลป์, 2484), หน้า 4.(เน้น โดยผู้อ้าง); พระราชนิพนธ์เล่มนี้ ถูกนำมาใช้เป็นแบบเรียนวิชาจรรยา ในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยในคำนำกล่าวถึงเนื้อหาของหนังสือว่า “พอให้เป็นเครื่องปลุกใจให้รู้สึกหน้าที่ของคนอันเป็นคนไทย ควรจะรู้สึกอย่างไรประพฤติอย่างไร จึงจะไม่นับว่าเสียชาติ”

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

⁶¹ “พระราชดำรัสตอบพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เบ็กนักเรียนชายหญิง และทั้งฝ่ายทหารพลเรือน เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททูลเกล้าฯ ถวายดอกไม้ธูปเทียน วันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2454,” ใน **พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรวม 100 ครั้ง**, หน้า 21.

⁶² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปลุกใจเสือป่า**, หน้า 74.

ว่าไทยไม่ได้ถือต่อไป เพราะฉะนั้นถ้าเมื่อถึงเวลาที่มีภัยอันตรายมาสู่ประเทศบ้านเมืองของเราแล้ว แม้ใครไม่ทำใจยอมสละชีวิตของตนเพื่อป้องกันชาติบ้านเมือง ก็จงเลิกเป็นไทยเสียเถิด อย่าเอาชื่อไทยไปใช้เรียกตนให้เพื่อนบ้านพลอยอายด้วยเลย ผู้ที่ไม่ยินยอมพร้อมอยู่ในใจว่าจะสละชีวิตเพื่อรักษาพระเจ้าแผ่นดิน รักษาชาติบ้านเมือง และรักษาศาสนา อันเป็นที่นับถือของตนแล้ว ก็ควรหลบหน้าไปเสียให้พ้นถิ่นฐานบ้านคน ไปอยู่โดยลำพังตนอันเป็นที่รักยิ่งกว่าชาติศาสนานั้นเสียดีกว่า...”⁶³

ตามพระบรมราชาธิบายนี้ การที่เราได้เกิดมาบนดินแดนที่เรียกว่าชาติไทย ทำให้เราต้องมีลักษณะ หรือ อัตลักษณ์ ที่สำคัญก็คือ “ความเป็นไทย” (มีความหมายว่าเป็นไท คือมีอิสรภาพ) โดยทันที ซึ่ง “ความเป็นไทย” ของชาติและของทุกคนนี้ เป็นสิ่งซึ่งคนในชาติจะต้องรักษาไว้ดังเช่นที่บรรพบุรุษได้กระทำกันต่อเนื่องมา อันเป็นข้อสรุปที่มีพื้นฐานมาจากพงศาวดารที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของชาติ ของคนไทย นั่นเอง

“...เมื่อรำลึกถึงพงษาวดารแล้ว ก็จะทำให้รู้สึกได้ว่า ไทยเราไม่เหมือนชาติที่ตั้งตัวขึ้นใหม่ เราเป็นชาติที่ตั้งตนได้มานั้นแล้ว จนมีสมบัติสั่งสมไว้แล้ว คือความเป็นปึกแผ่นและความเป็นไทย อันเป็นสมบัติซึ่งชนกของเราได้หามาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ และยอมสละชีวิตร์เลือดเนื้อเพื่อหาสมบัติอันนี้สั่งสมไว้ เราทั้งหลายที่เกิดมาเป็นลูกหลาน ได้รับมรดกอันนี้แล้วจึงควรต้องพยายามรักษาสมบัติอันนี้ไว้ให้มั่นคง และถ้ายังสามารถทำสมบัตินั้นในห้วงกวมขึ้นได้ด้วยอีกก็ยิ่งจะดี สมควรเป็นไทยลูกหลานนักรบแท้ ๆ”⁶⁴

ดังนั้น “ชาติไทย” ตามคำนิยามของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็คือ คณะคนไทยที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมา และมีความรู้สึกสำนึก หรือมีอัตลักษณ์ร่วมกันคือ “ความเป็นไทย” รวมทั้งมีความรักชาติ ความภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน และการเลื่อมใสในศาสนา ซึ่งจะเป็นสิ่งที่จะทำให้อำนาจ “ความเป็นไทย” เอาไว้ได้ กล่าวคือ

“...ถ้าลูกเราหลานเรามีใจซื่อตรง รู้จักความภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน รู้จักรักษาและบ้านเกิดเมืองนอนของตน รู้จักเคารพนับถือและเลื่อมใสในพระศาสนา เราก็จะไม่ต้องร้อใจต่อไป เพราะจะเป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจมอบให้เป็นผู้รักษาความเป็นไทยของชาติไว้ได้...”⁶⁵

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5. (เน้น โดยผู้อ้าง)

⁶⁴ จดหมายเหตุรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 157. (เน้น โดยผู้อ้าง)

⁶⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปลูกใจเสือป่า, หน้า 52.

ดังนั้นความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ รักชาติบ้านเมือง และเคารพในศาสนา จึงเป็นเนื้อหาของอุดมการณ์ของรัฐในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อที่จะดำรงรักษาให้ชาติไทยดำรงอยู่อย่างมีอิสรภาพต่อไป ซึ่งมีผู้เสนอว่าพระองค์ทรงนำคำขวัญของประเทศอังกฤษคือ “God, Queen and Country” มาใช้⁶⁶ แต่ก็มี การโต้แย้งว่าอันที่จริงแล้วแนวคิดนี้เป็นการพัฒนามาจากแนวคิดเรื่องกษัตริย์ในพุทธศาสนาอันเป็นจารีตเดิมของการปกครองในรัฐไทย และความคิดเรื่องชาติในฐานะที่เป็นชุมชนทางการเมืองที่เริ่มมีขึ้นตั้งแต่ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ⁶⁷ อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงให้คำอธิบายว่าความภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ความรักชาติและเคารพในศาสนา ซึ่งจะนำไปสู่การดำรงรักษาชาติไว้ได้นั้นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน กล่าวคือในการให้คำนิยามของคำว่าชาติไทยนั้น ในระยะแรกทรงอธิบายว่า

“ ‘ชาติ’ นี้ตามศัพท์เดิมแปลว่าตระกูลหรือประเภทแห่งบุคคล เช่นชาติพราหมณ์ คือตระกูลบุคคลที่เป็นนิกบญติดต่อกันหลายๆ ชั่วคน ชาติกษัตริย์คือ ตระกูลบุคคลที่เป็นนักรบตามกัน ดังนี้เป็นต้น ‘ชาติ’ ก็แปลตรงๆ ว่ากำเนิดเท่านั้น ชาติพราหมณ์ก็คือ เกิดมาเป็นพราหมณ์ ชาติกษัตริย์ก็คือเกิดมาเป็นกษัตริย์ ต่อมาภายหลังเราจึงมาใช้เรียกคณะชนที่อยู่ร่วมกันว่า ‘ชาติ’ ซึ่งอันที่จริงก็ไม่ผิด เพราะคน ‘ชาติไทย’ ก็คือเกิดเป็นไทย เกิดในหมูชนที่เรียกนามตนว่า ‘ไทย’ ”⁶⁸

ซึ่งการให้ความหมายว่าใครเป็นคนชาติไทยเช่นนี้ จะเห็นได้ว่า ชาติไทยไม่ได้เฉพาะเจาะจงลงไปว่าหมายถึงการเป็นคนเชื้อชาติไทย เพราะคำว่า “ไทย” นั้นก็คือการเกิดมาในกลุ่มคนที่มีอิสรภาพและเรียกตนเองว่าไทย ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว และ “คนไทย” ก็เป็นคำเรียกตัวเองของคนกลุ่มหนึ่งที่มีรัฐของตนเองซึ่งเรียกว่า “สยาม” ความเข้าใจเรื่องชาติที่มีความหมายกว้างขวางนี้ ต่อมาทำให้เกิดปัญหาว่า

“ศัพท์ว่า ‘ชาติ’ นี้ในสมัยนี้มีผู้แปลความกันต่างๆ นานาและต่างคนต่างก็เห็นว่าคำแปลของตนนั้นถูก เพราะฉะนั้นจึงเป็นข้อทู่เถียงกันอยู่โดยไม่มีสิ้นสุด..ว่าชาติจะควรมีลักษณะอย่างไร ก็ควรจะประกอบไปด้วยลักษณะอย่างไร จึงจะควรนับได้ว่าเป็นชาติอย่างดีแท้”⁶⁹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จึงได้ตีพิมพ์บทความเรื่อง “ความเป็นชาติโดยแท้จริง” ลงในหนังสือพิมพ์ไทย ใน พ.ศ. 2458 โดยใช้นามปากกา ว่า “อัสวพาหุ” เพื่อ “วางบัญญัติหรือหลัก

⁶⁶ Walter F. Vella, *Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism*, p. xvi.

⁶⁷ Eiji Murashima, “The Origin of Modern Official State Ideology in Thailand,” *Journal of Southeast Asian Studies* 19, 1 (March 1988): 88 – 89.

⁶⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ปลูกใจเสือป่า*, หน้า 71 – 72.

⁶⁹ อัสวพาหุ, *ความเป็นชาติโดยแท้จริง* (กรุงเทพฯ: รวมสาสน์, 2520), หน้า 5.

ไปว่า ชาตินี้จะเป็นชาติที่แท้จริงควรมีลักษณะอย่างไร”⁷⁰ โดยทรงอธิบายว่า ภาษาเป็นเงื่อนไขสำคัญแรกสุดที่ทำให้การแบ่งคนออกเป็นชาติต่างๆ เป็นไปได้ และพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของชาติอยู่ที่ตัวภาษา คือ “ลักษณะที่จะตัดสินว่าใครเป็นคนชาติใดนั้น ก็มีอยู่แต่ที่ภาษาซึ่งคนนั้นใช้อยู่โดยปรกตินั้นแล”⁷¹ การแบ่งคนออกเป็นชาติต่างๆ ด้วยการใช้ภาษานั้น ทำให้แยกคน “ชาติไทย” กับ “คนจีน” ออกจากกัน แล้วยังทรงแยกคนจีนออกเป็น 2 พวกอีก คือ คนจีนที่เป็นพวกก๊กกับคนจีนที่เป็นพ่อค้าและชาวไร่ชาวนา พวกก๊กนั้นถูกมองว่าเป็นคนที่ “มิได้ตั้งใจที่จะคงอยู่ในกรุงสยาม” ในขณะที่พวกพ่อค้าและชาวไร่ชาวนานั้นถูกมองว่าเป็นคนที่ “ตั้งใจฝังรกรากอยู่ในกรุงสยามทีเดียว” พระองค์เห็นว่าคนจีนที่คิดจะมาทำงานหาเงินพอเป็นทุนกลับเมืองจีนนั้น “พูดภาษาไทยไม่ได้และไม่พยายามที่จะเรียนภาษาไทยทีเดียว และนับว่าไม่มีอะไรติดต่อกับไทยเราเลยทั้งในความนิยมและความคิด เพราะฉะนั้นการที่จะนับจีนพวกนี้เป็นไทยก็ได้แต่โดยเหยียดอย่างมากเต็มที่”⁷² นั่นคือไม่ทรงยอมรับว่าคนจีนที่ไม่ยอมพูดภาษาไทยนี้เป็นคนชาติไทยได้ เพราะความเป็นชาตินั้น “ต้องถือเอาภาษาเป็นใหญ่ และใครพูดภาษาใดแปลว่าปลงใจจงรักภักดีต่อชาตินั้น โดยจริงใจ ไม่ใช่โดยความจำเป็นชั่วคราว”⁷³ ดังที่พระองค์กล่าวไว้ว่า

“รัฐบาลใดที่ต้องปกครองชนต่างภาษา จึงต้องพยายามตั้งโรงเรียนและออกบัญญัติบังคับให้ชนต่างภาษาเรียนภาษาของผู้ปกครอง...ถ้ายังจัดการแปลงภาษาไม่สำเร็จอยู่ตราบใด ก็แปลว่าผู้พูดต่างภาษากับผู้ปกครองนั้นยังไม่เชื่ออยู่ตราบนั้น และยังคงเรียกว่าเป็นชาติเดียวกับมหาชนพื้นเมืองไม่ได้อยู่ตราบนั้น ภาษาเป็นสิ่งที่ฝังอยู่ในใจมนุษย์แน่นแฟ้นยิ่งกว่าสิ่งอื่น เพราะฉะนั้นเมื่อบุคคลใดยอมเปลี่ยนภาษาเดิมของตน นั้นแหละจึงจะควรจัดได้ว่าแปลงชาติโดยแท้จริง”⁷⁴

อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็ยังเห็นว่า การใช้ภาษาเป็นเกณฑ์กำหนดชาติของคนเพียงอย่างเดียวก็ยังไม่อาจเป็นเกณฑ์ที่เพียงพอ เพราะนอกเหนือไปจากการใช้ภาษาแล้วยังสามารถวางหลักเกณฑ์ในการกำหนดความเป็นชาติของคนได้อีกประการหนึ่ง คือ “การที่จะตัดสินว่าผู้ใดเป็นชาติใดโดยแท้จริงนั้น ต้องพิจารณาว่าผู้นั้นมีความจงรักภักดีต่อใคร?”⁷⁵ กล่าวคือ

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13-14.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12-13.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15 (เน้นโดยผู้อ้าง)

“ถ้าเขาจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเขาจึงจะเป็นไทยแท้ แต่ถ้าใครแสดงตนว่าเป็นอิสระแก่ตน ไม่มีความจงรักภักดีต่อผู้ใดดังนี้ ต้องจัดว่าผู้นั้นเป็นคน ไม่มีชาติ เพราะคนๆ เดียวหรือหมู่เดียวจะตั้งตนขึ้นเป็นชาติต่างหากหาได้ไม่...การที่ผู้ใดยอมสละอำนาจอันชอบธรรมเช่นนี้ต้องเข้าใจว่าเพราะเห็นแก่สาธารณประโยชน์และความสะดวกแก่มหาชนยิ่งกว่าเห็นแก่ความสะดวกของตนเอง...คือผู้มีความภักดีจริง รักชาติจริง ผู้ที่ไม่ยอมคือผู้ที่รักชาติแต่ปาก”⁷⁶

จากบทความพระราชนิพนธ์ จึงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเกณฑ์ในการตัดสินว่าใครเป็นคนชาติไทยหรือไม่ นั้น ขึ้นอยู่กับการที่เขาจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์สยามเป็นหลักสำคัญ ซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนถึงปัญหาที่เกี่ยวกับเรื่องชาวจีนในสยาม ที่ดูเหมือนพระองค์ทรงรังเกียจชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในสยาม ดังเช่นที่เห็นได้จากพระราชนิพนธ์ที่ทรงเปรียบเทียบชาวจีนว่าเหมือนพวกยิว แต่หากพิจารณาลงไป ในเนื้อหาที่พระองค์กล่าวถึงแล้วทรงมุ่งที่จะโจมตีชาวจีนที่ไม่จงรักภักดีต่อกษัตริย์สยาม โดยทำการส่งเงินกลับเมืองจีน หรือยังคงมีความผูกพันอยู่กับเงินมากกว่าสยาม และคิดดูถูกคนสยาม โดยชาวจีนพวกนี้ “ไม่ยอมรู้สึกรู้ว่ามีหน้าที่จะต้องกระทำประโยชน์ให้แก่ประเทศที่ตนมาอาศัยอยู่เลย และไม่ยอมกลายเป็นพลเมืองแห่งประเทศนั้นเลย”⁷⁷ แต่สำหรับชาวจีนที่ตั้งใจตั้งรกรากทำมาหากินในสยาม และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ไทย และชาติไทย พระองค์ก็มีได้ทรงรังเกียจให้ถือว่าเป็นคนชาติไทยได้ พระมหากษัตริย์และชาติจึงมีความสัมพันธ์กัน และ “ความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินนั้น ตรงกับความรักชาติ เพราะพระเจ้าแผ่นดินเป็นเหมือนหนึ่งวัตถุที่แทนชาติ อันปรากฏแก่ตาแห่งนานาประเทศ...ผู้ใดไม่นับถือพระเจ้าแผ่นดิน ก็เหมือนไม่นับถือชาติไทย และไม่นับถือตนเอง ซึ่งเป็นส่วน 1 แห่งชาติไทย”⁷⁸ ชาติและพระมหากษัตริย์ในความคิดของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นจึงเป็นสิ่งเดียวกัน และถ้าหากต้องการดำรงรักษาชาติไว้ก็ต้องมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ไม่ให้ใครมาทำลายได้เช่นกัน กล่าวคือ

“...ชาติใดเมืองใด มีพระราชาริบัติครอบครองอยู่โดยมั่นคง จึงได้นับว่ามีพระยานแน่ชัดอยู่ว่ามีอำนาจเต็มบริบูรณ์ มีอิสสรภาพเต็มที่ ตั้งอยู่มั่นคง ก็นับว่าเป็นชาติที่มีสง่างาม เป็นที่นับถือยำเกรงแห่งชาติอื่นๆ พระราชาริบัติเป็นเครื่องหมายแห่งอำนาจ โบราณท่านจึงกล่าวเป็นคำภาษิตว่า ‘พระราชาริบัติเป็นเครื่องปรากฏของแคว้นแคว้น’ คือเป็นสง่างามของเมืองและชาติ...พระราชาริบัติเป็นสง่า

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-17. (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁷⁷ อัสพาหุ, พวกยิวแห่งบูรพาทิศและเมืองไทยยงตั้งเกิด (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2528), หน้า 15.

⁷⁸ “พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพันโทพระนราธิราชภักดี,” วารสารประวัติศาสตร์ 4, 3 (กันยายน – ธันวาคม 2522): 101.

ของชาติ ก็ย่อมเป็นสง่าของคนทุกคนที่ถือตนว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งชาติ จึงเป็นหน้าที่ของคนทุกคนที่จะต้องตั้งใจรักษาพระเจ้าแผ่นดิน...”⁷⁹

ความจำเป็นที่จะต้องมีการมีพระมหากษัตริย์อยู่คู่กับชาตินั้น ทรงอธิบายว่าสถานะของพระมหากษัตริย์ หรือ พระราชาธิบดี อันเกิดจากความจำเป็นของกลุ่มคนที่มาอยู่รวมกัน ซึ่งจำเป็นจะต้องมีบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่มีอำนาจในการตัดสินใจชี้ขาดเรื่องต่างๆ ทั้งการภายนอกและภายในชุมชน และมีหน้าที่ปกป้องรักษาชาติบ้านเมืองมิให้เป็นอันตรายไปโดยศัตรูภายนอกมาย่ำยี หรือด้วยเหตุร้ายรานเลื่อมเสียดความสงบราบคาบอันจะบังเกิดมีขึ้นภายในชาติ ดังนั้น พระราชาธิบดี ก็คือ “ผู้ได้รับมอบให้ถืออำนาจแห่งคณะไว้ และใช้อำนาจนั้นเพื่อประโยชน์และความสุขของคณะ”⁸⁰ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้คล้ายคลึงกับความคิดเกี่ยวกับการเกิดรัฐและกษัตริย์ คือ “มหาชนสมมติ” ในคัมภีร์อัครคัมภีร์ของพุทธศาสนา⁸¹ และยังทรงกล่าวว่า ขออย่าให้คิดว่าพระองค์เป็น “อมมนุษย์” แต่ให้คิดว่าเป็นมนุษย์ผู้หนึ่งคนใดคนหนึ่งซึ่งได้รับฉันทะของท่านทั้งหลายให้เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจของชาติไทย ซึ่งในแง่นี้แสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์นั้นก็คือคนในชาติด้วยนั่นเอง นอกจากนี้ยังแสดงภาพพจน์เปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่าง พระมหากษัตริย์ ชาติและคนในชาติ ว่าเหมือนดัง

“แม้คนจะใช้เรือเป็นพาหนะเพื่อแล่นไปในท้องทะเล ก็ต้องมอบอำนาจให้บุคคลผู้หนึ่งเป็นนายเรือ บรรดาคนอื่นๆ ที่ไปในเรือลำเดียวกันนั้น ต้องกระทำตามคำสั่งของนายเรือทุกประการ ทุกเมื่อไป ถ้าไม่กระทำเช่นนี้แล้ว เรือก็อาจจะเป็นอันตรายถึงแก่อับปางได้ คนที่ไปด้วยกันในเรือลำนั้น ก็อาจพากันเป็นอันตรายจนถึงสิ้นชีวิตก็เป็นได้ ... ชาติบ้านเมืองเปรียบเหมือนเรือ พระราชาธิบดีคือนายเรือ ประชาชนคือผู้ที่ไปด้วยกันในเรือลำนั้น”⁸²

และ “ท่าน[คนในชาติ] กับข้าพเจ้า[พระมหากษัตริย์] เหมือนอยู่ในเรือลำเดียวกัน จะเอาตัวออกหากจากกันและกันไม่ได้ ไม่มีทางที่จะหลีกกันไปพ้นได้แล้ว ถ้าจะล่มจมก็ล่มด้วยกัน ถ้าจะรอดก็รอดด้วยกัน ท่านกับข้าพเจ้ามาตั้งใจพร้อมกันเสียเถิดว่า เราจะพยายามพาชาติของเราไปให้ตลอดห้วงมหาสมุทร”⁸³ จากจินตภาพที่เปรียบเทียบชาติกับเรือนี้ จึงแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้นำชาติไปสู่ความเจริญและมั่นคงปลอดภัยเปรียบเหมือนนายเรือ โดยประชาชนย่อมจะต้องให้ความร่วมมือและไว้วางใจนายเรือ ไม่ว่านายเรือจะกำหนดให้ทำเช่นไรก็ต้องทำตาม ไม่ว่าจะคิดว่าเป็นสิ่งดี

⁷⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ปลุกใจเสือป่า*, หน้า 63 - 64. (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁸⁰ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 61.

⁸¹ ดู สมบัติ จันทรวงศ์และชยอนันต์ สมุทวณิช, *ความคิดทางการเมืองไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523), บทที่ 2.

⁸² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ปลุกใจเสือป่า*, หน้า 62. (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁸³ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 68.

ควรจะทำหรือไม่ หากต้องการที่จะให้ชาติมีความมั่นคงปลอดภัย ก็ต้องมีความเชื่อมั่นศรัทธาในคำสั่ง หรือการนำพาของนายเรือ หรือพระมหากษัตริย์ ดังที่ได้กล่าวไว้ว่า

“...เราอยู่ในเรือลำเดียวกันเพราะฉะนั้น หน้าที่ต้องช่วยกันพาย ถ้าแม่ไม่พายถึงแม้ว่าจะไม่เอาดีน่าน้ำ เป็นแต่นั่งอยู่เฉยๆ ก็หนักเรือเปล่าๆ ...ถ้าจะพายก็จับพายขึ้นและอย่าเถียงนายท้าย หรือถ้าไม่พายก็ขึ้นจากเรือ หรือลงว่ายน้ำไปตามลำพังเถิด อย่ามานั่งอยู่ในเรือของไทยให้หนักเรือเลย...”⁸⁴

ดังนั้น มโนทัศน์ความเป็นชาติ ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กำหนดให้เกิดขึ้นในสำนึกของราษฎร ก็คือชาติที่มีความมั่นคงปลอดภัยและสงบสุข เนื่องจากมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ปกครองเป็นผู้นำ และมีราษฎรผู้ที่เชื่อฟังและจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นอุดมการณ์ที่สนับสนุนระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในขณะที่อำนาจการปกครองเด็ดขาดแต่เพียงผู้เดียวของพระมหากษัตริย์ เริ่มมีการตั้งคำถามจากราษฎรว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง

นอกจากความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเห็นว่า ศาสนานั้นมีความสำคัญ ที่ราษฎรในชาติจะต้องมีความเคารพเลื่อมใส “เพราะศาสนาย่อมเป็นที่ตั้งแห่งคุณธรรม”⁸⁵ และคุณธรรมนี้สำคัญต่อการดำรงอยู่ของชาติ กล่าวคือ

“...ถ้าแม้คนต่างคนต่างไม่มีคุณธรรม ต่างคนต่างละจรรยาอันนับถือว่าเป็นธรรมเสียให้สิ้นแล้ว ...ก็จะต้องเกิดทะเลาะวิวาทกัน ไม่หยุด คงจะอยู่ด้วยกันไม่สุขได้ คงจะตั้งรวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นคณะไม่ได้ ต้องแยกย้ายกันไปอยู่คนละต่างหาก ตกลงคณะแตก ชาติศูนย์ ตั้งอยู่ต่อไปไม่ได้ ถึงแม้จะมีศัตรูภายนอกมาช่วยผลาญอีกชั้นหนึ่ง ก็คงจะต้องแตกต้องกระจายอยู่เองแล้ว ...โดยเหตุฉะนั้นจึงควรกล่าวได้ว่าคุณธรรมเป็นสิ่งจำเป็นที่ชาติและบุคคลจะต้องมี และจำเป็นจะต้องรักษาไว้ให้บริบูรณ์ประดุจทรัพย์อันประเสริฐ...”⁸⁶

และในทางกลับกัน การที่ชาติถูกทำลาย ศาสนาก็ย่อมจะถูกย่ำยีด้วยเช่นเดียวกัน⁸⁷ นอกจากนั้นแล้ว การประพาศธรรมก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับความรักชาติด้วยกล่าวคือ

⁸⁴ อัสวาทาน, ความเป็นชาติโดยแท้จริง, หน้า 19. (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁸⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปลุกใจเสือป่า, หน้า 78.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76-77.

⁸⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสือป่า (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2539), หน้า

“...ในสมัยนี้ชาวเราได้มาบังเกิดรู้สึกกันขึ้นมากแล้ว ว่าความรักชาติเป็นของสำคัญ อันเป็นอารมณ์สำหรับกับ[sic] ผู้มนุษยผู้รุ่งเรืองแล้ว แต่ผู้ที่มิได้มีธรรมะเป็นเครื่องกำกับด้วยจิตอยู่แล้วจะรักชาติจริงจางหาได้ไม่ เพราะความรักชาติเป็นสิ่งที่เนื่องด้วยความเสียดสละ...การประพฤติธรรมเป็นความจำเป็นอันหนึ่งสำหรับฝึกใจบุคคลให้รู้จักค่าแห่งการเสียดสละ...การประพฤติธรรมเป็นองค์สำคัญอันหนึ่งแห่งความรักชาติ และถ้าใครไม่ประพฤติธรรมแล้วจะนับว่าเป็นผู้รู้จักรักชาติโดยจริงใจไม่ได้เลยเป็นแน่แท้...”⁸⁸

ศาสนาและชาติจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง นอกจากนั้นในเรื่องทัศนคติเกี่ยวกับการนับถือศาสนาของพระองค์นั้น ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงเลื่อมใสอยู่ในพุทธศาสนา แต่ถ้าผู้ใดนับถือศาสนาอื่นจริงๆ พระองค์ก็ยอมรับได้ว่าเขาเป็นคนดีได้เหมือนกัน เพราะจุดมุ่งหมายของศาสนาล้วนสอนให้คนเป็นคนดี ผิดแต่หนทางที่ดำเนินไปสู่จุดหมายเท่านั้น⁸⁹ รวมทั้งทรงตระหนักว่า “เรื่องศาสนาจะบังคับให้ผู้ใดผู้นั้น ได้โดยยาก”⁹⁰ แต่อย่างไรก็ตามพระองค์มิได้ต้องการให้คนไทยที่นับถือพุทธศาสนาอยู่แล้วเปลี่ยนไปนับถือศาสนาอื่น เพราะพระองค์ทรงเห็นว่า “ผู้ที่แปลงศาสนาคนเขาจะถูกเสียดยิ่งกว่าผู้ที่แปลงชาติ...เพราะเหตุฉะนั้นเป็นความจำเป็นที่เราทั้งหลายผู้เป็นไทย จะต้องมั่นอยู่ในศาสนาพระพุทธซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา”⁹¹ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพระองค์ได้ให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาสำหรับชาติและไม่ต้องการให้คนไทยที่นับถือพุทธ เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอื่น แต่พระองค์ก็มีได้ต้องการที่จะบังคับให้คนในชาติที่ต่างศาสนาจำเป็นต้องมานับถือพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

ดังนั้นแล้ว ความรักชาติ ความเลื่อมใสในศาสนา และความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ จึงเป็นเนื้อหาของอุดมการณ์รัฐในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทำการปลูกฝังให้ราษฎรพลเมืองเมืองสยามเกิดขึ้นในสำนึกของตน ให้เป็นเหมือนสิ่งที่เกิดขึ้นติดตัวเรามาตั้งแต่กำเนิด โดยสืบทอดมาจากลักษณะนิสัยแห่งบรรพบุรุษของชาติที่สืบทอดกันมายาวนานเป็นพันๆ ปี

“เราอุทิศตัวเราทั้งหลาย และอุทิศกำลังกายกำลังสติปัญญาไว้เพื่อป้องกันรักษาชาติ, ศาสนา, พระมหากษัตริย์ สิ่งซึ่งเป็นที่เคารพรักใคร่ทั้ง 3 คือ ความเป็นไทยของเราอย่าง 1 ความมั่นคงของชาติเราอย่าง 1 พระศาสนาของเราอย่าง 1 สามอย่างนี้ปู้ยาคายของเราได้ยอมสละเลือด

⁸⁸ “พระบรมราโชวาทในงานวิสาขบูชา ทรงแสดงแก่ครูและนักเรียน ณ โรงเรียนมหาดเล็กหลวงในพระบรมราชูปถัมภ์ วันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2459,” ใน พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวม 100 ครั้ง, หน้า 121.

⁸⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ปลูกใจเสือป่า*, หน้า 78 และ 83.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

⁹¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เทศนาเสือป่า*, หน้า 58.

เนื้อและชีวิตเพื่อป้องกันแล้ว; เราทั้งหลายผู้เป็นบุตรหลาน ย่อมมีหน้าที่ๆ จะต้องทำให้สมควรที่เป็น
บุตรหลานของท่าน ต้องไม่ให้มีผู้ใดว่าได้.”⁹²

แนวคิดอุดมการณ์ดังกล่าวเป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่ทรงเน้นย้ำปลุกฝัง
ให้เกิดขึ้นอยู่เสมอ ไม่ว่าจะผ่านบทความพระราชนิพนธ์ในหน้าหนังสือพิมพ์ บทละครพระราช
นิพนธ์ พระบรมราโชวาทในโอกาสต่างๆ การจัดตั้งกองเสือป่า ในหลักสูตรการศึกษาภาคบังคับ
 ฯลฯ เพื่อเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับอำนาจรัฐในแบบสมบูรณาญาสิทธิที่กำลังถูกท้าทายทั้งจาก
ภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งแน่นอนว่ามนต์เสน่ห์เรื่องชาติ และอุดมการณ์ของชาติของผู้ปกครอง
รัฐก็ไม่ใช่อุดมการณ์ที่จะครอบงำสังคมไว้ทั้งหมด โดยไม่ได้ก่อให้เกิดความสงสัยในอุดมการณ์
ดังกล่าว และนำไปสู่ความคิดที่ต่อต้านอุดมการณ์รัฐ⁹³ แต่อุดมการณ์ของชาติที่กำหนดขึ้นโดย
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็ถือว่าเป็นอุดมการณ์หลักของสังคม และเมื่อได้กำหนดให้ใช้ธง
ไตรรงค์ที่มีริ้วสามสี แทนธงช้างเผือก อุดมการณ์เรื่องความรักและการเสียสละเพื่อชาติ ความ
เลื่อมใสเคารพนับถือในศาสนา และความสำคัญของพระมหากษัตริย์ ก็ได้รับการใส่เข้าไปไว้เป็น
ความหมายของสีทั้งสามของธงไตรรงค์อีกด้วย ธงไตรรงค์จึงเป็นเหมือนภาพตัวแทนของอุดมการณ์
รัฐของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแม้ว่าพอถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ
ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การปลุกฝังอุดมการณ์ดังกล่าวนี้จะได้รับความสำคัญน้อยลง พร้อมกับ
กิจกรรมที่ส่งเสริมอุดมการณ์รัฐที่เคยมีในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ต้องยกเลิกไปเช่น
กองเสือป่าและลูกเสือ⁹⁴ แต่การชักและประดับธงไตรรงค์เป็นเครื่องหมายแทนชาติ ก็จะเป็นการย้ำ
เตือนให้ผู้ที่ได้เห็นธงไตรรงค์ และทราบความหมายของสีทั้งสามตามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าฯ ได้ให้เอาไว้ สามารถเชื่อมโยงถึงอุดมการณ์รัฐที่ได้รับการเน้นย้ำปลุกฝังในรัชสมัยของ
พระองค์ได้

ความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงธงชาติในสมัยรัชกาลที่ 7

ใน พ.ศ. 2470 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชโองการให้กรมราช
เลขาธิการออก “บรรทึกเรื่องธงชาติ” (ลงวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2470) พระราชทานแก่คณะองคมนตรี

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.

⁹³ ดู Matthew Phillip Copeland, “Contested Nationalism and the 1932 Overthrow of the Absolute Monarchy in Siam” (Ph.d. thesis, Australian National University, 1993), chapter 3 – 5.

⁹⁴ Walter F. Vella, *Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism*, p. 260.

โดยตามบันทึกนี้ ได้กล่าวถึงประวัติการใช้ธงชาติสยามอย่างสังเขป และได้กล่าวถึงปัญหาของการใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติว่า

“แม้จะเป็นการสะดวกก็จริงอยู่ แต่อาจจะเห็นเป็นหลายทาง เช่นชาวต่างประเทศไม่มีใครรู้จักธงไตรรงค์ ว่าเป็นธงชาติของสยาม แต่ธงช้างนั้นรู้จักกันทั่วไป...ธงไตรรงค์ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับธงชาติของบางประเทศ และคล้ายคลึงกับธงของบริษัทบางแห่งด้วย จึงไม่เป็นการชัดเจนว่าเป็นธงชาติของประเทศสยามเหมือนอย่างธงช้างซึ่งไม่มีธงของประเทศใดเหมือน จึงทรงเห็นเป็นข้อควรคำนึง”⁹⁵

เพื่อที่มิให้มีการต้องเปลี่ยนธงชาติบ่อยๆ จึงทรงมีพระราชประสงค์จะฟังความเห็นขององคมนตรีมาประกอบพระบรมราชวินิจฉัย จึงได้มีบันทึกนี้ออกมา และให้มีข้อควรพิจารณาให้องคมนตรีเลือก 5 ข้อ คือ

ข้อ 1 เลิกใช้ธงไตรรงค์ ใช้ธงช้างแทน

ข้อ 2 ใช้ธงช้างเป็นธงราชการ ใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติ

ข้อ 3 ใช้ธงช้างเป็นธงราชการ และเป็นธงชาติ ใช้ธงไตรรงค์เป็นธงสำหรับประเทศ โดยใช้ในการตกแต่ง สถานที่ในวันรื่นเริง

ข้อ 4 ใช้ธงไตรรงค์ผสมกับธงช้างพื้นแดงในธงเดียวกัน

ข้อ 5 คงไว้ตามรูปเดิม

โดยทรงกำหนดให้องคมนตรีส่งคำกราบบังคมทูลเรื่องนี้ ด้วยการเลือกอย่างเด็ดขาด และถ้ามีความต้องการที่จะอธิบายความเห็นอีกก็ให้เขียนอธิบายมาได้สั้นๆ เท่านั้น”⁹⁶

การออกพระราชบันทึกเรื่องธงชาตินี้ได้เป็นข่าวบนหน้าหนังสือพิมพ์ และก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ และแสดงความคิดเห็นในเรื่องการที่จะเปลี่ยนแปลงการใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาตินี้ตามหน้าหนังสือพิมพ์ต่างๆ อย่างมาก จนมีผู้แสดงความคิดเห็นว่าเรื่องธงชาติ เป็นเรื่อง “แซ่ ชู ช่า” เรื่องหนึ่งในเวลานั้นทีเดียว⁹⁷ เนื่องจากการที่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะถามความเห็นเรื่องธงชาติต่อองคมนตรีนั้นทำให้ “พลเมืองทุกชั้นทุกคณะนับแต่พระบรมวงศานุวงศ์ลงมาถึงสามัญราษฎร และสมาคมหรือคณะแทบทุกแห่ง มีคณะหนังสือพิมพ์ และสมาคมพ่อค้าแผ่นดิน จึงได้คงความดำริห์

⁹⁵ “บรรทึกเรื่องธงชาติ”, ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 40, รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ (กรุงเทพฯ : เดลิแมล์, 2478), หน้าพิเศษ 309 – 311.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าพิเศษ 311.

⁹⁷ “ความชูช่า 3 ประการ คือ คนไทยกับบอลเชวิค, ธงชาติ, คดีในศาลทหารบก” โดย “นิพนพาน”, ศรีกรุง (10 พฤษภาคม พ.ศ. 2470), ใน หจข. ร. 7 บ. 6/2 คดีจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470)

ออกความเห็นตามพระมหากษัตริย์บ้าง”⁹⁸ การที่ประชาชนทั่วไปรู้สึกอยากแสดงความคิดเห็นและอยากมีส่วนร่วมกับการตัดสินใจเรื่องการเปลี่ยนแปลงธงชาติครั้งนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกของราษฎร โดยเฉพาะกลุ่มผู้ที่มีการศึกษา ว่าธงชาติเป็นของคนทั้งชาติด้วยเช่นกัน ดังนั้นหากจะพิจารณาเรื่องการเปลี่ยนธงชาตินี้ก็ควรให้ราษฎรในชาติมีส่วนร่วมด้วย ดังที่หนังสือพิมพ์ไทยหนุ่มได้ออกความเห็นไว้หลังจากที่มีบันทึกเรื่องธงชาติออกมาไม่นานว่า “หลักสำคัญอยู่ที่ว่าธงชาตินี้จะต้องเป็นไปเพื่อชาติ เพราะฉะนั้นถ้าให้ชาติทั้งหมดได้ลองโหวตกันบ้างก็เข้าที่เหมือนกัน อย่าถือว่าจะเป็นไปเพื่อพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวเท่านั้น”⁹⁹ ในส่วนของความเห็นต่างๆ ที่เกิดขึ้นบนหน้าหนังสือพิมพ์ เกี่ยวกับเรื่องความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงธงชาติ เท่าที่ได้เก็บรวบรวมไว้โดยกรมราชเลขาธิการ ก็มีความคิดเห็นแตกต่างกันไป บ้างก็เห็นควรจะให้คงใช้ธงไตรรงค์ไว้อย่างเดิม และก็มีคนจำนวนหนึ่งที่เห็นควรจะไปใช้ธงช้างเป็นธงชาติดังในสมัยรัชกาลที่ 5 รวมถึงให้ใช้แบบผสม กล่าวคือ

กลุ่มที่เห็นควรให้ใช้ธงไตรรงค์ต่อไป

กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง ได้เขียนคอลัมน์ “ธงชาติของเราจะเปลี่ยน เราเห็นว่าควรตรึงตรองให้รอบคอบก่อน” โดยได้ตอบโต้กับเหตุผลประการต่างๆ ที่เห็นว่าธงไตรรงค์ไม่เหมาะสมที่จะเป็นธงชาติ ดังที่ได้ปรากฏอยู่ในพระราชบันทึกเรื่องธงชาติ ในข้อที่กล่าวถึงธงไตรรงค์ไม่เป็นที่รู้จักของชาวต่างประเทศนั้น บางกอกการเมืองเห็นว่า การที่ธงไตรรงค์ได้ไปเข้าร่วมกับสัมพันธมิตรในสงครามโลก น่าจะทำให้ชาวต่างชาติรู้จักว่าธงไตรรงค์เป็นธงชาติไทยแล้ว และการที่ธงไตรรงค์คล้ายคลึงกับธงของบางประเทศ หรือบริษัทบางแห่ง ก็ไม่จำเป็นที่จะต้อง “เป็นข้อเดือดร้อนถึงกับจะต้องเปลี่ยนแปลง” เพราะธงชาติบางประเทศก็คล้ายกันอยู่เช่นธงชาติของประเทศเนเธอร์แลนด์ กับธงชาติของฝรั่งเศส นอกจากนั้นยังกล่าวถึงพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ให้ใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาตินั้นถูกต้องแล้ว คือ “นับว่าเป็นทางที่ถูกกับยุคสมัยแลถนัด[ฐานะ]การเศรษฐกิจของไทยเราแล้ว ธงไตรรงค์เป็นธงที่ทำงาน แม้ราษฎรผู้จัญยาก, แต่ใครจะแสดงเครื่องหมายว่าฉันคือไทย ก็อาจเอาผ้า 3 สีคือ แดง, ขาว, น้ำเงินมาประจบประเชินกันเป็นธงชาติขึ้นได้” ไม่ต้องหาซื้อจากร้าน อันเป็นการ “ควักเงินให้แก่สินค้า

⁹⁸ “เรื่องรูปในธงชาติ เนื่องด้วยพระมหากษัตริย์ภาพ” โดย “หมอสยาม”, ศรีกรุง (20 พฤษภาคม พ.ศ. 2470), ใน หจข. ร. 7 บ. 6/2 คิดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470)

⁹⁹ “โลกก้าวหน้า” (ไทยหนุ่ม 15 เมษายน พ.ศ. 2470) ใน หจข. ร. 7 บ. 6/3 คิดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (7 เม.ย. – 30 มี.ย. 2470) (เน้นโดยผู้อ้าง)

ต่างประเทศ” และจากเหตุผลดังกล่าวกองบรรณาธิการบางกอกการเมืองจึงเห็นควรให้คงใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติเช่นเดิม¹⁰⁰

จากบทความเรื่อง “ธงประจำชาติไทยควรใช้ธงไตรรงค์ตามเดิมดีแล้ว” ของหนังสือพิมพ์ศรีกรุง แสดงความเห็นว่าจะใช้ธงไตรรงค์ต่อไป เนื่องจาก “ธงไตรรงค์เคยเป็นธงชัยนำความชำนาญมาสู่ประเทศสยามเมื่อครั้งมหาสงครามที่แล้วมา ไม่ควรจะยอมให้รัศมีซึ่งเคยเปล่งอยู่ในท่ามกลางยุโรป เช่นเคยนำกองทหารไทยลดประตูลอยในประเทศฝรั่งเศส พร้อมด้วยทหารเกือบทั่วโลกเป็นต้นนั้นสูญหายไป” ซึ่งเพราะการเข้าร่วมสงครามนั่นเอง “เป็นเหตุให้โลกมองดูประเทศสยามด้วยตาพองโต และรู้จักประเทศสยาม และคนไทยเป็นอย่างดีจนเป็นปัจจัยอันหนึ่งที่ประเทศสยามได้รับความเสมอภาคจากประเทศทั่วโลก” การใช้ธงไตรรงค์ตามสถานทูตและสถานกงสุลในประเทศต่างๆ ทั่วโลกมาแล้วหลายปี ได้ทำให้คนทุกชาติรู้จักว่าธงไตรรงค์เป็นธงชาติสยามอยู่แล้ว นอกจากนั้นการที่ธงไตรรงค์เกี่ยวข้องกับที่สยามเข้าร่วมรบในสงครามโลก ทำให้ “ธงไตรรงค์เป็นธงที่ปลุกใจคนไทยให้รักชาติได้ง่าย” และเนื่องจากเป็นธงที่วาดได้ง่าย สามารถวาดและระบายสีได้ทุกคนนับตั้งแต่เด็กๆ เมื่อครั้งที่ใช้ธงช้างเป็นธงชาติซึ่งวาดยากนั้นทำให้เด็กๆ มักจะวาดรูปธงญี่ปุ่น ธงอังกฤษ ธงเยอรมัน หรือ ธงฝรั่งเศส ได้ก่อนที่จะวาดรูปธงช้างของไทยเป็น ดังนั้นการใช้ธงไตรรงค์ “จึงยอมเป็นเครื่องชวนให้คนไทยรู้จักชาติและรักชาติเพราะธงไตรรงค์นี้ ตั้งแต่ยังเป็นเด็กๆ ที่เดียว” ซึ่งผู้เขียนบทความเห็นว่าเรื่องดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่นานาชาติต้องการให้เกิดขึ้นในชาติตนเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับธงช้าง ธงไตรรงค์ก็ทำได้ง่ายกว่า และพ่อค้าประชาชนก็มีไว้อยู่แล้ว และไม่มีโอกาสที่จะชักกลับหัวดังเช่นธงช้าง รวมทั้งสมัยนี้ช้างเผือกไม่ได้เป็นที่นิยมเหมือนในสมัยโบราณ ดังนั้นหนังสือพิมพ์ศรีกรุงจึงเห็นควรที่จะใช้ธงไตรรงค์ต่อไป และ “ขออย่าได้มีการเปลี่ยนแปลงธงชาติในรัชกาลต่อไปอีกเลย ถ้าและ[sic]ไม่มีเหตุจำเป็นสำคัญอย่างใด”¹⁰¹

ผู้ใช้นามว่า “ไตรรงค์” แสดงความเห็นว่าจะใช้ธงไตรรงค์เพราะได้เริ่มใช้ในสมัยที่ “บ้านเมืองของเราได้เหยียบคันบันไดแห่งความเจริญเผยแผ่เกียรติคุณไปให้นานาชาติในโพธิ์ขประเทศรู้จักมากที่สุด” และธงไตรรงค์นั้น “ก็มีความหมายถึง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์อยู่ในตัวโดยพร้อมสรรพแล้ว” ผู้เขียนกล่าวว่ามีความรู้สึกชอบธงไตรรงค์เพราะ “ธงไตรรงค์ได้เคยนำกองทัพอไทยไปรับความชมเชยและชัยชนะจากทวีปยุโรปมาแล้ว และทุกชาติในทวีปยุโรปก็ดูเหมือนว่ารู้จัก

¹⁰⁰ “ธงชาติของเราจะเปลี่ยนเราเห็นว่าควรตรึงตรองให้รอบคอบก่อน”, บางกอกการเมือง (4 พฤษภาคม 2470), ใน หจข. ร. 7 บ. 6/2 คิดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470)

¹⁰¹ “ธงประจำชาติไทยควรใช้ธงไตรรงค์ตามเดิมดีแล้ว”, ศรีกรุง (5 พฤษภาคม 2470), ใน หจข. ร. 7 บ. 6/2 คิดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470)

ธงไตรรงค์ว่าเป็นของชาติไทยได้ดีกว่าธงช้าง” และหากเปลี่ยนไปใช้ธงอย่างอื่นแทนราษฎรก็จะต้องเสียเงินในการเปลี่ยนแปลงนี้ เพื่อตกแต่งสถานที่บ้านเรือนเมื่อเวลาว่างงาน¹⁰²

บทความแสดงความเห็นเรื่อง “ธงชาติ” ของ “สาม ส.” เห็นว่าควรที่จะคงใช้ธงไตรรงค์อย่างเดิม โดยแสดงถึงความหมายของธงไตรรงค์ ว่า

“นำที่ของข้าพเจ้าก็คือหน้าที่ของทวยราษฎร์ ซึ่งได้มอบทั้งเกียรติและชีวิตไว้ กับธงชาติ ๓ ก็คือสิ่งประเสริฐสิ่งเดียวซึ่งสีแดงเป็นสีโลหิตของข้าพเจ้า สีขาวเป็นสีแห่งความบริสุทธิ์แห่งชาติไทยของข้าพเจ้า และสีน้ำเงินเป็นสีแห่งความภักดีของข้าพเจ้า รวมสามสีเป็นไตรรงค์ คือองค์สามแห่งลักษณะอันเป็นเครื่องหมายแห่งความร่วมมือชาติ, ความเป็นบุตรผู้ภักดีแห่ง, อิศรภาพ และความเป็นผู้ได้ปฏิบัติอยู่ในความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์”

ผู้เขียนบทความยังกล่าวอีกด้วยว่า ธงชาติเป็น “เหมือนหนึ่งผืนผ้าอันมีรูบรูปลายซึ่งจารึกประวัติการณ์สำคัญของชาติไว้ด้วย” และ “คือสวัสดิกะสมบัติซึ่งฝากศักดิ์และเกียรติของชาติไว้” ซึ่งการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะและสีของธงชาติไป ก็จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง “วิญญาณลักษณะ” นี้ด้วย นั่นคือ การเปลี่ยนธงชาติก็จะทำให้เกิดการเปลี่ยนสำนึกของคนในชาติที่ได้บรรยายไว้ข้างต้นไป นอกจากนั้นแล้วควรที่จะใช้ธงไตรรงค์ต่อไป เพราะ “เป็นเครื่องเตือนสติชาวเราให้รุดถึงศักดิ์แห่งกรณีชะกิจของชาติเรา ซึ่งได้ปฏิบัติมาแล้วในคราวสากลสงคราม” คือในสงครามโลกนั่นเอง¹⁰³

การที่ธงไตรรงค์ได้มีส่วนในเรื่องที่สยามได้เข้าร่วมสงครามโลกนี้นั้นได้สร้างตำนานให้กับธงไตรรงค์ว่าเป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงความเสียสละของ “พี่น้องประชาชนชน” สยาม ดังนั้นจึงไม่ควรที่จะเปลี่ยนแปลงทำลายธงไตรรงค์นี้ให้สูญสิ้นไปจากการเป็นชาติสัญลักษณ์ของสยาม ดังที่ผู้ที่ใช้นามว่า “นิพพาน” แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ไม่ควรทิ้งไตรรงค์เลยทีเดียว อิศรภาพและเสมอภาคของสยามอยู่ที่ไตรรงค์ พวกพี่น้องประชาชนเคยนำธงไตรรงค์ไปกอบเอาความมีชัยมา พวกนั้พวกนอนพวกบนกองเงินหน้าไหนได้ออกไปบ้าง เปล่าเลย! ฉะนั้นควรมีไตรรงค์ไว้เป็นที่ระลึกให้แก่อนุสาวรีย์ หรือถ้าเลิกความดำรงที่บึงบองเสียได้ก็ดี”¹⁰⁴

¹⁰² “ธงไตรรงค์จะดีกว่า?”, หนังสือพิมพ์ไทย (7 พฤษภาคม 2470), ใน หจข. ร. 7 บ. 6/2 คัดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470) (เน้นโดยผู้อ้าง)

¹⁰³ “ธงชาติ”, บางกอกการเมือง (9 พฤษภาคม 2470), ใน หจข. ร. 7 บ. 6/2 คัดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470)

¹⁰⁴ “ความชุ่มซ่า 3 ประการคือ คนไทยกับบอลเชวิค, ธงชาติ, คดีในศาลทหารบก” โดย “นิพพาน”, ศรีกรุง (10 พฤษภาคม พ.ศ. 2470), ใน หจข. ร. 7 บ. 6/2 คัดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470) (เน้นโดยผู้อ้าง)

บทความ “ชนชาติของเรา” โดยผู้ที่ลงนามว่า “อานาประชาราษฎร์” ตีพิมพ์ลงหนังสือพิมพ์ บางกอกการเมือง ตั้งคำถามเกี่ยวกับธงช้างว่า “ธงไตรรงค์ พวกข้าพเจ้าทั้งหลายเข้าใจ และเคารพนับถือ ก็โดยสีแดงหมายความว่าชาติไทย สีขาวหมายความว่าศาสนา สีน้ำเงินหมายความว่าเปนพระมหากษัตริย์ ธงช้างท่านจะเอาเครื่องหมายตรงไหนเป็นชาติไทย ตรงไหนเป็นศาสนา ตรงไหนเป็นพระมหากษัตริย์ โปรดอธิบาย” และธงช้างนั้นทำยากต้องจ้างช่างเขียนหรือสั่งจากนอกมาขาย แต่ถ้าธงไตรรงค์สามารถทำได้ในครัวเรือนจะใช้มากเท่าไรก็ได้¹⁰⁵

เมื่อก่อนโดยสรุปถึงเหตุผลของผู้ที่เห็นควรใช้ธงไตรรงค์ต่อไปดั้งเดิม จะเห็นได้ถึงความสำคัญต่างๆ ของธงไตรรงค์ที่ได้รับการหยิบยกขึ้นมานั้น เป็นไปตามความหมายที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ คือ ธงไตรรงค์นั้นมีความสัมพันธ์กับการที่สยามได้เข้าร่วมสงครามโลก อันเป็นเหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์หนึ่งในประวัติศาสตร์ ที่แสดงถึงความเสมอภาคเท่าเทียมกันของสยามกับนานาประเทศ และการสงครามครั้งนี้ยังเกี่ยวข้องกับประชาชนในชาติเป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้ชัดเจนในบทความของผู้ที่ใช้นามว่า “นิพพาน” และธงยังสามารถใช้เป็นเครื่องปลุกใจให้คนรักชาติ และระลึกถึงสิ่งที่ควรเคารพทั้ง 3 ประการของคนไทย คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งจะเห็นได้ว่า ความเข้าใจในความหมายของสีทั้งสาม บนธงไตรรงค์ ได้คลาดเคลื่อนไปจากบทกลอนพระราชนิพนธ์ที่กล่าวถึงความหมายของธงไตรรงค์เล็กน้อย(จากที่สีแดงคือ โลหิตที่ยอมสละเพื่อชาติศาสนา สีขาวหมายถึงธรรมะ หรือพระรัตนตรัย และสีน้ำเงินคือสีประจำองค์พระมหากษัตริย์) แต่ก็ยังครอบคลุมสิ่งที่ถือว่าเป็นอุดมการณ์ของรัฐไว้เช่นเดิม และการให้ความหมายที่กระชับขึ้นนี้เป็นที่จดจำของคนในสมัยต่อๆ มาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้นแล้วธงไตรรงค์ที่ทำได้ง่ายแม้ราษฎรที่ยากจนก็สามารถทำได้เองก็เป็นเหตุผลยกขึ้นมาเพื่อให้ใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติต่อไป เพราะการที่ธงชาติควรเป็นของคนทั้งชาติ ดังนั้นจึงยังคงใช้ธงไตรรงค์ที่ใครๆ ก็สามารถหามาใช้ได้ ไม่ต้องขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจที่จะเป็นสิ่งที่กีดกันราษฎรที่ค่อนข้างยากจนไม่ให้มีส่วนร่วมในการชักธงของชาติได้นั่นเอง ดังนั้น ธงไตรรงค์ จึงเป็นธงของราษฎรในชาติทั้งในด้านที่มอันเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของชาติ ในด้านการใช้สอย และตัวแทนสถาบันสำคัญของชาติ

กลุ่มที่เห็นควรให้ใช้ธงช้าง

ทางฝ่ายผู้ที่เห็นควรจะให้เปลี่ยนไปใช้ธงช้างเป็นธงชาตินั้น ก็มีเหตุผลต่างๆ มาอธิบายสนับสนุนความสำคัญของธงช้าง และชี้ให้เห็นถึงข้อดีของธงไตรรงค์เช่นกัน หลวงนรราชศักดิ์ได้แสดงความเห็นไว้ในบทความ “ความเห็นเอกชน เรื่องปัญหารัฐบาลดำริที่จะเปลี่ยนธงใหม่” ใน

¹⁰⁵ “ชนชาติของเรา”, บางกอกการเมือง (13 พฤษภาคม 2470), ใน หจช. ร. 7 บ. 6/2 คิดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470)

หนังสือพิมพ์ไทย แสดงให้เห็นถึง “ความดีความงามสมควรของธงช้างที่สำหรับจะใช้เป็นธงชาติไทย” ไว้ด้วยกันหลายข้อ คือ

1. “ธงช้างเป็นเครื่องหมายว่าเป็นสัตว์มงคลอันประเสริฐของชาติไทยเรามาตั้งแต่ครั้งโบราณกาลช้านานแล้ว”

2. ประเทศสยาม หรือชาติไทย ได้รับนามว่าแผ่นดินช้างเผือกมาแต่ครั้งโบราณ และชาวต่างประเทศเรียกสยามว่า The Kingdom of White Elephant

3. ธงช้างเคยชักขึ้นที่สถานทูตสยามในนานาประเทศ และปรากฏอยู่ในพจนานุกรมของอเมริกันว่าธงช้างเป็นธงสำหรับประเทศสยาม

4. “ธงช้างได้เคยนำออกทัพจับศึกทำสงครามกับชาติพม่าและญวนครั้งรัชกาลที่ 2 ที่ 3 ได้เคยมีชื่อเสียงโด่งดังประกอบพร้อมทั้งเกียรติยศได้ไชยชนะมามากแล้ว”

5. “ธงช้างย่อมเป็นที่นับถือของชาติไทย นับตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดลงมาจนชั้นราษฎรพลเมืองตั้งแต่ครั้งโบราณกาลมาแล้ว”

ต่อจากนั้นหลวงนรราชภักดี ยังได้แสดงให้เห็นถึงข้อดีของการใช้ธงไตรรงค์ด้วย เช่น “ธงไตรรงค์เพิ่งมาเปลี่ยนเมื่อรัชกาลที่ 6 ประมาณ 10 ปีเศษเท่านั้น ดูเหมือนชาวต่างประเทศจะยังไม่รู้จักชมทราบดีเท่าธงช้างทั่วโลก” “ธงไตรรงค์แม้จะได้นำไปเข้าในกองทัพผสมในประเทศยุโรป ไปทำสงครามได้ชัยชนะมาแล้วก็จริง แต่ถ้าเราจะชนะผสมกับชาติอื่นดีหรือเราได้ชัยชนะโดยลำพังชาติไทยของเราเองดีขอให้เทียบกันดู” นอกจากนั้นการช่างที่เจริญขึ้นก็คงจะไม่ทำให้ธงช้างแพงกว่าธงไตรรงค์มากนัก และ “อันธงไตรรงค์ก็มีลักษณะปลาตอยู่อย่างหนึ่ง ในข้อที่คล้ายกับธงชาติต่างประเทศที่เป็นรูปกติกุกระไรอยู่หละกระมัง”¹⁰⁶

ผู้ใช้นามว่า “น.ร.ภ.” เขียนบทความ “เรื่องปัญหาการเปลี่ยนธง” โต้ตอบกับ ผู้ที่ใช้นามว่า “ไตรรงค์” ซึ่งแสดงความเห็นให้ยังคงใช้ธงไตรรงค์ต่อไป ว่า ธงช้างนั้นได้เคยใช้มาประมาณ 60 กว่าปีแล้ว ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรปเกือบทั่วโลก ย่อมเป็นที่รู้จักมากกว่าธงไตรรงค์ และเห็นเช่นเดียวกับหลวงนรราชภักดีว่า ธงไตรรงค์นั้นเหมือนกับธงของประเทศที่เป็นสาธารณรัฐ นอกจากนั้นที่กล่าวว่าการเปลี่ยนธงเป็นการสิ้นเปลืองเงินนั้น น.ร.ภ. เห็นว่า มีแต่ประชาชนที่มีฐานะพวกพ่อค้าคฤหบดีเสียมาก ที่จะตกแต่งธงตามสถานที่ต่างๆ เมื่อมีงานรื่นเริง คงจะไม่ลำบากอะไรในการซื้อธงช้างมาใช้¹⁰⁷

¹⁰⁶ “ความเห็นเอกชน เรื่องปัญหารัฐบาลดำริที่จะเปลี่ยนธงใหม่”, หนังสือพิมพ์ไทย (6 พฤษภาคม 2470), ใน หจข. ร. 7 บ. 6/2 คิดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470)

¹⁰⁷ “เรื่องปัญหาการเปลี่ยนธง”, หนังสือพิมพ์ไทย (12 พฤษภาคม 2470), ใน หจข. ร. 7 บ. 6/2 คิดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470)

อย่างไรก็ตาม แม้ช้างจะมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของสยามมานานกว่าชงไตรรงค์ และเป็นที่ยึดถือของชาวต่างประเทศมาเป็นเวลานาน แต่ก็มีความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์มากกว่าจะกล่าวถึงราษฎรประชาชนไทยทั่วไป และไม่สามารถสื่อความหมาย หรืออุดมการณ์ได้ชัดเจนเท่ากับชงไตรรงค์ ดังนั้นจึงมีผู้ที่เห็นควรให้ใช้ช้างผสมกับชงไตรรงค์ เพื่อที่จะได้ครอบคลุมความหมายต่างๆ ของทั้งช้างและชงไตรรงค์ไว้ด้วยกัน

กลุ่มที่เห็นควรให้ผสมกัน และเสนอแบบอื่นๆ

ส่วนผู้ที่เห็นควรจะใช้ช้างและชงไตรรงค์ผสมอยู่ในผืนเดียวกันก็มีเช่นกัน เพราะเห็นถึงความสำคัญของชงทั้งคู่ ดังเช่นในบทความเรื่อง “ชงประจำชาติไทย” ของหนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง โดย ผู้ที่ใช้นามว่า “เบญจฤกษ์” แสดงความเห็นว่าการที่จะใช้ผสมกัน เพราะชงไตรรงค์นั้น “จะเตือนเราชาวไทยทั้งหลายให้ระลึกถึงในเมื่อเห็นชงนี้คืออนุสาวรีย์ว่า ชงไตรรงค์นั้นได้เคยข้ามน้ำข้ามทะเลไปร่วมแนวรบกันสัมพันธ์มิตรหมู่ใหญ่มุ่งผดุงธรรมะของโลกให้ลอยเด่น” ส่วนช้างนั้น “ชาวไทยสยามประเทศได้เคารพนับถือช้างเผือก กันเป็นประเพณีมานานเราชาวไทยครั้งโบราณได้รับความเจ็บแค้น, ได้รับเกียรติยศ” และ “ชาวไทยอันเป็นบุพพาริของเราได้พลีชีพทำสงครามเพื่อความเอกราชอันเราทั้งหลาย ไม่ต้องเป็นข้าใครได้รับความสันติสุขอยู่ ณ บัดนี้” ดังนั้นก็ควรนำมารวมกันได้¹⁰⁸

นอกจากนั้นยังมีผู้ที่แสดงความเห็นแตกต่างจากตัวเลือกที่มีในพระราชบัญญัติเรื่องธงชาติ เช่น “หมอสยาม” เห็นว่า ควรใช้ชงไตรรงค์ต่อไปตามเดิม แต่ให้เติมรูปรวงข้าว 1 มัดไว้ตรงกลางเพื่อแสดงว่า ประเทศสยามเป็นประเทศที่มีข้าวเป็นอาหารอย่างอุดมสมบูรณ์อยู่เสมอ และสีของชงไตรรงค์นั้นก็มีความหมายตามคำฉันท์ที่พิมพ์ในหนังสือคุณิตสมิต เพื่อเป็น “เครื่องปลุกใจของเราได้ทุกเมื่อ ในเมื่อเห็นชงไตรรงค์ของเราเข้า”¹⁰⁹ และในบทความ “ตอบหมอสยาม เรื่องธงชาติของท่านทั้งหลายโปรดเข้าใจตามนี้ด้วย โดย นิพพาน” ได้เสนอว่า “ควรใช้ช้างถือรวงข้าวขึ้นในชงไตรรงค์บ้าง จะได้ครบ 3 ประการ คือ ไตรรงค์หมายถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และเป็นธงชัย ช้างหมายถึงพานะที่มีอยู่มากในสยาม... ส่วนรวงข้าวก็คือกำลังสำคัญของมนุษยและมีมากในสยาม”

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า เรื่องธงชาตินี้เป็นเรื่องที่ราษฎร โดยเฉพาะกลุ่มผู้ที่มีการศึกษา ได้ให้ความสนใจ และแสดงความเห็นไว้ต่างต่างนานา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ให้ความสนใจกับความเห็นของราษฎรที่ได้แสดงความเห็นไว้ตามหน้าหนังสือพิมพ์เหล่านี้ ดังที่กรมราชเลขาธิการ

¹⁰⁸ “ชงประจำชาติไทย”, บางกอกการเมือง (7 พฤษภาคม 2470), ใน หจข. ร. 7 บ. 6/2 คัดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470)

¹⁰⁹ “เรื่องรูปในธงชาติ” เนื่องด้วยพระมหากษัตริย์ภาพ โดย หมอสยาม”, ศรีกรุง (20 พฤษภาคม 2470), ใน หจข. ร. 7 บ. 6/2 คัดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470)

ได้ตัดเก็บไว้เพื่อประกอบการตัดสินใจเรื่องการเปลี่ยนแปลงชงชาตินี้ นอกจากการรอกการลงมติของ คณะองคมนตรี เพื่อมีพระบรมราชวินิจฉัยต่อไป

มติความเห็นขององคมนตรีและพระราชวินิจฉัย

ในส่วนของความเห็นขององคมนตรี จากที่ได้ส่งคำตอบมายังกรมราชเลขาธิการรวมทั้งสิ้น 212 คน ก็มีคำตอบที่กระจัดกระจายเช่นกัน คือ

ในตัวเลือกที่ 1 ซึ่งเห็นควรให้เลิกชงไตรรงค์และใช้ธงช้างแทนนั้น มีผู้เลือกข้อนี้ ทั้งสิ้น 79 คน อาทิเช่น สมเด็จพระนครสวรรค์วัชรพิณิต สมเด็จพระนครสุทรานุกิตติวงศ์ สมเด็จพระสวัสด์ฯ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ฯลฯ

ตัวเลือกที่ 2 ให้ใช้ธงช้างเป็นธงราชการและชงไตรรงค์เป็นชงชาตินั้นมีจำนวนเพียง 3 คน ได้แก่ พระยาเทพาธิบดี พระยาราชนกุล และ พระยาอนิรุทธเทวา

ตัวเลือกที่ 3 ใช้ธงช้างเป็นธงราชการและชงชาติ ส่วนชงไตรรงค์เป็นชงสีสำหรับประดับตกแต่งในวันสำคัญของประเทศ มีจำนวน 58 คน อาทิเช่น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระมหาลงกัณฑ์เพชรอักษรโยธิน พระยาสุริยานุวัตร ฯลฯ

ตัวเลือกที่ 4 ใช้ชงไตรรงค์ผสมกับชงช้างพื้นแดงในชงเดียวกัน มีจำนวน 45 คน เช่น สมเด็จพระมหาลงกัณฑ์เพชรอักษรโยธิน กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ฯลฯ

ตัวเลือกที่ 5 ให้คงไว้ตามเดิม มีจำนวน 21 คน เช่น สมเด็จพระจันทบุรีฯ พระองค์เจ้าธานีนิติ หม่อมเจ้าสกลวรรณกร ฯลฯ

และมีผู้ที่เสนอความเห็นพิเศษนอกเหนือจากตัวเลือกทั้ง 5 นี้ก็เป็นจำนวน 6 คน¹¹⁰

จะสังเกตได้ว่าเจ้านายชั้นผู้ใหญ่หลายคน เห็นควรให้เปลี่ยนมาใช้ธงช้างเป็นชงชาติดังเช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ อาทิเช่น สมเด็จพระนครสวรรค์วัชรพิณิต กล่าวถึง ในจดหมายที่แจ้งมายังเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ว่า ในครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จะเปลี่ยนแปลงชงชาติสยามนั้นพระองค์ได้กราบทูลทัดทาน “โดยเห็นว่าการจะใช้ชงอย่างไรไม่มีทางได้ทางเสียแก่บ้านเมือง แต่ว่าการเช่นนี้นานาชาติย่อมรักยกยาดำเนินของชาติเป็นที่เคารพ ไม่เป็นสิ่งที่พึงเปลี่ยนแปลงไปต่างๆ นานา อันชงนั้นมีตำนานเก่ามายิ่งขลังมาก” นอกจากนั้นยังทรงเห็นว่า การที่ประชาชนยังไม่ใช้ชงชาติแพร่นั้น “ไม่ใช่เพราะชงทำยาก เป็นเพราะเรายังขาดความซื่อสัตย์ใจยิ่งกว่าอย่างอื่น” ซึ่งการเปลี่ยนชงก็ยังคงเป็นเรื่องที่ค้างไว้ อยู่ จนกระทั่งในช่วงที่สมเด็จพระนครสวรรค์ฯ ประชวรและพักรักษาถึง 3 เดือน จึงได้มีการออกประกาศเปลี่ยนแปลงชงชาติให้ใช้ชงไตรรงค์ ซึ่งพระองค์เองนั้น “มิได้มีความเห็นสอดคล้องต้องด้วยพระราชดำริว่าจะพึงยกขึ้นเป็นมูลอันสมควรเปลี่ยนชงอีกครั้งหนึ่งไม่ แต่ก็จำใจต้องเคารพ

¹¹⁰ หจข. ร. 7 บ. 6/2 คิดจะเปลี่ยนแปลงชงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470)

ต่อพระราชโองการ” และยังได้กล่าวเพิ่มเติมว่าพระองค์นั้น “มิได้เคยมีความเห็นสมควรที่จะเปลี่ยนแปลงธงชาติให้ผันแปรไปจากธงช้างของเดิมนั้นเลย” ในครั้งนี้จึงทรงเห็นควรให้เลิกใช้ธงไตรรงค์และใช้ธงช้างแทนซึ่ง “เปลี่ยนกลับไปหาดำเนินของชาติไม่ใช่เปลี่ยนไปหาของใหม่แล้ว ย่อมเป็นการสมควรเสมอ”¹¹¹ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า สมเด็จพระนครสวรรค์ฯ นั้นทรงเห็นว่า ธงช้าง มีความสำคัญกับ “ตำนาน” ของชาติมากกว่าธงไตรรงค์ โดยไม่ได้เห็นความสำคัญของธงไตรรงค์ดังที่ผู้เขียนบทความในหนังสือพิมพ์หลายๆ คนเห็นว่าเกี่ยวกับ “ตำนาน” ของคนในชาติที่สำคัญ คือการร่วมรบในสงครามโลก

ส่วนสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ แม้จะทรงเลือกข้อ 3 ที่ให้ใช้ธงช้างเป็นธงราชการ และใช้ธงไตรรงค์เป็นธงสีสำหรับประเทศ แต่อันที่จริงแล้ว ทรงเห็นว่าเมื่อมีการเปลี่ยนธงช้างเป็นอย่างอื่นนั้น มีผู้เสียดายธงช้างอยู่มากทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งพระองค์ก็ทรงเสียดายธงช้างเช่นกัน ถึงขนาดที่ “รู้สึกว่เรื่องประวัติของธงไตรรงค์ที่เกิดขึ้นเป็นความบกพร่องของชาติไทย” แต่ทรงเห็นว่า ถ้าเปลี่ยนกลับไปใช้ธงช้างเลยก็จะเป็นว่า “ไทยเปลี่ยนธงชาติไม่รู้แล้ว ไม่รู้จักของสำคัญ” ดังนั้นจึงทรงเลือกข้อที่ 3 เพื่อไม่เป็นการเลิกถอนธงไตรรงค์ “แต่เมื่อนานไปธงไตรรงค์ก็จะสูญไปเอง”¹¹²

อย่างไรก็ตาม การลงมติของคณะองคมนตรีก็มีข้อใดข้อหนึ่งเป็นเสียงข้างมาก แม้ตัวเลือกข้อที่ 1 จะมีจำนวนมากที่สุด แต่ก็ยังไม่ถึงครึ่งหนึ่งของจำนวนองคมนตรี และการที่คณะกรรมการพิจารณาต่างๆ ในหน้าหนังสือพิมพ์ ก็คงจะทำให้เกิดความลำบากในการตัดสินใจเรื่องนี้อย่างยิ่ง และในที่สุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมี “พระราชวินิจฉัยเรื่องธงชาติ” ออกมาในวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2470 ว่า “ความเห็นเรื่องธงชาติที่องคมนตรีทูลเกล้าฯ ถวายขึ้นมานั้นแตกต่างกันมาก ไม่มีน้ำหนักไปทางใดชัดเจน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คงใช้ไปตามเดิม”¹¹³ และเรื่องการเปลี่ยนแปลงธงชาตินี้ก็เงียบหายไป อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงธงในครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าราษฎรส่วนหนึ่งได้ยอมรับในความหมายและความสำคัญของธงไตรรงค์ตามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายไว้สืบต่อมา และมีส่วนทำให้ธงไตรรงค์ยังคงใช้เป็นธงชาติสยามต่อไป พร้อมกับกำนิยามความหมายของแถบสีที่กระชับกว่าเดิม คือ สีแดงหมายถึงชาติ สีขาวหมายถึงศาสนา และสีน้ำเงินหมายถึงพระมหากษัตริย์

ความรักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ยังคงเป็นอุดมการณ์สำคัญในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่รัฐต้องการจะปลูกฝังให้กับราษฎรเช่นเดียวกับในรัชกาลก่อน

¹¹¹ หจข. ร. 7 บ. 6/4 คัดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (7 เม.ย. – 30 มิ.ย. 2470)

¹¹² หจข. ร. 7 บ. 6/3 คัดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (11 เม.ย. – 5 พ.ค. 2470)

¹¹³ “พระบรมราชวินิจฉัยเรื่องธงชาติ” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 40, รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ (กรุงเทพฯ : เดลิแมส, 2478), หน้าพิเศษ 312.

ดังจะเห็นได้จาก หนังสือเรื่อง **หลักไทย** ของขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) ซึ่งเป็นหนังสือเรื่องแรกที่ได้รับพระราชทานรางวัลจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และได้รับประกาศนียบัตรวรรณคดี จากราชบัณฑิตยสภา (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีบัณฑิตยสภาในขณะนั้น) ใน พ.ศ. 2471 รวมถึงได้รับอนุญาตให้ใช้เป็นตำราเรียนประวัติศาสตร์ โดยกระทรวงธรรมการ ได้แบ่งเนื้อหาเป็นสามภาคด้วยกัน คือ ภาคที่หนึ่ง เรื่อง “ชาติ” ภาคที่สองเรื่อง “ศาสนา” และภาคที่สามเรื่อง “พระมหากษัตริย์” อันเป็นการ “กล่าวตำนานแห่งชาติ กล่าวประวัติย่อแห่งพระพุทธศาสนา และสรรเสริญพระเกียรติแห่งพระราชาธิบดี”¹¹⁴ ซึ่งผู้เขียนมีความมุ่งหมายที่สำคัญ คือ “ส่งเสริมให้คนไทยมีใจจงรักต่อชาติ เพิ่มพูนความเลื่อมใสในศาสนา และภักดีต่อพระมหากษัตริย์”¹¹⁵ ดังนั้นจึงได้ “ให้ชื่อหนังสือนี้ว่า “หลักไทย” โดยกล่าวด้วยชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์อันเป็นหลักของไทย”¹¹⁶

ถึงแม้ว่าความหมายของ “ชาติไทย” ในที่กล่าวถึงในหนังสือ**หลักไทย**นี้ คือการสืบสาวค้นหาการสืบเชื้อสายของคนที่มีเชื้อชาติไทยย้อนกลับไปเป็นเวลาเนิ่นนานเลยขึ้นไปเกินกว่าอาณาจักรสุโขทัย นับตั้งแต่คนเชื้อชาติไทยนี้ยังไม่ได้เข้ามาสร้างอาณาจักรในดินแดนที่เรียกว่าสยาม ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาความเป็นมาของชาติ ที่มีคนเชื้อชาติไทยเป็นแกนสำคัญในการศึกษา แต่อย่างไรก็ตามในการเล่าเรื่องยังเป็นเรื่องของ การตั้งอาณาจักร สงครามการสู้รบ และการอพยพย้ายถิ่นฐานตั้งอาณาจักรใหม่ โดยเล่าเรื่องราวของผู้นำไม่ว่าจะเรียกว่า “ขุนหลวง” หรือ “พระมหากษัตริย์” เรียงลำดับตามการขึ้นครองราชย์เป็นสำคัญ โดยเห็นว่า

“พระมหากษัตริย์เป็นหัวหน้ารวมมนุษยชาติไทยตั้งเป็นปีกแผ่นขึ้นในยุคโบราณประวัติติดต่อชาติไทยมาจนสมัยปัจจุบันนี้ และเมื่อชาติไทยมาตั้งมั่นลงได้ในแคว้นสุวรรณภูมิแล้ว อิศระ

¹¹⁴ ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์), **หลักไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (พระนคร: โรงพิมพ์กรุงเทพบรรณาการ, 2478), “คำแถลง” หน้า (จ).

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, “คำแถลง” หน้า (จ).

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, “คำนำพิมพ์ครั้งที่ 3” หน้า (ฉ). (เน้นโดยผู้อ้าง); ในการพิมพ์ครั้งที่ 3 ใน พ.ศ. 2478 ขุนวิจิตรมาตราได้เขียน “ภาคสี่-รัฐธรรมนูญ” เพิ่มขึ้นมาอีกภาคหนึ่งด้วย เนื่องจากเห็นว่า “รัฐธรรมนูญเป็นหลักสำคัญอันหนึ่งของประเทศชาติ...จะขาดเว้นไม่กล่าวเสียไม่ได้” โดยอธิบายความสำคัญของรัฐธรรมนูญว่า “รัฐธรรมนูญได้วางรูปและวิธีการปกครองของประเทศเข้าไว้เป็นหลักฐานมั่นคง รัดกุมแน่นแฟ้น ประกอบพร้อมไปด้วยความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อย่างไม่เคยมีมาก่อน...ให้ทุกคนเป็นเจ้าของประเทศมีอำนาจในการปกครอง และมีโอกาสที่จะได้เข้าจัดการปกครองประเทศของตนด้วยตนเอง” (หน้า 203) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ ไม่ได้เป็นการทำลาย “หลักไทย” ทั้งสามลง แต่กลับยังประโยชน์ให้ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รวมทั้งประชาชนในชาติได้มากยิ่งขึ้น

ภาพของชนชาติไทยได้สลายไปหลายครั้ง แต่มีพระมหากษัตริย์เป็นหัวหน้าผู้ได้เสมอ...ส่วนในเวลาปกติพระมหากษัตริย์ได้ทรงยังความมั่นคงให้เป็นไป และความเจริญให้เกิด”¹¹⁷

โดยเฉพาะการกล่าวถึง “ตำนานชาติไทยในสมัยพระมหากษัตริย์บรมราชจักรีวงศ์” ผู้เขียนกล่าวว่า “มีเรื่องราวที่เชิดชูเกียรติของไทยวิเศษยิ่งกว่าสมัยที่แล้วมาทั้งสิ้น” และกล่าวถึงพระราชกรณียกิจต่างๆ ของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ที่ “แต่ละพระองค์ปกครองสยามประเทศมาเหมาะสมแก่กาลแก่สมัยเป็นอย่างดีวิเศษ”¹¹⁸ และในการกล่าวถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กล่าวไว้ว่า

“...ในรัชกาลที่ 6 ชาติไทยก็เขยิบขึ้นสู่ความเสมอภาคกับนานาชาติได้ โดยของไทยไปปลิวว่อนสะบัดลมอยู่ด้วยกันกับบรรดาชนชาติผิวขาว มีอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา ฯลฯ ณ กลางสมรภูมิภาคยุโรปในคราวมหายุทธสงครามสากลในปี พ.ศ. 2462... เนื่องแต่ชนชาติไทยได้บรรลุความเจริญโดยพระมหากษัตริย์บรมราชจักรีทรงน้อมนำมาตามควรแก่กาลเทศะเป็นลำดับมาทุกรัชกาล กระทั่งถึงได้ร่วมงานมหาสงครามโลกกับบรรดาประเทศในทวีปยุโรปและอเมริกา ซึ่งเป็นการเผยแผ่เกียรติยศชนชาติไทยให้ปรากฏแก่ตาโลก...”¹¹⁹

และขุนวิจิตรมาตรา กล่าวว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น “ชนชาติไทยก็ขยายตัวเฟื่องฟูมีอำนาจในทางรัฐประศาสน์ และทางพาณิชย์” ซึ่งได้สรุปว่า “อำนาจและความเจริญ [ของชนชาติไทย] ทั้งนี้นับวันแต่จะพอกพูนแล้วส่งเสริมให้ไทยตั้งมั่นเป็นมหารัฐ ดำรงอิสระภาพเป็นไทยอยู่ตลอดไปชั่วกาลปาวสาน”¹²⁰

ดังนั้น หนังสือ **หลักไทย** จึงเป็นหนังสือที่ได้รับการรับรองจากรัฐ เนื่องจากเนื้อหาในหนังสือถึงแม้ว่าจะกล่าวถึงความเป็นมาของชนชาติไทยที่สืบสายมายาวนาน แต่ก็เพื่อที่จะชี้แนะว่าในปัจจุบันและอนาคตชนชาติไทยจะดำรงอยู่ได้อย่างไร โดยได้สร้างข้อสรุปอันเป็นการสนับสนุนระบอบการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่เน้นถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในราชวงศ์จักรี ว่าจะเป็นผู้นำของชาติที่จะทำให้ชาติไทยเจริญและดำรงความเป็นไทไว้ได้ต่อไป ซึ่งคล้ายคลึงกับแนวคิดที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพยายามปลูกฝังให้กับราษฎรนั่นเอง และจะเห็นได้ว่าการกล่าวถึง “ธงไทย” ว่ามีความหมายสัมพันธ์กับการเข้าร่วมใน

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 188 – 189.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 139.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 141. (เน้นโดยผู้อ้าง)

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 141.

สงครามโลก ซึ่งเป็นการแสดงถึงความเสมอภาคของชาติไทยกับชาติที่เจริญแล้วนั้น ถือเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้แนวคิดเรื่องนี้ได้รับการสืบทอดให้ดำรงอยู่จนถึงช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ความพยายามในการออกกฎหมายควบคุมการชักธงต่างประเทศ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้ นอกจากเรื่องการเปลี่ยนแปลงธงชาติแล้ว ยังมีประเด็นเกี่ยวกับธงชาติที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือ สมเด็จพระนครสวรรค์วัชรพิณิต ได้พยายามที่จะเสนอให้มีการออกกฎหมายควบคุมการชักธงต่างประเทศ ในปี พ.ศ. 2473 เนื่องจากกฎหมายเกี่ยวกับธงของสยามในขณะนั้น ยังคงมีแต่พระราชบัญญัติธงที่บัญญัติขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นจึงไม่มีการกำหนดระเบียบข้อบังคับการชักและประดับธงทั้งธงชาติสยามเอง และธงต่างประเทศ การชักธงชาติเพื่อประดับประดาตามบ้านเรือนก็จะปฏิบัติกันเป็นธรรมเนียมประเพณี ไม่ได้มีข้อบังคับอย่างเป็นทางการสำหรับประชาชน อาทิเช่น จะมีการประดับธงชาติสยามคือ ธงไตรรงค์ ในวันสำคัญเช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินี และวันประสูติแห่งสมเด็จพระยุพราช วันที่ 1 เมษายน อันเป็นวันปีใหม่ หรือวันที่ 6 เมษายนคือวันที่ระดมมหาจักรี วันเฉลิมการครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือวันฉัตรมงคล รวมทั้งในการเสด็จพระราชดำเนินผ่านของพระมหากษัตริย์ พระราชินี และพระยุพราช¹²¹ ส่วนธงต่างประเทศนั้นหากต้องการจะชักก็ชักได้ทุกเมื่อ โดยไม่มีการออกกฎหมายเป็นข้อบังคับเกี่ยวกับการชักธงต่างประเทศในประเทศสยามมาก่อน นอกจากนั้นการชักและประดับธงในวันสำคัญของชาติสยาม รัฐบาลก็ไม่ได้ให้ความสำคัญที่จะชักชวนประชาชนให้ปฏิบัติเป็นพิเศษ อย่างไรก็ตามสื่อมวลชนให้ความสนใจในการชักชวนประชาชนให้เห็นความสำคัญของธงชาติอยู่บ้าง ดังเช่น บทความ “เรื่องธง” ของผู้ที่ใช้นามว่า “สติ” เขียนลงในหนังสือพิมพ์ ฉบับวันที่ 25 เดือนมกราคม พ.ศ. 2469 กล่าวถึงความสำคัญของธงชาติว่าเป็นเหมือนเกียรติยศของชาติที่หากมีการลบหลู่ธงชาติก็เป็นการลบหลู่ชาติด้วย และเป็นธรรมเนียมโดยทั่วไปที่จะมีการชักและประดับธงชาติในวันสำคัญที่เป็นวันรื่นเริงของชาติ กล่าวคือ

“...ธงประจำชาตินั้นถือกันว่าเป็นของสูงศักดิ์อย่างหนึ่ง เพราะเหตุนี้จึงมีประเพณีที่เคารพต่อกันและกัน ในชาติต่างๆ กัน ธงที่ชักโดยเปิดเผยอยู่ที่ใด ศักดิ์แห่งชาติของธงจะอยู่ที่นั่น ใครจะหมิ่นประมาทธงกันเล่นมิได้ ถ้าขึ้นกระทำการลบหลู่ดูถูกธงก็เท่ากับดูถูกชาติของเจ้าของธงนั่นเอง เรื่องดูถูกธงนี้มักถือเอาเป็นเหตุประกาศสงครามกันบ่อยๆ ส่วนการชมชาติก็มักนิยมให้ทำการเคารพธงชาติแทน แต่ในเวลาปรกตินั้นธงยอมใช้ประดิษฐานในโอกาสรื่นเริงของชาติ เป็นต้นว่ามี

¹²¹ หจข. ร. 7 บ. 6/20 พระราชบัญญัติควบคุมการชักธงต่างประเทศ (30 เม.ย. - 2 ส.ค. 2473)

พิธีฤๅเทศกาลในชาติของตน ธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวมาแล้วเหล่านี้ไม่ว่าชาติใหญ่ชาติเล็กย่อม
น้อมพากันใช้มานานแล้ว...”¹²²

บทความนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่าชาวยุโรปนั้นไม่นิยมที่จะสนใจจะซักและประดับธงชาติในวันสำคัญ
ของชาติ แต่คนจีนที่อยู่ในสยามกลับซักธงชาติจีนของตนขึ้นในวันสำคัญของสยาม และวันสำคัญ
ของจีนเองด้วย อันเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง กล่าวคือ

“ในสวนไทยเรานั้นแม้ว่าจะได้ใช้ธงชาติกันมาไม่นานเหมือนบางประเทศก็ตามแต่ก็นาน
สำหรับเราที่จะต้องรู้สึกว่าการใช้ธงชาติกันมาไม่นานเหมือนบางประเทศก็ตามแต่ก็นาน
ต่างประเทศเขา เรากลับทำเป็นไม่รู้รู้สึก คล้ายกับคนไม่มีชาติ ดังเราท่านจะเห็นได้ในวันสำคัญของ
ชาติพวกราษฎรของเราหาได้มีใครซักธงชาติประดับประดาเหมือนอย่างต่างประเทศไม่ ส่วนชน
ชาติจีนกลับซักธงจีนในวันสำคัญของเรา รวมทั้งวันสำคัญของเขาด้วย เพราะฉะนั้นธงจีนจึงมัก
เคยพบตาบ่อยๆ อยู่ ภาพอันเจิบเหงาในวันสำคัญของชาติเช่นนี้ ถ้าเป็นชาวต่างประเทศแล้วเขาจะ
รู้สึกละอายที่สุด แต่ส่วนไทยเรานั้นดูออกจะซาๆ เหตุนี้ชาวต่างประเทศจึงมักจะชอบยืมในวัน
สำคัญของเรายู่บ้างในเมื่อเขา เห็นธงจีนขึ้นไปปลิวสบัดชายอยู่ไสว ...ความอาภัพของธงไทยจึงคง
อาภัพอยู่จนกว่าพวกเราชาวไทยจะได้ช่วยให้พ้นไป...”¹²³

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่รัฐบาลคิดว่าเป็นปัญหา ไม่ใช่การที่ชาวไทยซักธงชาติกันน้อย แต่เป็น
เรื่องที่มีการซักธงต่างประเทศในสยามอย่างพร่ำเพรื่อและด้วยลักษณะอันไม่สมควร
กระทรวงมหาดไทยจึงเห็นว่าควรมีพระราชบัญญัติควบคุมการซักธงต่างประเทศขึ้น เพื่อให้
การซักธงต่างประเทศในสยามเป็นไปโดยเรียบร้อย ดังนั้นกระทรวงมหาดไทยจึงได้ร่าง
พระราชบัญญัติและกฎเสนาบดีเรื่องการซักธงต่างประเทศขึ้น และการที่ร่างพระราชบัญญัตินี้มีความ
เกี่ยวข้องกับการใช้บังคับชาวต่างประเทศ จึงได้มีการส่งร่างพระราชบัญญัติมาเพื่อให้กระทรวงการ
ต่างประเทศพิจารณาด้วยว่าจะเป็นการขัดต่อข้อความในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่าง
สยามกับนานาประเทศหรือไม่

ในร่างพระราชบัญญัติควบคุมการซักธงต่างประเทศ ได้กล่าวถึงโอกาสต่างๆ ที่จะสามารถ
ซักธงต่างประเทศขึ้นได้ นั่นคือ

1. ที่สถานทูตและสถานกงสุลที่สามารถซักขึ้นในตลอดเวลาตามบทบัญญัติของกฎหมาย
ระหว่างประเทศ
2. บนเรือสินค้า
3. ในโอกาสการมาเยือนสยามของผู้นำหรือผู้แทนผู้นำของต่างประเทศ และ

¹²² หจข. ร. 7 ม. 26. 4/ 12 เรื่องธง (25 ม.ค. 2469)

¹²³ หจข. ร. 7 ม. 26. 4/ 12 เรื่องธง (25 ม.ค. 2469) (เน้นโดยผู้อ้าง)

4. ในโอกาสที่อนุญาตให้มีการชักธงประเทศต่างๆ ได้ตามที่กำหนดไว้ในร่างพระราชบัญญัตินี้ (ซึ่งมักจะเป็นวันสำคัญประจำชาติของชาตินั้น เช่น วันชาติ หรือวันเฉลิมพระชนมพรรษาของกษัตริย์ ตามที่ได้กำหนดไว้เป็นกฎเสนาบดี) รวมถึงในกรณีที่ได้ขออนุญาตเป็นการพิเศษอื่นๆ

โดยในกรณีที่ 3) และ 4) นี้ได้กำหนดให้มีการชักธงชาติสยามขึ้นคู่กันด้วย โดยต้องมีขนาดไม่เล็กกว่าและไม่อยู่ในระดับที่ต่ำกว่าธงต่างประเทศนั้น ในตำแหน่งทางขวาของธงต่างประเทศ อันเป็นการให้เกียรติธงสยาม หรืออยู่ตรงกลางถ้ามีธงต่างประเทศมากกว่าหนึ่งลูกชักขึ้น ทั้งได้กำหนดโทษของผู้ฝ่าฝืน ให้จำคุกไม่เกิน 1 เดือน ปรับไม่เกิน 100 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ และให้อำนาจเจ้าหน้าที่ตำรวจที่จะสั่งให้นำธงต่างประเทศที่ชักโดยไม่สมควร หรือขัดต่อกฎหมายออก หรือเจ้าหน้าที่ตำรวจเองสามารถเคลื่อนย้ายธงต่างชาตินั้นได้ทันทีหากทำผิดข้อบังคับ¹²⁴

กระทรวงการต่างประเทศได้ให้นายเรย์มอนด์ บี สตีเวนส์ ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศพิจารณาร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ ซึ่งนายสตีเวนส์ ได้พิจารณาว่าร่างพระราชบัญญัตินี้ไม่ขัดกับข้อสัญญาที่สยามทำไว้กับนานาประเทศ เพราะในข้อสัญญานั้น ไม่ได้กล่าวถึงสิทธิในการชักธงชาติ และกฎหมายที่จะออกมานี้ก็ได้บังคับต่อธงของทุกชาติเช่นเดียวกันทั้งสิ้น แต่ในบันทึกความเห็นของนายสตีเวนส์ เรื่องพระราชบัญญัติควบคุมการชักธงต่างประเทศนี้ เขาได้แสดงความเห็นห่วงว่าถ้าใช้แล้วจะเป็นประโยชน์ต่อสยามหรือจะนำผลร้ายมา โดยนายสตีเวนส์กล่าวว่าจุดมุ่งหมายของการออกพระราชบัญญัตินี้เห็นได้ชัดว่ามีจุดประสงค์ที่จะควบคุมชาวจีนเป็นสำคัญ เพราะธงจีนเป็นธงต่างประเทศเพียงชาติเดียวที่พบได้บ่อยและเป็นจำนวนมากในสยาม โดยเฉพาะหลังจากการปฏิวัติล้มราชวงศ์ของจีนแล้ว ชาวจีนในสยามมักจะแสดงความยินดีโดยการชักธงชาติจีนใหม่ขึ้นในทุกๆ โอกาส แต่นายสตีเวนส์เห็นว่า การชักธงของชาวจีนนี้แม้จะก่อให้เกิดความรำคาญบ้าง แต่ก็ไม่ได้ทำอันตรายโดยตรงแต่อย่างใด ในทางกลับกัน การบังคับใช้กฎหมายนี้อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งและความรู้สึกที่ไม่ดีเกิดขึ้นในหมู่ชาวจีนได้ และอาจจะมีชาวจีนจำนวนมากทั้งในกรุงเทพฯ และส่วนอื่นๆ ของสยามที่จะเพิกเฉยและไม่ยินยอมทำตามกฎหมายที่ออกมาเพื่อบังคับต่อต้านพวกเขา ซึ่งจะก่อให้เกิดปัญหาต่อเจ้าหน้าที่ตำรวจอย่างมากในการที่จะต้องนำธงนั้นออก และการบังคับใช้กฎหมายนี้แทนที่จะเป็นการสร้างความรู้สึกรักดีของชาวจีนให้เกิดขึ้นต่อรัฐบาลสยาม แต่กลับก่อให้เกิดความรู้สึกภักดีต่อชาติจีนเองมากขึ้น นายสตีเวนส์ยังแสดงความเห็นอีกด้วยว่า ร่างกฎหมายฉบับนี้มีต้นแบบมาจากกฎหมายของอิตาลีที่เพิ่งมีขึ้น และเท่าที่เขาผู้นั้นประเทศอื่นยังไม่มีควมพยายามที่จะออกกฎหมายเกี่ยวกับการชักธงต่างประเทศ และเขาก็ยังสงสัยว่าการที่สยามประกาศใช้กฎหมายนี้จะเป็นการฉลาดหรือไม่¹²⁵

¹²⁴ หจข. ร. 7 บ. 6/ 20 พระราชบัญญัติควบคุมการชักธงต่างประเทศ (30 เม.ย. – 2 ส.ค. 2473)

¹²⁵ “Memorandum on “Act governing the flying of foreign flags” ใน หจข. ร. 7 บ. 6/ 20 พระราชบัญญัติควบคุมการชักธงต่างประเทศ (30 เม.ย. – 2 ส.ค. 2473)

ส่วนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงเห็นด้วยกับนายสติเวนท์ ที่สงสัยในผลได้ผลเสียของการใช้พระราชบัญญัติควบคุมการชักธงต่างประเทศนี้ ดังที่มีพระราชบันทึกว่า

“เรื่องนี้ข้าพเจ้าออกจะค่อนข้างเห็นด้วยกับนายสติเวนท์ ที่จริงการชักธงของพวกจีนก็ไม่มีผลร้ายอะไร นอกจากทำให้รำคาญตาอยู่บ้าง แต่ถ้ามีการห้ามอย่างแข็งแรง อาจไม่เพียงแต่ รำคาญตา อาจถึง รำคาญใจ เพราะเราจะ hurt pride ของคนจีน หว่ากตขี้จีนไม่เป็นเรื่อง ฯลฯ จะไม่ทำให้รักไทยมากขึ้น การที่จะ hurt pride ของคนเปนของควรวะวัง เพราะเป็นสิ่งที่จะปลุกความเค้นเคืองได้มาก”¹²⁶

ดังนั้นจึงทรงเห็นว่าควรระงับพระราชบัญญัตินี้ไว้ก่อน แต่ก็ทรงให้นำเสนอในที่ประชุมเสนาบดี เพื่อฟังความเห็นของเสนาบดีก่อน แต่อย่างไรก็ตามเมื่อเข้าที่ประชุมเสนาบดี ได้มีความเห็นว่าการออกกฎหมายควบคุมเช่นนี้อาจจะทำให้ชาวจีนไม่พอใจ และก่อความรุนแรงขึ้นมาได้ ซึ่งสมเด็จพระนเรนทรสวรรค์ฯ ก็ทรงยอมตามที่ประชุมเสนาบดี ไม่ยืนยันที่ออกกฎหมายนี้ต่อไป พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ร่างพระราชบัญญัติการชักธงต่างประเทศนี้ระงับไว้ก่อน และ “ให้เจ้าหน้าที่ห้ามปรามการชักธงไปก่อนตามเรื่อง ถ้ามีเรื่องจำเป็นจริงๆ จึงพิจารณาเรื่องนี้กันใหม่”¹²⁷

แม้ว่ารัฐบาลในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองยังไม่สามารถที่จะออกกฎหมายที่จะควบคุมการชักธงต่างประเทศได้ในขณะนั้น เนื่องจากยังคงมีนโยบายที่จะไม่สร้างความกดดันให้กับชาวจีนจำนวนมากที่อยู่ในสยาม แต่จะเห็นได้ถึงการตระหนักว่าชนชาตินั้นเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับอธิปไตย ความมั่นคง และเกียรติยศของชาติ ซึ่งความรู้สึกเกี่ยวกับชนชาติเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่ได้รับการปลุกฝังมากขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งธงไตรรงค์ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีความหมายเพื่อที่จะสนับสนุนอุดมการณ์รัฐในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นยังคงเป็นชนชาติสยามอยู่เช่นเดิม แต่ก็มีมีการปรับเปลี่ยนความหมายของธงไตรรงค์ไป เพื่อเป็นการสนับสนุนอุดมการณ์ของรัฐประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นใหม่ รวมถึงการสร้างพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับธงเช่น การเคารพธงชาติ ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้รับการสืบทอดและปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน

¹²⁶ หจข. ร. 7 บ. 6/ 20 พระราชบัญญัติควบคุมการชักธงต่างประเทศ (30 เม.ย. – 2 ส.ค. 2473)

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน.

บทที่ 4

ธงไตรรงค์ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

ในการทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ธงไตรรงค์ที่ได้เชิญขึ้นเหนือพระที่นั่งอนันตสมาคมแทนธงมหาราชประจำองค์พระมหากษัตริย์ได้กลายเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังที่ อนันต์ พิบูลสงครามได้บันทึกไว้ว่า

“...ในบ่ายวันนั้นเอง คนไทยทุกคนก็ได้เห็นธงชาติไทยสีแดง ขาว น้ำเงิน ปลิวพริ้วสบัดอย่างทำทายเป็นครั้งแรกบนยอดเสาธงของพระที่นั่งอนันตสมาคม แทนธงมหาราชพื้นเหลืองตราครุฑแสดงถึงผลสำเร็จเด็ดขาดโดยพฤตินัยของการยึดอำนาจการปกครองจากกษัตริย์...”¹

ก่อนหน้าการชักธงไตรรงค์ขึ้นแทนธงมหาราชนั้น ก็ได้มีนายทหารคนหนึ่งประกาศต่อหน้าเหล่าทหารและฝูงชนซึ่งชุมนุมอยู่ ณ ที่นั้นว่า “พระที่นั่งอนันตฯ แต่ก่อนมามีธงตราครุฑ บัดนี้จะได้เปลี่ยนเป็นธงชาติแทนนับแต่วาระนี้ไป”² การเชิญธงไตรรงค์ขึ้นเหนือพระที่นั่งอนันตสมาคม จึงเหมือนเป็นสัญลักษณ์ว่า บัดนี้ประชาชนทั้งชาติได้มีอำนาจปกครองรัฐ แทนพระมหากษัตริย์แล้ว รัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงให้ความสำคัญกับธงไตรรงค์ในฐานะสัญลักษณ์ของชาติ และไม่มีความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบของธงชาติ เพราะถือว่าธงไตรรงค์เป็นสัญลักษณ์ของประชาชนอยู่แล้วนั่นเอง

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คณะราษฎรก็ได้สร้างสัญลักษณ์ของอุดมการณ์ในระบอบการปกครองแบบใหม่ เพื่อที่จะต่อสู้กับสัญลักษณ์ของอุดมการณ์การปกครองแบบเดิม ที่เห็นได้ชัดก็คือได้มีการสร้างรัฐธรรมนูญให้กลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญ อันแสดงว่าอำนาจการปกครองเป็นของปวงชน ส่วนธงไตรรงค์นั้นก็ได้นำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ในโอกาสสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ แทนที่จะใช้ประดับตกแต่งบ้านเรือนและสถานที่ราชการเฉพาะวันสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ อาทิ วันเฉลิมพระชนมพรรษา วันฉัตรมงคล หรือวันจักรี เหมือนแต่ก่อน ดังที่จะเห็นได้จาก ในวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2475 อันเป็นวันแรกของการเปิดสภาผู้แทนราษฎร ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม พันเอกพระยาพลพลพยุหเสนา ในฐานะ

¹ อนันต์ พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม เล่ม 1** (กรุงเทพฯ : พริกหวานกราฟฟิค, 2540), หน้า 29.

² เสถียร สุภโศภณ, “เหตุการณ์ในหนึ่งวัน: 24 มิถุนายน 2475”, **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 10, 6 (มิถุนายน 2515): 25.

ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร ได้มีหนังสือคำสั่งไปยังกระทรวงมหาดไทย ให้ประกาศให้สถานที่ราชการและบ้านเรือนของราษฎร ประดับธงชาติโดยทั่วกัน เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองในวันสำคัญนี้³

ในการจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญที่เริ่มจัดขึ้นในปี พ.ศ. 2476 โดยมีงานเฉลิมฉลองรื่นเริงในวันที่ 8 - 12 ธันวาคม เพื่อที่จะแสดงให้เห็นประชาชนทั่วไปได้รับรู้ถึงคุณประโยชน์ของการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ และแสดงความก้าวหน้าของประเทศทางด้านเศรษฐกิจและการศึกษา ก็ได้มีการตกแต่งโคมไฟและประดับธง ดังเช่นที่กระทำในงานเฉลิมพระชนมพรรษา โดยเฉพาะตามบ้านเรือนราษฎรที่อยู่ริมถนน กระทรวงมหาดไทยขอรับรองให้ตกแต่งธงและจุดโคมไฟ อย่างน้อยที่สุดก็ให้ประดับธงไตรรงค์ 1 ผืน นอกจากจะมีการจัดประดับตกแต่งโคมไฟหลากสีและธงทิวตามบ้านเรือนและสถานที่ราชการ โดยเฉพาะที่พระบรมมหาราชวัง วัดป่าสุทนต์ และพระที่นั่งอนันตสมาคม และในงานฉลองรัฐธรรมนูญ ตามถนนหนทางยังได้มีผู้คนเดินเที่ยวเตร่โดยถือธงชาติอันเล็ก ๆ บ้างก็สวมหมวกแก๊ปสีธงไตรรงค์ และมีรัฐธรรมนูญประกอบอยู่ด้วย⁴

ถึงแม้ว่าในช่วง 1 ปีแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นเห็นได้ชัดว่ามีความพยายามที่จะประนีประนอมกันในเรื่องแนวคิดทางการเมืองการปกครอง ระหว่างกลุ่มอำนาจใหม่กับกลุ่มอำนาจเดิม แต่ภายหลังการโค่นล้มรัฐบาลของพระยามโนปกรณนิติธาดา ลงในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 และพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาได้ขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จะเห็นได้ว่าความขัดแย้งหวาดระแวงกันระหว่างคณะราษฎรและกลุ่มนิยมเจ้าได้เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึงจุดสูงสุดในเหตุการณ์ที่เรียกว่ากบฏบวรเดช ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2476 ซึ่งทำให้คณะราษฎร ได้เข้ามามีอำนาจในการปกครอง รวมไปถึงมีบทบาทอย่างเต็มที่ในการสร้างความคิดความเชื่อ อันเป็นการสนับสนุนอุดมการณ์การปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญที่เกิดขึ้นใหม่นี้⁵ และธงไตรรงค์ก็ได้เป็นสัญลักษณ์ที่รัฐบาลคณะราษฎรให้ความสำคัญเช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญ

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³ หจข. (2) สร. 0201. 56/ 1 เรื่องชักธงในวันเปิดสภาผู้แทนราษฎร (พ.ศ. 2475)

⁴ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 16/ 170 (ปีก 7) เรื่อง เบ็ดเตล็ดจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญ; อ้างถึงใน รัชมีชาติตะสิงห์, “บทบาทของพลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาในฐานะนายกรัฐมนตรีในระยะหกปีแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2476 - 2481)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 307 - 308.

⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2540), หน้า 278 - 290.

ธงไตรรงค์ในช่วงรัฐบาลพันเอกพระยาพลพลพยุหเสนา

นอกเหนือจากการสร้างสถาบันทางการเมืองต่างๆ ตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย และการสร้างรัฐธรรมนูญให้เป็นสัญลักษณ์ของระบอบการเมืองที่เกิดขึ้นใหม่⁶ รัฐบาลพันเอกพระยาพลพลพยุหเสนายังคงให้ความสำคัญกับธงไตรรงค์ในฐานะเครื่องมือสำคัญที่จะสามารถใช้ปลุกฝังความรักชาติ และสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนสยาม

ธงไตรรงค์กับโครงการปลูกใจให้รักชาติ

การปลูกใจให้ประชาชนมีความรักชาติ อาจจะเรียกได้ว่าเป็นกระแสที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และยังคงเป็นเรื่องที่รัฐบาลของพันเอกพระยาพลพลพยุหเสนาให้ความสำคัญ โดยในการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 21/ 2478 วันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2478 กระทรวงมหาดไทยได้ส่งข้อหารือจากข้าหลวงประจำจังหวัดต่างๆ มายังที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณา โดยมีข้อหนึ่งที่ต้องการเสนอให้ถือปฏิบัติเป็นนโยบายของราชการส่วนรวม อันเกี่ยวกับการใช้ธงชาติเป็นเครื่องหมายสัญลักษณ์ในการปลูกใจให้รักชาติ โดยในที่ประชุมของข้าหลวงประจำจังหวัด

“เห็นควรส่งเสริมให้มีการรักชาติ โดยให้มีการแหงธงไตรรงค์ไปพร้อมด้วยกระบวนต่างๆ ตามถนนสายต่างๆ ในวันที่ 1 ของปีใหม่ ปีละครั้งทั่วประเทศ ซึ่งทางจังหวัดนครราชสีมาได้ทำมาแล้วปรากฏว่าได้ผลดี และขอร้องให้โรงแรมสรรพต่างๆ ทำเพลงชาติก่อนการแสดง ในขณะที่ทำเพลงชาติ ขอให้ราษฎรที่อยู่ ณ ที่นั้นลุกขึ้นยืนแสดงความเคารพด้วย”⁷

ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีตกลงกันว่า “เรื่องการแหงธงไตรรงค์ตามที่เสนอมาเป็นการทั่วไปนั้น เห็นว่าอาจจะเกิดการขัดข้อง และอาจจะกระทำให้เกิดการไม่สมเกียรติยศแห่งความประสงค์ที่จะกระทำนั้นก็ได้ เป็นต้นว่าบางจังหวัดที่ไม่มีกองทหาร หรือไม่มีแถวประจำกองลูกเสือ หรือโรงเรียน อาจจะประกอบพิธีแหงได้ไม่สมเกียรติยศ นอกจากนี้การกระทำเช่นนั้น จะได้ผลในการปลูกใจให้เกิดความรักชาติได้ไม่แน่นอนพื่อน” ซึ่งคณะรัฐมนตรีเห็นด้วยกับความคิดที่จะปลูกใจ

⁶ อรุณี ชาติละสิงห์, “บทบาทของพลเอกพระยาพลพลพยุหเสนาในฐานะนายกรัฐมนตรีในระยะหกปีแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2476 – 2481),” บทที่ 5.

⁷ หจข. (2)สร. 0201. 10/ 31 เรื่องปลูกใจให้ราษฎรรักชาติ หรือเรื่องการอบรมให้รู้สึกในเรื่องชาตินิยม (6 มิ.ย. 2478 - 25 ต.ค. 2495)

ประชาชนให้เกิดความรักชาติโดยลงความเห็นว่ “การปลูกใจที่จะให้ได้ผลแน่นอนแผ่นดินต้องปลูกใจมาจากเยาวชน ดังนั้นคณะรัฐมนตรีจึงให้มอบเรื่องให้กระทรวงธรรมการพิจารณาดำเนินการต่อไป”

ต่อมาในวันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2478 หลวงสินธุสงครามชัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ ได้ส่งบันทึกโครงการที่จะจัดทำในเรื่องการปลูกใจให้ราษฎรรักชาติ มาเพื่อให้คณะรัฐมนตรีพิจารณา โดยเห็นควรที่จะต้องดำเนินการทั้งที่เป็นการอบรมเด็ก และประชาชนทั่วไปพร้อมกันด้วย เนื่องจาก “หากจะมุ่งปลูกฝังแต่เพียงเด็กแล้วฝ่ายผู้ใหญ่ไม่นำพาเอาใจใส่หรือไม่กระตือรือร้นด้วย เมื่อเด็กชุดนั้นเติบโตเป็นผู้ใหญ่ขึ้น ก็คงจะเพิกเฉยเสีย ปฏิบัติการเช่นเดียวกับที่ผู้ใหญ่รุ่นก่อนได้ปฏิบัติมา การก็จะกลายเป็นว่ากระทำกันเพียงชั่วคราวเดียว คือชั่วระยะที่อยู่ในปฐมวัยเท่านั้น” ดังนั้นกระทรวงธรรมการจึงได้เสนอโครงการอบรมให้เกิดความรักชาติทั้งของเด็กและของประชาชนทั่วไป

ในส่วนของการอบรมเด็กที่เป็นภาระที่กระทรวงธรรมการจะต้องดำเนินการต่อไปนั้น ได้แก่ การแต่งแบบเรียนเพื่อก่อให้เกิดความรักชาติ การพานักเรียนไปดูสถานที่สำคัญต่างๆ ทั้งที่แสดงถึงประวัติศาสตร์ และความเจริญอุดมสมบูรณ์ของเศรษฐกิจของชาติ และในส่วนของ การจัดการภายในโรงเรียนชงชาติยังเป็นถือสำคัญลักษณะที่ก่อให้เกิดความรักชาติด้วย โดยมีโครงการให้ “ทุกโรงเรียนทั้งประชาบาลและรัฐบาลควรมีเสาธงชกธงชาติ ในเวลาเปิดทำการสอน ภายในห้องประชุม นอกจากจะมีพระบรมรูปแล้ว ควรจะให้มิธงชาติประดับอยู่ในที่สมควร”

ในส่วนของการอบรมประชาชนทั่วไปถือเป็นหน้าที่ของสำนักนายกรัฐมนตรีที่จะสั่งการและจัดทำ โดยกระทรวงธรรมการได้เสนอให้มีการหล่ออนุสาวรีย์ผู้ที่ได้ทำคุณต่อชาติ การรักษามนธรรมนิยมประเพณีบางอย่างของไทย และนอกจากนี้ก็ยังได้ให้ความสำคัญต่อธงชาติ โดยมีข้อเสนอที่กล่าวถึงธงชาติ ว่า

“...ธงชาติเป็นเครื่องหมายถึงอะไร และมีความสำคัญอย่างไรย่อมเป็นที่ทราบกันทั่วไปแล้ว แต่รู้สึกว่โดยทั่วไป ยังมีผู้เอาใจใส่น้อย ที่จริงควรที่จะปลูกเด็กให้เห็นธงชาติเป็นวัตถุที่ศักดิ์สิทธิ์ขลังยิ่งกว่าที่เป็นอยู่บัดนี้ ให้ผู้ที่เคารพธงชาติก็นึกเสมือนว่เคารพชาติของตน ให้ธงชาติเป็นเครื่องแทนชาติจริงๆ นอกจากสถานที่ทำการของรัฐบาลจะชกธงชาติในเวลาเปิดทำการแล้ว ควรแนะนำห้างร้านใหม่ๆ ของคนไทยให้ชกธงชาติ และในวันสำคัญอันควรเป็นที่ระลึกสำหรับชาติ ทางราชการควรกำหนดให้แน่นนอนลงไป เมื่อถึงวันนั้นให้ชกธงชาติทุกหนทุกแห่งทั่วประเทศ..” (เน้นโดยผู้อ้าง)

มติของที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในการพิจารณาเรื่องการปลูกใจให้รักชาติของกระทรวงธรรมการนี้เห็นด้วยกับโครงการของกระทรวงธรรมการ และมอบหมายให้กระทรวงที่เกี่ยวข้องได้นำไป

ดำเนินการต่อไป และในส่วนของเรื่องการเคารพธงชาติและประดับธงชาติ ได้ตรงกับที่ คณะรัฐมนตรีได้ดำเนินการไปแล้วโดยการออกเป็นกฎหมายบังคับใช้⁸

การออกกฎหมายเกี่ยวกับธงชาติ

รัฐบาลพันเอกพระยาพหลฯ เห็นความสำคัญต่อธงชาติว่าเป็นสัญลักษณ์ของชาติ อันจะเป็น เครื่องก่อให้เกิดความรักชาติในสำนึกของประชาชน และได้มีการประกาศใช้กฎหมายเกี่ยวกับธง ชาติขึ้นหลายฉบับด้วยกัน เริ่มจากได้มีการออกกฎกระทรวงมหาดไทย (หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เป็น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น) เรื่อง “ระเบียบการชักธงชาติสยาม” โดยประกาศลง ในราชกิจจานุเบกษา วันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2478 ซึ่งเป็นกฎหมายฉบับแรกที่กำหนดถึงระเบียบใน การชักและประดับธงชาติอย่างเป็นทางการ เพราะนับตั้งแต่การประกาศใช้พระราชบัญญัติธงในสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยังไม่มีระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับการชักธงชาติ ว่าจะ ชักและประดับธงชาติได้ที่ไหน เมื่อไร และอย่างไร และภายหลังจากการออก “ระเบียบการชักธง ชาติสยาม” ต่อมาอีกประมาณ 1 ปี ก็ได้มีการออกพระราชบัญญัติเกี่ยวกับธงต่างๆ ขึ้นใหม่คือ “พระราชบัญญัติธง พุทธศักราช 2479”

กฎกระทรวงมหาดไทย เรื่อง “ระเบียบการชักธงชาติสยาม” ได้กล่าวถึงที่มาในการออก ระเบียบดังกล่าว ว่า

“โดยที่ธงชาติเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องเชิดชูของประเทศเอกราช และเป็นสิ่งที่เคารพของ ประชาชน ประเทศสยามก็มีธงประจำชาติอยู่แล้ว แต่ยังไม่มีการระเบียบแน่ชัดในการชักธงให้เป็นการ สม่่าเสมอทั่วกันทั้งประเทศ จึงสมควรจะวางระเบียบขึ้นไว้เป็นทางปฏิบัติโดยทั่วกัน”⁹

กฎกระทรวงมหาดไทยฉบับนี้ได้กล่าวถึงเรื่องปลีกย่อยต่างๆ เกี่ยวกับการชักธงชาติ¹⁰ นับตั้งแต่ ขนาดและส่วนของธงชาติ รวมถึงเสาธง ซึ่งเมื่อมองในภาพรวมแล้วธงชาติและเสาธงจะต้องมี “ลักษณะพองามสมกับสถานที่ที่ชักธงนั้น” และกำหนดให้ส่วนราชการต่างๆ ทั้งฝ่ายทหารและ พลเรือนชักธงชาติทุกแห่ง ในส่วนของทหารนั้นให้ชักธงตามระเบียบข้อบังคับของทหาร ส่วน สถานที่ราชการฝ่ายพลเรือนนั้นให้ชักธงชาติทุกแห่ง หากเป็นสถานที่รวมอยู่ในบริเวณเดียวกัน ก็ให้ อยู่ในดุลพินิจของหัวหน้าผู้ปกครองหน่วยราชการนั้น ซึ่งการประดิษฐ์ฐานธงชาตินั้น จะต้อง “ไว้ใน ที่ๆ เป็นสง่างามสมควรแก่สถานที่แห่งบริเวณนั้น” โรงเรียนต่างๆ ของรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล

⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁹ “ระเบียบการชักธงชาติสยาม,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 48 (ภาค 2), รวบรวมโดย เสถียร ลาย ลักษณะ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2479), หน้า 1190. (เน้นโดยผู้อ้าง)

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1190 – 1196.

และโรงเรียนเทศบาล ก็ให้มีการชักธงทุกแห่ง แต่สำหรับโรงเรียนราษฎร์นั้นให้กระทรวงธรรมการเป็นผู้พิจารณา และสำหรับสถานที่สาธารณะ หรือสถานที่ของเอกชน หากจะมีความประสงค์จะชักธงชาติประจำวันก็ทำได้ โดยให้ยึดถือวิธีการปฏิบัติตามที่วางไว้ในระเบียบนี้ สำหรับเรือเดินทะเลก็ยังคงให้ปฏิบัติตามธรรมเนียมของชาวเรือที่กระทำกันอยู่ทั่วไปแล้ว แต่สำหรับเรือที่เดินในลำน้ำนั้น หากจะชักธงชาติให้ชักที่ท้ายเรือเท่านั้น และยานพาหนะอื่นๆ ในระเบียบนี้กล่าวไว้ในยามปกติไม่ควรชักธงชาติ

ในระเบียบได้กำหนดเวลาในการชักธงขึ้นและลงว่า ถ้าเป็นสถานที่และยานพาหนะของทหารและเรือเดินทะเล ก็ให้ชักธงขึ้นเวลา 8 นาฬิกา และชักธงลงเวลาพระอาทิตย์ตก ตามระเบียบของทหารและชาวเรือที่ปฏิบัติกันอยู่แล้ว ส่วนสถานที่ราชการฝ่ายพลเรือน และของประชาชน รวมทั้งเรือเดินในลำน้ำนั้นกำหนดให้ชักธงขึ้นเวลา 8 นาฬิกา และชักธงลงเวลา 18 นาฬิกา ส่วนโรงเรียนต่างๆ กำหนดให้มีการชักธงขึ้นในเวลาเช้าเมื่อนักเรียนได้มาประชุมแถวก่อนเข้าห้องเรียน และชักธงลงเวลาประชุมแถวเลิกเรียน ถ้าเป็นวันหยุดเรียนให้ชักธงขึ้นเวลา 8 นาฬิกา และชักธงลงเวลา 18 นาฬิกา¹¹ โดยในการชักธงนั้นผู้ชักธงจะต้องกระทำด้วยความเคารพ และชักด้วยความเร็วสม่ำเสมอ และได้กำหนดเรื่องการเคารพธงด้วยว่า ทหารและชาวเรือเดินทะเลให้ทำตามระเบียบธรรมเนียมของตนเอง ส่วนพลเรือนผู้ที่อยู่ในบริเวณที่ชักธงขึ้นหรือลง ให้หันหน้าไปสู่เสาธงทำการเคารพตามประเพณีนิยม และสำหรับนักเรียนก็ให้กระทรวงธรรมการวางระเบียบการเคารพธงไว้ให้เรียบร้อยด้วย

นอกจากนั้นยังได้กำหนดถึงวิธีการลดธงกึ่งเสาเพื่อเป็นการไว้ทุกข์ วันที่จะลดธงกึ่งเสา และวิธีการชักธงชาติอื่นร่วมกับธงชาติสยาม รวมทั้งได้มีการกำหนดให้มีการตกแต่งประดับธง และชักธงตามสถานที่ทุกแห่ง รวมถึงยานพาหนะของประชาชนทั่วไป ในวันพิธีต่างๆ คือ วันปีใหม่ (31 มีนาคม – 2 เมษายน) รวม 3 วัน วันวิสาขบูชา 3 วัน วันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 3 วัน และวันฉลองรัฐธรรมนูญ 3 วัน (9 – 11 ธันวาคม) รวมไปถึงตามโอกาสต่างๆ ที่รัฐบาลเห็นสมควรอันจะแจ้งให้ทราบเป็นคราวๆ ไป ซึ่งหากผู้ใดต้องการสมัครใจจะชักธงหรือประดับธงในโอกาสพิธีอื่นๆ อีก ก็กระทำได้ “แต่ให้เป็นไปด้วยความเคารพต่อธงชาติ”

จะเห็นได้ว่า “ระเบียบการชักธงชาติสยาม” ที่กำหนดขึ้นโดยกระทรวงมหาดไทย เป็นเหมือนกับมารยาทที่ควรปฏิบัติเกี่ยวกับธงชาติ ซึ่งแนะนำให้หน่วยราชการต่างๆ รวมทั้งประชาชนปฏิบัติตามเพื่อความเหมาะสม โดยมีได้เป็นกฎหมายที่มีบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน ธรรมเนียมปฏิบัติ

¹¹ ต่อมาระเบียบในข้อนี้ได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมเนื่องจากไม่สะดวกในการปฏิบัติ โดยกำหนดให้โรงเรียนชักธงขึ้นเวลาเช้าก่อนนักเรียนตั้งต้นเรียน และชักธงลงในเวลาเลิกเรียน ในวันหยุดสำหรับโรงเรียนเทศบาล และโรงเรียนเทศบาลไม่ต้องชักธงขึ้นลง (ดู “ระเบียบการชักธงชาติสยาม แก้ไขเพิ่มเติม ลงวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2479,” ใน *ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 49*, รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมต์, 2481), หน้า 217 – 218.)

เกี่ยวกับการชักธงชาติบนเรือสินค้าที่จะทำตามธรรมเนียมสากลนั้น เป็นที่คุ้นเคยสำหรับชาวเรืออยู่แล้ว เนื่องจากความจำเป็นที่จะต้องชักธงประจำเรือนั้นเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน ดังนั้น ระเบียบการชักธงที่ออกมาจึงมุ่งที่จะกำหนดใช้สำหรับการชักธงตามสถานที่ต่างๆ เป็นสำคัญ ซึ่งระเบียบฉบับนี้กำหนดให้สถานที่ราชการ และ โรงเรียนต้องมีการตั้งเสาสำหรับชักธงชาติทุกวัน และเป็นจุดเริ่มต้นของการเข้าแถวเคารพธงชาติของนักเรียนก่อนที่จะเข้าห้องเรียนประจำวัน

ระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับธงชาติที่กำหนดขึ้นในประเทศต่างๆ มักจะมีความคล้ายคลึงกัน อาทิ เช่น จะชักธงชาติเฉพาะตอนกลางวันเท่านั้น หรือประชาชนทั่วไปจะชักธงชาติเฉพาะในวันหยุดนักขัตฤกษ์ รวมทั้งจะมีการกำหนดตำแหน่งของธงชาติไว้ในที่ที่เป็นเกียรติเมื่อชักขึ้นในท่ามกลางธงชาติอื่นๆ¹² ในสหรัฐอเมริกาการวางระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับธงชาติ เกิดขึ้นเนื่องจากการเสนอของกลุ่มผู้รักชาติต่างๆ ในปี พ.ศ. 2466 เพื่อกำหนดข้อบังคับเพื่อให้ธงชาติเป็นสิ่งที่ควรได้รับการปฏิบัติด้วยความเคารพ และเป็นแนวทางต่อประชาชนที่ต้องการจะแสดงความเคารพต่อธงชาติ ระเบียบที่ร่างขึ้นนี้ได้รับการยอมรับโดยทั่วไปทั้งประเทศ ก่อนที่จะมีการตราเป็นกฎหมายโดยผ่านสภาใน พ.ศ. 2485¹³ อย่างไรก็ตาม ในสหรัฐฯ มีการแสดงความเคารพต่อธงชาติ ก่อนหน้าการออกระเบียบนี้เป็นเวลานานแล้ว กล่าวคือ มีการกำหนดให้วันที่ 14 มิถุนายน ซึ่งเป็นที่มีการประกาศใช้ธงชาติสหรัฐฯ อย่างเป็นทางการ เป็นวัน “Flag Day” โดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2420 โดยรัฐบาลกำหนดให้มีการชักธงชาติตามสถานที่สาธารณะต่างๆ รวมทั้งมีการแสดงความเคารพต่อธงชาติโดยการกล่าวคำปฏิญาณเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อหน้าธงชาติ ซึ่งเริ่มมีขึ้นใน พ.ศ. 2435 จากการรณรงค์ปลุกใจให้รักชาติ ของกลุ่มผู้รักชาติ และส่งผลให้เกิดพิธีการปฏิญาณนี้แพร่หลายไปตามโรงเรียนต่างๆ ทั่วประเทศในหลายมลรัฐ ต่อมาการปฏิญาณต่อหน้าธงชาตินี้กลายเป็นพิธีการก่อนการเข้าเรียนในทุกวันของเด็กนักเรียนในสหรัฐฯ¹⁴ ดังนั้น ในการวางระเบียบปฏิบัติต่างๆ เพื่อเป็นการแสดงถึงเกียรติยศของธงชาติ และเป็นการเคารพธงชาตินั้น มีความสัมพันธ์กับการปลุกฝังความรักชาติเป็นสำคัญ โดยในสหรัฐอเมริกานั้นเป็นการริเริ่มของกลุ่มเอกชน แต่สำหรับในสยามแล้วเป็นการริเริ่มของรัฐโดยตรง

นอกจากรัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจะออกระเบียบการชักธงชาติขึ้นมาแล้ว ในวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2479 สภาผู้แทนราษฎรยังได้ตราพระราชบัญญัติธงขึ้นมาใหม่

¹² “Flag,” in **The Encyclopedia Americana vol. 11** (USA: Grolier Incorporated, 1988), p. 353.

¹³ Whitney Smith, **The Flag Book of the United States** (New York: William Morrow and Company, 1970), p. 80.

¹⁴ “Flag,” in **The Encyclopedia Americana vol. 11**, p. 354. คำปฏิญาณนี้กล่าวว่า “I pledge allegiance to the flag of the United States of America and to the Republic for which it stands, one Nation under God, indivisible, with liberty and justice for all”

เพื่อให้เหมาะกับกาลสมัย ชื่อว่า “พระราชบัญญัติธง พุทธศักราช 2479”¹⁵ โดยพระราชบัญญัติฉบับนี้ ได้ยกเลิกพระราชบัญญัติธงทั้งหมดที่เคยใช้อยู่แต่ก่อนแล้วทั้งสิ้น พระราชบัญญัติในหมวด 1 กล่าวถึงลักษณะของธงต่างๆ เริ่มจากกล่าวถึงธงชาติเป็นอันดับแรก ซึ่งแตกต่างจากพระราชบัญญัติธงฉบับต่างๆ ที่ตราขึ้นในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ที่จะกล่าวถึง “ธงมหाराช” อันเป็นธงประจำพระองค์พระมหากษัตริย์เป็นลำดับแรก และตามมาด้วยธงประจำราชวงศ์ ธงในราชการ ก่อนที่จะถึงธงชาติในลำดับท้ายๆ ความในพระราชบัญญัติมาตรา 5 กล่าวถึงลักษณะของธงชาติว่า

“มาตรา 5 ธงชาติ รูปสี่เหลี่ยม มีขนาดกว้าง 6 ส่วน ยาว 9 ส่วน ด้านกว้าง 2 ใน 6 ส่วน ตรงกลางเป็นสีขาว ต่อจากแถบสีขาวออกไปทั้งสองข้างๆ ละ 1 ใน 6 ส่วนเป็นแถบสีขาว ต่อสีขาวออกไปทั้ง 2 ข้างเป็นแถบสีแดง ธงชาตินี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ‘ธงไตรรงค์’ ” (เน้นโดยผู้อ้าง)

ส่วนที่ 2 ว่าด้วยธงหมายพระอิสริยยศ ประกอบด้วย ธงมหाराชใหญ่ ธงมหाराชน้อย ธงราชินีใหญ่ ธงราชินีน้อย ธงเยาวราชใหญ่ ธงเยาวราชน้อย ธงเยาวราชใหญ่ฝ่ายใน ธงเยาวราชน้อยฝ่ายใน ธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายหน้า ธงราชวงศ์น้อยฝ่ายหน้า ธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายใน ธงราชวงศ์น้อยฝ่ายใน ส่วนที่ 3 คือธงทหารเรือ ส่วนที่ 4 กล่าวถึงธงราชการทั่วไป เช่น ธงประจำกองทหารบก ทหารเรือ และทหารอากาศ ธงประจำคณะลูกเสือแห่งสยาม ธงประจำกองลูกเสือ ธงเจ้าพนักงานการท่า ฯลฯ ส่วนที่ 5 กล่าวถึง ธงหมายตำแหน่งทั่วไป เช่น ธงผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ธงนายกรัฐมนตรี ธงอัครราชทูต ธงกงสุล ฯลฯ

หมวด 2 บทบังคับทั่วไป เริ่มจาก มาตรา 17 กล่าวว่า “ภายในดินแดนสยามให้ชักธงได้แต่ธงชาติสยาม” สำหรับธงชาติต่างประเทศนั้นจะชักได้ในกรณีต่อไปนี้คือ 1) ชักในสถานทูต หรือสถานกงสุล 2) ชักบนเรือต่างประเทศ หรือบนเครื่องบินต่างประเทศ 3) ชักในโอกาสที่ประมุขแห่งรัฐหรือผู้แทนมาเยี่ยมประเทศสยาม 4) ชักในโอกาสที่ระบุนไว้ในกฎกระทรวง หรือในโอกาสที่ได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ตามที่บัญญัติไว้ในกฎกระทรวง ซึ่งในมาตรา 18 ได้กำหนดไว้อีกว่า การชักธงชาติต่างประเทศนั้นจะต้องชักธงชาติสยามคู่ไปด้วย โดยธงชาติสยามจะต้องมีลักษณะบริบูรณ์ ไม่ขาดหรือเลอะเลือน รวมทั้งมีขนาดไม่เล็กไปกว่าและไม่อยู่ต่ำกว่าธงชาติต่างประเทศ และให้อยู่ทางขวาของธงชาติต่างประเทศ จะเห็นได้ว่ามาตราที่เกี่ยวกับการชักธงชาติต่างประเทศทั้งสองมาตรานี้ มีเนื้อหาเช่นเดียวกับร่างพระราชบัญญัติการชักธงต่างประเทศ ที่ได้ร่างขึ้นในสมัย

¹⁵ “พระราชบัญญัติธง พุทธศักราช 2479,” ใน ประมุขกฎหมายประจำศก เล่ม 49, รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมส, 2481), หน้า 701 – 716.

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ไม่ได้ประกาศใช้ แต่อย่างไรก็ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้กล่าววาทบัญญัติในมาตรา 17 และ 18 นั้นไม่ได้บังคับถึงการชักธงภายในห้องของบ้านหรืออาคาร

นอกจากนั้นในมาตรา 20 ได้ “ห้ามมิให้ประดิษฐ์รูปหรือเครื่องหมายใดๆ ลงในธงชาติเป็นอันขาด” และ “ห้ามมิให้ประดิษฐ์รูปหรือเครื่องหมายใดๆ ลงในแถบสีธงชาติ โดยไม่สมควร หรือใช้ ชัก แขนง ธงชาติ หรือแถบสีธงชาติ ไว้ ณ สถานที่อันไม่สมควร หรือใช้ธงชาติ หรือแถบสีธงชาติ โดยวิธีการวิธี หรือแสดงกิริยา วาจา อากาณ อย่างหนึ่งอย่างใด หยาบคายต่อธงชาติ หรือแถบสีธงชาติ หรือประดิษฐ์ธงชาติ หรือแถบสีธงชาติลงในสถานที่หรือบนสิ่งของใดๆ โดยไม่สมควร”

ในหมวดที่ 3 เป็นบทกำหนดโทษ โดยผู้ที่กระทำฝ่าฝืนมาตรา 17 และ 18 เรื่องการชักธงชาติต่างประเทศ ได้รับโทษปรับไม่เกิน 500 บาท หรือจำคุกไม่เกิน 3 เดือน หรือทั้งปรับทั้งจำ ส่วนผู้ที่กระทำฝ่าฝืนมาตรา 20 มีโทษปรับไม่เกิน 200 บาท หรือจำคุกไม่เกิน 1 เดือน หรือ ทั้งปรับทั้งจำ และยังมีบทลงโทษสำหรับผู้ชักธงหรือแสดงธงอย่างหนึ่งอย่างใดในพระราชบัญญัตินี้โดยไม่มีสิทธิ จะมีโทษปรับไม่เกิน 500 บาท หรือจำคุกไม่เกิน 2 เดือน หรือทั้งปรับทั้งจำ

ในส่วนของหน่วยทหาร ขณะนั้นจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ยศในขณะนั้นคือ พันเอกหลวงพิบูลสงคราม) ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ได้มีการออกประกาศชี้แจง ให้ทหารและประชาชนในหน่วยทหาร ให้ร่วมมือกันเคารพธงชาติในเวลาที่ชักธงขึ้นและลงด้วย โดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ได้ออกคำชี้แจงทหารเรื่อง “การเคารพธงชาติ” ลงวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2478 ส่งไปตามหน่วยทหารต่างๆ โดยเนื้อหาในคำชี้แจงกล่าวถึงเหตุผลของการที่รัฐบาลได้กำหนดให้สถานที่ราชการทุกแห่งได้ชักธงชาติขึ้นและลงตามเวลาที่กำหนดไว้ เพราะ “ทุกชาติทุกภาษาต่างก็หาวิธีส่งเสริมกำลังใจของประชาชนชาติของตนให้มีใจมั่นคงต่อชาติยิ่งๆ ขึ้น โดยไม่มีที่สิ้นสุด” ดังนั้น การชักธงประจำชาติจึงเป็นนโยบายของรัฐบาลที่จะ “ชักชวนประชาชนชาติไทย ให้มีความมั่นคงต่อประเทศชาติของเรา และเพื่อช่วยกันผดุงฐานของประเทศ และคุณภาพของประชาชนให้สูงยิ่งขึ้นเทียมทันอารยประเทศทั้งหลาย” กระทรวงกลาโหมได้รับนโยบายนี้มาปฏิบัติด้วย และเพื่อให้การชักธงชาติขึ้นและลงนี้ “สัมฤทธิ์ผลสมบูรณ์ยิ่งขึ้น” พ.อ.หลวงพิบูลสงครามในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมจึงประกาศใช้ระเบียบการอันเกี่ยวเนื่องในการเคารพธงชาติเมื่อกำลังชักขึ้นหรือลง ดังนี้

“(1) บรรดาทหารทั้งปวง จะสวมเครื่องแบบทหารหรือไม่ก็ตาม เมื่อเห็นธงประจำชาติขึ้นหรือลง ณ สถานที่ราชการแห่งใดก็ดี ให้หยุดเพื่อกระทำการเคารพต่อชาติจนกว่าจะเสร็จการชักธงขึ้นหรือลง

(2) บุคคลทั้งปวงที่บรรดาที่ได้รับอนุญาตให้อาศัยอยู่ในเขตคอกทหารและขณะยังอยู่ในเขตคอกทหารนั้น เห็นธงประจำชาติชักขึ้นหรือลงก็ดี ให้หยุดเพื่อกระทำการเคารพต่อชาติจนกว่าจะเสร็จการชักธงขึ้นหรือลง

(3) บุคคลทั้งปวงที่เป็นชาติไทย ได้รับเชิญ หรือได้รับอนุญาตให้เข้าไปในเขตต์กองทหาร เมื่อเห็นว่าเขายังไม่มีความเข้าใจในระเบียบอันงามนี้ ถ้าโอกาสอำนวยก็ให้ควรชี้แจงแนะนำให้เขาเป็นที่เข้าใจ หรือเชิญชวนให้เขาทำการเคารพเช่นเดียวกับหมายเลข (2)¹⁶

ดังนั้นจะเห็นได้จากคำชี้แจงนี้ว่า นอกจากจะเป็นการวางระเบียบให้ทหารหยุดยื่นเคารพชงเวลาชกขึ้นหรือลงแล้ว ยังมีความประสงค์ให้มีการเผยแพร่ความสำคัญของการเคารพชงชาติไปยังบุคคลอื่นๆ ที่เป็นคนไทยด้วย นอกจากนี้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมยังได้ต้องการที่จะให้ประชาชนโดยทั่วไปเห็นความสำคัญของการเคารพชงชาติ ดังจะเห็นได้จากในวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2480 (ตามปฏิทินแบบเดิม) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมยังได้ส่งหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี เพื่อเสนอให้ชักชวนประชาชนทำการเคารพชงชาติรวมทั้งธงประจำกอง และกวัดขັນในข้าราชการให้กระทำเป็นตัวอย่าง ให้เกิดความเลื่อมใสในหมู่ประชาชน ซึ่งจะได้ปฏิบัติตาม โดยเนื้อหาในหนังสือได้แสดงเหตุผลว่า “เพราะธงประจำกองหรือธงชาติเป็นเครื่องหมายความเป็นเอกราชของประเทศสยาม ซึ่งประชาชนชาติไทยทุกคนมีส่วนในเอกราชนี้ทั่วกัน และการเคารพชงในกาลเช่นนั้นก็เท่ากับเป็นการกระตุ้นเตือนใจให้รักและเคารพต่อประเทศชาติยิ่งขึ้น”¹⁷

ในส่วนของรัฐบาลนั้นก็ไม่ได้นิ่งเฉยในเรื่องนี้ นอกเหนือจากการออกระเบียบและกฎหมายเกี่ยวกับธงและออกคำสั่งให้ข้าราชการเคารพชงชาติเวลาชกชงขึ้นและลงตามสถานที่ราชการแล้ว ก็ยังได้ให้สำนักงานโฆษณาการดำเนินการ “ชักชวนชี้แจงปลุกใจให้ประชาชนทำการเคารพชงชาติ” ซึ่งทางสำนักงานโฆษณาการได้ดำเนินการในหลายรูปแบบด้วยกัน กล่าวคือ ได้เรียบเรียงปาฐกถาเกี่ยวแก่ธงชาติแสดงเผยแพร่ทางวิทยุกระจายเสียง ได้แก่ปาฐกถา เรื่อง “ธงชาติ” ซึ่งบรรยายเมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2479 และเรื่อง “กำเนิดธงไตรรงค์” บรรยายเมื่อวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2480

เนื้อหาของการปาฐกถา เรื่อง “ธงชาติ”¹⁸ ที่สำนักงานโฆษณาการได้บรรยายทางวิทยุกระจายเสียงเมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2479 (ตามปฏิทินแบบเดิม) เริ่มด้วยการกล่าวถึงความสำคัญของธงชาติว่า

“...บรรดาประเทศที่เป็นเอกราชผู้* ย่อมมีธงประจำชาติของตนสำหรับเป็นเครื่องเชิดชู แสดงความเป็นอิสระเทียมบำเทียมไพล่นานาประเทศ สยามประเทศที่รักของเรานี้ก็เป็นเอก

¹⁶ หจข. (2) สร. 0201. 56/ 7 เรื่องการเคารพชงชาติ (8 ก.ค. 2478 - 7 พ.ค. 2496)

¹⁷ เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้อ้าง).

¹⁸ “ปาฐกถา เรื่อง “ธงชาติ” ของสำนักงานโฆษณาการ บรรยายทางวิทยุกระจายเสียง 28 มีนาคม 2479,” ใน หจข. (2)สร. 0201. 56/ 7 เรื่องการเคารพชงชาติ (8 ก.ค. 2478 - 7 พ.ค. 2496)

* มีข้อสังเกตคือ การใช้คำว่า “เอกราชผู้*” ในความหมายของ “เอกราช” (independence) นั้นน่าจะแสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะนิยามอำนาจในการปกครองที่แตกต่างระหว่างที่อำนาจอธิปไตยเป็นของกษัตริย์

ราษฎรประเทศหนึ่ง และมีธงประจำชาติใช้เป็นระเบียบแน่นอนอยู่แล้ว ธงชาติของเราเป็นธงสามสี มีสีแดง สีขาว และสีขาบ หรือที่เรียกกันติดปากว่า สีน้ำเงิน สีแดงหมายถึงชาติ สีขาวหมายถึงศาสนา และสีน้ำเงินหมายถึงพระมหากษัตริย์ ธงชาตินี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ‘ธงไตรรงค์’

ธงประจำชาติเป็นสิ่งที่แสดงให้คนรู้ถึงชาตินั้น และความเป็นเอกราชของชาตินั้น เป็นสิ่งเชิดชูให้ความสง่าแก่ประเทศ ตามสถานที่ต่างๆ ของรัฐบาล เราจะเห็นธงชาติปลิวสบัดโบกอยู่ทั่วไปเสมอ ธงชาติเป็นสิ่งที่ประชาชนต้องเคารพ การกระทำด้วยกิริยาหรือวาจาอันเป็นการหมิ่นประมาทต่อธงชาตินั้น ย่อมถือว่าเป็นการหมิ่นประมาทประเทศชาติด้วย” (เน้นโดยผู้อ้าง)

ต่อจากนั้นป้าลูกกาได้พยายามที่จะอธิบายให้ประชาชนเข้าใจถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างชาติ และคนในชาติกับธงชาติซึ่งเป็นการรู้สึกที่เป็นนามธรรมและคนทั่วไปอาจจะเข้าใจได้ยาก บพป้าลูกกาได้แสดงตัวอย่างที่จะทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น อาทิเช่น ในครั้งที่สยามได้เข้าทำสงครามร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตร

“...เมื่อเสร็จการสงครามแล้ว บรรดากองทหารของประเทศต่างๆ ที่อยู่ฝ่ายสัมพันธมิตร ได้มีการเดินสวนสนามลอดประตูไชย หรือ อาร์ค เดอ ตรีออมฟ์ (Arc de Triomphe) ที่กรุงปารีส... ในขณะนั้นธงไตรรงค์ก็ได้ปลิวสบัดชายนำหน้ากองทหารไทย ผ่านไปในท่ามกลางฝูงชนนับแสนนับล้าน ที่ได้คอยชมอยู่ด้วยความยินดี ประเทศสยามหรือชาติไทยก็ได้แสดงตัวให้เด่นปรากฏแก่ตามหาชนนานาชาติ โดยอาศัยธงไตรรงค์ที่ปลิวสบัดโบกอยู่หน้าแถวทหารไทย...” (เน้นโดยผู้อ้าง)

หรือการที่มีธงไตรรงค์ประดับประจำเรือรบของสยาม เมื่อกองเรือสยามผ่านไปทีใด “ก็ได้พาเอาธงไตรรงค์ไปสบัดชายอวดชาวต่างชาติ...เป็นการแสดงสมรรถภาพของทหารเรือไทยและราชนาวิสยาม และในขณะนั้นก็ทำให้ชาวต่างประเทศได้รู้จักความเป็นเอกราชของสยามและคนไทยมากขึ้น คือทำให้เขารู้จักบ้านเกิดเมืองนอนของท่าน และตัวท่านพี่น้องร่วมชาติทั้งหลายเองด้วย” รวมทั้งเมื่อครั้งที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิระพงศ์ภาณุเดช ได้รับตำแหน่ง “คาราทอง” เป็นเกียรติยศในการแข่งรถในต่างประเทศ “...เจ้าหน้าที่ของเขาก็ได้ชักธงไตรรงค์ขึ้นคู่ยอดเสา แสดงว่าผู้ขับรถยนตร์ขณะนั้นคือคนไทย ในบัดนั้นคนไทย และชาติไทยก็เป็นที่รู้จักปรากฏแก่ชนต่างชาติอีกเป็นจำนวนมากมาย...” และในป้าลูกกาได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของธงชาติในอีกหลายกรณีด้วยกัน โดยได้สรุปถึงความสำคัญและความหมายของธงชาติไว้ว่า

(คือพระราชเป็นเอกราชเหนือกว่าผู้อื่นทั้งมวลและไม่ขึ้นแก่รัฐใดๆ) กับการที่อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงประชาราษฎรในรัฐประชาธิปไตย อำนาจการปกครองที่เป็นอิสระ ไม่ตกเป็นเมืองขึ้นแก่ใครของรัฐประชาธิปไตยจึงต้องเป็นการเป็นอิสระของปวงประชาชาติ ไม่ใช่การเป็นอิสระของพระราชฯ ถือเป็นความอิสระสูงสุดแห่งมวลราษฎร (เอกราช) แต่อย่างไรก็ตามการใช้คำว่า “เอกราช” นี้ไม่ได้ใช้อย่างสม่าเสมอนัก

“ธงเป็นเครื่องหมายของชาติ และเป็นเครื่องหมายที่ต้องเคารพสักการะ ในทุกประเทศที่เป็นเอกราษฎร์ พลเมืองย่อมเคารพต่อธงและยอมพลีชีวิตเพื่อธงแห่งชาติของตน...

ขอท่านทั้งหลายผู้เป็นคนไทยจงระลึกไว้เสมอว่า **ธงไตรรงค์เป็นเครื่องเชิดชูของชาติไทย** เป็นดวงวิญญาณของคนไทยทุกคน **ความเป็นเอกราษฎร์ของชาติ เกียรติยศของชาติ และทุกสิ่งทุกอย่างอันเกี่ยวข้องกับชาติ ได้รวมอยู่ในธงไตรรงค์อันเป็นธงของชาติเรา** จึงจำเป็นที่คนไทยทุกคนจะต้องเคารพต่อธงชาติ ป้องกันมิให้ไปอยู่ภายใต้ธงของชนชาติอื่น เชิดชูธงของชาติเราไว้เสมอ มิยอมให้ใครมาแสดงอาการหมิ่นประมาทเย้ยหยันธงของเราได้เลยเป็นอันขาด...” (เน้นโดยผู้อ้าง)

หลังจากที่ปาฐกถาได้กล่าวถึงความสำคัญของธงชาติแล้ว ก็ได้กล่าวถึงลักษณะของธงไตรรงค์ และระเบียบการชักธงชาติสยาม ตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช 2479 และระเบียบการชักธงชาติสยาม ให้ทราบพอเป็นสังเขป เพื่อให้ความรู้แก่ประชาชนทั่วไปได้ปฏิบัติอย่างถูกต้อง อาทิเช่น ในเรื่องการชักธงไตรรงค์คู่กับธงชาติต่างประเทศ การห้ามมิให้ตีฉลุหรือเครื่องหมายใดๆ ลงในธงชาติ และไม่ชักประดับธงชาติหรือแถบสีของธงชาติไว้ในที่ไม่สมควร และแสดงอาการไม่เคารพต่อธงชาติ สถานที่ที่กำหนดให้ชักธงชาติประจำวัน รวมทั้งวันสำคัญที่กำหนดให้ประชาชนทั่วไปประดับตกแต่งธงชาติ นอกจากนั้นแล้วบทปาฐกถายังได้กล่าวถึง “สิ่งที่ควรปฏิบัติเกี่ยวแก่เรื่องชักธงชาติ” นอกเหนือจากที่บัญญัติเป็นกฎหมายอีกด้วย ได้แก่

“1. ในการใช้ธงชาติประดับประดาจงพยายามใช้ธงที่มีสีไม่ตกซีดผิดไปจากสีเดิม จนแทบไม่รู้สีอะไรแน่ และไม่ควรให้ฉีกขาดเกินไป ธงสยามเป็นเครื่องหมายของชาติไทยเรา ควรที่จะต้องให้มีความสง่างาม

2. นอกจากกองเกียรติยศที่ต้องทำความเคารพในขณะที่เอวธงขึ้นหรือลงแล้ว ผู้ใดอื่นที่อยู่ในบริเวณหรือผ่านไปมาในที่ซึ่งมีพิธีเอวธงขึ้นหรือลง ควรยืนตรงบ่าหน้าไปสู่อธง กระทำความเคารพตามประเพณีนิยม เช่นเป็นพลเรือนเมื่อสรวมหมวกก็ถอดหมวกออกเสย ผู้ที่ไม่สรวมหมวกก็ยืนตรงเฉยๆ ดำรวจ ลูกเสือ ยุวชน เมื่อสรวมหมวกก็ทำวันทียาหัตถ์ คั้งนี้เป็นต้น

3. ในวันพิธีต่างๆ ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว **ควรชักธงชาติประดับประดาบ้านเรือนภายนอกด้วยธงไทยให้งดงาม ตามกำลังความสามารถของตน** คั้งนี้ย่อมจะเพิ่มความครึกครื้นและความสง่าผ่าเผยให้แก่บ้านเมืองไทยของเราเป็นอันมาก ขออย่าได้นึกว่าบ้านของท่านอยู่ในตรอกหรือถนนซึ่งไม่มีคนสัญจรไปมา การประดับประดาธงที่นั่นคงจะไม่มีใครเข้าไปเห็น ถ้าเจ้าบ้านทุกแห่งพยายามประดับประดาธงชาติทั่วๆ กันไปแล้ว ย่อมจะเพิ่มความเป็นศรีสง่าแก่ประเทศเราขึ้นอย่างมากมาย ในต่างประเทศเขาเมื่อถึงวันพิธีต่างๆ เช่นวันที่ระลึกของชาติเป็นต้น ห้างร้านเรือนโรงต่างๆ จะถูกประดับประดาด้วยธงทิวแลสลอนไปหมดทุกหนทุกแห่ง โดยมีพักจะต้องคอยดักเตือนกัน”

และในตอนท้ายของบทปาฐกถา ยังได้ย้ำเตือนถึงความหมายของธงชาติอีกครั้งหนึ่งด้วยว่า “ขออย่าได้นึกว่าธงชาติเป็นแต่เพียงผืนผ้าที่ผูกแขวนไว้ปลายท่อนไม้ แต่ขอให้ระลึกว่า ธงชาติคือท่อนไม้ที่มีจิตใจ คือผืนผ้าที่มีความหมายซึ่งรวมวิญญาณของคนไทยทั้ง 12 ล้าน พร้อมด้วยความหลัง

อันรุ่งโรจน์ และความหลังอันขมขื่นไว้ด้วยกัน...” สุดท้ายสำนักงานโฆษณาการก็ได้เชิญชวนให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ พ่อค้า และประชาชนทั่วไป ได้ร่วมมือร่วมใจกันประดับสถานที่ราชการ บ้านเรือน รวมทั้งยานพาหนะทางบก และทางน้ำด้วยธงชาติโดยพร้อมกันเพื่อแสดงถึงความ เป็น “เอกราชกูร์” ของสยามเนื่องในโอกาสวันปีใหม่ ในวันที่ 31 มีนาคมศกนี้ จนถึงวันที่ 2 เมษายนศกหน้าอีกด้วย

หลังจากนั้นในวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2480 สำนักงานโฆษณาการก็ได้ทำการบรรยายปาฐกถาเกี่ยวกับธงชาติอีกครั้งหนึ่ง ในเรื่อง “กำเนิดธงไตรรงค์”¹⁹ โดยกล่าวถึงเหตุแห่งการบรรยายปาฐกถาครั้งนี้ว่าเนื่องจากวันที่ 28 กันยายนนั้น จะเป็นวันคล้ายวันกำเนิดของธงไตรรงค์ ซึ่งเป็นธงชาติสยาม โดยเริ่มจากการกล่าวถึงการใช้ธงในสมัยกรุงศรีอยุธยา และการเปลี่ยนแปลงรูปแบบธงสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 2 และการเกิดธงชาติของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 คือธงรูปช้างเผือกกลางวงแฉก การตราพระราชบัญญัติธงในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงการเกิดธงไตรรงค์ในสมัยรัชกาลที่ 6 และการใช้พระราชบัญญัติธง ใน พ.ศ. 2479 และตามด้วยกล่าวถึงความสำคัญของธงชาติว่า

“...ธงประจำชาติ เป็นสิ่งที่แสดงให้คนรู้ถึงชาติ และความเป็นเอกราชกูร์ของชาตินั้นๆ เป็นสิ่งที่เชิดชูความเป็นศรีสง่าแก่ประเทศ เป็นส่วนหนึ่งที่จะเผยแพร่ประเทศชาติ ธงชาติเป็นเครื่องหมายของชาติ และเป็นเครื่องหมายที่ต้องเคารพสักการะ ธงชาตินั้นมิใช่แต่จะมีความหมายเพียงเอาผ้าสีต่างๆ มาประติดประต่อกันเข้าผูกพันติดอยู่กับไม้ ขอให้คนไทยทั้งหลายพึงตระหนักแน่วใ่วเสมอว่า ธงไตรรงค์เป็นผืนผ้าที่มีความหมายรวมดวงวิญญาณของคนไทยทั้งสิบสี่ล้านสี่แสนกว่าคนไว้อย่างบริบูรณ์ ความเป็นเอกราชกูร์ของชาติ เกียรติยศ และชื่อเสียงของชาติ และทุกสิ่งทุกอย่างอันเกี่ยวข้องกับชาติได้รวมอยู่ในธงไตรรงค์อันเป็นธงชาติของเรา จึงจำเป็นที่คนไทยทุกคนจะต้องเคารพต่อธงชาติ ป้องกันมิให้ไปอยู่ภายใต้ธงของชนชาติอื่น เชิดชูธงของชาติเอาไว้เสมอ มิยอมให้ใครมาแสดงอาการหมิ่นประมาทเหยียดหยามของเราได้เลยเป็นอันขาด” (เน้นโดยผู้อ้าง)

ซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกับการปาฐกถาเรื่อง “ธงชาติ” ในครั้งก่อน จากนั้นได้กล่าวถึงสาระสำคัญของพระราชบัญญัติธง พ.ศ. 2479 และข้อควรปฏิบัติเพิ่มเติมเกี่ยวกับธงคั้งที่ได้เคยกล่าวไว้ในปาฐกถาเรื่อง “ธงชาติ” ในคราวก่อนมีที่เพิ่มเติมอยู่บ้าง คือได้กล่าวถึงการชักธง ได้ “ขอให้ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในการชักธงพึงระมัดระวังว่า เวลาชักธงขึ้นคือ 8 นาฬิกา เวลาชักธงลงคือ 18 นาฬิกา (ส่วนธงเรื่อนั้นคงปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนของการชักธงประจำเรือ)” ที่สำนักงานโฆษณาการได้เน้นย้ำในข้อนี้เพิ่มเติม เนื่องจากว่า

¹⁹ “ปาฐกถาเรื่อง กำเนิดธงไตรรงค์ ของสำนักงานโฆษณาการ บรรยายทางวิทยุกระจายเสียง เมื่อ 27 กันยายน พ.ศ. 2480,” ใน หจช. (2)สร. 0201. 56/ 7 เรื่องการเคารพธงชาติ (8 ก.ค. 2478 - 7 พ.ค. 2496)

“บางแห่งที่เคยสังเกตมาแล้ว มักจะละเอียดในเรื่องเวลาเสีย อาทิเช่น ชักธงประจำเสาอยู่ตลอดเวลา 24 ชั่วโมง ไม่มีการชักขึ้นและลงเลย บางแห่งลืมนอนก็ขึ้นได้เมื่อใดก็ชักขึ้นเมื่อนั้น หรือเห็นว่าสายมากไปแล้วก็ไม่ชักขึ้นเสียเลย บางแห่งชักธงไม่ถึงยอดเสาต่ำลงมากจนเกือบเป็นการชักธงไว้ทุกซกกันเช่นนั้น”

นอกจากนั้นแล้วยังกำหนดวันที่จะชักและแต่งประดับธงชาติเพิ่มขึ้นอีกสองวันคือ วันที่ระลึกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 1 วัน และวันพระราชทานรัฐธรรมนูญชั่วคราว 27 มิถุนายน อีก 1 วัน และก่อนจบการบรรยายได้มีคำประพันธ์เกี่ยวกับธงไตรรงค์ปิดท้ายไว้ว่า

“อัน ไตรรงค์ชัยเฉลิมชาติ	คือเครื่องสื่อเอกราชแห่งสยาม
ไทยยังงยังอยู่เป็นคู่นาม	ไทยถึงความมั่นคงธงแกว่งไกว
เป็นมนุษย์สุดคืออยู่ที่ชาติ	ดำรงความเอกราชทั้งหลายได้
ไตรรงค์คือพระนักและหลักชัย	เอกราชของไทยไทยบูชา
ตราบใดไตรรงค์คงสะบัด	แกว่งกวัดลอยชายในเวหา
ตราบนั้นไทยคงไทยในโลกา	เชิดชูหน้าอาณาจักรที่รักเอชฯ” (เน้น โดยผู้อ้าง)

นอกจากการประชาสัมพันธ์ทางวิทยุกระจายเสียงแล้ว สำนักงานโฆษณาการยังได้ทำการรวบรวมเรื่องธงขึ้นเป็นเอกสารชื่อว่า “ธงชาติสยาม” ซึ่งได้ทำการตีพิมพ์เผยแพร่สองครั้งด้วยกัน คือ พิมพ์ครั้งแรก เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2480 จำนวน 5,000 เล่ม และพิมพ์ครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2480 จำนวน 10,000 เล่ม โดยในการพิมพ์ครั้งที่ 2 นั้นได้เพิ่มเติมรูปภาพประกอบ คือ รูปธงชาติสยาม ธงประจำกองทหารและลูกเสือ ธงชาติของประเทศที่มีไมตรีกับสยาม โดยสำนักงานโฆษณาการได้ทำการแจกจ่ายเอกสารเรื่อง “ธงชาติสยาม” ไปยังกรมกองต่างๆ ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ตลอดจนโรงเรียน รวมไปถึงประชาชนบางส่วนอีกด้วย สำหรับในเนื้อหาของหนังสือ **ธงชาติสยาม**²⁰ ได้กล่าวถึงกำเนิดของธงตั้งแต่ในยุคอารยธรรมโบราณของชาวอียิปต์ ชาวอัสซีเรียน ชาวเปอร์เซีย และชาวโรมัน อธิบายลักษณะของธงชาติของประเทศที่สำคัญต่างๆ เช่น ธงชาติอังกฤษ ธงชาติสหรัฐอเมริกา ธงชาติฝรั่งเศส และในส่วนของธงสยามกล่าวถึงประวัติความเป็นมาและความสำคัญของธงไตรรงค์ รวมทั้งกล่าวถึงสิ่งที่ควรปฏิบัติในเรื่องเกี่ยวกับการชักธงชาติ เช่นเดียวกับเนื้อหาที่ปรากฏในบทปาฐกถาเรื่อง “ธงชาติ” และ “กำเนิดธงไตรรงค์”

นอกจากนั้นแล้ว สำนักงานโฆษณาการยังได้ทำการประชาสัมพันธ์ความรู้เรื่องธงชาติไปยังพื้นที่ท้องถิ่นต่างๆ ด้วย โดยในการที่หน่วยปาฐกถาออกไปแสดงปาฐกถาเผยแพร่การปกครองตาม

²⁰ หจข. (2)สร. 0201. 56/ 7 เรื่องการเคารพธงชาติ (8 ก.ค. 2478 - 7 พ.ค. 2496) และ หจข. (2)ศธ. 1/ 345 สำนักงานโฆษณาการส่งหนังสือเรื่อง “ธงชาติสยาม” มาแจกกรม 2 คราว (9 ส.ค. - 4 ม.ค. 2480)

ระบอบรัฐธรรมนูญยังต่างจังหวัดนั้น ก่อนที่จะเริ่มแสดงปาฐกถาทุกแห่งทุกคราว หน่วยปาฐกถา ได้จัดให้มีการชักธงชาติขึ้นประจำเสา และอธิบายถึงคุณค่าของธงชาติ เมื่อสิ้นสุดการแสดงปาฐกถาก็ได้ลดธงลง ในเวลาชักธงขึ้นและลดธงลงก็ได้เปิดงานเสียงบรรเลงเพลงชาติ และให้ข้าราชการและราษฎรที่มาฟังการแสดงปาฐกถาขึ้นยืนทุกคน ซึ่งการกระทำเช่นนี้หน่วยปาฐกถาของสำนักงานโฆษณาการ “ได้สังเกตเห็นว่าราษฎรมีความรู้ในเรื่องธงชาติเพิ่มเติมขึ้นเป็นอันมาก”²¹

จากเนื้อหาปาฐกถาเรื่องเกี่ยวกับธงไตรรงค์ของกรมโฆษณาการจะเห็นได้ว่า ธงไตรรงค์ได้ถูกเน้นย้ำให้ความหมายความสำคัญว่าเป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงความเป็นเอกราชของสยาม และ “ทุกสิ่งทุกอย่างอันเกี่ยวข้องกับชาติ” คือหมายถึงชาติโดยรวม ไม่ได้ต้องการที่จะกล่าวถึงความหมายของแถบสีบนธงไตรรงค์ ที่มีความหมายถึงชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ มากเท่าใดนัก และถึงจะมีให้ความหมายของแถบสีบนธงไตรรงค์ไว้ในบทปาฐกถาเรื่องแรก คือเรื่อง “ธงชาติ” ซึ่งไม่ต่างจากที่เข้าใจรับรู้กันในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ก็ไม่ได้อธิบายลงไปในเรื่องละเอียดซึ่งในปาฐกถา เรื่อง “กำเนิดธงไตรรงค์” และในหนังสือ **ธงชาติสยาม** ก็ไม่กล่าวถึงความหมายของแถบสีบนธงเลย แต่ที่ย้ำเน้นมากก็คือ อธิบายแสดงให้เห็นว่าธงไตรรงค์อันเป็นธงชาติสยามนั้นมีความสำคัญเพราะเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นเอกราชและอธิปไตยของสยาม รวมทั้งเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชาติ

การอธิบายถึงธงชาติในแบบเรียน

นอกจากการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนเข้าใจถึงความสำคัญของธงชาติ รวมถึงการเคารพธงชาติ และประดับธงชาติแล้ว ในแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองก็ได้บรรจุเนื้อหาเรื่องความหมายและความสำคัญของธงชาติไว้ด้วย กล่าวคือ รัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้ให้ความสำคัญในการที่จะอธิบายให้เด็กนักเรียนเข้าใจถึงการปกครองในระบอบใหม่โดยเฉพาะในแบบเรียนภาคบังคับ ดังนั้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่นานนัก กระทรวงธรรมการก็ได้จัดทำแบบเรียนในวิชาหน้าที่พลเมืองขึ้นมาใหม่ เพื่อที่จะอธิบายถึงความเจริญของบ้านเมืองภายใต้การปกครองในระบอบใหม่ รวมทั้งสิ่งที่เด็กนักเรียนควรประพฤติเพื่อความเจริญของชาติภายใต้หลัก 6 ประการของคณะราษฎร²² ซึ่งในแบบเรียนนี้มีเนื้อหาที่กล่าวถึงธงชาติโดยเฉพาะด้วย โดยหนังสืออ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2 กล่าวถึงธงชาติไว้ใน “บทที่ 13 ธงชาติและเพลงประจำชาติ” ซึ่งจะใช้คำอธิบายอย่างง่ายๆ เพื่อให้เด็กเข้าใจ เริ่มจากการอธิบายว่า ธงชาติ นั้นคือเครื่องหมายอย่าง

²¹ หจข. (2)สร. 0201. 56/ 7 เรื่องการเคารพธงชาติ (8 ก.ค. 2478 - 7 พ.ค. 2496)

²² โสภา ปาลบุตร, หนังสืออ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2 สำหรับชั้นประถมปีที่ 4 (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์ วิศวเวช, 2476), หน้า 16.

หนึ่งที่ใช้กันมากเพื่อ “ให้คนอื่น ๆ รู้ว่าเป็นชาตินั้นประเทศนั้น” จากนั้นก็อธิบายถึงลักษณะของธงชาติซึ่งเรียกว่า “ธงไตรรงค์” รวมทั้งอธิบายถึงความหมายของสีทั้งสามบนธงด้วยว่า

“...ธงไตรรงค์ที่มีสามสีนี้ ไม่ใช่ประกอบขึ้นให้สวยงามเท่านั้น ย่อมมีความหมายอยู่ในสีนั้นๆ ด้วย กล่าวคือ สีขาวหมายถึงศาสนา สีแดงหมายถึงชาติ สีน้ำเงินหมายถึงพระมหากษัตริย์ให้รู้ว่าประเทศสยามเรามีชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์...”²³

นอกจากนั้นยังอธิบายถึงธงประเภทต่างๆ อีกเช่น ธงประจำกองลูกเสือ ธงประจำคณะลูกเสือสยาม และธงประจำกองทหาร จากนั้นจึงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของธงชาติ และสิ่งที่ควรปฏิบัติเกี่ยวกับธงชาติ โดยอธิบายว่า

“...ธงชาติของเรานั้นเป็นสิ่งที่รวมสิ่งที่เคารพอย่างสูงอยู่ในนั้นถึง 3 อย่าง เราจะไม่เคารพหรือ เคารพนอนละ เราต้องเคารพและรักยิ่ง เปรียบด้วยชีวิตของเราทีเดียว นักเรียนคงเคยเห็นบ้างแล้วว่า คนชาติต่างๆ ที่เข้ามาอยู่ในประเทศสยามเรานี้ เมื่อเวลาเขากระทำพิธีตามประเพณีของเขา เขาก็มักประดับประดาสถานที่ด้วยธงชาติของเขา ที่เราเห็นอยู่เสมอๆ เช่น ธงชาติจีน ในปีหนึ่งๆ เขาชักธงชาติตั้งหลายๆ หน สำหรับของเรานั้น เมื่อมีพิธีสำคัญๆ เช่น พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันฉลองรัฐธรรมนูญ ฯลฯ เหล่านี้ ก็ประดับประดาธงชาติ และชักธงชาติขึ้นตามที่ทำการของรัฐบาล และตามบ้านเรือนประชาชนทั่วไป

...เมื่อนักเรียนได้พบธงชาติชักขึ้น ณ ที่ใดตำบลใดแล้ว จงเข้าใจเถิดว่าที่นั่น ตำบลนั้น เป็นพวกของเราหรือเป็นของประเทศสยามเรา และถ้าที่ใดเคยชักธงชาติสยามอยู่แล้ว จงพยายามรักษาถิ่นฐานนั้น ๆ ไว้ อย่าให้ชาติอื่นมาแย่งชิงชักธงขึ้นแทน อย่าให้ข้าศึกดูถูกหรือแย่งทำลายธงชาติของเราได้เป็นอันขาด ต้องรักษาธงชาติไว้เสมอด้วยรักษาชีวิตของเราทีเดียว และต้องเคารพธงชาติของเราเสมอๆ ด้วย...”²⁴

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า หนังสืออ่านหน้าที่ราษฎรซึ่งเขียนขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ได้ให้ความสำคัญต่อการอธิบายความหมาย และความสำคัญของธงชาติ ซึ่งไม่เคยได้รับการกล่าวถึงในแบบเรียนก่อนหน้านี้นักมาก่อน ซึ่งแบบเรียนหน้าที่พลเมืองหลังจากนั้น อาทิเช่น หนังสืออ่านปลูกใจนักเรียน ของ ไข่ เรื่องศิลป์ ก็ยังได้อธิบายถึงเรื่องธงชาติไว้ในเนื้อหาด้วย โดยถือว่าธงชาติเป็นหลักสำคัญอย่างหนึ่งของชาติ และการเคารพธงชาติก็เป็นการแสดงความรักชาติอย่างหนึ่ง กล่าวคือ “..เราควรแสดงความเคารพต่อชาติ ไม่ดูถูกดูหมิ่นชาติของเรา อะไรที่เป็นหลักสำคัญของชาติ เราควร

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64 – 65. (เน้นโดยผู้อ้าง)

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66 – 67. (เน้นโดยผู้อ้าง)

เคารพ และแสดงอาการเคารพให้คนทั้งหลายเห็น หลักประจำชาติของเราก็คือพระมหากษัตริย์, รัฐธรรมนูญ, พุทธศาสนาและธงชาติ...”²⁵ ซึ่งได้อธิบายรายละเอียดในเรื่องธงชาติไว้ว่า

“ธงชาติ เป็นเครื่องหมายแทนชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ถ้าเราเคารพชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เราต้องแสดงการเคารพต่อธงชาติ ธงที่เธอควรทำความเคารพคือธงที่อยู่ในสถานที่ ทำการของรัฐบาล บนวังของพระเจ้าแผ่นดิน และบนเรือรบ และที่มีประจำตามกรมกองทหาร และ กองลูกเสือ และเธอควรมิธงชาติไว้ที่บ้านของเธอ เพื่อจะได้ชักขึ้นที่หน้าบ้านในวันสำคัญของชาติ เช่นวันที่ระลึกพระราชทานรัฐธรรมนูญ และวันเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นต้น การชักธงในวันเช่นนี้ ถือว่าเป็นการแสดงความเคารพต่อชาติอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการทำได้โดยง่าย ไม่ควรจะละเลยเสีย”²⁶

อย่างไรก็ตามในสมัยรัฐบาลพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ถึงแม้ว่าจะมีการ ประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้ประชาชนประดับธงชาติในวันสำคัญในหลายวิธีการด้วยกัน แต่ก็ยังมีผู้ ปฏิบัติอยู่ไม่มากนัก ดังจะเห็นได้ว่าในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2481 พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นยังได้มีหนังสือเวียนถึงกระทรวงทบวงกรมต่างๆ ว่าด้วยเรื่องให้ชักธงชาติ ในวันสำคัญของชาติ โดยเนื้อหากล่าวว่พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาได้สังเกตว่าในวันหยุด สำคัญๆ ของชาตินั้นประชาชนยังชักธงกันน้อยเกินไป อันอาจเนื่องมาจากการขาดความเอาใจใส่ ซึ่ง ทำให้ตัวท่านนั้นรู้สึกสลดใจเป็นอันมาก เนื่องจากเห็นว่า

“การชักธงชาติเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะธงชาติเป็นอามัตติสัญลักษณ์ของมนุษย์ให้นึกถึง ความสามัคคีความพร้อมเพรียง ความแข็งขัน ความกล้าหาญ และเกียรติยศ เกียรติคุณ ฯลฯ อยู่ เนื่องนิตยและทำให้คนทุกคนในประเทศนั้นภูมิใจในเกียรติเหล่านี้ ถ้าขาดความรู้สึกแห่งจิตใจใน เกียรติคุณแห่งการรักชาติของตนแล้ว มนุษย์ในหมู่มนุษชนจะทรงอิสรภาพไว้ไม่ได้โดยมั่นคง หรือ ถ้าได้ก็ไม่ได้โดยขาดความสมบูรณ์ และในที่สุดชาติของตนก็อาจตกต่ำจนถูกชาติอื่นกลืนหายไป ไปได้...”²⁷

ดังนั้นในวันพิธีสำคัญต่างๆ ของชาติ ประชาชนจึงควรร่วมกันประดับธงชาติให้พร้อมเพรียงกันเต็ม ความสามารถ ซึ่งจะเป็นการ “เพิ่มความสง่าผ่าเผยให้แก่ประเทศขึ้นอย่างมากมาเป็นสัญลักษณ์การ แสดงความเอกภาพ ความอิสรภาพ และเกียรติยศของชาติโดยพร้อมเพรียง” ซึ่งถึงแม้ว่าสำนักงาน โฆษณาการจะทำการโฆษณาชักชวนอยู่แล้ว แต่ท่านยังเห็นว่ายังไม่ได้ผลเท่าใดนักจึงมีหนังสือให้

²⁵ ไซ้ เรื่องศิลป์, หนังสืออ่านปลูกใจนักเรียน (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมต์, 2480), หน้า 110.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 116.

²⁷ หจข. (2)สร. 0201. 56/ 13 เรื่องการชักธงชาติในวันสำคัญของชาติ (25 มิ.ย.-1 ก.ค. 2481)

ข้าราชการทำตัวเป็นผู้นำในเรื่องนี้ด้วย และก็ได้แจ้งเรื่องนี้ไปยังคณะกรรมการจังหวัดอีกด้วย²⁸ และในรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามในสมัยต่อมาก็ได้สืบทอดเรื่องการเผยแพร่ให้ประชาชนเห็นความสำคัญของธงชาติ อันที่จริงความสนใจในเรื่องธงชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีมาตั้งแต่ครั้งที่ดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมแล้วนั่นเอง

ธงไตรรงค์ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ธงไตรรงค์ถือเป็นสัญลักษณ์ของชาติในระบอบการปกครองใหม่ที่อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนพลเมือง แทนสัญลักษณ์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตั้งแต่สมัยของพันเอกพระยาพหลฯ และต่อมาในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์ของธงไตรรงค์นี้ได้อุ้มนัยยิ่งขึ้นในช่วงที่เรียกว่า “การสร้างชาติ” ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในระยะเวลาไม่ถึง 1 ปีของการเข้ามาปกครองบริหารประเทศ จอมพล ป. พิบูลสงคราม* ได้สร้างความหมายใหม่ให้กับวันที่ 24 มิถุนายน ซึ่งก่อนหน้านี้ในสมัยพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนานั้นถือว่าเป็นวันที่ระลึกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ใน พ.ศ. 2482 นั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 เป็นวันชาติ แทนวันจักรี ซึ่งได้กำหนดไว้ตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งถือเป็นการจัดงานฉลองการทำสนธิสัญญาเสมอภาคระหว่างสยามกับนานาประเทศ อันมีหมายความว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของสยามโดยสมบูรณ์ นอกจากนั้นวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 ยังเป็นวันที่ได้เปลี่ยนชื่อประเทศอย่างเป็นทางการจากประเทศสยามเป็นประเทศไทยจากการออกกฤษฎีกาฉบับแรก และเป็นวันที่มีการวางศิลาฤกษ์เพื่อสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยขึ้นที่กลางถนนราชดำเนิน รวมทั้งได้วางหมุดที่ระลึกการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ณ ลานพระบรมรูปทรงม้าด้วย²⁹

²⁸ เรื่องเดียวกัน.

* ยศและบรรดาศักดิ์ในช่วงแรกของการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คือ พลตรีหลวงพิบูลสงคราม ต่อมา วันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2484 จึงได้เลื่อนเป็นจอมพลหลวงพิบูลสงคราม และวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2484 ได้ลาออกจากบรรดาศักดิ์

²⁹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ลัทธิชาตินิยม – ลัทธิทหาร: รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม 2481 – 2487,” ในบันทึกการสัมมนา จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ชำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และวิภัตย์ พงศ์พินิตานนท์ (บรรณาธิการ) (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540), หน้า 371 – 372.

งานฉลองวันชาติและสนธิสัญญา

ในการจัดงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญาวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 ได้มีการจัดกิจกรรมของกระทรวงต่างๆ มากมายเพื่อเป็นเฉลิมฉลองในวันสำคัญนี้ อาทิเช่น กระทรวงกลาโหม ได้จัดให้มีการสวนสนาม และการเดินแถวของยุวชนทหาร และให้เครื่องบินโปรยกระดาษสีธงชาติเหนือพระนครในเวลากลางวันของวันที่ 24 และในเวลากลางคืนก็ให้มีการจุดพลุและดอกไม้เพลิงจากเครื่องบิน มีการจัดการแสดงมหรสพต่างๆ การประกวดบทประพันธ์และเรียงความเพื่อปลุกใจให้รักชาติ และตามโรงเรียนต่างๆ ทุกจังหวัดได้มีการจัดประชุมนักเรียนในวันที่ 24 มิถุนายน เพื่อชี้แจงให้เห็นถึงความสำคัญของวันชาติ และในต่างจังหวัดนั้นก็ได้มีการส่งกระทรวงมหาดไทยให้จัดงานฉลองวันชาติในจังหวัดนั้นๆ อย่างครึกครื้นด้วย โดยการจัดงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญาในครั้งนี้ รัฐบาลมีวัตถุประสงค์เพื่อ

“ให้ราษฎรทุกคนได้มีโอกาสรำลึกถึงชาติ ว่าเรามีชาติเป็นปึกแผ่นแน่นหนา มีประเทศเป็นถิ่นที่อยู่อย่างมั่นคง ถาวร ดำรงความเป็นเอกราชอย่างสมบูรณ์ ทั้งนี้เพื่อสนับสนุนให้ชนร่วมชาติมีจิตใจสมัครสมานสามัคคี ร่วมใจกันรักษาความอิสระสภาพของชาติไว้ให้ยืนยงอยู่ชั่วกาลปาวสาน งานวันชาติจึงต้องประกอบพร้อมไปด้วยสิ่งร่าเริงบันเทิงใจ มีสิ่งปลุกใจทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น การประกวดบทเพลงปลุกใจ บทประพันธ์ให้รักชาติ การตกแต่งแสดงตำนานของชาติให้เห็นเหล่านี้ เป็นต้น”³⁰

งานฉลองวันชาติและสนธิสัญญานี้ ซึ่งได้ตรงกับวันเป็นเครื่องหมายแทนชาติ ได้มีความสำคัญควบคู่กับวันชาติด้วย โดยในการเตรียมงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญาได้มีการตั้งกองโฆษณาการฉลองวันชาติและสนธิสัญญาขึ้นมาประจำสำนักงานนี้โดยเฉพาะ ซึ่งนอกเหนือจากการประชาสัมพันธ์ในประชาชนรู้ถึงความหมายความสำคัญของวันชาติแล้ว ยังมีการเชิญชวนให้ประชาชนรวมกันประดับธงชาติตามอาคารบ้านเรือนในโอกาสนี้โดยพร้อมเพรียงกันด้วย โครงการโฆษณาประชาสัมพันธ์นี้นั้น ถือเป็นจุดกำเนิดของรายการสนทนาทางวิทยุ เรียกว่ารายการสนทนาระหว่างนายมั่นกับนายคง ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในการประชาสัมพันธ์ กระตุ้นเตือน และปลุกเร้าความรู้สึกสำนึกของประชาชนพลเมืองเกี่ยวกับนโยบายต่างๆ ที่รัฐบาลต้องการให้ประชาชนปฏิบัติตาม

การประชาสัมพันธ์เรื่องวันชาติของรายการนายมั่น-นายคง จะมีลักษณะเป็นบทสนทนาโต้ตอบกันระหว่าง นายมั่น ชูชาติ (ให้เสียงโดย สังวาลย์ พัฒโนทัย ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น สังข์ พัธ

³⁰ “เรื่องสำหรับเด็ก “ความสำคัญของวันชาติ” ของ กองทะเบียนวิทยุและกระจายเสียง,” ใน หจข. ศธ. 0701. 23. 1/ 6 นัดประชุมกรรมการตัดสินกระบวนแห่ (พ.ศ. 2482 – 2483)

โนทัย) กับนายคง รักไทย (ให้เสียงโดยทองสุข คำศิริ) ซึ่งในบางครั้งจะมีการอ่านบทประพันธ์ หรือ การร้องเพลง ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ต้องการจะพูดถึง ในการประชาสัมพันธ์เรื่องวันชาตินั้น เริ่มอธิบายถึงการกำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายน เป็นวันชาติ กล่าวคือ วันสำคัญในปีหนึ่งๆ นั้น นอกจาก “วันรัฐธรรมนูญ” คือวันที่ 10 ธันวาคม “วันศาสนา” เช่นวันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา และ “วันพระมหากษัตริย์” เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา และวันที่ระลึกมหาจักรี แล้ว ควรจะมี “วันชาติ” ด้วย ซึ่งก็คือ วันที่ 24 มิถุนายน โดยจะมีการฉลองเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2482 นี้ นายมัน - นายคงได้เรียกวันชาติว่า “วันของเรา” เนื่องจาก “เป็นวันที่คนไทยทุกคนควรภาคภูมิใจ และควรยินดีที่จะร่วมมือกันฉลองวันชาติให้ครึกครื้นสมเกียรติที่เราเป็นชาติซึ่งมีเอกราชอันสมบูรณ์”³¹ เป็นวันที่จะ “เตือนให้เราภาคภูมิใจในความเป็นอยู่ของชาติเรา ซึ่งบัดนี้得有รัฐธรรมนูญปกครองประเทศ ได้เอกราชและสิทธิจากสนธิสัญญาที่แก้ไขใหม่พร้อมมูล”³² และได้อธิบายต่อไปว่าวันที่ 24 มิถุนายน ที่กำหนดให้เป็นวันชาตินั้นคือ “วาระดิถีที่เบิกกลุ่มทางสำหรับสยามใหม่” ที่กล่าวเช่นนั้นเนื่องจาก

“สยามได้ก้าวมาในระบอบการปกครองอย่างก้าวหน้าเป็นเวลา 600 กว่าปี จนมาถึงที่แห่งหนึ่งซึ่งไม่สามารถที่จะก้าวหน้าต่อไปในทางที่จะนำความสุขความเจริญให้แก่ประชาชนให้ทันสมัย ความเจริญของโลกได้ และให้เหมาะสมกับความต้องการของประชาชนเป็นมีส่วนร่วมในด้านต่างๆ เช่นในด้านอาชีพโดยและในด้านเศรษฐกิจ เป็นต้น...แต่เป็น โชคดีของสยามที่ได้มีบุคคลคนหนึ่งซึ่งมองเห็นการณ์ไกล และด้วยความรักชาติอันเต็มเปี่ยม ได้ขอรับพระราชทานรัฐธรรมนูญเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองจากเก่ามาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ กิจการนี้ได้กระทำขึ้น ณ วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475...เป็นวันเบิกกลุ่มทางสยามใหม่”³³

จากนั้นจึงได้อธิบายของผลแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้นว่า “ที่เราหยุดชะงักมาช้านานนั้นก็อันเนื่องมาจากเส้นทางต่อไปได้อีกด้วยฝืนเท้าอันรวดเร็ว รัฐบาลในระบบรัฐธรรมนูญได้วางหลัก 6 ประการ ในการประดิษฐานรัฐธรรมนูญ... หลัก 6 ประการนั้นหาใช่เป็นหลักของฝ่ายรัฐบาลฝ่ายเดียว แต่เป็นหลักของประชาชนทั้งชาติด้วย”³⁴ รัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงก็ได้ดำเนินการตามหลัก 6 ประการมาตลอดระยะเวลา 7 ปี และงานส่วนหนึ่งก็คือ สามารถแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับต่างประเทศได้

³¹ “สนทนาเรื่องวันชาติ,” ใน หจข. ศธ. 0701. 23. 1/6 นัดประชุมกรรมการตัดสินกระบวนแห่ (พ.ศ. 2482 – 2483)

³² “สนทนาของกองโฆษณางานฉลองวันชาติและสนธิสัญญา ส่งทางวิทยุกระจายเสียง 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2482,” ใน หจข. ศธ. 0701. 23. 1/6 นัดประชุมกรรมการตัดสินกระบวนแห่ (พ.ศ. 2482 – 2483) (เน้นโดยผู้อ้าง)

³³ “สนทนาระหว่าง นายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย ของกองโฆษณาแห่งงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญา แสดงทางวิทยุกระจายเสียง 17 พฤษภาคม 2482,” ใน หจข. ศธ. 0701. 23. 1/6 นัดประชุมกรรมการตัดสินกระบวนแห่ (พ.ศ. 2482 – 2483) (เน้นโดยผู้อ้าง)

³⁴ เรื่องเดียวกัน.

สำเร็จ หลังจากทำการออกประมวลกฎหมายที่ยังค้างอยู่ให้เสร็จบริบูรณ์อย่างรวดเร็ว เป็นอันครบถ้วนใน พ.ศ. 2478 ซึ่งตามสนธิสัญญาหลังการประกาศใช้ประมวลกฎหมายที่สมบูรณ์แล้ว 5 ปี จึงได้อำนาจทางการศาลคืนมาอย่างสมบูรณ์ และนำไปสู่การทำสนธิสัญญาเสมอภาค สยามจึงจะมีอธิปไตยและเอกราชโดยสมบูรณ์ ซึ่งก็คือใน พ.ศ. 2482 นี้แน่นอน ดังนั้นเมื่อมีการจัดงานฉลองวันชาติ จึงได้มีการฉลองสนธิสัญญาด้วย โดยรายการนายมัน - นายคงกล่าวย้าว่าการได้มาซึ่งอธิปไตยโดยสมบูรณ์นั้นเป็นผลของระบอบรัฐธรรมนูญ โดยกล่าวว่า

“อย่าได้ลืมเลขเขยวนา ว่า เป็นผลแห่งความมั่นคง และสมรรถภาพของระบอบการปกครองรัฐธรรมนูญของเรา อีกอย่างหนึ่งที่ไม่ควรลืมอย่างยิ่ง ก็คือความสำเร็จในเรื่องการแก้สนธิสัญญาคราวนี้ เป็นความชอบอย่างใหญ่หลวงที่รัฐบาลระบอบรัฐธรรมนูญได้กระทำไว้แก่ชาติ”³⁵

นอกจากจะอธิบายถึงความสำคัญของงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญาแล้ว รายการนายมัน - นายคง ยังได้กล่าวชักชวนให้ประชาชนร่วมกันชักธงชาติในวันฉลองวันชาติและสนธิสัญญานี้ อย่างพร้อมเพรียงกันด้วย ว่า “มีธงชาติไว้ชักที่บ้านในเวลามีงานมีการของบ้านเมืองนี้เป็นสง่าแก่บ้านเมืองของเราโดยแท้”³⁶ และกล่าวถึงความสำคัญของธงชาติว่า

“คง- ...เมื่อผมได้พิจารณาธงชาติแล้วก็มารู้สึกว่าการที่พวกเราชาวไทยมีธงชาติของเราเองเช่นนี้ ก็เพราะเราเป็นชาติที่ตั้งอยู่เป็นปีกแผ่นและดำรงความเป็นเอกราชโดยสมบูรณ์ ไม่ขึ้นกับใคร ถ้าเราเป็นชาติที่ต้องขึ้นกับใครแล้ว เราก็คงไม่สามารถมีธงชาติของเราได้...

มัน- ผมยินดีมาก ที่ว่าคุณเข้าใจความสำคัญของธงชาติ ผมอยากให้เราชาวไทยทุกคนระลึกเสมอว่า ธงชาตินั้นแหละเป็นเครื่องเตือนใจให้เราอุตสาหพยายามที่จะดำรงรักษาไว้ซึ่งเอกราชของเราให้มั่นคง...”³⁷

³⁵ “สนทนาระหว่าง นายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย ของกองโฆษณาแห่งงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญา แสดงทางวิทยุกระจายเสียง 20 พฤษภาคม 2482,” ใน หจข. ศธ. 0701. 23. 1/6 นัดประชุมกรรมการตัดสินกระบวนแห่ (พ.ศ. 2482 – 2483) (เน้นโดยผู้อ้าง)

³⁶ “สนทนาของกองโฆษณางานฉลองวันชาติและสนธิสัญญา ส่งทางวิทยุกระจายเสียง 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2482,” ใน หจข. ศธ. 0701. 23. 1/6 นัดประชุมกรรมการตัดสินกระบวนแห่ (พ.ศ. 2482 – 2483)

³⁷ “สนทนาระหว่าง นายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย ของกองโฆษณางานฉลองวันชาติและสนธิสัญญา แสดงทางวิทยุกระจายเสียง 10 พฤษภาคม 2482,” ใน หจข. ศธ. 0701. 23. 1/6 นัดประชุมกรรมการตัดสินกระบวนแห่ (พ.ศ. 2482 – 2483) (เน้นโดยผู้อ้าง)

การที่ธงชาติจะเป็นเครื่องเตือนใจเราให้รักชาติคู่สนทนาก็ยิ่งเสนอว่าเราจะต้อง “หาโอกาสชักธงชาติ และเคารพต่อธงชาติให้มากที่สุด” ซึ่งการชักธงชาตินั้นถือว่าการแสดงถึง “ความเป็นไทยของพวกเรา” และการเคารพต่อธงชาติก็คือ “การเคารพต่อความเป็นไทยของเรา” และเพื่อเป็นการเชิญชวนให้ประชาชนรวมกันประดับธงชาติในวันชาติที่จะถึงนี้ นายมัน-นายคองจึงได้ยกการปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องธงชาติของชาติอื่นๆ ขึ้นมาเป็นตัวอย่างให้กับประชาชน โดยนายมันกล่าวถึงการปฏิบัติของคนชาติอื่นๆ ต่อธงของเขาว่า

“เขาถือว่าธงเป็นของสำคัญมาก เป็นที่เคารพบูชาอย่างศักดิ์สิทธิ์ทีเดียว ใครจะดูหมิ่นดูแคลนไม่ได้ พอถึงวันสำคัญ ของเขา เช่นวันเอมไปร์เดย์ของอังกฤษ วันชาติของฝรั่งเศส และของเยอรมัน และวันอิสรภาพของสหภาพรัฐอเมริกาเหล่านี้ เขาชักธงชาติกันปลิวสลอนทั่วไปทุกหนทุกแห่ง ใครเห็นเข้าก็รู้สึกปลื้มใจในการที่เขาเอาใจใส่ต่อธงชาติของเขา”³⁸

จากนั้นก็ชักชวนให้คนไทยทำตามอย่างชาติเหล่านี้ เพราะเป็นการทำตามในสิ่งที่ดีงาม โดยเห็นว่า “ในงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญา ณ วันที่ 24 มิถุนายนนี้แหละ เป็น โอกาสสำคัญที่สุดที่เราจะได้ชักธงชาติให้ปลิวไสวทุกหนแห่งทั่วราชอาณาจักร และเราก็มีเหตุผลพอที่จะกระทำเช่นนั้นได้ด้วย เพราะเราเป็นชาติที่มีเอกราชสมบูรณ์ และชาวต่างประเทศก็จะพากันสรรเสริญในการที่เราเอาใจใส่ต่อธงชาติของเรา”³⁹ หรือการกระจายเสียงวันที่ 24 พฤษภาคม ซึ่งตรงกับวันราชอาณาจักรของอังกฤษ (The Empire Day) นายคองได้กล่าวว่าเขาได้เห็นการชักธงกันตามสถานที่ทำการและเคหะสถานของชาวอังกฤษ จึงถามนายมันว่าเขามีงานอะไร นายมันตอบว่าวันนี้เป็น “วันเอมไปร์เดย์ของอังกฤษ” ดังนั้น “ชาวอังกฤษซึ่งเป็นหน่วยหนึ่งของชนชาติอังกฤษ จึงได้ชักธงชาติของเขาขึ้น เพื่อแสดงความร่าเริงยินดี และแสดงความจงรักภักดีต่อประเทศชาติของเขา” และกล่าวทิ้งท้ายว่า งานฉลองวันชาติ ในวันที่ 24 มิถุนายนนี้นั้นคงจะยิ่งใหญ่ไม่น้อยไปกว่าวันเอมไปร์เดย์ของอังกฤษ และ “อาจจะมากกว่าที่เขาทำกันในที่อื่นอีกเพราะว่า ครั้งนี้เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของชาติ”⁴⁰

เพื่อตอบสนองกับการรณรงค์ให้ประชาชนประดับธงชาติในงานครั้งนี้ รัฐบาลก็ได้สั่งให้โรงเรียนฝึกหัดอาชีพของกองอาชีวศึกษา กระทรวงธรรมการผลิตธงชาติขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อจำหน่ายให้กับประชาชนในราคาไม่แพงนัก* และเชิญชวนให้ประชาชนได้ซื้อธงชาติในราคาถูกที่

³⁸ เรื่องเดียวกัน.

³⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁰ “สนทนาระหว่าง นายมัน ชูชาติ กับนายคอง รักไทย ของกองโฆษณาแห่งงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญา แสดงทางวิทยุกระจายเสียง 24 พฤษภาคม 2482,” ใน หจข. ศธ. 0701. 23. 1/6 นัดประชุมกรรมการตัดสินกระบวนแห่ (พ.ศ. 2482 – 2483)

* ราคาของธงชาติที่จำหน่ายโดยร้านอุตสาหกรรมสยาม

ผลิตขึ้นโดยหน่วยงานของรัฐ เช่น ในกรุงเทพฯ จะสั่งซื้อได้ที่ ร้านอุตสาหกรรมสยาม ของกระทรวงเศรษฐกิจ และในต่างจังหวัดก็สามารถซื้อได้ตามโรงเรียนอาชีพสตรี ที่มีอยู่ตามจังหวัดต่างๆ⁴¹ การดำเนินการจัดหาธงชาติราคาถูกให้ประชาชนซื้อหาเช่นนี้ ก็เป็นหนทางหนึ่งที่จะทำให้ประชาชนระดับธงชาติในงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญามากขึ้น โดยชักชวนว่าหากซื้อธงชาติไว้แล้ว ก็จะสามารถใช้ประดับในงานสำคัญต่างๆ ต่อไปได้อีกหลายงาน และในการประชาสัมพันธ์ของรายการนายมัน – นายคง ก็ได้กล่าวถึงการตกแต่งประดับธงตามบ้านเรือน เพื่อเป็นตัวอย่างให้กับประชาชนให้นำไปปฏิบัติด้วย อาทิเช่น นายมัน ได้เล่าถึงวิธีการประดับตกแต่งธงที่บ้านของคนว่า

“ผืนใหญ่นี้ ผมจะชักไว้เป็นสง่าหน้าบ้าน ส่วนผืนเล็กๆ ผมจะคิดเป็นธงราวประดับรอบบ้าน ณ วันชาติ และวันใดผมได้แต่งธงทิวประดับบ้านผมเรียบร้อยแล้ว ณ วันนั้น ผมก็จะเป็นคนไทยที่เต็มเปี่ยมด้วยความภูมิใจอย่างยิ่งคนหนึ่ง...ผมและลูกๆ ของผม จะช่วยกันคิดธงราวให้เรียบร้อยตั้งแต่วันที่ 23 ทีเดียวน ส่วนธงผืนใหญ่ที่จะติดหน้าบ้านนั้น ผมจะชักขึ้นตั้งแต่เช้าวรวันที่ 24 มิถุนา กระทำความเคารพแล้วก็จะปลงเสด็จไซโยให้แก่วันชาติ ซึ่งเป็นวันของผม ซึ่งเป็นวันของเรา ซึ่งเป็นวันชัย และซึ่งเป็นวันชาติ”⁴²

จะเห็นได้ว่า การประดับและชักธงชาติตามบ้านเรือนของประชาชน ในงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญานั้น ได้รับการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ล่วงหน้าอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานาน โดยอธิบายถึงความสำคัญของการประดับธงชาติในวันชาติว่าเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นเอกราชของสยาม และแสดงถึงความรักชาติของประชาชนไทยให้ชาวต่างชาติได้รับรู้ รวมทั้งถือเป็นความภาคภูมิใจของคนไทยอย่างหนึ่งที่ได้ทำเพื่อประเทศชาติด้วยการประดับธงชาติในวันสำคัญ ซึ่ง

ขนาดของธง (ซ.ม.)	ราคาทำจากผ้าธรรมดา (สตางค์)	ราคาทำจากผ้าสี (สตางค์)
20 × 30	5	-
30 × 45	6	35
40 × 60	8	45
60 × 90	17	95
80 × 120	35	180
100 × 150	50	290

ส่วนธงขนาดอื่นรับทำตามต้องการ ราคาตามแต่จะตกลงกัน

⁴¹ หจข. (2)ศธ. 8. 15. 13. 2/4 หัวหน้ากองอาชีวศึกษารายงานเรื่องการทำธงชาติจำหน่าย (16 พ.ค. 2482 – 6 พ.ค. 2483)

⁴² “สนทนาระหว่าง นายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย ของกองโฆษณาแห่งงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญา แสดงทางวิทยุกระจายเสียง 17 พฤษภาคม 2482,” ใน หจข. ศธ. 0701. 23. 1/6 นัดประชุมกรรมการตัดสินกระบวณแห่ (พ.ศ. 2482 – 2483) (เน้นโดยผู้อ้าง)

รัฐบาลได้สนับสนุนเรื่องการประดับธงของประชาชน โดยการจัดหาธงชาติราคาไม่แพงมาจำหน่ายให้กับประชาชนทั่วไป

นอกจากการประดับธงชาติในงานวันชาติแล้ว ธงชาติยังเป็นเครื่องหมายสำคัญสำหรับการประชุมนักเรียนในวันชาติตามโรงเรียนต่างๆ ที่กำหนดให้นักเรียนไปชุมนุมกันเพื่อประกอบพิธีการประชุมและชี้แจงให้นักเรียนได้ทราบถึงความสำคัญของวันชาติ ในคำชี้แจง “วิธีการดำเนินการประชุมนักเรียนในวันชาติ” ของกระทรวงธรรมการที่ส่งไปตามโรงเรียนต่างๆ ได้กำหนดให้มีการจัดการประชุมนักเรียนเป็นหน่วยๆ ในโรงเรียนต่างๆ ตามสมควร และในการเตรียมสถานที่สำหรับพิธีการนี้ กำหนดให้จัดตั้งเครื่องบูชาของศาสนาตามแต่โรงเรียนที่ใช้จัดการประชุมนับถือโดยมีเครื่องสักการะตามสมควร โดยโรงเรียนที่นับถือพุทธศาสนาก็ให้มีพระพุทธรูป และ “ทุกแห่งต้องมีธงชาติไทยประดิษฐานในที่อันสมควร” ณ สถานที่นั้นด้วย จากนั้นวันที่ 24 มิถุนายน เวลา 9.00 น. เมื่อนักเรียนมาประชุมพร้อมกันแล้ว ผู้เป็นประธานจุดธูปเทียนทำการสักการะพระพุทธรูป ซึ่งถ้าเป็นศาสนาอื่นก็ทำตามพิธีในศาสนานั้นๆ เสร็จแล้ว ชักธงชาติขึ้นประจำเสา โดยนักเรียนร้องเพลงชาติโดยพร้อมเพรียงกัน เมื่อจบแล้วจึงได้มีการอ่านคำชี้แจง (ตามที่กระทรวงธรรมการจัดเตรียมไว้แล้ว) ให้แก่นักเรียนได้ฟัง แล้วจึงสิ้นสุดพิธีการประชุม

ดังนั้น ในช่วงแรกของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั้น ความหมายและความสำคัญของธงชาติในฐานะเครื่องหมายแทนชาติ ยังไม่ต่างไปจากในสมัยพันเอกพระยาพลฯ มากเท่าใดนัก คือยังคงกล่าวถึงความสำคัญว่าเป็นเครื่องหมายแทนเอกราช และอธิปไตยของชาติ ที่เราควรภาคภูมิใจ ในขณะที่ในสมัยพันเอกพระยาพลฯ นั้นจะเน้นเรื่องการเคารพธงชาติอยู่ในกลุ่มข้าราชการมากกว่า แต่ต่อมาในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีการประชาสัมพันธ์ชักชวนให้ประชาชนทำการประดับและชักธงชาติกันมากยิ่งขึ้น รวมไปถึงการเคารพธงชาติประจำวันด้วย โดยการดำเนินการชักชวนจะมุ่งไปสู่ประชาชนโดยตรง และเริ่มปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้น ภายหลังจากออกรฐนิมฉบับที่ 4

รฐนิมฉบับที่ 4 เรื่องการเคารพธงชาติ

รัฐบาลได้ออกประกาศให้การเคารพธงชาติถือเป็นรฐนิมอย่างหนึ่ง โดยได้ออก “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยรฐนิมฉบับที่ 4 เรื่องการเคารพธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี” เมื่อวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2482 มีใจความว่า

“ด้วยรัฐบาลได้พิจารณาเห็นว่า ธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมีเป็นสิ่งสำคัญประจำชาติ พึงได้รับความเชิดชูเคารพของชาวไทยทั้งมวล จึงประกาศเป็นรฐนิมไว้ดังต่อไปนี้

1. เมื่อได้เห็นการชักธงชาติขึ้น หรือลงจากเสาประจำสถานที่ราชการตามเวลาปกติ หรือได้ยินเสียงแตรเดี่ยว หรือนกหวีดเป่าค่านับ หรือให้อาณัติสัญญาณการชักธงชาติขึ้นหรือลดลง ให้แสดงความเคารพโดยปฏิบัติตามระเบียบ เครื่องแบบ หรือตามประเพณีนิยม...

5. เมื่อได้เห็นผู้ใด ไม่แสดงความเคารพดังกล่าวในข้อ 1 – 2 – 3 และ 4 นั้น พึงช่วยกันตักเตือน
ชี้แจงให้เห็นความสำคัญแห่งการเคารพธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี”⁴³

รัฐบาลได้ให้ความหมายของรัฐนิยามไว้ในสุนทรพจน์ของนายกรัฐมนตรี ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 ซึ่งเป็นวันที่มีการจัดงานเฉลิมฉลองวันชาติ และสนธิสัญญา และในวันเดียวกันนี้ได้มีการออกรัฐนิยามฉบับแรก “เรื่องการใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ” ซึ่งเป็นรัฐนิยามที่ได้เปลี่ยนชื่อประเทศจากประเทศสยามเป็นประเทศไทย โดยในสุนทรพจน์กล่าวถึงความหมายของรัฐนิยามว่า “คือการปฏิบัติให้เป็นประเพณีนิยมที่สืบประจำชาติ เพื่อให้บุตรหลานของอนุชนไทยเรายึดถือเป็นหลักปฏิบัติ รัฐนิยามนี้มีลักษณะละม้ายคล้ายคลึงกับจรรยา มารยาทของอารยชนจะพึงปฏิบัติตนเอง”⁴⁴ โดยสาเหตุของการประกาศใช้รัฐนิยามตามที่ได้กล่าวถึงใน “ประกาศคำอธิบายรัฐนิยาม” ที่ออกในวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2482 นั้น เนื่องมาจากรัฐบาลได้มีความเห็นว่าการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าต่อไปนั้น

“เพื่อให้งานที่ทำมาแล้ว และที่จะทำต่อไปได้ผลยั่งยืน ประชาชนชาวไทยจำเป็นต้องปลูก
คุณลักษณะขึ้นใหม่สมกับระบอบใหม่ ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงสนใจในการสร้างความวัฒนาให้บังเกิดคู่
กันไปกับความถาวรที่ได้พยายามทำมาแล้ว ...แต่การสร้างความวัฒนานั้น ไม่สะดวกที่จะใช้
กฎหมาย รัฐบาลจึงได้จัดให้มีระเบียบอันหนึ่งเรียกว่า “รัฐนิยาม”

รัฐนิยามมีลักษณะเช่นเดียวกับพระราชนิยมในสมัยก่อน ผิดกันแต่ว่าพระราชนิยมเป็นมติ
ของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว ส่วนรัฐนิยามเป็นมติของรัฐ ซึ่งตั้งขึ้นโดยอนุโลมตามมติมหาชน
เป็นประเพณีนิยมประจำชาติ”⁴⁵

ในเรื่องการ “ปลูกคุณลักษณะ” ใหม่ให้กับประชาชน นั้น หลวงวิจิตรวาทการ ประธานกรรมการรัฐ
นิยาม ซึ่งมีหน้าที่ในการออกประกาศรัฐนิยามฉบับต่างๆ* กล่าวอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่าถือเป็น
กระบวนการหนึ่งที่จะทำให้การปฏิวัติประสบความสำเร็จอย่างแท้จริง กล่าวคือ

“...การคิดทำอะไรๆ ในที่สุดก็มาอัดอั้นตันใจอยู่ในปัญหาเรื่องคน จะเปลี่ยนระบอบการ
ปกครอง เปลี่ยนระเบียบการเศรษฐกิจ เปลี่ยนวิธีการคลัง เปลี่ยนอะไรต่ออะไรไปสักเท่าไร ถ้ายังไม่

⁴³ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 56 ภาค 1 วันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2482, หน้า 1611 - 1613.

⁴⁴ “คำอธิบายรัฐนิยาม,” ใน หจข. ศธ. 0701. 29/ 4 ปาฐกถา (พ.ศ. 2483)

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้อ้าง)

* กรรมการรัฐนิยาม ตั้งขึ้นในวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2482 ตามมติคณะรัฐมนตรี ประกอบด้วย หลวงวิจิตร
วาทการเป็นประธานกรรมการ พันโทประยูร ภมรมนตรี พันตำรวจโท ขุนศรีศรากร ขุนสมาหารหคคคี และพันเอก
หลวงสฤษฏ์ยุทธศิลป์ เป็นกรรมการ โดยมี หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรารม เป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการ

สามารถเปลี่ยนชีวิตจิตใจลักษณะนิสัยและภาวะของประชาชนให้เหมาะสมกับระบอบระเบียบ
และวิธีการได้จริงๆ แล้ว งานปฏิวัติก็ไม่สามารถจะลุล่วงไปได้...”⁴⁶

หลวงวิจิตรวาทการอธิบายต่อไปว่า การเปลี่ยนลักษณะนิสัยของคนนั้น วิธีการหนึ่งที่จะทำได้ก็คือ การศึกษา แต่จะต้องรอกอยไปอีกเป็นเวลา 15 หรือ 20 ปี จึงจะเห็นผลชัดเจน ถ้าจะให้ผลสำเร็จรวดเร็วนั้น ก็คือต้องออกเป็นกฎหมายบังคับและวางโทษอย่างรุนแรง แต่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เห็นว่าการออกเป็นกฎหมายนั้นไม่เหมาะสม และควรใช้เมื่อไม่มีทางเลือกอื่นจริงๆ ดังนั้นทางที่ทำได้จึงเป็นในลักษณะของการชักชวน ซึ่งเป็นมูลเหตุของการเกิดรัฐธรรมนูญ และตามความคิดของหลวงวิจิตรวาทการ เมื่อนำรัฐธรรมนูญมาประมวลกันจำนวนหนึ่งก็จะเป็นการสร้างสิ่งที่เรียกว่า “ประเพณีประจำชาติ” อันเป็นการ “ฟื้นฟูวัฒนธรรมของไทย ให้ชาวไทยได้รับความยกย่องนับถือว่าเป็นชาติที่เจริญ สมกับความเป็นชาติที่ใหญ่หลวงมาแล้วแต่อดีตกาล”⁴⁷ จอมพล ป. พิบูลสงคราม กล่าวถึงความจำเป็นที่ชาติไทยจำเป็นต้องมีวัฒนธรรมให้เสมอกับชาติอื่นว่าจะทำให้เราไม่เป็นชาติที่ปราศจากเกียรติยศ และต่ำต้อย ซึ่ง “ในที่สุดก็ต้องถูกบีบบังคับให้อยู่ในอำนาจ” ดังนั้นการมีวัฒนธรรมดีจึงหมายถึงการที่ “เราก็สามารถจะรักษาเกียรติศักดิ์ความเป็นเอกราชและทุกสิ่งทุกอย่างของเราไว้ได้”⁴⁸

การกำหนดรัฐธรรมนูญ จึงเป็นความพยายามของรัฐ ในการสร้างบุคลิกลักษณะนิสัย หรือจิตสำนึกให้กับประชาชนไทย เพื่อเป็นที่ที่จะ “สร้าง” ชาติไทยให้เป็นชาติที่มีวัฒนธรรมอันดีงาม ในสมัยระบอบการปกครองใหม่ ดังนั้นไม่ได้หมายความว่าข้อกำหนดต่างๆ ในรัฐธรรมนูญนั้น จะต้องมิลักษณะเป็นการรักษาคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์วัฒนธรรมของชาติ แต่เป็นการสร้างข้อกำหนดความประพฤติต่างๆ ที่จะทำให้ชาติไทยได้รับการยอมรับว่าเป็นชาติที่เจริญแล้ว นอกจากนี้ในบางข้ออาจจะไม่ได้เป็นบุคลิกลักษณะของคนไทยโดยปกติ อาทิเช่น ในรัฐธรรมนูญ ฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย หรือ ฉบับที่ 11 เรื่องกิจประจำวันของคนไทย ที่มีข้อกำหนดให้ชาวไทยควรแบ่งเวลาประจำวันของตนเป็น 3 ส่วน ให้บริโภคอาหารตรงตามเวลาไม่เกิน 4 มื้อ มีระยะเวลาการนอนระหว่าง 6 – 8 ชั่วโมง และเวลาเย็นควรออกกำลังกายด้วยการเล่นกีฬากลางแจ้ง หรือทำสวนครัว ปลูกต้นไม้ ฯลฯ อันอาจจะมองได้ว่าเป็นการกำหนดในกิจวัตรประจำวันอันเป็นเรื่องส่วนตัวของประชาชนอย่างมาก แต่หากพิจารณาจากเหตุผลในการออกรัฐธรรมนูญที่ต้องการสร้างจิตสำนึกใหม่ให้คนไทยแล้วจึงเป็นเรื่องที่สามารถเข้าใจได้

⁴⁶ “ปาฐกถา เรื่อง รัฐนิยม หลวงวิจิตรวาทการ แสดงทางวิทยุกระจายเสียง วันที่...กรกฎาคม 2482,” ใน หจข. ศธ. 0701. 29/ 4 ปาฐกถา (พ.ศ. 2483) (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁴⁸ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 49/ 2482, 30 สิงหาคม 2482, อ้างถึงใน แดมสุข นุ่มนนท์, “จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการสร้างชาติไทย พ.ศ. 2481 – 2487,” ใน *ฟื้นอดีต* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2522), หน้า 61.

ในส่วนของการเคารพธงชาติ ก็เป็นการแสดงออกถึงการเคารพนับถือเครื่องหมายแทนชาติ อันเป็นสิ่งที่ควรเคารพอย่างหนึ่ง ซึ่งในวัฒนธรรมของคนไทยนั้น การเคารพต่อสิ่งที่เป็นตัวแทนของชาติ เป็นสิ่งที่คนไทยไม่คุ้นเคยเท่ากับการทำความเคารพพระมหากษัตริย์ หรือการกราบไหว้พระพุทธรูป การกำหนดให้เคารพธงชาติได้กล่าวถึงอย่างเป็นทางการหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองดังที่ได้กล่าวไปแล้ว การกำหนดให้การเคารพธงชาติเป็นรัฐนิยม หรือประเพณีนิยมข้อควรปฏิบัติของคนไทย รัฐบาลยังต้องอาศัยการประชาสัมพันธ์เชิญชวนมากยิ่งขึ้นด้วย

การรณรงค์เรื่องการเคารพธงชาติ

การให้ความสำคัญกับธงชาตินอกจากจะเห็นได้ผ่านการประกาศรัฐนิยมให้มีการเคารพธงชาติแล้ว รัฐบาลยังได้ทำการโฆษณาประชาสัมพันธ์ผ่านวิทยุกระจายเสียง โดยเฉพาะผ่านทางรายการสนทนาระหว่างนายมั่นกับนายคง (สถานีวิทยุกระจายเสียงในประเทศไทยในขณะนั้นมีเพียงสถานีของกรมโฆษณาการเพียงแห่งเดียวเท่านั้น มิได้มีสถานีให้ประชาชนเลือกรับฟังได้มากมาย และช่วงเวลาในการออกอากาศก็แบ่งเป็น 2 ช่วง เช้าและเย็น ไม่ได้มีการออกอากาศตลอดทั้งวัน ดังเช่นปัจจุบัน รายการที่ออกอากาศจึงไม่ได้มีให้เลือกหลากหลายนัก)

รายการสนทนาระหว่างนายมั่นกับนายคง ถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ใช้ในการติดต่อกับประชาชน โดยทำหน้าที่ถ่ายทอด และชักชวนกระตุ้นเตือนประชาชนให้ทำตามนโยบายของรัฐบาล ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างแล้วว่าจุดกำเนิดของรายการสนทนาของนายมั่น - นายคงนี้ เริ่มจากเมื่อรัฐบาลได้ประกาศถือเอาวันที่ 24 มิถุนายน เป็นวันชาติ และให้มีการฉลองวันชาติครั้งแรกอย่างมโหฬารในปี พ.ศ. 2482 พระราชธรรมนิเทศ ซึ่งทำงานอยู่ที่กรมโฆษณาการได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้ากองโฆษณาวันชาติ โดยได้เลือกสังข์ พัชโนทัย เป็นเลขานุการของกองฯ และได้คิดรูปแบบรายการเป็นการสนทนาทางวิทยุ โดยสมมตินามผู้พูดเป็นนายมั่น ชูชาติ กับนายคง รักไทย ทำหน้าที่โฆษณาเกี่ยวกับความสำคัญของงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญาเป็นงานแรก ซึ่งทำให้งานฉลองวันชาติมีความสำเร็จสมกับความประสงค์ของรัฐบาล และเมื่อหน้าที่ในการประชาสัมพันธ์งานฉลองวันชาติสิ้นสุดลงแล้ว รายการสนทนายังคงดำเนินไปเป็นครั้งคราวเพื่อชี้แจงนโยบายของรัฐบาล และช่วยเหลือในการโฆษณากิจการต่างๆ ของรัฐ จนเกิดกรณีสงครามอินโดจีนเมื่อปี พ.ศ. 2484 อันเป็นการพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในเรื่องการเรียกร้องดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในลาวและกัมพูชาคืนจากฝรั่งเศส จึงมีรายการสนทนายามั่น - นายคงเป็นรายการประจำเรื่อยมา จนเมื่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามสิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2487 จึงได้ล้มเลิกไป⁴⁹

⁴⁹ สังข์ พัชโนทัย, ความนึกในทรงชัง (พระนคร: คลังวิทยา, 2499), หน้า 70 - 71.

จอมพล ป. พิบูลสงครามนั้นได้มีส่วนในการกำหนดวางแนวทางและเนื้อหา ในการทำรายการสนทนานายมัน – นายคองนี้ด้วยโดยเฉพาะในช่วงหลัง พ.ศ. 2484 ที่ได้มีรายการเป็นประจำทุกวัน วิธีการคือ ก่อนที่จะเริ่มรายการ จอมพล ป. พิบูลสงครามจะส่งเนื้อหาของเรื่องราวที่จะกล่าวถึงในรายการวันนั้นมายังคณะผู้จัดทำรายการ ที่เรียกกันในคณะผู้ผลิตรายการว่า “จดหมายของเหลือง” ซึ่งจะเขียนเป็นบทความร้อยแก้วธรรมดา จากนั้นพระราชธรรมนิเทศก็จะเป็นผู้แปลบทร้อยแก้วที่ส่งมานั้นให้เป็นบทสนทนา โดยที่นายสังข์ พัชโนทัย เป็นผู้จัดบันทึกตามคำบอกของพระราชธรรมนิเทศ และวันที่จอมพล ป. มิได้ส่งจดหมายของเหลืองมา คณะผู้ผลิตรายการก็จะนำเอาเรื่องเก่าๆ มาเล่าซ้ำ โดยดัดแปลงให้เข้ากับเหตุการณ์ประจำวัน⁵⁰ ดังนั้นเนื้อหาในรายการจึงเป็นการสะท้อนนโยบายของรัฐบาล โดยเฉพาะความคิดของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้เป็นอย่างดี

สังข์ พัชโนทัย ซึ่งเป็นหนึ่งในคณะผู้จัดทำรายการ และเป็นผู้อ่านบทสนทนาเป็นนายมัน ได้อธิบายถึงเรื่องที่ทำให้ชื่อตัวผู้สนทนา คือ นายมัน ชูชาติ กับนายคอง รักไทยว่า พระราชธรรมนิเทศ ซึ่งเป็นผู้ให้นามสกุลนั้นมีจุดประสงค์เพื่อเป็น “ส่งเสริมลัทธิชาตินิยมโดยตรง”⁵¹ รายการนี้ได้รับความสนใจจากผู้ฟังจำนวนไม่น้อย ในฐานะที่เป็นกระบอกเสียงที่สำคัญในการประกาศแนวทางและนโยบายของรัฐบาล ดังจะเห็นได้จากการประเมินของ สังข์ พัชโนทัย ว่า

“...เพราะเหตุที่การสนทนา นายมัน-นายคองทางวิทยุในตอนหลังๆ นี้ เป็นการแสดงนโยบายของรัฐบาลอย่างชัดเจนมาก จึงมีผู้สนใจกับการสนทนาของเราไม่ใช่น้อยทั้งศัตรูและมิตร วิทยุต่างประเทศก็ถือเอาการสนทนาของเราเป็นหลักในการส่งข่าวไปทั่วโลก บทสนทนาที่สำคัญๆ ได้รับการตีพิมพ์ในหน้าหนังสือพิมพ์ประจำวันแทบทุกฉบับ ใครๆ ก็อยากรู้จักตัวนายมัน-นายคองที่ขอมาคูในเวลาที่เรากระจายเสียงก็มาก จดหมายทั้งค่าและชมทေးทยอยมาถึงเราวันละนับสิบฉบับ...”⁵²

ในรายการสนทนาระหว่างนายมัน – นายคองนั้น เรื่องราวเกี่ยวกับธงชาติ ความสำคัญของธงชาติ และการประดับธงชาติในวันสำคัญต่างๆ เป็นประเด็นที่ถูกหยิบยกขึ้นมาพูดถึงอยู่เสมอ ดังเช่นบทสนทนาที่เผยแพร่ทางวิทยุกระจายเสียงในวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2485 กล่าวถึง “เรื่องความเป็นชาติกับเรื่องความเป็นเอกราช” ซึ่งอาจจะดูเหมือนว่ามีความหมายคล้ายคลึงกัน แต่อันที่จริงแล้วมีความหมายคนละอย่าง กล่าวคือ

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 210-211.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 207.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 214.

“...ความเป็นชาตินั้นเกิดจากหลักธรรมชาติ เมื่อคนเชื้อชาติเดียวกัน ยึดกันอยู่เป็นปึกแผ่น และมีความสัมพันธ์กันอย่างหนักแน่น เราก็เรียกว่ามีความเป็นชาติ ส่วนความเป็นเอกราชนั้นเป็น **หลักทางการเมืองชาติ**ใดเป็นเอกราชก็หมายความว่าชาตินั้นมีอำนาจและเสรีภาพเต็มที่ที่จะจัดการบ้านเมืองของตนและกำหนดการติดต่อกับประเทศภายนอกโดยไม่มีใครสอดมือเข้าเกี่ยวข้อง...ชาติที่มีความเป็นชาติก็ไม่จำเป็นต้องมีเอกราชด้วย ส่วนชาติที่มีเอกราชนั้นก็ไม่ต้องมีชาติที่จำเป็นต้องมีความเป็นชาติโดยสมบูรณ์ด้วยก็ได้...”⁵³

นายมัน – นายคง อธิบายต่อว่า ชาติที่มีทั้งความเป็นเอกราชและความเป็นชาติ จึงมีอยู่ไม่มากนัก เช่น ญี่ปุ่น ไทย เยอรมัน และอิตาลี (ในช่วงนั้นไทยได้เข้าร่วมมือกับญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังนั้นรายการนายมัน – นายคง จึงมักจะกล่าวถึงเรื่องราวต่างๆ และความดีของญี่ปุ่นและฝ่ายอักษะอยู่เสมอๆ) ซึ่งชาวไทยก็ควรภาคภูมิใจยินดีในการที่เรามีทั้งความเป็นชาติและความเป็นเอกราชอย่าง **มันคง และ**

“ว่าถึงในเรื่องความเป็นชาติของเราแล้ว เรามีคุณสมบัติของความเป็นชาติอย่างสมบูรณ์ **ไม่น้อยหน้าใครเลย** เราทั้งชาติมีความรู้สึกนึกคิดในแนวเดียวกันหมด มีผู้นำคนเดียวกัน มีธงชัย **ประจำชาติผืนเดียวกัน** มีภาษาร่วมกัน มีขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน อยู่ในความปกครองเดียวกัน มีหน้าซำยังมีความปรารถนาพร้อมกันที่จะให้ชาติเรายิ่งใหญ่ไพศาลต่อไปอีก”⁵⁴

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การมีธงไตรรงค์เป็นธงประจำชาติ เป็นสัญลักษณ์ที่จำเป็น ในการที่จะทำให้เกิดความเป็นชาติอย่างสมบูรณ์ได้ นอกเหนือจากการมีภาษา หรือวัฒนธรรมร่วมกัน และนอกจากการมีธงประจำชาติจะเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นชาติแล้ว ยังเป็นการแสดงถึงความมีเอกราชของชาติได้อีกด้วย กล่าวคือ

“คนในชาติมีมาก ก็ต้องหาอะไรสักอย่างหนึ่งเป็นนิมิตรหรือเครื่องหมายแทนชาติและแทนเอกราชของชาติ...ต้องมีธงเป็นเครื่องหมายแทนชาติบอกให้โลกรู้ว่าชาตินั้นชาตินี้ยังดำรงเอกราชในโลกนี้ **อยู่จึงมีธงชาติเป็นเครื่องหมาย** ถ้าชาติไทยเราไม่มีธงชาติก็แสดงว่า ชาติไทยเรา

⁵³ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย แสดงทางวิทยุกระจายเสียง 3 เมษายน 2485,” ใน หจข. (2)สร. 0201.18.1/5 บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติกับนายคง รักไทย ประจำเดือนมกราคม ถึง พฤษภาคม พ.ศ. 2485 (1 ม.ค.-30 พ.ค. 2485) (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้อ้าง)

หมดแล้ว เท่ากับช้างที่ถูกตีหัวตายแล้ว กำลังรอวันเนาเปื่อยไปเท่านั้น ชีวิตของช้างหูที่หัวฉันใด
ชีวิตของชาติก็หูที่ทงชาติฉันนั้น”⁵⁵

นอกจากการย้ำเตือนความหมายและความสำคัญของธงชาติแล้ว ราชการสนทนานายมัน -
นายคง ยังได้ทำการประชาสัมพันธ์ หรือเป็นผู้ที่คอยเตือนให้ประชาชนเตรียมประดับธงชาติในวัน
สำคัญที่ได้กำหนดให้ประชาชนประดับธงชาติตามบ้านเรือน รวมทั้งยานพาหนะ ซึ่งเพิ่มขึ้นจากที่
กำหนดไว้ในสมัยพันเอกพระยาพลฯ ได้แก่ วันขึ้นปีใหม่ (31 ธันวาคม – 2 มกราคม) วันจักรี (6
เมษายน) วันวิสาขบูชา (วันขึ้น 15 และวันแรม 1 ค่ำเดือน 6 หรือ เดือน 7 แล้วแต่กรณี) วันชาติ (23 –
25 มิถุนายน) วันเข้าพรรษา (วันขึ้น 15 ค่ำ และวันแรม 1 ค่ำเดือน 8) วันเฉลิมพระชนมพรรษา (20
และ 21 กันยายน) วันรัฐธรรมนูญ (9 – 11 ธันวาคม) วันมาฆบูชา (เพ็ญเดือน 3 หรือเดือน 4 แล้วแต่
กรณี)⁵⁶ ดังเช่นราชการนายมัน – นายคง ได้กล่าวในเชิงเตือนให้ประชาชนเตรียมตัวประดับและ
ตกแต่งธงชาติในวันชาติที่กำลังจะมาถึงว่า การที่วันชาติใกล้จะมาถึงนี้ ทำให้เราจะได้เห็นธงชาติ
ปลิวไสวทั่วไปทุกแห่ง ก่อให้เกิดความชื่นตาชื่นใจต่อชาวไทยอีกครั้งหนึ่ง

“ธงชาติไทยย่อมอยู่คู่กับชาติไทย เพราะฉะนั้นในงานฉลองวันชาติ ธงชาติไทยก็จะประดับ
อยู่ทุกหนแห่ง ซึ่งจะทำให้เราเร้าใจและเบิกบานใจไม่มีอะไรเปรียบ ธงชาติอยู่ไหน ใจไทยอยู่ที่นั่น
ธงชาติอยู่ที่ไหน เกียรติไทยอยู่ที่นั่น ธงชาติเป็นเครื่องหมายแทนเกียรติอย่างสูงสุดของชาติไทย...
ธงชาติไทยเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่เราจะขาดเสียมิได้ในวันชาติ แม้การแสดงบางสิ่งบางอย่าง บางปีเรา
มีอึ้งบ้าง หย่อนบ้าง แต่ธงชาติเราต้องมีเสมอไป เป็นของประจำสำหรับงานวันชาติ...เราภูมิใจในธง
ชาติไทยก็เท่ากับเราภูมิใจในเอกราชและอธิปไตยของเรา...”⁵⁷

และเมื่องานวันชาติใกล้เข้ามา คือวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2485 ราชการสนทนานายมัน-นายคง ก็ได้
กล่าวกำหนดวันในการประดับและชักธงเนื่องในงานวันชาติอีกครั้งหนึ่ง ว่า “การชักธงชาติมี
กำหนด 3 วัน เริ่มตั้งแต่รุ่งนี้เป็นต้นไป แต่เวลานี้ตามถนนราชดำเนิน และในบริเวณศูนย์กลางของ
งาน เช่นที่สนามเสือป่า สวนอัมพร ที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย และที่อื่นอีกหลายแห่ง ทงชาติได้ขึ้น

⁵⁵ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุกระจายเสียง 25 กันยายน 2485,”
ใน หจข. (2)สร. 0201.18.1/6 บทสนทนายมัน ชูชาติกับนายคง รักไทย ประจำเดือนมิถุนายน ถึงตุลาคม
พ.ศ. 2485 (1 มิ.ย.–31 ต.ค. 2485) (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁵⁶ “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง ระเบียบการชักธงชาติ ประกาศมา ณ วันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ.
2483,” ใน ประชุมกฎหมายประกาศ เล่ม 53, รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์นิติเวช, 2483),
หน้า 926 – 927.

⁵⁷ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุฯ 11 พฤษภาคม 2485,” ใน หจข.
(2)สร. 0201.18.1/6 (เน้นโดยผู้อ้าง)

สะบัดสลอนแล้ว เป็นที่น่าชื่นชมยินดียิ่งนัก” พร้อมกับกล่าวแสดงความรู้สึกว่าการที่ได้เห็นธงชาติไทยประดับประดาอย่างมากมายเช่นนี้ ก่อให้เกิดความรู้สึก “ชุ่มชื่นหัวใจมาก”⁵⁸ และนอกจากงานวันชาติแล้ว รายการสนทนานายมัน - นายคง ยังได้เชิญชวนให้ประชาชนชักและประดับธงในวันสำคัญอื่นๆ อีกดังเช่น ได้กล่าวชักชวนให้ชักธงชาติเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล⁵⁹

จะเห็นได้ว่า นอกจากนายมัน - นายคง จะย้ำเตือนชักชวนให้ประชาชนประดับธงในวันสำคัญของชาติแล้ว ในบทสนทนาแต่ละครั้งยังเป็นการพยายามสร้างความรู้สึกชื่นชมยินดีร่วมกันของคนไทยเมื่อได้เห็นธงชาติไทย หรือเมื่อได้ชักและประดับธงชาติไทย โดยแสดงให้เห็นว่าธงชาติไม่ใช่ผืนผ้าที่ไม่มีมีความหมาย หากแต่เป็นเครื่องหมายที่แสดงถึง “เกียรติแห่งชาติไทย” ที่สามารถดำรงรักษาความเป็นเอกราชและความเป็นชาติไว้ได้อย่างสมบูรณ์นั่นเอง

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การประกาศใช้รัฐธรรมนูญของรัฐบาลนั้น ในช่วงแรกมิได้มีการบังคับใช้เป็นกฎหมาย แต่ต่อมาใน พ.ศ. 2485 ได้ทำการประมวลเอาธรรมนูญหลายฉบับเข้าไว้เป็นกฎหมาย ซึ่งรวมถึงเรื่องการเคารพธงชาติด้วย กล่าวคือ “พระราชกฤษฎีกา กำหนดวัชระธรรมเนียมซึ่งประชาชนชาวไทยจักต้องปฏิบัติตาม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2485” ซึ่งตราไว้ ณ วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2485 มาตรา 3 กำหนดไว้ว่า

“มาตรา 3 ชาวไทยต้อง

- (1) เคารพธงชาติ ทงไชยเฉลิมพล ทงเรือรบ ทงประจำกองยุวชนทหาร หรือทงประจำกองลูกเสือ เมื่อชักขึ้นหรือลงประจำสถานที่ราชการ เมื่อขึ้นมาตามทางราชการ หรืออยู่กับที่ประจำแถวหรือหน่วยทหาร ยุวชนทหาร หรือ ลูกเสือ ตามระเบียบเครื่องแบบ หรือตามประเพณี...”⁶⁰

นอกจากการกำหนดให้การเคารพธงชาติถือเป็นกฎหมาย ซึ่งผู้ที่ไม่ปฏิบัติตามพระราชกฤษฎีกานี้ จะได้รับโทษปรับไม่เกิน 12 บาท⁶¹ รัฐบาลยังได้ทำการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ชักชวนให้ประชาชนทำการเคารพธงชาติกันมากขึ้น ซึ่งจะแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนในรายการสนทนานายมัน - นายคง ที่ออกกระจายเสียงช่วงหลังจากการประกาศใช้กฎหมายฉบับนี้ โดยเฉพาะในช่วงเดือนกันยายน พ.ศ.

⁵⁸ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย แสดงทางวิทยุฯ 22 มิถุนายน 2485,” ใน หจข.

(2)สร. 0201.18.1/6

⁵⁹ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุ 19 กันยายน 2485,” ใน หจข.

(2)สร. 0201.18.1/6

⁶⁰ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 59 ตอนที่ 53 วันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2485, หน้า 1439 - 1440.

⁶¹ “พระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2483,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 53, หน้า 469.

2485 จะทำการสนทนาในเรื่องเกี่ยวกับการชักจูงประชาชนให้เคารพธงชาติโดยพร้อมเพรียงกันเกือบทุกวันตลอดเดือน

นายมัน – นายคง ให้ความเห็นเรื่อง การจัดวางระเบียบวัฒนธรรมของชาติที่กระทำอยู่ในขณะนั้น ว่า “เราอาจจะถูกกล่าวหาว่าถือชาตินิยมจัดไปได้บ้างไหม?” ซึ่งคู่สนทนาให้ความเห็นต่อไปว่า

“เมื่อคิดให้ลึกซึ้งแล้ว ถ้าใครเห็นว่า เราถือชาตินิยมจัดละก็ เรียกว่าดูเราผิด หย่าคู่อื่นไปเลย การเคารพธงชาติ เพลงชาติ เพลงสั้นเสนาพระบารมี ซึ่งเป็นของศักดิ์สิทธิ์ของชาติแท้ๆ เรายังต้องเริ่มวางระเบียบให้เคารพกันให้ถูกต้อง ชั้นแรกตราเป็นรฎอนิยม ชั้นต่อมาเป็นพระราชพิธีการระเบียบวัชนิม...เมื่อเราเพิ่งจะวางระเบียบตามแบบอารยชนในเรื่องต่างๆ เหล่านี้ ก็แปลว่าเราเพิ่งจะอบรมประชาชนให้สำนึกในความเป็นชาติ ในชั้นเริ่มต้นเท่านั้นเอง เรายังไม่ได้ไปถึงไหนเลย คนที่จะถือชาตินิยมจัดนั้น เขาต้องได้ประพริตหลักการอารยธรรมประจำชาติมาแล้วตั้งร้อยๆ ปี จนเข้ากระดูกดำและจนไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงเป็นอื่นได้ นั่นแหละจึงจะเรียกว่าเขาถือชาตินิยมอย่างแท้จริง...”⁶²

ยิ่งไปกว่านั้น นายมัน – นายคง ยังกล่าวต่อไปว่า การจัดระเบียบทางวัฒนธรรมที่กำลังทำอยู่นั้น “เราก็จัดโดยเลือกสรรแบบที่ตีต่างๆ ทั่วโลก เอามาพิจารณาถ้าเห็นว่าอะไรดีงามและเหมาะสมกับภูมิประเทศและอุปนิสัยใจคอของคนไทยแล้ว ก็เอามาวางเป็นแบบฉบับที่จะต้องประพริตหรือทำตาม...เราจัดระเบียบใหม่ของเราโดยอนุโลมคล้อยตามอารยประเทศต่างๆ เพราะเราต้องการเดินร่วมทางกับเขา ไม่ใช่จะแตกแยกทางกับเขาเลย...ที่เรากำลังจัดทำอยู่นี้ เป็นการตรงข้ามกับการถือชาตินิยมจัด เราทำเพื่อเกี่ยวข้องกับโลก เพื่อเราจะได้อยู่โลกต่อไป จะได้ไม่ต้องตกโลก”⁶³

ในการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ชักชวนให้ประชาชนเคารพธงชาตินั้น เริ่มจากการที่คู่สนทนามีความเห็น ว่า เรื่องการเคารพธงชาติ ที่ตั้งแต่การประกาศเป็นรัฐนิยม และต่อมาก็ได้เข้าไปอยู่ในกฎหมายวัฒนธรรมด้วยแล้วก็ตามยังเห็นผลในการปฏิบัติอย่าง “ลุ่มๆ ดอนๆ” อยู่ ถึงแม้ว่าในขณะนี้ชาวไทยทุกคนจะรู้จักและยอมรับแล้วว่า ธงเป็นเครื่องหมายสำคัญสูงสุดของความเป็นชาติไทย แต่ในทางปฏิบัติคือ การเคารพธงนั้นบางคนก็ทำอย่างเคร่งครัดบางคนก็ไม่ยอมทำเลย จึงไม่ควรปล่อยให้เป็นอย่างนี้ต่อไป เพราะ “ถ้าเราหวังจะดำรงความเป็นชาติของเราตลอดไป เราจะลืมเรื่องการเคารพธงชาติไม่ได้” จากนั้นจึงเสนอเรื่องการอบรมเรื่องการเคารพธงชาติให้ได้ผลดีว่า

“ในวันหนึ่งๆ มีเวลาสำคัญที่สุดสำหรับการเคารพธงชาติอยู่ 2 เวลาด้วยกัน คือ เวลาชักธงขึ้น ซึ่งทางราชการนิยมเวลา 8.00 น. และการชักธงลงซึ่งนิยมเวลา 18.00 น. ทั้งสองเวลานี้สำคัญนัก ถ้าจะให้ทำกันให้พร้อม ต้องกำหนดเอา 2 เวลานี้แหละเป็นเกณฑ์”

⁶² “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุกระจายเสียง 14 สิงหาคม 2485,” ใน หจข. (2)สร. 0201.18.1/6

⁶³ เรื่องเดียวกัน.

และยังมีความเห็นอีกด้วยว่าคนที่อยู่เคหะสถานบ้านเรือนก็ควรที่จะระลึกถึงธงชาติ และทำความเคารพธงชาติโดยการยืนขึ้นเมื่อเวลานั้นเป็นเวลาชักธงขึ้นหรือลงด้วยแต่มีปัญหาคืออยู่ที่เข้าใจอันดี สัญญาณอะไรสำหรับคนที่อยู่ในบ้าน ซึ่งนายกได้เกริ่นไว้ตอนท้ายรายการว่า “บางทีในไม่ช้าวันนี้ทางวิทยุกระจายเสียงจะช่วยเป็นอันดีสัญญาณบ้างกระมัง”⁶⁴

จากนั้นต่อมาอีกประมาณ 10 วัน รายการสนทนาของนายมัน - นายคงก็ได้ประกาศถึงการปรับปรุงเวลาการกระจายเสียงขึ้นใหม่เพื่อเป็นการเหมาะสม โดยการกระจายเสียงในภาคเช้าแทนที่จะเปิดสถานีเวลา 6.30 น. และปิดเวลา 7.30 น. จะได้เปิดสถานีเวลา 7.00 น. และปิดเวลา 8.15 น. ตั้งแต่พรุ่งนี้เป็นต้นไป รวมทั้งยังได้กล่าวถึงสาเหตุแห่งการปรับปรุงเวลาการกระจายเสียงนี้ด้วยว่า

“เวลา 8.00 น. เป็นเวลาชักธงชาติขึ้นสู่เสาทำวราชอาณาจักร เวลานี้แหละเป็นเวลาสำคัญที่สุดประจำวันของเรา กรมโคสนาการได้ประกาศเชิญชวนข้าราชการและประชาชนในที่ทุกแห่งไปยืนนิ่งระวังตรง เพื่อแสดงความเคารพต่อธงชาติไทยเป็นเวลา 5 วินาที หรือจนกว่าการบันเลงเพลงชาติโดยทางวิทยุกระจายเสียงจะได้จบลง หรือจนกว่าสัญญาณอื่นๆ ในการชักธงชาติได้จบลง”

65

รวมทั้งได้กล่าวถึงความสำคัญของธงชาติว่า “...ธงชาติเป็นเครื่องหมายของความเป็นเอกราชของชาติไทย เป็นเครื่องหมายที่รวมความสูงศักดิ์และความศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายทั้งปวงของชาติไทย...” ดังนั้นคนไทยทุกคนไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ ผู้หญิงหรือผู้ชาย ที่รู้จักความเป็นไทย รู้จักเคารพตนเอง เคารพชาติ เคารพความเป็นเอกราชของชาติ และเคารพเกียรติอันสูงสุดของชาติ จะต้องพร้อมใจกันยืนนิ่งเคารพธงชาติในเวลา 8 นาฬิกาทุกวัน โดยพร้อมเพรียงกัน ซึ่งรายการนายมัน - นายคง ยังได้ทำการนัดกับผู้ฟังว่า “เวลา 8.00 น. นับตั้งแต่เช้าวันพรุ่งนี้เป็นต้นไปผู้ที่มีเครื่องรับวิทยุ ก็ขอได้โปรดเปิดให้ดังๆ ด้วย เพื่อเพื่อนบ้าน ใกล้เรือนเคียง และคนสัญจร ไปมาจะได้ยินทั่วๆ กัน” เพื่อที่จะได้ทำการเคารพธงชาติพร้อมกันทั่วประเทศ และนายมัน ได้เรียกร้องให้ยูวชนเป็นผู้นำในการเชิญชวนเด็กเดือนในคนในครอบครัวทำการเคารพธงชาติตามคำวิงวอนของนายกรัฐมนตรีที่กระจายเสียงทางวิทยุเรื่อง “ยูวชนช่วยฉันสร้างชาติด้วย” โดยได้ยกเนื้อหาตอนหนึ่งในคำวิงวอนมาอ่านคือ

⁶⁴ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุกระจายเสียง 3 กันยายน 2485,” ใน หจข. (2)สร. 0201.18.1/6

⁶⁵ “สนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุกระจายเสียง 13 กันยายน 2485,” ใน หจข. (2)สร. 0201.18.1/6 (เน้นโดยผู้อ้าง)

“สิ่งแรกฉันอยากขอให้ยูชนช่วยฉันให้พร้อมเพรียง เมื่อเวลาประกาศให้เคารพธงชาติ ให้ทำทุกคนเป็นการเคารพชาติที่มีคุณแก่เรา และให้บอกคนในบ้านทุกคนทำการเคารพด้วยบอก ว่าธงชาติยังห้อยชักขึ้นแล้ว เอกราชของไทยยังบุญม่นขวันยีนดี เราต้องพร้อมใจกันทำการเคารพทัว ทั้งชาติ และในเวลาเดียวกันแหละ ฉันเชื่อมั่นว่าการเคารพธงชาติคราวหน้านี้จะสำเร็จได้ด้วย ความรักชาติของยูชนเป็นสำคัญ ทำตามนี้เรียกว่ายูชนสร้างชาติ”⁶⁶

ถัดมาวันที่ 14 กันยายน ซึ่งเป็นวันที่รายการนายมัน - นายคงกำหนดนัดหมายประชาชนให้ทำการเคารพธงชาติพร้อมกันทั่วทั้งประเทศนั้น นายมัน - นายคง ได้กล่าวถึงความสำคัญของวันนี้ไว้ใน รายการว่า

“เมื่อเช้านี้เท่ากับเราได้เปิดฉากใหม่ของชีวิตชาติไทยอีกด้านหนึ่ง คือการเคารพธงชาติ ซึ่งเป็นด้านสำคัญมาก เพราะเป็นการรวมจิตใจของคนทั้งชาติเข้าด้วยกัน รวมจิตใจของคนทั้งชาติเข้าสู่ ความเป็นเอกราชของชาติ และเกียรติอันสูงสุดของชาติที่รวมอยู่ที่ธงชาติไทย แม้การนี้จะได้นัด แน่กันล่วงหน้าไม่กี่วันก็ตาม แต่ได้ผลส่วนรวมเป็นที่น่ายินดีมาก เท่าที่ฉันได้ยินได้ฟังจากบุคคลที่ ใหญ่ในสถานที่ต่างๆ กัน จะยังมีบกพร่องกันบ้างเล็กน้อยนั้น เข้าใจว่าคงเกิดจากยังไม่เข้าใจกันดี”

ข้อบกพร่องต่างๆ แสดงให้เห็นว่าการเคารพธงชาติพร้อมกับมีการบันเทิงเพลงชาติทาง วิทยุกระจายเสียงยังเป็นสิ่งใหม่สำหรับประชาชนทั่วไป อาทิเช่นนายมัน - นายคง กล่าวว่า ผู้สูงอายุ หรือสตรีที่เดินอยู่ตามถนน หรือในตลาดเวลาเช้า เมื่อได้ยินเสียงเพลงชาติทางวิทยุกระจายเสียงก็ไม่วู ว่าจะต้องทำอะไรจึงจะเป็นการสมควร ซึ่งทางรายการก็ได้แนะนำว่า เมื่อได้ยินเสียงเพลงชาติทาง วิทยุกระจายเสียง ก็ให้ยืนตรงนิ่ง จนกว่าการบันเทิงเพลงชาติจะจบ หรือถ้าอยู่ห่างไกลจากเสียงวิทยุ หรืออานัติสัญญาณอื่นๆ ก็ให้ถือเอาเวลา 8 นาฬิกาเป็นเวลาขึ้นนิ่งตรงเพียง 5 วินาที เพื่อเคารพธงชาติก็ ได้ โดยเชื่อว่า “การเคารพธงชาติเข้าพรั่งนี้ คงจะพร้อมยิ่งขึ้นกว่าวันนี้แน่นอน”

นอกจากนั้นนายมันยังกล่าวถึงการที่ข้าราชการผู้ใหญ่จะออกไปดูตามหน่วยงานที่สังกัดเพื่อ ตรวจสอบเรื่องการเคารพธงชาติ รวมไปถึงข้าหลวงประจำจังหวัดและนายอำเภอก็จะได้ออกไปเยี่ยม ตามท้องที่ต่างๆ รวมทั้งเจ้าหน้าที่เทศบาลด้วย และในท้ายสุดนายมันเห็นว่า “อย่างไรก็ตาม วันนี้ นับว่าเป็นวันก้าวหน้าวันหนึ่งของชาติไทยแล้ว คือ เราก้าวหน้าขึ้นในเรื่องพร้อมเพรียงกันเคารพธง ชาติเป็นเอกฉันท์”⁶⁷

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁶⁷ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สดงทางวิทยุกระจายเสียง 14 กันยายน 2485,” ใน หจข. (2)สร. 0201.18.1/6 (เน้นโดยผู้อ้าง)

ต่อจากนั้นเช้าวันที่ 15 กันยายน จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้มีสาส์นเรื่องการเคารพธงชาติ กล่าวแก่ประชาชนทางวิทยุกระจายเสียง โดยมีเนื้อหาสังเขปคือ จอมพล ป. ได้กล่าวถึงการเคารพธงชาติในเวลา 8 นาฬิกาในวันที่ 14 กันยายนว่า ทำให้ท่าน “มีความรู้สึกสบายใจ” เพราะ “คำกล่าวถึงความเป็ไทยมากขึ้นอีกอย่างหนึ่ง เนื่องจากเห็นพี่น้องชาวไทยผู้มีเกียรติ ได้ทำการเคารพธงชาติตามคำชักชวนของกรมโศสนาการ เป็นการพร้อมใจกันมาก” จากนั้นจอมพล ป. ได้กล่าวถึงความสำคัญของการเคารพธงชาติว่า “ดูไม่ใช่เรื่องสามัญเลย เป็นเรื่องใหญ่ เป็นเรื่องน้ำตานองหน้ากันทั้งชาติทีเดียว” โดยได้ยกตัวอย่างเรื่องการที่สยามได้เสียดินแดนให้ฝรั่งเศสว่า “ฉันจำได้ว่ามีผู้เล่าคราวฝรั่งเศสมาลดธงไทย และยกธงฝรั่งเศสขึ้นที่จันทบุรี ปรากฏว่าพวกเราน้ำตานองหน้ากันทั่วไป สมมติว่าการยกธง ลดธงฝรั่งเศสคราวนั้น มาปรากฏการกระทำเช้าวันที่เสาทงยอดพระที่นั่งอนันตสมาคม พี่น้องชาวไทยจะมีความรู้สึกอย่างไรบ้าง ถ้าท่านไม่น้ำตาไหลนองหน้าอก ใครๆ ก็ซาบว่าท่านไม่รักชาติไทยเท่านั้นเอง” และยกตัวอย่างเรื่องการได้ดินแดนคืนด้วยว่า “เมื่อ 2 ปีเสสมานี้ ฉันจำได้ดี วันหนึ่งเราชักธงกันทั่วทั้งชาติ และเราได้ยินการกระทำพิธีชักธงไตรรงค์ที่ดินแดนใหม่ของเราที่พระตะบองทางวิทยุ ในบัดนั้นเราผู้บุชชาติเหนือหัว เราชนลูกขนพอง เราร้องไห้ หน้าเรานองไปด้วยน้ำตา บางคนหน้าอกเปียก น้ำตาชุ่มทีเดียว ฉันเห็นกับตาตนเอง แต่คราวนี้เป็นน้ำตาที่กลั้นจากหัวใจแห่งความยินดี” ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงอารมณ์ความรู้สึกของคนให้มีต่อธงชาติและทำให้เห็นว่า “การชักธงชาติกินใจมนุสผู้เจริญ ผู้รักชาติเพียงใด” รวมทั้ง จอมพล ป. อยากให้ปฏิบัติต่อธงชาติเสมือนเป็นสิ่งที่ควรเคารพสักการะ คือ “พี่น้องไทยทุกคนใช้น้ำตาเคารพธงชาติ ทงไตรรงค์ทุกเช้าเวลาขกขึ้นและลดลงเก็บในที่ควนสักการะเพื่อบุญมนขวันยืนยวนานของชาติไทย”⁶⁸

ในรายการสนทนาระหว่างนายมัน - นายคงวันที่ 15 กันยายนนั้น ก็ได้กล่าวถึงใจความสำคัญของสาส์นของจอมพล ป. พิบูลสงครามเรื่องการเคารพธงชาติ อีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งกล่าวเพิ่มเติมต่อจากการที่ จอมพล ป. ได้วยพรให้ประชาชนที่รู้จักความสำคัญของธงชาติและเคารพธงชาติ “จงบุญมนขวันยืนอยู่คู่กันไปกับธงชัยของชาติ” โดยนายมัน - นายคง ยังได้กล่าวถึงผู้ที่ไม่ใส่ใจและไม่เคารพธงชาติต่างๆ ที่สามารถและมีโอกาสที่จะกระทำได้ว่าเป็น

“ผู้ที่เหยียดหยามชาติของตนเอง หรือ พุดอีกทีก็คือ คนคิดทรยศต่อชาติเท่านั้นเอง ซึ่งอาจมีไม่กี่คนหรอก คนจำพวกนี้มีบาปหนัก ถึงกับพระโปรดไม่ขึ้นทีเดียว หน้ากหย่างที่พระเรียกว่า อนันตริยกัมมทีเดียว เป็นอุกริตโทส...คนเช่นนั้น ทำมาค้าไม่ขึ้น ไม่ว่าจะไปไหน จะเป็นทางบกทางเรือ ทางอากาศก็ตาม มหาภัยย่อมจะตามจองล้างจองผลานหู่ทุกขณะ จะต้องถึงวินาสล่มจมเปนแน่แท้”

⁶⁸ หจข. (2)สร. 0201. 10/ 50 นายกรัฐมนตรีกล่าวคำปราศรัยแก่ประชาชน และสุนทรพจน์ โอวาท สาสน์ วิงวอน (14 พ.ย. 2482- 17 ม.ค. 2485). (เน้นโดยผู้อ้าง)

และประนามคนที่ไม่เคารพธงชาติอย่างรุนแรงอีกด้วยว่า “คนคิดคนทรยศต่อชาติมีโทษอย่างอุกฤษฏ์เสมอด้วยคำพ้อคำแม่ของตนเสมอด้วยคำครูบาอาจารย์ เสมอด้วยคำพระพุทธเจ้าที่เดียว” เนื่องจาก “เราถือว่า ทงชาติไทยนั้นนับว่ามีบารมีของพระพุทธเจ้าเข้ามาสิงสถิตอยู่ด้วย เพราะทงชาติไทยแทนศาสนาอยู่ด้วยในตัว” และกล่าวสรุปว่า

“แม้ตามวิถ้วอาราม พระท่านก็ได้กำชับนักกำชับหนาในเรื่องการเคารพธงชาติตามวินัยของพระเนร เท่าที่ท่านจะพึงปฏิบัติอนุโลมได้ และในเวลาเดียวกัน ท่านก็กะทำคุณนิภาพ คือ นิ่งระลึก และแผ่เมตตาต่ออาณาประชาน ต่อประเทศชาติ และต่อความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของทงชาติไทย - พวกเราชาวไทยผู้เป้นพุทธศาสนิกข้อมชาบซึ่งในเรื่องนี้เป็นหย่างดี มาเกิด พวกเราชาวไทยหมุ่มมาก มารวมญาติกันเป้นคนดีของชาติเกิด เราทำความมงคลให้บังเกิดขึ้นแก่ตัวเรา และแก่ประเทศชาติเกิด เราทิ้งคนที่คิดคดทรยศต่อชาติ ซึ่งเป็นส่วนน้อยนิดเดียวให้เขาลงเรือของเขาไป และรับวินาสกัยอันเป้นเงาตามตัวของเขาด้วยตัวเขาเองเกิด”⁶⁹

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการโฆษณาเรื่องการเคารพธงชาติของรัฐบาลนั้น นอกจากการเคารพธงชาติจะเป็นการแสดงความเป้นไทยแล้ว ในขณะเดียวกันผู้ที่ได้เคารพธงชาติก็จะประสบความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต ในขณะที่ผู้ที่ไม่ทำความเคารพธงชาติจะประสบกับการถูกประนามว่าเป็นคนทรยศต่อชาติ และขณะเดียวกันก็จะถูกสาปแช่งให้ “รับวินาสกัย” ซึ่งเราจะเห็นถึงกระบวนการสร้างธงชาติให้เป็นเหมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นเดียวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา และการทำการเคารพธงชาติก็เหมือนกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ที่จะส่งผลต่อชีวิตของผู้ที่ปฏิบัติ หรือไม่ปฏิบัติได้ ซึ่งการดำเนินการรณรงค์เรื่องการเคารพธงชาติยังดำเนินต่อไป และกล่าวถึงการเคารพธงชาติในฐานะที่แสดงถึงความเป้นไทยและในฐานะที่ธงชาติเป้นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ควบคู่กันไป ดังในรายการวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2485 ได้กล่าวถึงการเคารพธงชาติโดยพร้อมเพรียงกันว่าเป็นการแสดงเครื่องหมายความเป้นไทย และเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงคงอยู่ของประเทศชาติ กล่าวคือ

“...เรื่องการเคารพธงชาตินี้ เราได้พูดกันมาทุกกลุ่มทุกทางแล้ว พี่น้องชาวไทยเข้าใจกันดีแล้วว่า ประเทศของเรายังบุญม่นขวันขึ้นอยู่ได้ ก็เพราะเรามีทงชาติ ทงชาติของเรายังสับดปลิวอยู่ได้ ก็เพราะเรามีความเป้นไทย เราบูชาชาติหย่างไรก็ต้องบูชาทงชาติหย่างนั้น ทงชาติเป้นเรื่องสำคั้นที่สุดที่จะแยกออกจากชีวิตจิตใจของชาติไม่ได้...”

⁶⁹ “บทสนทนา ระหว่างนายมนัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุกระจายเสียง 15 กันยายน 2485,” ใน หจข. (2)สร. 0201.18.1/6 (เน้นโดยผู้อ้าง)

นอกจากนั้นการเคารพธงชาติยังเป็นการแสดงออกถึงความรักชาติอย่างหนึ่งด้วย เพราะความรักชาตินั้นต้องอาศัยการแสดงออกทางกายด้วยจึงจะทำให้คนอื่นรู้ได้ และถือเป็นความรักชาติอย่างสมบูรณ์ และการเคารพธงชาติในตอนเช้า ยังก่อให้เกิดผลดีต่างๆ อันเป็นผลพลอยได้ ดังนี้คือ

1. “เมื่อเราตื่นขึ้นเพื่อเตรียมตัวเคารพธงชาติเวลา 8.00 น. แล้วก็เป้นัมคาหยุดเองที่เราจะต้องเตรียมตัวเพื่อประกอบกรงานประจำวันพร้อมๆ กันไปด้วย เราจะเกิดมีนิสัยตรงต่อเวลา ลูกๆ ของเราหรือคนในบ้านเช้าจะต้องรีบปลุกเราให้ตื่นขึ้นเพื่อปฏิบัติกิจสำคัญประจำวันคือการเคารพธงชาติเวลา 8.00 น.”

2. “หย่างน้อยในวันหนึ่งๆ เรามีการระลึกถึงชาติครั้งหนึ่งเวลา 8.00 น. ระลึกในเวลาบันเลงเพลงชาติระลึกถึงคุณของชาติระลึกถึงพี่น้องร่วมชาติ ระลึกถึงผู้มีอุปการะคุณแก่ชาติ และระลึกถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ดิงามแก่ชาติทั้งในอดีตและปัจจุบัน ครั้งเมื่อเส็ดการบันเลงเพลงชาติแล้ว เปนอันว่าในวันนั้นเรามีทงที่คอยงใจของเรา ให้ปฏิบัติกรงานทุกสิ่งทุกอย่างให้ถูกทงที่ชอบที่ควน”

3. “ยูชนกัระลึกถึงหลักยูชนสังชาติไทย 9 ประการที่ท่นผู้นำได้ให้ไว้ และที่มีผู้แทนยูชนมกล่าวปติญนว่าจะปฏิบัติตาม”

4. “เมื่อเรามีนิสัยตื่นเช้ากันเปนกิจวัตรแล้วเราก็จะได้ชมแสงเงินแสงทอง”⁷⁰

ต่อมาในวันที่ 19 กันยายน นายมัน - นายคง ได้ยกประเด็นขึ้นมาว่าได้สังเกตเห็นคนไทยเข้าใจและให้ความสำคัญต่อการเคารพธงชาติกันเป็นอย่างดี จะมีผู้ที่ไม่ได้ทำความเคารพธงชาติอยู่น้อยราย ซึ่งคาดว่าไม่ใช่คนไทย และยังได้พบว่ามีคนต่างชาติที่อยู่ตามห้องแถวที่ถนนเยาวราช มองดูคนไทยเคารพธงชาติในเวลา 8 นาฬิกา “ด้วยอาการคล้ายยิ้มเยาะ” อันเป็นการแสดงกิริยาไม่ดี ไม่สมควรอย่างยิ่ง ถือเป็นกรไม่ให้เกิดริคนไทย เนื่องจากคนไทยถือว่าธงชาติไทยนั้นเป็นเหมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่ง ดังที่บทสนทนากล่าวว่า

“...เราไทยเคารพธงชาติยิ่งกว่าของศักดิ์สิทธิ์เสียอีก เพราะเรารู้ว่าบารมีของพระพุทธรเจ้าสิงหุ่ในทงชาติ วิญญนของบรรพบุรุษของเรากัมาสิงหุ่ที่ทงชาติเหมือนกัน ธงชาติไม่ใช่เพียงเป็นผืนผ้า สแดงความเป็นเอกราชและการหุ่มนั้ขวัญยืนของเราเท่านั้น แต่เรารู้เสมือนว่า เปนของมีชีวิตจิตใจด้วย มีตาที่คอยเฝ้ามองหุ่เสมอว่าคนในชาติประพริตดีเลวหุ่อย่างไร เอาใจใส่เคารพธงชาติหรือไม่เพียงใด...”

จากความคิดที่ว่า ธงชาติมีชีวิตจิตใจ คอยจับตามองคุณคนในชาติอยู่เสมอยังทำให้ “ผู้ที่ไม่เคารพธงชาติจะต้องมีอุปาทานเหมือนหนึ่งว่า คนได้ไปทำอะไรไม่ดิงามเข้าหุ่หนึ่งแล้ว ที่ไม่รอดพ้นสายดา

⁷⁰ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทงวิทุกระจายเสียง 16 กันยายน 2485,” ใน หจช. (2)สร. 0201.18.1/6

ของทงชาติไปได้ แล้วก็ต้องเกิดรู้สึกดิ้นรนกะวนกะวาย ไม่เป็นอันกินอันนอน จนกระทั่งในที่สุด จะต้องถึงแก่พิณาสล่มจม” นอกจากนั้นแล้วยังเป็นเหมือนของขลังที่ให้คุณให้โทษได้ด้วยกล่าวคือ

“... ผู้ที่ไม่ใช่ดีต่อชชาตินั้น จะต้องพิณาสล่มจมเปนนแน่ คำสาปแช่งต่างๆ ที่บรรพบุรุษของเราได้กล่าวไว้สำหรับให้คนบันดานแก่ผู้ที่คิดคดทรยศต่อชาติ และผู้เนรคุณชชาตินั้น มารวมอยู่ที่ทงชาติหมด เมื่อทงชาติปลิวก็เหมือนหนึ่งพัดเอาคำสาปแช่งหย่างร้ายแรงเหล่านั้นไปสู่คนทรยศต่อชาติทุกทิศทุกทาง เวลาเดียวกัน ก็พัดเอาคำที่ดีที่มีมงคลที่เป็นคำอวยชัยให้พรไปสู่คนที่ดีของชาติ คนเหล่านั้นก็มีวันแต่จะเจริญสุขสวัสดิ์ยิ่งขึ้นไป”

สำหรับเสียงเพลงชชาตินั้น นายมัน – นายคง ก็กล่าวว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์เช่นกัน โดยเป็นเหมือน “น้ำมันต์ทิพ” ซึ่งถ้าใครได้รับก็จะทำให้ “รู้สึกว่าเขาแข็งแรง และมีปัญญาดีขึ้นมาก คิดอะไรได้คล่อง” และชชาติยัง “กะพื่อพัดคำอวยชัยให้พรของคนรุ่นก่อนๆ ให้มาต้องตัวเขา เพิ่มกำลังใจ กำลังปัญญาให้แก่เขาอีก”⁷¹

ต่อมาในวันที่ 22 กันยายน นายมัน-นายคง ได้สนทนาถึงการที่ละเมิดกฎหมายเรื่องการเคารพชชาติและเพลงชชาติว่า นอกเหนือจากจะเป็นการผิดกฎหมายและได้รับโทษทางกฎหมายแล้ว ยังได้รับโทษในทางจิตใจอีกด้วย คือ “คนที่ทรยศต่อชาติยอมไม่มีใครคบ ไม่มีใครไว้วางใจ คนที่ไม่เคารพชชาติ เพลงชชาติ ถึงจะมีโทษน้อยกว่านั้นหน่อยก็จริง แต่ทำเอาคนที่จะร่วมงานหรือติดต่อกับเราด้วยนั้นตะจิตตะขวงใจ ยังไงๆ หยุ่ หรือซักจะไม่วางใจเอาด้วยก็ได้ เพราะการไม่เคารพเช่นนั้น มันก็เป็นลักษณะหนึ่งของการทรยศหรือเนรคุณชชาติหยุ่เหมือนกัน” และกล่าวถึงการที่ชชาติมีวิญญานบรรพบุรุษสิงสถิตอยู่และ “ท่านเห็นหมดว่าใครทำดีทำชั่ว ถ้าใครทำดี วิญญานบรรพบุรุษของเราก็อวยชัยให้พรให้มีความสุขความเจริญให้ทำมาค้าขึ้น ถ้าใครทำไม่ดี หรือทำแตกเหล่ากับพี่น้องร่วมชาติที่ทำดีกันเป็นส่วนมาก ผู้นั้นก็ต้องถูกวิญญานบรรพบุรุษของเราสาปแช่งให้พิณาสล่มจม ไม่ให้ทำมาค้าขึ้น ให้ประสบแต่อุปสรรคทุกเมื่อ...”⁷²

จะเห็นได้ว่า การโฆษณาชักจูงประชาชนให้ทำการเคารพชชาตินั้น มีทั้งการกล่าวถึงความสำคัญของชชาติว่าเป็นเครื่องหมายของความเป็นชาติ และความเป็นไทย กล่าวถึงประโยชน์ที่ทำการเคารพชชาติในตอนเช้า รวมไปถึงการใช้เหตุผลในทางศาสนาและความเชื่อที่ถือว่าชชาติเป็นตัวแทนของศาสนา พระพุทธเจ้า เป็นที่รวมแห่งความศักดิ์สิทธิ์ และวิญญานบรรพบุรุษ ที่สามารถจะอำนวยการแก่ผู้ที่ทำความเคารพชชาติ และสามารถให้โทษกับผู้ที่ไม่เคารพชชาติได้

⁷¹ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุกระจายเสียง 19 กันยายน 2485,” ใน หจช. (2)สร. 0201.18.1/6 (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁷² “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุกระจายเสียง 22 กันยายน 2485,” ใน หจช. (2)สร. 0201.18.1/6

อาจจะกล่าวได้ว่า ความพยายามของการปลุกฝังประชาชนให้เห็นความสำคัญของธงชาติ ในฐานะที่เป็นเครื่องหมายแทนอธิปไตยและเอกราชนั้น อาจจะยังเป็นที่เข้าใจได้ยากสำหรับคนไทยโดยทั่วไป ดังนั้น สร้างความเข้าใจเพื่อที่จะทำให้ประชาชนทำการเคารพธงชาติกัน โดยเคร่งครัดนั้น จึงต้องอาศัยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา หรือวิญญาณบรรพบุรุษ อันเป็นความเชื่อที่ฝังอยู่ในความคิดของคนไทยมาเป็นเวลาช้านานมาเป็นส่วนช่วยให้ธงชาติได้รับความเคารพจากประชาชนมากยิ่งขึ้น โดยกล่าวควบคู่ไปกับความหมายและความสำคัญของธงชาติซึ่งเป็นที่รับรู้กันโดยสากลไว้เช่นกัน ดังที่การสนทนาของนายมัน – นายคง วันที่ 24 กันยายน ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการเคารพธงชาติไว้อย่างชัดเจนอีกครั้งหนึ่งว่า

“เพื่อเตือนใจให้คนเคารพชาติ รู้คุณค่า ชาติยังหยู่ยั่งยืนในเอกราชตราบใด คนในชาติก็เป้นสุขด้วย ชาติเสียเอกราชเมื่อไร ความสุขของคนในชาติก็สูญสลายตามไปด้วย...วินาทีที่เราเสียเอกราชไป วินาทีนั้นธงชาติเราก็สูญไป ความสุขของเราก็สูญไปด้วย...เราหยาบเคารพชาติ รักชาติรู้คุณค่าไว้ให้สายจนเกินไปได้เลย ในขณะที่เรามีชาติและมีเอกราชของชาติอยู่อย่างนี้ เรายึดเคารพชาติ รักชาติ และเสริมสร้างความเข้มแข็งของเอกราชของชาติกันไว้เถิด จะได้ไม่ต้องเสียใจภายหลัง เหมือนคนบางชาติที่เสียเอกราชไปแล้วและเอาเอกราชกลับคืนมาไม่ได้ ความรู้สึกในเอกราชของเราเนี่ย เราควนผูกไว้เป็นสัญญาณติดไว้กับธงชาติตลอดไปอย่าให้เสื่อมคลาย เพื่อแสดงว่าเราเป็นคนไทย มีเอกราชอย่างภาคภูมิใจ เราก็ต้องสแดงโดยการเคารพธงชาติของเรา...”

ขณะเดียวกันการเคารพธงชาติยังได้รับการเปรียบเทียบว่าเป็นเช่นเดียวกับการที่เราเคารพพระพุทธรูปที่เป็นเครื่องหมายแทนพระพุทธเจ้า “เราถือว่าพระพุทธรูปแทนองค์พระพุทธเจ้า และเคารพบูชาฉันใด เราก็ถือว่าธงชาติเป็นสัญญาณแทนเอกราชของชาติซึ่งเราเคารพและบูชาฉันนั้น” การเคารพธงชาติหรือพระพุทธรูป รวมถึงการเคารพบุคคล หรือสิ่งที่ควรเคารพใดๆ นั้น ไม่ได้หมายถึงแต่เพียงยกมือขึ้น หรือตะแหมก หรือประนมมือ หรือยืนตรงเท่านั้น แต่ยังมี ความหมายเกี่ยวพันกับจิตใจเป็นสำคัญอีกด้วย⁷³ การเคารพธงชาติ จึงต้องแสดงออกทั้งทางกาย ทางวาจาและทางจิตใจด้วย ดังที่ ในการสนทนาวันที่ 26 กันยายนนั้น นายมันกล่าวว่า

“การตั้งความเคารพแต่ในใจแล้วไม่แสดงออกมาทางกายอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เท่ากับเราเคารพธงชาติซึ่งเป้นจิตใจของเรายังไม่สมบูรณ์ ต้องแสดงออกมาทางกาย ทางวาจาด้วยจึงจะสมบูรณ์ ทางวาจานั้นเจ้าหน้าที่วิทยุกระจายเสียงได้กล่าวแทนพวกเราทั้งชาติใหญ่แล้ว เราเป้นแต่เนือมคิดตามและนึกเหมือนหนึ่งว่าเราเป็นผู้กล่าวเอง ส่วนทางกายนั้นเราต้องทำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะเราเป็นไทยเราเคารพความเป็นไทยเราเคารพตัวเราเอง เราเคารพชีวิตของเรา เราก็ต้อง

⁷³ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุกระจายเสียง 24 กันยายน 2485,” ใน หจข. (2)สร. 0201.18.1/6

เคารพธงชาติหลักเลียงไม่ได้ และต้องเคารพไปที่ทุกแห่งสุดแต่จะทำได้ได้ทีที่สุดอย่างไร ชอบด้วย
กาลเทศะและความนิยมสถานใด”⁷⁴

อย่างไรก็ตามนอกจากการมุ่งเน้นที่จะทำการโฆษณาชักจูงด้วยวิธีการและเหตุผลต่างๆ ให้
ประชาชนทำการเคารพธงชาติแล้ว รายงานสนทนานายมัน-นายคง ยังได้ชี้แจงถึงวิธีการและความ
สะดวกต่างๆ ที่ทำให้ประชาชนสามารถทำการเคารพธงชาติได้ เช่น การประชาสัมพันธ์ถึงสัญญาณ
ในการเคารพธงชาติ ว่ามีด้วยกันหลายอย่าง คือ

1. ฟังทางวิทยุ
2. ฟังเสียงแตร
3. ฟังระฆังตามวัด
4. ฟังหุจรถไฟ
5. ฟังเสียงปืนใหญ่
6. ฟังเสียงสัญญาณตามที่เจ้าหน้าที่ท้องที่จะได้นัดหมายทำขึ้น⁷⁵

รวมทั้งได้ทำการสรุปวิธีการเคารพธงชาติเพื่อให้ประชาชนเข้าใจและสามารถทำได้ ในขณะที่อยู่ใน
ระหว่างการกระทำกิจกรรมต่างๆ กล่าวคือ

1. สำหรับคนทั่วไป ยืนตรงนิ่ง ถ้าสวมหมวกในเครื่องแบบทำวันชยหัตถ์ นอกนั้นชายถอด
หมวก ถือหมวกด้วยมือขวาแนบกับตัว หญิงไม่ต้องถอดหมวก
2. ผู้ที่อยู่ในรถราง รถโดยสาร รถไฟ เรือ ถ้ายืนเคารพได้ ให้ยืน ถ้ายืนไม่ได้ให้นั่งเคารพ ผู้
สวมหมวกในเครื่องแบบทำวันชยหัตถ์ นอกนั้นชายถอดหมวก หญิงไม่ต้องถอด
3. รถยนต์ส่วนตัว ถ้าหยุดได้ควรหยุด ทำความเคารพบนรถ ถ้าหยุดไม่ทัน ทำความเคารพบน
รถ ถ้ายังหยุดรถได้ และออกมาทำการเคารพนอกรถด้วยยิ่งดี
4. รถสามล้อรับจ้างต้องหยุด ผู้ขับขี่และคนโดยสารลงจากรถทำความเคารพ
5. ถ้ากำลังหาบของ หรือกำลังกะเดียดกระจาดอยู่ วางหาบและกระจาดตรงหน้าแล้วยืนตรง
6. กำลังอาบน้ำ ทำครัว หรือทำงานใดๆ อยู่ยืนตรงนิ่ง
7. ถ้ากำลังแบกหามของหนักมาก เช่นแบกกระสอบข้าวเป็นต้น เมื่อจวนจะถึง 8.00 น. ควร
วางกระสอบเสียก่อน เมื่อเคารพธงชาติเสร็จแล้ว จึงแบกหามต่อไป
8. เวลาพายเรือ แจวเรืออยู่ ถ้าเป็นเรือเล็กยี่ขึ้นจะล่ม ก็ให้นั่งตรงชายถอดหมวก หนีบค้ำม
พายไว้ในรักแร้ ทอดใบพายไปข้างหลัง ถ้าเป็นเรือใหญ่ใช้แจว ทอดแจวไปทางท้ายเรือ แล้วยืนตรง
ชายถอดหมวก

⁷⁴ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุกระจายเสียง 25 กันยายน 2485,”
ใน หจข. (2)สร. 0201.18.1/6

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน.

9.ผู้กำลังทำหน้าที่ขับยานพาหนะ ถ้าแสดงการเคารพ จะเป็นการละทิ้งหน้าที่ หรือทำให้เกิดอันตรายขึ้น เช่น กำลังถือท้ายเรือยนต์ เรือกลไฟ เป็นต้น ก็ไม่ต้องแสดงเคารพเป็นแต่นั่งตรงก็พอแล้ว ถ้ายื่นถือพวงมาลัยได้ก็ยื่นจะงามดี

10.คนขับรถราง ถ้ารถรางหยุดอยู่ที่ขึ้นตรงนั่ง และทำวันชยหัตถ์ เพราะมีเครื่องแบบ ถ้ารถกำลังแล่น ก็เบาลง แล้วขับต่อไป ไม่ต้องแสดงความเคารพ เพราะจะเป็นอันตราย ถ้าประสงค์จะแสดงเคารพก็ให้ถอดหมวกพร้อมกับคนอื่นๆ ได้เป็นการแสดงน้ำใจรักชาติยิ่ง

11.ถ้าอยู่ในยานพาหนะที่ยืนให้ไม่ได้ ให้นั่งตรง คือ นั่งนิ่งวางมือไว้ข้างหน้า หรือข้างตัว วางเท้าชิดกัน ถ้าสวมหมวกเครื่องแบบ ทำวันชยหัตถ์ถ้าสวมหมวกอื่น ให้ถอดหมวกวางไว้บนตัก

12.ถ้านั่งหรือยืนไม่ได้ เช่น คนนอนเจ็บ ให้ยกมือไหว้

13.ถ้ากำลังกินข้าวอยู่ ให้ลุกขึ้นยืนตรง ทำการเคารพ

14.ถ้ากำลังซื้อ หรือขายของอยู่ในตลาด ในห้างร้าน ให้ลุกขึ้นยืนตรง ทำการเคารพ⁷⁶

นอกจากนั้นแล้วรายการสนทนานายมัน-นายคงยังได้ให้ความสำคัญกับการเผยแพร่การเคารพธงชาติของคนไทยกลุ่มต่างๆ ทั้งในกรุงเทพและท้องถิ่นต่างๆ เช่นกล่าวถึงการเชิญชวนชาวจีนให้เคารพธงชาติไทยด้วย ดังจะเห็นได้จากการสนทนาในวันที่ 27 กันยายน นายมันได้กล่าวถึงการลงข่าวชักชวนพี่น้องชาวจีนในประเทศไทยให้ร่วมมือกับชาวไทยในการเคารพธงชาติในหนังสือพิมพ์ดวงจันทร์ ซึ่งการกล่าวถึงชาวจีนนี้ก็เพื่อเป็นการเชิญชวนชาวจีนให้ทำความเคารพธงด้วยนั่นเอง โดยได้กล่าวถึงเนื้อความชักชวนในหนังสือพิมพ์ดวงจันทร์ ว่า

“ชาวจีนได้มาอยู่ร่วมกับคนไทยเกือบ 1000 ปีแล้ว ร่วมกันทั้งทางวัฒนธรรมและความเปนอยู่ของชีวิต เราเข้าใจดีต่อกัน ไม่เคยคิดฟ้องหมองใจกัน เขาเคารพกฎหมาย และคำสั่งของผู้เป็นเจ้าของประเทศอย่างเคร่งครัด แม้พระราชบัญญัติวัฒนธรรมของไทย ชาวจีนก็ได้ร่วมมือปฏิบัติด้วยเป็นลำดับมา ชาวจีนในนี้ได้รับความคุ้มครองเสมอด้วยคนไทย ชาวจีนจึงมีหน้าที่เคารพธงชาติไทย ชาวจีนในประเทศไทยอยู่ได้ร่มโพธิสมภารของไทยด้วยสันติสุข ประเทศไทยยังดำรงเอกราชอยู่ตราบดี พี่น้องจีนในนี้ก็มีความสุขอยู่ตราบนั้น ฉะนั้น ชาวจีนจึงต้องถือเปนหน้าที่สำคัญที่จะต้องแสดงความเคารพต่อธงชาติไทย ที่เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นเอกราช จะพร้อมกันเคารพธงชาติไทย และเคารพอย่างสูงสุดด้วย”⁷⁷

⁷⁶ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุกระจายเสียง 27 กันยายน 2485,” ใน หจข. (2)สร. 0201.18.1/6

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้อ้าง)

ส่วนในท้องที่ต่างจังหวัดนั้น นายมั่น – นายคง ได้รับแจ้งว่าได้มีการเคารพธงชาติกันอย่างพร้อมเพรียงในหลายจังหวัด โดยคณะกรรมการจังหวัด และกรมการอำเภอหลายแห่งได้วางระเบียบการเคารพธงชาติ และวิธีให้สัตยาณการเคารพธงชาติกันอย่างเหมาะสมกับสภาพของท้องที่นั้นๆ รวมทั้งได้ทำการประชุมชี้แจงหรืออบรมข้าราชการ และราษฎรในเรื่องการเคารพธงชาติ และตามโรงเรียนก็ได้มีการอบรมเรื่องความหมาย ความสำคัญ และวิธีการเคารพธงชาติกันอย่างแพร่หลาย⁷⁸ การกล่าวถึงการเคารพธงชาติตามจังหวัดต่างๆ เหล่านี้ ก็เพื่อจะให้เกิดเป็นตัวอย่างให้แก่จังหวัดที่ยังมิได้มีการปฏิบัติอย่างจริงจังเรื่องการเคารพธงชาตินั้นเอง ในทำียบทสนทนา ยังได้มีโคลงเกี่ยวกับธงชาติ ว่า

“ ทงชาติยังหู่ยั้ง	ยืนยง
ไทยก็เหมือนอยู่คง	ชีพด้วย
ทงชาติวินาสลง	เราหู่ได้รื้อ
ไทยก็เหมือนมอดม้วย	หมดสิ้นดินไทย” ⁷⁹

หลังจากช่วงเดือนกันยายนที่มีการณรงค์เรื่องการเคารพธงชาติกันอย่างเต็มที่แล้ว ในรายการนายมั่น – นายคงก็ยังคงนำเรื่องความสำคัญของธงชาติ และการเคารพธงชาติขึ้นมากล่าวถึงให้เข้ากับเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นด้วย เช่น ในรายการวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2485 ในขณะนั้นกรุงเทพฯ ได้เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ นายมั่น – นายคงได้กล่าวถึงการเคารพธงชาติของประชาชนในระหว่างน้ำท่วมด้วย คือ

“...ในระหว่างเวลาน้ำท่วมนี้ ไทยเราได้ทำการอย่างประหลาดที่สุดเรื่องหนึ่งคือทุกๆ ที่เราต้องสู้กับน้ำท่วม ต้องห่วงเรื่องการกินการหู่ ห่วงทรัพย์สินสมบัติ ห่วงสัตว์พาหนะ และอะไรต่อมิอะไรจิตใจเรายังไม่ลืมเรื่องเคารพธงชาติ ดูเหมือนเรายิ่งลำบากเท่าไร เรายิ่งเคารพธงชาติเคร่งครัดยิ่งขึ้น... มีภาพอยู่ภาพหนึ่งแสดงให้เห็นว่าในคราวน้ำท่วมนี้ เราเคารพธงชาติกันทุกวิธีเท่าที่จะกะทำได้ ในภาพนั้นมีรูปรถรางข้างถนนที่น้ำกำลังท่วม คนในรถรางยืนเคารพธงชาติ ถัดจากรถรางมีรถกะบะ คนบนรถนั้นยืนเคารพธงชาติ ถัดจากนั้นมีเรือเล็กลำหนึ่ง คนที่นั่งในเรือคนหนึ่งมีเครื่องแบบนั่งวันทียะหัดถ์ อีกคนหนึ่งเป็นคนพายไม่มีเครื่องแบบถอดหมวก หนีบด้ามพายไว้ในรักแร้ ทอดใบพายไปข้างหลัง เป็นกรเคารพธงชาติ ถัดจากนั้นไปมีคนบุกน้ำแคะเอาบ้าง แคะหัวเข้าบ้าง กำลังยืนตรงทำความเคารพธงชาติ ส่วนในศึกใกล้ๆ ก็มีคนยืนหน้าตึกทำการเคารพธงชาติ”

⁷⁸ “บทสนทนา ระหว่างนายมั่น ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุกระจายเสียง 29 กันยายน 2485,” ใน หจข. (2)สร. 0201.18.1/6

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน.

พร้อมกันนั้น นายคงได้สรุปลงตอนท้ายด้วยว่า “ฉันเห็นว่า การเคารพธงชาติของเราได้กลายเป็น ประเพณีประจำชาติอย่างมั่นคงแล้ว...”⁸⁰ และมิงานเขียนของผู้ที่อยู่ร่วมสมัย เขียนถึงการเคารพธง ชาติของประชาชนในยามสงครามช่วงน้ำท่วมใหญ่ไว้ ไม่ต่างจากที่รายการนายมัน – นายคงกล่าวถึง คือ “ทุกเช้าเวลา 08.00 น. เพลงชาติจากวิทยุกระจายเสียงบรรเลงลั่น ประชาชนจะยืนนิ่งแช่น้ำเคารพ กันทั้งถนน ทหารญี่ปุ่นเห็นเข้าก็งงเหมือนกัน แต่เมื่อไทยหยุดกันอย่างนั้นญี่ปุ่นก็พลอยหยุดไป ด้วย”⁸¹ นอกจากนี้ยังมีเพลงร่ำวเรื่องการเคารพธงชาติร้องกันในหมู่ชาวบ้านทั่วไปว่า “แปด นาฬิกา ได้เวลาชักธง เราจะต้องยืนตรง เคารพธงชาติไทย เคารพธงชาติไทย ต้องสนับสนุน ป. พิบูล สงคราม เราจะต้องทำตาม เราจะต้องทำตามคำผู้นำชาติไทย”⁸²

ส่วนจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น ก็ให้ความสำคัญกับธงชาติ และการเคารพธงชาติอย่างมาก และเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งที่จะคอยสังเกตเมื่อเวลาที่ได้ไปตรวจราชการ หากพบข้อบกพร่อง เกี่ยวกับการปฏิบัติเรื่องการชักธงชาติ และเคารพธงชาติ ก็จะได้มาบอกกล่าวให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง แก้ไขต่อไป ดังจะเห็นได้จาก บทความที่แสดงทางวิทยุกระจายเสียงของ “สามัคคีชัย” วันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2485 เรื่อง “อะไรบ้างที่ไม่มีคู่” กล่าวดำเนินเจ้าหน้าที่ข้าราชการในท้องที่ต่างๆ กล่าวคือ

“...ที่ปทุมธานี ฉันเห็นเสาธงของจังหวัดนี้เป็นที่น่าสังเกต ที่ตัวเสากลางมีเสาทงสามเสา แต่บางเสาจะ เอนล้ม ไม่มีใครจับให้ตรง ที่ทำงานแห่งหนึ่งทางเหนือของเสากลางจังหวัดเขปึกเสาทง-พหลหลังคา ขึ้นไป กระเบื้องแตกหลายแห่ง เวลาฝนตกก็รั่ว ฉันเห็นแล้วนึกว่าเสาทงทุกบ้านเป็นเช่นนี้ เวลาฝนตกคง ไม่ได้นอนกันแน่ แม้เสาทงก็ไม่เอาใจใส่กัน ทำให้ฉันนึกถึงการทำงานพายได้เสาทงจะเบนอย่างไร ถ้าไม่ เอนเอียงอย่างไรเสาทงก็เป็นบุญของชาติ ที่อำเภอสามโคกฉันเอาเรือไปจอดฝั่งตรงข้ามกับอำเภอ ดู เจ้าหน้าที่สำนักนายกรัถมนตรี นำข่าวสารไปแจกเมื่อจวน 8 นาฬิกา พวกเราในเรือเตรียมเคารพทง ใน เรือมีวิทยุจึงเปิดดัง เพื่อช่วยราษฎรแถวนั้นให้เคารพทงชาติ แต่ยังไม่ทันถึง 8 นาฬิกา ประมานอีกสักสิบ นาทีเห็นจะได้ ทงประจำอำเภอก็ขึ้นสู่เสา เห็นจะโดยคนงานสักคนหนึ่ง แต่ฉันไม่เห็นเพราะไกลมาก แต่ คงไม่มีพิธีอะไร พอ 8 นาฬิกาเพลงชาติวิทยุบันเลง พวกเราในเรือก็ยืนทำความเคารพกันหมด พวกใน เรือของสำนักนายกรัถมนตรีที่จอดหน้าอำเภอสามโคกก็แสดงการเคารพด้วย คงจะได้ยินเพลงชาติทางวิทยุในเรือ

⁸⁰ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุ 2 พรีสจิกายน 2485,” ใน หจข. (2)สร. 0201.18.1 /4 บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติกับนายคง รักไทย ประจำเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2485 – กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2486 (1 ม.ค. 2485 – 9 เม.ย. 2486)

⁸¹ สรศิลป์ แห่งสภา, หวอ: ชีวิตไทยในไฟสงครามโลกครั้งที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ สรรคดี, 2540), หน้า 103.

⁸² อาจันต์ ปัญจพรรค์, บอมบ์กรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2541), หน้า 101.

ของฉันท...พูดถึงการเคารพทงมีคนเล่าให้ฟังว่าที่ลำพูนเมื่อถึงเวลาเคารพทงข้าหลวงยังนอนอยู่ เลยไม่มี
ใครเคารพทงกัน ที่เชียงใหม่เชื่อว่าข้าหลวงก็ไม่เอาใจใส่ ใครจะทำหรือไม่ทำการเคารพทงก็ช่าง...”⁸³

นอกจากนั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังได้เขียนโคลงเกี่ยวกับธงไตรรงค์ เพื่อให้กำนัน และ
ผู้ใหญ่บ้านตามท้องที่ต่างๆ ได้นำไปท่องอบบสั่งสอนประชาชนในพื้นที่ของตน โดยถือเป็น
ของขวัญ สำหรับวันที่ 4 ของปีใหม่ (4 มกราคม พ.ศ. 2486) เพื่อช่วยให้ประชาชนเห็นความสำคัญ
ของธงชาติ โดยกล่าวถึงธงไตรรงค์ว่า

“...(ต้นฉบับไม่ชัด)	ไตรรงค์
ผืนแผ่นดินห้าริ้วทง	พ่อเจ้า
อีกแม่รักยิ่งพงส์	พันธุเฝ้า ไคเอย
ลูกข่งพิทักษ์เฝ้า	ทุกเช้าค่ำทอน
...	
อิสระไทยปกป้อง	ทงไทย
ทงโบกสับัดหนไค	ข้อมรู้
สกุลไทยหู่เย็นใจ	สงบสุข
อิสระ, ทง, ไทยสู้	จวบสิ้นตัวตาย...” ⁸⁴

**ธงไตรรงค์กับขบวนการชาตินิยมของรัฐสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม:
การเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศสและการแผ่ขยายของมหาอาณาจักรไทย (Pan-Thai-ism)**

การรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อันยาวนานของชนชาติไทย ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปลายสมัย
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ต่อมาจนถึงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้แสดงให้เห็นถึง
อดีตอันรุ่งโรจน์และการสูญเสียดินแดนและเอกราชในช่วงต่างๆ ตั้งแต่สมัยที่อพยพลงมาจาก
เทือกเขาอัลไตมายังจีนตอนใต้ จนถูกจีนรุกราน โจมตีโดยร่นมาสามารถสร้างอาณาจักรไทยที่เป็น
อิสระในดินแดนที่เรียกว่าสยาม หรือสุวรรณภูมิ และมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
เป็นเวลาต่อเนื่องกันมาหลายร้อยปี ซึ่งทำให้คนชาติไทยกระจัดกระจายกันอยู่ทั่วไป ตั้งแต่ในตอนใต้
ของจีน จนถึงแหลมอินโดจีน อาทิคังที่พระยาอนุমানราชชน เขียนถึงประวัติความเป็นมาของชน
ชาติไทย ไว้ใน พ.ศ. 2483 ว่า

⁸³ หจข. (2)ศธ. 26/ 2189 ส่งบทประพันธ์ของ “สามัคคีชัย” ซึ่งมีข้อความการเคารพทงชาติ ซึ่งเกี่ยวกับ
กระทรวงศึกษาธิการ (15 – 17 ต.ค. 2485) (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁸⁴ “บทสนทนาระหว่างนายมั่น ชูชาติ กับนายคงรักไทย สแดงทางวิทยุฯ 4 มกราคม 2486,” ใน หจข.
(2)ศธ. 0201.18.1 /4 (เน้นโดยผู้อ้าง)

“ไทยพวกแรกที่ยกลงมาในแหลมอินโดจีน ถ้าถือเอาตำนานพื้นเมืองที่เล่ามาแล้วเป็นหลัก ก็คงได้แก่พวกไทยใหญ่ พวกนี้คงอพยพลงมาตามแนวลุ่มน้ำเมา และน้ำคง แล้วต่อมาก็มีไทยพวกอื่นยกแยกลงมาตามลำน้ำโขง ผ่านเข้าไปในแดนสิบสองปันนา และแดนสิบสองจุไทย (แดนนี้เป็นที่อยู่ของพวกผู้ไทย ซึ่งเป็นไทยสาขาหนึ่ง ชาวหลวงพระบางเรียกผู้ไทยว่า ลาวเก่า (คือพวกอ้ายลาวเดิม) แสดงว่าพวกผู้ไทยมาอยู่ในแคว้นนี้ก่อน พวกไทยน้อยยกตามมาทีหลัง พวกทรงคำอยู่ทางจังหวัดราชบุรี เพชรบุรี ก็คือ พวกผู้ไทยดำ) พวกหลังนี้ เรียกว่าไทยน้อย ซึ่งต่อมามีพวกได้ยกเข้ามาอยู่ในแดนลานนาไทย แล้วในที่สุดชายแดนลงมาในลุ่มน้ำเจ้าพระยา เรื่อยลงมาถึงแหลมมลายู โดยลำดับ จนมาเป็นประเทศไทยอยู่บัดนี้”⁸⁵

อดีตอันรุ่งโรจน์และการสูญเสียของชนชาติไทยอันมีประวัติศาสตร์สืบเนื่องมายาวนานเหล่านี้ถูกนำมาใช้เพื่อหลอมรวมคนเชื้อชาติไทยให้มีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งเดียวกันด้วยความความผูกพันทางเชื้อชาติเป็นสำคัญ ซึ่งอาจเห็นได้อย่างชัดเจนจากการเปลี่ยนชื่อประเทศสยาม ให้เป็นประเทศไทย โดยนอกจากจะทำให้ชื่อประเทศ ตรงกับชื่อเชื้อชาติของพลเมือง (ส่วนใหญ่) แล้ว ยังเป็นการเพิ่มพูนความรักประเทศ ระลึกถึงความเป็นไทย และ “เป็นการปลุกความสามัคคีระหว่างชาวไทยในประเทศนี้กับชาวไทยที่กระจัดกระจายอยู่ในประเทศอื่นให้มีความรักใคร่กันยิ่งขึ้น”⁸⁶

นอกจากนั้นแล้วเหตุการณ์ประวัติศาสตร์แห่งการสูญเสียดินแดนให้กับการล่าอาณานิคมของจักรวรรดินิยมตะวันตกเป็นเหตุการณ์ที่ยังฝังอยู่ในความรู้สึกคนร่วมสมัยจำนวนมากไม่น้อย โดยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ไทยต้องสูญเสียดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และดินแดนอื่นๆ ให้กับฝรั่งเศสที่คุกคามสยามถึงขั้นนำเอาเรือปืนบุกผ่านลำน้ำโขงเข้ามายังปากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาประชิดถึงตัวพระราชวังได้ และทำให้รัฐบาลสยามต้องยินยอม “เสียดินแดน” บางส่วนไป เพื่อแลกกับเอกราชและอำนาจอธิปไตยของสยามเอาไว้ สยามจำเป็นต้องยกดินแดนให้กับฝรั่งเศสรวม 5 ครั้งด้วยกัน 1. ใน พ.ศ. 2410 เสียพื้นที่ที่เป็นประเทศเขมรส่วนใหญ่ และเกาะ 6 เกาะ 2. เสียแคว้นสิบสองจุไทย 3. เสียฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง 4. เสียฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบาง และตรงข้ามปากเซ และ 5. เสียจังหวัดพระตะบอง เขียวมราชู และศรีโสภณ และต้องเสียดินแดนที่เรียกว่าหัวเมืองเงี้ยว และหัวเมืองตะวันออก รวมทั้งรัฐไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปะลิสให้อังกฤษ ใน พ.ศ. 2435 และ พ.ศ. 2451 ตามลำดับ

ตำนานแห่งอดีตของคนทั่วไป นอกจากจะรับรู้ถึงอดีตอันยิ่งใหญ่ของชนชาติไทย ยังได้รับอิทธิพลจากละครอิงประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ ที่กล่าวได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของความคิด

⁸⁵ พระยาอนุমানราชชน, เรื่องของชาติไทย (พระนคร: โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา, 2513), หน้า 71.

⁸⁶ กระทรวงศึกษาธิการ, แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เรื่องหน้าที่พลเมือง สำหรับชั้นมัธยมปีที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2485), หน้า 95 – 96.

ในการเรียกร้องดินแดนที่เคยสูญเสียไปคืนมา⁸⁷ อาทิเช่น เรื่องราชมนู (พ.ศ. 2480) ที่กล่าวถึงชาวเขมรว่าเป็นคนไทยเช่นเดียวกัน เพียงแต่เข้าไปอยู่ในดินแดนของขอมโบราณ จึงเรียกว่าชาวเขมรต่อมา หรือ เรื่องเจ้าหญิงแสนหวี (พ.ศ. 2481) ที่กล่าวถึงการมีเชื้อชาติ และวัฒนธรรมร่วมกันระหว่างชาวไทยใหญ่ (ในแคว้นชานของพม่า) และชาวไทยน้อย ซึ่งก็คือไทยสยาม ถึงแม้ว่าจะแยกจากกันแต่ก็คงเป็นไทยเหมือนกัน

ในส่วนของกรณีการดำเนินการทางเกี่ยวเนื่องเกี่ยวกับดินแดนที่เสียไปในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เกิดจากในปี พ.ศ. 2482 ก่อนที่จะเกิดสงครามในยุโรป ฝรั่งเศสได้ยื่นเสนอขอทำสัญญาไม่รุกรานกับไทย ส่วนรัฐบาลไทยได้ขอให้ฝรั่งเศสนำเอาปัญหาชายแดนด้านแม่น้ำโขงขึ้นมาพิจารณาปรับปรุงเส้นเขตแดนให้เป็นไปตามหลักปฏิบัติทางกฎหมายระหว่างประเทศ แต่ยังไม่มีการเจรจาตกลงกันจนกระทั่งเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2483 เมื่อฝรั่งเศสเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ต่อเยอรมนี ฝรั่งเศสจึงได้มาขอร้องให้รัฐบาลไทยให้สัตยาบันในกติกาสัญญาไม่รุกราน อันจะทำให้กติกาสัญญานี้มีผลบังคับใช้ในทันที รัฐบาลไทยเกรงว่าอินโดจีนของฝรั่งเศสอาจจะต้องเสียให้กับญี่ปุ่น ซึ่งเริ่มเข้ามามีอิทธิพล และย้ายกองทหารเข้ามาประจำการในอินโดจีนแล้ว⁸⁸ ในวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2483 รัฐบาลไทยจึงถือโอกาสยื่นข้อเสนอ 3 ประการเพื่อแลกกับคำขอของรัฐบาลฝรั่งเศส คือ 1) วางแนวเส้นเขตแดนตามลำแม่น้ำโขงให้เป็นไปตามหลักกฎหมายระหว่างประเทศ 2) ปรับปรุงเขตแดนให้เป็นไปตามธรรมชาติ โดยให้ถือว่าแม่น้ำโขงเป็นเขตแดนระหว่างไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศส ตั้งแต่ทิศเหนือจรดใต้ จนถึงเขตแดนกัมพูชา และให้ไทยได้รับดินแดนทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบางและปากเซกลับคืนมา และ 3) ขอให้ฝรั่งเศสรับรองว่า ถ้าอินโดจีนมีการเปลี่ยนแปลงสูญเสียอำนาจอธิปไตยของฝรั่งเศสไป ฝรั่งเศสจะคืนอาณาเขตลาวและกัมพูชาให้แก่ไทย ปรากฏว่าข้อเสนอของไทยได้รับการปฏิเสธจากฝรั่งเศส ในวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2483 โดยฝรั่งเศสยืนยันจะขอทำกติกาสัญญาไม่รุกรานกับไทย และให้มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันกันเท่านั้น⁸⁹

ความล้มเหลวในการเจรจากับฝรั่งเศส ทำให้รัฐบาลทำการรณรงค์เรื่องการเรียกร้องดินแดนคืนในหมู่ประชาชน อันจะกลายเป็นเหตุผลที่ทำให้รัฐบาลสามารถใช้กำลังทหารเข้าไปต่อสู้เพื่อนำดินแดนคืนมาได้ ก่อนที่สงครามอินโดจีนจะเริ่มขึ้นประมาณ 6 เดือน คณะผู้จัดรายการสนทนานาย

⁸⁷ Scot Barmé, *Luang Wichit Wathakan and the Creation of a Thai Identity* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1993), pp. 124 – 127.

⁸⁸ สรศักดิ์ งามจรกุลกิจ, *ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2481 – 2492* (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 55.

⁸⁹ “คำปราศรัยของนายกรัฐมนตรี กล่าวแก่มวลชนชาวไทย โดยทางวิทยุกระจายเสียง เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2483” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 57 (แผนกฤษฎีกา) ภาค 2 (29 ตุลาคม 2483), หน้า 197; อ้างถึงใน เทียมจันทร์ อ่ำแห้ว, “บทบาททางการเมืองการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2487)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 156 - 157.

มัน - นายคงได้รับคำสั่งจากนายกรัฐมนตรีพลตรีหลวงพิบูลสงครามให้โฆษณาหยังเสียงประชาชนดูว่าเห็นด้วยหรือไม่ที่รัฐบาลจะเรียกรื้อเอาดินแดนที่เสียไปกลับคืนมา การโฆษณาในเรื่องนี้ สังกัพัชร์ โนทัย บันทึกไว้ว่า

“ข่อมไม่มีอะไรดีเท่ากับหีบขกเอาพฤติกรรมของฝรั่งเศสที่ทำแก่ประชาชนคนไทยในสมัยที่พวกคิวกวกำลังแผ่จักรวรรดิในเอเชียขึ้นมาเล่าให้ประชาชนฟัง โดยเฉพาะพฤติกรรมของม. ปาวิ และกรณีที่ฝรั่งเศสปิดอ่าวไทยเมื่อ ร.ศ. 112 พอนายมัน - นายคงโฆษณาเรื่องนี้ได้พักเดียวก็เห็นการเดินขบวนขนาดใหญ่ของประชาชนและนักศึกษาผ่านหน้ากรมโฆษณาการไม่เว้นแต่ละวัน ทำให้คณะเราเกิดกำลังใจที่จะดำเนินการโฆษณาการปลุกใจให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นไป”⁹⁰

ดินแดนดังกล่าวที่ไทยต้องการเรียกรื้อให้ได้คืนมานั้นรับรู้กันในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามว่าไม่ได้เป็นเพียงดินแดนที่เคยอยู่ในการปกครองของราชอาณาจักรไทย แต่เป็นดินแดนของชนชาติไทย ที่ต้องถูกปกครองโดยชาติอื่น กล่าวคือ

“...ดินแดนเหล่านั้นเป็นดินแดนของเราจริงๆ ไม่ใช่เมืองจีน ไม่ใช่อาณานิคม ไม่ใช่ต่างแดน แต่เป็นถิ่นที่อยู่ของชนชาติไทย เลือดไทย ซึ่งเป็นหน่อเนื้อเชื้อไข มีชีวิตจิตใจและมีวัฒนธรรมอันเดียวกับพวกเรา รวมความว่าเป็นเลือดเนื้อของเราแท้ๆ ชนชาติที่เป็นเลือดเนื้อเชื้อเดียวกับเรามีจำนวน 4 ล้านคน ต้องเสียอิสรภาพต้องตกอยู่ในอำนาจบังคับและความกดขี่ข่มเหงอย่างทารุณ...”⁹¹

ดังนั้นความต้องการที่จะได้ดินแดนคืนจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับเกียรติยศของชาติ ที่ไม่สามารถ “ทนดูเพื่อนร่วมชาติของตนตกอยู่ในความบังคับกดขี่ของชาติอื่น”

นโยบายการเรียกรื้อดินแดนคืนจากฝรั่งเศสของรัฐบาล ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนอย่างกว้างขวาง เห็นได้จากการเดินขบวนเรียกรื้อดินแดนคืน จากการริเริ่มของนิสิตจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและนักเรียนเตรียมปริญญาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2483 จำนวนประมาณ 3,000 คน โดยขบวนที่ประกอบด้วยธงไตรรงค์ และแผ่นป้ายเขียนคำแสดงความต้องการได้ดินแดนคืน เช่น “ไทยยอมตาย เมื่อไม่ได้ดินแดนคืน” หรือ “เราต้องรบ ถ้าไม่คืน” ร่วมกับเสียงตะโกนของผู้เดินขบวนได้เคลื่อนจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มาหยุดที่หน้าศาลาว่าการกระทรวงกลาโหม นายกรัฐมนตรีได้มาให้โอวาทแก่ผู้ทำการเดินขบวน และย้ำว่าไทยต้องการ

⁹⁰ สังกัพัชร์ โนทัย, ความนึกในทรงชัง, หน้า 219.

⁹¹ หลวงวิจิตรวาทการ, ปาฐกถาเรื่องการเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส (แสดงแก่ครู อาจารย์ และนักเรียนกรมยุทธศึกษา ณ หอประชุมศิลปากร วันพฤหัสบดี ที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2483), หน้า 2.

เรียกร่องลึงที่เป็นของตลกขึ้นมาเท่านั้น ซึ่งประชาชนที่อาศัยอยู่ในดินแดนที่ไทยกำลังเรียกร่องลึงนั้นก็เป็นที่นั่งเลียดเนื้อชาวไทยด้วยกัน การเดินขบวนครั้งนี้ถือเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทยที่ได้มีการเดินขบวนขึ้น⁹² และในตอนบ่ายวันเดียวกันนั้นเองก็ได้มีการเดินขบวนของนักศึกษา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง รวมทั้งนักเรียนเตรียมปริญญาขึ้นอีกครั้งหนึ่งด้วย

หลังจากวันที่ 8 ตุลาคมเป็นต้นมาก็ได้มีการเคลื่อนไหวเดินขบวนของกลุ่มองค์กรต่างๆ อีกมากมาย อาทิเช่น นักเรียนพยาบาล ผดุงครรภ์แห่งโรงพยาบาลศิริราช นักเรียนและครู โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และโรงเรียนอำนวยการศิลป์ หรือนักเรียนฝึกหัดครูในเขตกรุงเทพฯ 14 โรงเรียน⁹³ รวมทั้งมีการเดินขบวนครั้งใหญ่ของประชาชนในพระนคร ในวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2483 จำนวนไม่น้อยกว่า 50,000 คน⁹⁴ ซึ่งการเดินขบวนสนับสนุนรัฐบาลนี้ได้ขยายไปยังจังหวัดต่างๆ อีกด้วย

การเคลื่อนไหวของประชาชนได้กลายเป็นมติมหาชนที่สามารถทำให้รัฐบาลใช้ความรุนแรงนำดินแดนที่เสียไปกลับคืนมา คือการต่อสู้ด้วยกำลังทหาร บรรยากาศทางการเมืองที่สร้างความคิดเรียกร้องให้กับทั้งฝ่ายไทยและฝรั่งเศสนำไปสู่การปะทะกันตามชายแดน และกลายเป็นการรบที่รุนแรงขึ้นตั้งแต่เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2483 หลังจากการที่ฝรั่งเศสเข้ามาทิ้งระเบิดที่นครพนม แต่ก็เป็นการรบแบบไม่มีการประกาศสงคราม จนถึงวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2484 (มีการเปลี่ยนมาใช้ปฏิทินใหม่ โดยเริ่มนับวันที่ 1 มกราคมเป็นวันขึ้นปีใหม่ และทำให้ปี พ.ศ. 2483 หดลงในเดือนธันวาคม โดยมีเพียง 9 เดือน) ทหารฝรั่งเศสได้เข้าบุกโจมตีอำเภออรุณประเทศอย่างรุนแรง รัฐบาลไทยจึงได้ประกาศสงครามกับฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2484 สังข์ พัชโรทัยเล่าถึงเหตุการณ์ในช่วงนี้ว่า

“เมื่อนายมัน-นายคง โประปะกันดา [propaganda] มา 6 เดือนเต็ม ท้าไทยซึ่งขวัญดีก็พร้อมกันขาดราทพเข้ารบกับฝรั่งเศสอินโดจีน ทั้งทัพบกเรือและอากาศในแนวรบอันยาวเหยียด กำลังของเราเหนือฝรั่งเศส และทหารของเราซึ่งมีเสื้อยันต์พริกพร้อมก็รบอย่างกล้าหาญ ฝรั่งเศสต่อสู้อย่างเหนียวแน่นแต่ทนความกล้าหาญของทหารไทยไม่ได้ ต้องล่าถอยไปในแนวรบทุกด้าน...”⁹⁵

การรบระหว่างไทยกับฝรั่งเศสดำเนินไปประมาณเกือบหนึ่งเดือน กองทัพอไทยสามารถบุกเข้ายึดดินแดนกลับคืนมาได้บางส่วน รายการสนทนานายมัน – นายคง คอยรายงานความเคลื่อนไหวของ

⁹² ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์, สึกอินโดจีน: กรณีพิพาทไทยกับอินโดจีนฝรั่งเศส พ.ศ. 2483 (กรุงเทพฯ: บริษัทต้นอ้อ แกรมมี่, 2540), หน้า 20 – 23.

⁹³ สรศักดิ์ งามจรกุลกิจ, ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2481 – 2492, หน้า 59.

⁹⁴ ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์, สึกอินโดจีน: กรณีพิพาทไทยกับอินโดจีนฝรั่งเศส พ.ศ. 2483, หน้า 23.

⁹⁵ สังข์ พัชโรทัย, ความนี้ในกรุงซัง, หน้า 232-234.

สงครามอินโดจีนที่ไทยเป็นฝ่ายได้เปรียบอยู่ทุกระยะ อาทิ ในวันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2484 รายงานกล่าวว่

“...แม้แต่ข่าวจากซานฮอนเองก็สารภาพว่า ไทยได้อาณาเขตต์ส่วนมากของกัมพูชาแล้ว ทหารอินโดจีนฝรั่งเศสต่อต้านทหารไทยไม่ไหว เรา...จับธงไชยเฉลิมพลฝรั่งเศสได้ จับเชลยศึกทั้ง ผิวขาวผิวดำ และได้อาวุธยุทธภัณฑ์ขึ้นกับหลายคันรถ...เวลานี้ความมีชัยเป็นของเราแล้ว **ธงไตรรงค์ของไทยได้ปลิวสะบัดในอินโดจีน ถูกต้องตามพิธีการตั้งแต่วันที่ 17 เดือนนี้แล้ว และประชาชนดินแดนที่ยึดได้ต่างก็มาต้อนรับธงไตรรงค์ของเราอย่างเอิกเกริก ไม่เหมือนเมื่อครั้งกระโน้น** เมื่อเวลาซักรงชาติของเราลง ซักรงฝรั่งเศสขึ้นแทน ประชาชนต่างก็เจียบสงบและเหงาทุกหนทุกแห่ง...”⁹⁶

ดังนั้น ในสงครามอินโดจีน ธงไตรรงค์ที่ชักขึ้นในดินแดนของฝรั่งเศส จึงกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งการได้ดินแดนคืนกลับมาเป็นของสยามอีกครั้งหนึ่ง อันเป็นสิ่งที่น่าชื่นชมยินดีอย่างยิ่ง นายมัน - นายคงยังกล่าวต่อไปว่า

“...ธงไตรรงค์ของเราได้ชักขึ้นแล้วในอินโดจีน เราจะไมยอมปลดลงเป็นอันขาดตราบดีที่เราดำรงชาติไทยอยู่ ธงของเรา ดินแดนของเรา ที่น้องเลือดเนื้อไทยของเรา ทั้งสามอย่างนี้ เรารักเสมอชีวิต อยู่ที่ไหนต้องอยู่พร้อมกันทั้งสามประการ จะยอมให้ขาดอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้ **บัดนี้พี่น้องชาวอินโดจีนของเราตามดินแดนที่เรายึดได้นั้นมีพร้อมแล้ว ทั้งธงไทย ดินแดนไทย พลเมืองไทย** เพราะฉะนั้นต่อไปนี้ ก็มีโอกาที่จะได้ช่วยกันสร้างสมความเจริญก้าวหน้า โดยไม่มีอุปสรรคจากภายนอกอะไรมาขัดขวาง...”⁹⁷

สงครามอินโดจีนจึงเป็นการเพิ่มความสำคัญและความรู้สึกรักและหวงแหนในธงไตรรงค์ให้เกิดขึ้นในประชาชนชาวไทยมากยิ่งขึ้นด้วย อย่างไรก็ตาม ก่อนที่การสู้รบจะถึงจุดแตกหัก รัฐบาลแพ้ชนะ ญี่ปุ่นก็ได้เสนอตัวเข้ามาเป็นคนกลางไกล่เกลี่ย ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสให้ยุติการรบ ซึ่งในที่สุดทั้งไทยและฝรั่งเศสก็ตกลงยินยอมให้มีการเจรจาทำความตกลงระงับข้อพิพาท โดยกระทำกันที่กรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น ผลของการเจรจายกเลิกไปตามอนุสัญญาสันติภาพระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2484 ตามอนุสัญญาฉบับนี้ ประเทศไทยได้ดินแดนกลับคืน และได้ยกดินแดนดังกล่าวขึ้นเป็นจังหวัดของไทย คือ 1)ยกแคว้นหลวงพระบาง บริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง ขึ้นเป็นจังหวัดลานช้าง 2)ยกแคว้นนครจำปาศักดิ์ ฝั่งขวาแม่น้ำโขง ขึ้นเป็นจังหวัด

⁹⁶ ศศิ เสตะจันทร์, “การเผยแพร่ประชาธิปไตยของราชการสนทนทางวิทยุระหว่างนายมัน ชูชาติกับนายคง รักไทย ช่วง พ.ศ. 2484-2486” (วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการสื่อสารมวลชน บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), หน้า 63. (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63. (เน้นโดยผู้อ้าง)

จำปาศักดิ์ 3)ยกท้องที่เมืองเสียมราฐ ขึ้นเป็นจังหวัดพิบูลสงคราม และ 4)ยกท้องที่เมืองพระตะบอง ขึ้นเป็นจังหวัดพระตะบอง⁹⁸

อาจกล่าวได้ว่า จุดสูงสุดในเชิงสัญลักษณ์ของชัยชนะในสงครามอินโดจีน ก็คือการที่ไทยสามารถนำเอาธงชาติไทยกลับไปปักปลิวสะบัดอยู่ในดินแดนที่ได้กลับคืนมา ใน พ.ศ. 2484 กล่าวคือ หลังจากที่ไทยต้องยกดินแดนบริเวณ “มณฑลบูรพา” ในกัมพูชาให้แก่ฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. 2450 พระยาตราธรรมินทร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์ ต่อมาได้รับเลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์) ผู้สำเร็จราชการมณฑลบูรพา ต้องอพยพครอบครัวเดินทางกลับกรุงเทพฯ และต้องอัญเชิญธงช้างซึ่งเป็นธงชาติสยามสมัยนั้นกลับคืนสู่ประเทศด้วย พระยาตราธรรมินทร์นี้ ก็คือบิดาของหลวงโกวิทอภัยวงศ์ หรือพันตรีควง อภัยวงศ์ (ตอนอพยพกลับกรุงเทพฯ นั้นพันตรีควงเพิ่งอายุได้เพียง 5 ขวบ) และหลังจากการเจรจาได้ดินแดนเมืองพระตะบองกลับคืนมาแล้ว พันตรีควง อภัยวงศ์ได้รับแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการรับมอบดินแดนทางด้านบูรพา ซึ่งประกอบไปด้วยกรรมการคือ พันเอกหลวงวิระวัฒน์โยธิน พันเอกหลวงยอดอาวุธ พันเอกหลวงราญปฏิเวธ หม่อมเจ้าวงศานุวัฒน์ เทวกุล พันตรีพูล มาใช้เวทย์ นายอุดม บุญยประกอบ และนายสง่า นิลกำแหง

ก่อนเดินทางไปรับมอบดินแดนคืน พ.ต. ควง อภัยวงศ์ ประธานคณะกรรมการฯ ได้กล่าวคำอำลานายกรัฐมนตรีเพื่อจะไปรับมอบดินแดนคืนจากฝรั่งเศสในวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2484 ว่าตนรู้สึกขอบใจนายกรัฐมนตรีที่ให้ความไว้วางใจและให้เกียรติแต่งตั้งตนเป็นประธานอำนวยการในคราวนี้ เพราะมีส่วนเกี่ยวข้องกับตนอย่างลึกซึ้ง กล่าวคือ

“...เมื่อ 34 ปีมาแล้ว ท่านบิดาของกระผมได้เป็นผู้อัญเชิญธงไทยกลับสู่ประเทศไทยด้วยอาการอันองุ่น้ำตา และในวาระนี้กระผมผู้เป็นบุตรได้มีโอกาสเชิญธงไทยกลับไปสู่ถิ่นเดิม ซึ่งกระผมรู้สึกว่าการสนองเกียรติประเทศชาติ และรัฐบาลแล้ว ยังเป็นการสนองความปรารถนาอันแรงกล้าของท่านบิดาอีกด้วย”⁹⁹

จอมพล ป. พิบูลสงครามได้กล่าวตอบรับคำขอบคุณของประธานรับมอบดินแดนคืน ในโอกาสนี้ว่า

⁹⁸ “เรื่องใช้อนุสัญญาสันติภาพและบรรดาภาคผนวกระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 58 (ตอน 45) (9 พฤษภาคม 2484), หน้า 857-887; อ้างถึงในเทียมจันทร์ อ้าแหว, “บทบาททางการเมืองการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2487),” หน้า 179.

⁹⁹ วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์, “พันตรี ควง อภัยวงศ์ นำธงชาติไทยกลับคืนสู่พระตะบอง,” ใน รุ่งหลายสี เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สถาบันเกริก, 2527), หน้า 150.

“ข้าพเจ้าขอมอบธงช้างอันเป็นธงไทยเดิม ซึ่งท่านเจ้าคุณบิดาของท่านรัฐมนตรีได้นำ กลับคืนมาสู่ประเทศไทยเมื่อ 34 ปีที่แล้วมา พร้อมกับธงไตรรงค์อันเป็นธงไทยประจำชาติของเรา ในปัจจุบันนี้ให้แก่ท่านและให้แก่จังหวัดต่างๆ ในเวลาเดียวกันนี้ เพื่อนำไปประดิษฐานในดินแดน ใหม่ของเรา เป็นประจักษ์พยานว่าพวกเราได้สร้างความเป็นปึกแผ่นแน่นหนาให้แก่มวลพี่น้องชาวไทยในดินแดนเดิม ซึ่งได้รับโอนมาใหม่นั้น และเป็นเครื่องหมายแห่งความกว้างใหญ่ไพศาลของ ชาติไทยในปัจจุบันนี้”¹⁰⁰

และต่อมาในวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2484 นายกรัฐมนตรีก็ได้กล่าวให้โอวาทแก่บรรดาทหารที่จะ ไปปฏิบัติหน้าที่ในการรับมอบดินแดนแห่งราชอาณาจักรเดิมของไทยว่า

“เมื่อพี่น้องทหารทั้งหลายได้เข้าสู่ดินแดนใหม่แห่งราชอาณาจักรเดิมของไทยนี้แล้ว ท่าน จะได้พบธงช้างกับธงไตรรงค์คู่กัน ชักขึ้นประดิษฐาน ณ สถานที่ราชการต่างๆ ขอให้พี่น้องทหาร ทั้งหลาย จงมีความอึดใจและให้ระลึกไว้ว่า การที่ธงไทยทั้งเก่าและใหม่ได้ปรากฏขึ้นในดินแดน เหล่านั้น ก็ด้วยความเสียสละแห่งเลือดเนื้อและชีวิตของเรา เราได้นำชีวิตและเลือดเนื้ออันเป็นของ สุดสงวนไปซื้อมาให้แก่มวลพี่น้องชาวไทยทั้งชาติ นับว่าเราได้ปฏิบัติหน้าที่ของชายชาติทหาร สำเร็จครบถ้วนแล้วทุกประการ...”¹⁰¹

นอกจากนั้นชาวเมืองพระตะบองก็ยังได้จัดหาธงไตรรงค์กันอย่างซ่อนเร้น(เนื่องจากฝรั่งเศส ยังคงปกครองอยู่) เพื่อที่จะต้อนรับคณะที่จะเข้ามารับมอบดินแดน ซึ่งในเช้าวันที่ 25 กรกฎาคม ชาวเมืองต่างก็ชักธงไตรรงค์กันอย่างพร้อมเพรียงซึ่งเป็นที่น่าปิติยินดีสำหรับคณะผู้รับมอบดินแดน และเมื่อพันตรีควง อภัยวงศ์ได้นำ “ธงช้าง” อันเป็นธงชาติสยามเดิมไปชักขึ้นที่หน้ามุขตึกที่พักซึ่ง เป็นที่ทำการของคณะกรรมการรับมอบดินแดนในวันที่ 26 กรกฎาคมนั้น “มีไม่น้อยคนที่ยื่นคู่มือด้วย น้ำตาลอ”¹⁰²

ต่อมาในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ญี่ปุ่นได้ขอเดินทัพผ่านประเทศไทยผ่านไปยังพม่า และเพื่อเข้าไปตีโอบล้อมประเทศจีนขึ้นไปจากทางภาคใต้อีกทางหนึ่ง (ตอนนั้นญี่ปุ่นได้บุกเข้าจีน จากทางภาคเหนือโดยมีฐานที่มั่นอยู่ในประเทศแมนจูเรีย ซึ่งมีรัฐบาลของจักรพรรดิปูยีเป็นรัฐบาล หุ่น และเป็นผลให้พรรคก๊กมินตั๋งกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนยุติสงครามกลางเมืองและหันมาร่วมมือ

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

¹⁰¹ “โอวาทของนายกรัฐมนตรีและผู้บัญชาการทหารบกมอบแก่บรรดาทหารผู้จะไปปฏิบัติหน้าที่ในการรับ มอบดินแดนแห่งราชอาณาจักรเดิมของไทย,” ใน หจข. (2) สร. 0201.10 /50 นายกรัฐมนตรีกล่าวคำปราศรัยแก่ ประชาชน และสุนทรพจน์โอวาท สาส์นวิงวอน (14 พ.ย. 2482 - 17 ม.ค. 2485)

¹⁰² วิจิตรวงศ์ ณ ป้อมเพชร, “พันตรี ควง อภัยวงศ์ นำธงชาติไทยกลับคืนสู่พระตะบอง,” หน้า 158 - 159.

กันต่อสู้ต่อต้านการรุกรานของญี่ปุ่น)¹⁰³ โดยญี่ปุ่นได้ยื่นขอเดินทัพผ่านไทยในวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2484 พร้อมกับในเช้ามีวันที่ 8 ธันวาคม กองทหารญี่ปุ่นได้บุกกรุกเข้าสู่ประเทศไทยในจังหวัดแถบชายฝั่งทะเล และรัฐบาลไทยยินยอมตกลงให้กองทัพญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศ รวมทั้งจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ลงนามสัญญาความร่วมมือทางทหารกับญี่ปุ่นเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2484 และต่อมาในวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2484 ได้มีสัญญาให้ความร่วมมือระหว่างไทยกับญี่ปุ่นทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และการทหาร¹⁰⁴ พร้อมกับชักธงชาติของทั้งสองประเทศขึ้นคู่กันเป็นสัญลักษณ์แห่งการร่วมมือกันระหว่างไทยกับญี่ปุ่นด้วย ดังที่รายการสนทนานายมัน – นายคง วันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2484 กล่าวว่

“เวลานี้เราประสานมือกับญี่ปุ่นแล้ว...อย่างวันนี้ที่พี่น้องของเราได้ชักธงชาติไทยกับธงญี่ปุ่นขึ้นคู่กัน ก็นับว่าได้แสดงการผูกมิตรเป็นอย่างดี...วันนี้ตามเคสสถานบ้านเรือนและที่ทำการต่างๆ แลไปทางไหนก็เห็นแต่ธงทั้งสองชาติขึ้นสลอนทีเดียว นี่เป็นการแสดงความผูกพันมิตรอย่างสำคัญเพราะตั้งแต่เราเกิดมา ก็ไม่เคยชักธงชาติใดขึ้นคู่กับธงชาติของเรา นอกจากธงชาติของญี่ปุ่น ซึ่งเราได้ทำมา 2 คราว คราวหนึ่งเมื่อลงนามกันในสัญญาสันติภาพที่กรุงโตเกียว เราชักธงชาติคราวนั้นเป็นการแสดงว่าเรารู้สึกชอบใจญี่ปุ่นที่ได้ช่วยไกล่เกลี่ยในกรณีพิพาทให้ คราวนี้เราชักธงคู่กันอีกครั้งหนึ่งเพื่อเป็นที่ระลึกสำคัญที่เราทั้งสองชาติได้เป็นพันธมิตรกันในทางทหาร”¹⁰⁵

และกล่าวถึงพิธีการลงนามกติกาสัญญาพันธมิตรระหว่างไทยกับญี่ปุ่นที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวันที่ 21 ธันวาคม ว่า

“สิ่งแรกที่ทุกๆ ท่านที่ไปในงานสะดวกก็คือ ธงชาติผืนใหญ่ทั้งของไทยและของญี่ปุ่นประดิษฐานอยู่คู่กันที่หน้าพระอุโบสถ ทำให้ผู้ที่ไปในงานพิธีแน่ครั้นหน้าว่า มหามิตรผู้ถือพุทธศาสนาทั้งสองประเทศนี้ จะได้ร่วมมือกันปฏิบัติตามสัญญาอันศักดิ์สิทธิ์นี้ให้เป็นผลสำเร็จอย่างยิ่ง”¹⁰⁶

¹⁰³ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ใน เอ็ดการ์ สโนว์, ดาวแดงเหนือแผ่นดินจีน, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดยบุญศักดิ์ แสงระวี (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2541).

¹⁰⁴ เทียมจันทร์ อ้าหวู, “บทบาททางการเมืองการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2487),” หน้า 250 – 263.

¹⁰⁵ อ่างถึงใน สติ เสดะจันทร์, “การเผยแพร่ประชาธิปไตยของรายการสนทนาทางวิทยุระหว่างนายมัน ชูชาติกับนายคง รักไทย ช่วง พ.ศ. 2484-2486,” หน้า 172.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 179.

หลังจากนั้น ในวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2485 รัฐบาลไทยได้ประกาศสงครามต่ออังกฤษ และสหรัฐอเมริกา ทำให้ประเทศไทยเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 2 อย่างเต็มรูปแบบ ขณะที่ญี่ปุ่นได้บุกพม่าขึ้นไปทางภาคเหนือเพื่อปิดล้อมจีน รัฐบาลไทยก็ได้ส่งกองทัพบูรพาเข้าไปร่วมรบร่วมต่อสู้ ดังประกาศของรัฐบาลที่อ่านทางวิทยุกระจายเสียงโดยกรมโฆษณาการเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2485 ว่า

“เพื่อปฏิบัติตามกติกาสัญญาพันธมิตรในหลักการร่วมยุทธระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น อันมีวัตถุประสงค์จะสถาปนาวงไพบูลย์ร่วมกันแห่งมหาเอเชียตะวันออก กองทัพไทยจึงได้ยึดท่าด่านข้ามพรมแดนเข้าสู่ประเทศไทยใหญ่หรือที่เรียกว่าแคว้นชาน และได้รุกคืบหน้าไปอย่างรวดเร็ว บัดนี้กองทัพไทยเข้ายึดนครเชียงตุงไว้ได้แล้ว[ตั้ง]แต่ 26 พฤษภาคม 2485”¹⁰⁷

รายการสนทนานายมัน – นายคงได้กล่าวถึงเรื่องการเข้ายึดเชียงตุงของกองทัพไทยนี้ไว้ อย่างน่าสนใจในการกระจายเสียงเมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2485 โดยกล่าวว่าเริ่มต้นบทสนทนาว่า วันนี้เป็นวันที่รู้สึก “จเรินดาจเรินใจเสียเหลือเกิน” เพราะมองไปทางไหนก็เห็นแต่ธงชาติปลิวไสว ทุกทิศทาง เนื่องจาก

“เป็นวันที่เราแสดงความชื่นชมยินดีทั่วราชอาณาจักร ในการที่ทหารและผู้กล้าศึกของเรา ได้ข้ามพรมแดนบุกเข้าไปทางสหรัตไทยใหญ่ หรือที่เรียกว่าแคว้นชาน เรานุกอย่างรวดเร็ว และยึดนครเชียงตุงอันเป็นเมืองสำคัญไว้ได้ตั้งแต่วันอังคารที่ 26 เดือนนี้”

นายมัน – นายคง ยังกล่าวว่า ชาวต่างประเทศที่อยู่ในเมืองไทยก็ได้ร่วมแสดงความยินดีด้วยโดยได้ “ชักธงชาติไทยกับธงชาติของเขาขึ้นคู่กัน”¹⁰⁸ ส่วนสาเหตุที่ไทยรุกเข้าไปในแคว้นไทยใหญ่นั้น นอกจากจะเป็นไปตามกติกาสัญญาพันธมิตร ที่มีร่วมกันระหว่างไทยกับญี่ปุ่นแล้ว เมืองเชียงตุงเองก็เคยเป็นดินแดนของไทยมาก่อน โดยนายมัน - นายคงกล่าวว่า “เมืองเชียงตุงที่เรายึดได้เมื่อวันที่ 26 เดือนนี้ อันที่จริงก็เป็นดินแดนเดิมของอาณาจักรไทยนั่นเอง”¹⁰⁹ เช่นเดียวกับที่นายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กล่าวถึงการเข้ายึดสหรัตไทยใหญ่ ว่า

¹⁰⁷ สังข์ พัธโนทัย, ความนึกในทรงซัง, หน้า 394 - 395.

¹⁰⁸ “บทสนทนา ระหว่าง นายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุฯ 28 พฤษภาคม 2485,” ใน หจข. (2)สร. 0201.18.1/5 บทสนทนาระหว่างนายมัน ชูชาติกับนายคง รักไทย ประจำเดือนมกราคม ถึงพฤษภาคม พ.ศ. 2485 (1 ม.ค.-30 พ.ค. 2485)

¹⁰⁹ “บทสนทนา ระหว่าง นายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุฯ 28 พฤษภาคม 2485”

“กองทัพไทยของเราก็ได้ไปทำการเปิดจิตใจของพี่น้องชาวไทยในสหรัถไทยใหญ่ให้ได้รับรสมีความเบิกบานแห่งเสรีภาพและอิสระภาพ พ้นจากความเป็นทาส คืนกลับสู่ความเป็นไทยร่วมกันในราชอาณาจักรไทย”¹¹⁰

ต่อมาในวันที่ 20 มกราคม 2486 รายการของนายมัน-นายคงก็ได้กล่าวถึงการมีชัยชนะอย่างสมบูรณ์เหนือดินแดนสหรัถไทยใหญ่ โดยกล่าวถึงบทความของ “ท่านสามัคคีไทย” (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) ที่ได้กระจายเสียงทางวิทยุไปแล้ว โดยมีเนื้อหาว่า “สามัคคีไทย” เห็นว่า ในสัปดาห์นี้เป็น “สัปดาห์แห่งโชคชัย” เพราะกองทัพไทยสามารถมีชัยชนะอย่างสมบูรณ์ที่สหรัถไทยใหญ่นั่นเอง โดยนายมัน – นายคงได้กล่าวเพิ่มเติมด้วย ว่า

“วันที่ 7 มกราคม ถึงวันที่ 14 มกราคม เป็นสัปดาห์แห่งโชคชัยของสกุลไทยอย่างแท้จริง เพราะเป็นสัปดาห์ที่กองทัพไทยนำชัยชนะมาเป็นพุทธรูชา...และนำพี่น้องในครอบครัวไทยมาร่วมสกุลไทย ซึ่งเป็นสกุลของพ่อแม่ร่วมกันของพวกเรามาแต่ดั้งเดิม”¹¹¹

นอกจากนั้นแล้ว นายมัน – นายคง ยังกล่าวอีกว่า “ไตรรงค์ธงชาติไทยของเราคราวนี้มีชีวิตจิตใจเพิ่มขึ้น” ซึ่ง “ท่านสามัคคีไทย” ได้กล่าวไว้ว่า

“ไตรรงค์ ธงชาติไทย มีชีวิตขึ้นได้เพราะรบ กินอยู่ วัฒนธรรม เมื่อกองทัพไทยรบชนะเช่นนี้แล้ว ไตรรงค์ธงชาติไทยก็ต้องมีชีวิตสดใสยิ่งขึ้นหย่างแน่นอน ยิ่งมีนักรบผู้กล้าหาญของเราถือไป สบค้อยู่ตามชายแดนถิ่นไทยเดิมของพ่อแม่ในสหรัถไทยใหญ่ทั่วทุกหนแห่งด้วยแล้ว **ธงชาติไทยก็มีชีวิตสดใสยิ่งขึ้นในมือของเหล่าสกุลไทยเอง ไทยในยุคนานก็ได้เห็นธงชาติไทยของเขาเอืกวาระหนึ่ง**”¹¹²

นอกจากนั้นเหตุการณ์ช่วงนี้จะเป็นช่วงเวลารอยต่อทางประวัติศาสตร์ ที่จะเชื่อมระหว่างปัจจุบันและอนาคตอันใกล้ และ “เป็นหัวต่อสำคัญที่จะเชื่อมโยงไทยภายใต้ความคุ้มครองของพุทธศาสนาในลุ่มน้ำเจ้าพระยา กับไทยในแคว้นยูนนานให้สนิทชิดเชื้อกันยิ่งขึ้น” ยิ่งไปกว่านั้น นายมัน – นายคง ยังกล่าวแทนถึงความรู้สึกของผู้คนที่อยู่ทางเชียงรุ่ง ด้วยว่า

¹¹⁰ “คำปราศรัยของ พนะ นายกรัฐมนตรี แคว่มวลชนชาวไทย เนื่องในโอกาสจิตสมัญงานฉลองวันชาติ 24 มิถุนายน 2485” ใน **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 59 ตอนที่ 46 วันที่ 7 กรกฎาคม 2485, หน้า 1718. (เน้นโดยผู้อ้าง)

¹¹¹ “บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย สแดงทางวิทยุฯ 20 มกราคม 2486,” ใน หจช. (2)สร. 0201. 18. 1 /4 บทสนทนาระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย พิธีศกิกายน 2485 ถึง กุมภาพันธ์ 2486 (1 ม.ค. 2485 – 7 เม.ย. 2486)

¹¹² เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้อ้าง)

“ความรู้สึกเช่นนี้เราอยู่ทางนี้ น่ากลัวจะหาคำพูดให้พอเพียงไม่ได้ ต้องหยุดทางเชิงรุ่งเอง และเห็นธงไตรรงค์รำไรอยู่ข้างหน้าแล้ว จึงจะเล่าถูก ทำไมพี่น้องชาวเชียงรุ่งของเราจะไม่ยินดีละ เมื่อธงไตรรงค์เป็นธงของสกุลไทย เป็นธงของไทยยูนนาน...”¹¹³

และก่อนจบรายการนายมัน – นายคง กล่าวบทกล่อมขวัญลูกไทย (เด็กที่เกิดในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2486) มีเนื้อหายืนยันความเห็นที่กล่าวไปแล้วว่า

“ลูกเอ๊ย ลูกไทย	เกิดมาในสมัยไทยเรืองรุ่ง
ธงชาติไทยแกว่งไกวในเชียงตุง	แล้วเลยพุ่งตรงไปในยูนนาน
พ่อเอาเลือดทำไว้เพื่อไตรรงค์	ขยายวงสกุลไทยให้ไพศาล...” ¹¹⁴

ดังนั้น ธงไตรรงค์ในตอนนี้ ได้รับการสร้างความหมายโดยรัฐว่าไม่ได้เป็นเพียงแค่ธงชาติของประชาชนพลเมืองในชาติไทยและในประเทศไทยเท่านั้น แต่ยังเป็นได้ถึงธงชาติของปวงผู้คนที่มีความเชื่ออาศัยอยู่ใน “สกุลไทย” กล่าวคือเป็นธงชาติของบรรดาคนเชื้อชาติไทยทั้งหมด ซึ่งรัฐไทยจะต้องนำทัพไปยึดเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งกับรัฐไทยในขณะนั้น กล่าวได้ว่านี่เป็นจุดสูงสุดของการรณรงค์เกี่ยวกับสำนึกความเป็นชาติที่หลอมรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างความเป็นชาติ กับความเป็นธงชาติของธงไตรรงค์ซึ่งใช้ออกไปอย่างกว้างขวางครอบคลุมไปถึงคนเชื้อชาติไทยในดินแดนต่างๆ ที่อยู่นอกรัฐไทยให้รวมเข้ามาใช้ธงไตรรงค์ร่วมกัน รวมทั้งยังอธิบายด้วยว่าคนเหล่านั้นอยากจะเข้ามาร่วมวงศ์พันธุ์อยู่ภายใต้ธงไตรรงค์ร่วมกับชาติไทย อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน และยังไม่เคยเกิดขึ้นอีกเลยหลังจากนั้น

ส่วนการดำเนินการโฆษณาณรงค์เรื่องการเคารพธงชาติในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถือว่าประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี การเคารพธงชาติได้กลายเป็นหลักปฏิบัติที่มีระเบียบแบบแผน และเป็นสิ่งที่ประชาชนถือว่าเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ในขณะที่นโยบายทางวัฒนธรรมหลายอย่างๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ถูกยกเลิกไป เช่น การห้ามกินหมาก การบังคับให้สวมหมวกออกจากบ้าน การใช้ภาษาไทยแบบใหม่ การบังคับเรื่องการแต่งกาย ฯลฯ¹¹⁵ แต่เรื่องการเคารพธงชาติเป็นเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามและยังคงปฏิบัติต่อมาแม้ว่าในปี พ.ศ. 2487 รัฐบาลควง อภัยวงศ์ ได้ออก “ระเบียบการชักธงชาติ พุทธศักราช

¹¹³ เรื่องเดียวกัน. (เน้น โดยผู้อ้าง)

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน. (เน้น โดยผู้อ้าง)

¹¹⁵ สุราชัย ยิ้มประเสริฐ, *แผนชิงชาติไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมานพันธ์, 2534), หน้า 42 – 43.

2488” ขึ้นใหม่ (ประกาศวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2487) แต่ก็ยังมีเนื้อความคล้ายคลึงกับระเบียบการชักธงชาติที่ออกใน พ.ศ. 2483¹¹⁶

สังข์ พัธโนทัย ได้เขียนบันทึกไว้ในระหว่างที่ถูกจับขังคุกขณะรอการสอบสวน ในกรณีที่ถูกล่ามว่าเป็นอาชญากรสงครามหลังจากการสิ้นสุดของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2488 ได้กล่าวถึงการเคารพธงชาติในคุกว่า

“...วันพุธ ได้ยินเสียง ผบก. [ผู้บัญชาการเรือนจำ] สั่งเคารพธงชาติอยู่ที่ระเบียง และได้ยินเสียงแตรวงบรรเลงอยู่ไกลๆ ลูกจากที่นอนขึ้นมายืนตรงอยู่จนสิ้นเสียงเพลงแล้ว ผบก. อธิบายว่าที่นี่มีการทำพิธีชักธงชาติทุกวัน ชักนั้นก็ระหิ่่มใจว่า ไม่เสียงแรงที่นายมันจำใจจำไซ้พุดอยู่หลายหน ผลอันนี้ยังคงเหลืออยู่ จนตัวผู้พูดเองมาได้รับคำชี้แจงเรื่องการเคารพธงชาติอยู่ในกรงเหล็ก คูก็ไม่เลวเลย...”¹¹⁷

ส่วนจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ถูกจับกุมตัวด้วยนั้น สังข์ พัธโนทัย บันทึกไว้ว่า “...เช้าๆ เย็นๆ ที่โรงพักนี้ เขามีการทำพิธีชักธงชาติขึ้นและลงตามเคย ท่านจอมพลทำความเคารพธงชาติอย่างเข้มแข็งทุกครั้ง ครั้งหนึ่งทำความเคารพแล้วหันหน้ามาทางฉัน พุดเบาๆ ว่า นี่เป็นงานชิ้นหนึ่งที่เรากำกันไว้...”¹¹⁸

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐบาลพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา และรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ให้ความสำคัญต่อธงไตรรงค์มากกว่าที่เคยเป็นมา มีการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนเข้าใจความหมายของธงไตรรงค์ว่าเป็นสัญลักษณ์แทนเอกราช และอธิปไตยของสยาม ทั้งเป็นสัญลักษณ์ที่ก่อให้เกิดความรักชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งธงไตรรงค์ได้เป็นสัญลักษณ์สำคัญที่ต้องปฏิบัติด้วยความเคารพ เสมือนเคารพต่อชาติตนเอง รวมทั้งมีการกำหนดระเบียบปฏิบัติต่างๆ เพื่อแสดงถึงเกียรติยศของธงชาติ และกำหนดให้เกิดพิธีการเคารพธงชาติขึ้นเป็นประจำทุกวัน อันเป็นประเพณีปฏิบัติที่สืบทอดมาจนทุกวันนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹¹⁶ “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ พุทธศักราช 2488,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 57, รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์นิติเวช, 2493), หน้า 887 – 891.

¹¹⁷ สังข์ พัธโนทัย, ความนึกในกรงขัง, หน้า 80.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

บทที่ 5

การทำทลายอุดมการณ์ธงไตรรงค์

หลังจากที่ธงไตรรงค์ได้รับการสร้างความหมายและให้ความสำคัญว่าแสดงถึงอุดมการณ์หรือองค์ประกอบที่สำคัญของชาติ คือ ชาติ(ประชาชน) ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และเป็นสัญลักษณ์แทนเอกราชอธิปไตยของชาติต่อเนื่องกันมานับแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งธงไตรรงค์ถือเป็นเครื่องหมายสำคัญในการปลุกฝังประชาชนให้เกิดความรักชาติ โดยมีการกำหนดพิธีกรรมการเคารพธงชาติขึ้นเป็นประจำทุกวัน และในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อประเทศไทยสามารถขยายดินแดนออกไปในอาณาเขตที่ถือเป็นของคนที่มีเชื้อชาติไทย ทำให้ธงไตรรงค์มีความหมายเพิ่มขึ้นในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ร่วมกันของคนเชื้อชาติไทยทั้งหมด และเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของการสร้างมหาอาณาจักรไทย หลังจากสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม(ครั้งแรก) ธงไตรรงค์ได้รับการสถาปนาอย่างมั่นคงในฐานะสัญลักษณ์แทนรัฐชาติ และเป็นที่คุ้นเคยสำหรับประชาชน ในการที่จะปฏิบัติต่อธงไตรรงค์ด้วยความเคารพ เสมือนหนึ่งปฏิบัติต่อชาติ โดยมีการแสดงออกที่สำคัญก็คือ การชักธงชาติและเคารพธงชาติเป็นประจำทุกวัน และเป็นเรื่องปกติสำหรับเด็กนักเรียนที่จะต้องเริ่มต้นการเข้าเรียนด้วยการยืนร้องเพลงชาติ และเคารพธงชาติหน้าเสาธง ธงไตรรงค์ คือสัญลักษณ์ที่แสดงถึงชาติไทยและอำนาจอธิปไตยที่ไม่อาจจะถูกลบหลู่ทำลายได้ ซึ่งรัฐบาลในสมัยต่อมา ก็ยังคงยอมรับความหมายความสำคัญของธงไตรรงค์ดังที่ได้เกิดขึ้นมานี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่รัฐบาลต้องเผชิญกับการทำลายทางอุดมการณ์ที่เกิดขึ้นต่อมายังจะทำให้ธงไตรรงค์ได้รับความสำคัญมากยิ่งขึ้น โดยในความขัดแย้งทางอุดมการณ์ทางการเมืองนั้น ธงไตรรงค์คือสัญลักษณ์ที่สำคัญของอำนาจอธิปไตยและอุดมการณ์ของรัฐ อันเป็นเหมือนเครื่องหมายศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่อาจจะให้มีสัญลักษณ์ใดมาแทนที่ หรือถูกลบหลู่ทำลาย รวมทั้งธงไตรรงค์ยังเป็นสัญลักษณ์ ที่เพิ่มความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวทางการเมืองด้วย ดังมีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนคือ การทำลายอุดมการณ์รัฐของขบวนการคอมมิวนิสต์ รวมไปถึงเหตุการณ์ความรุนแรงในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ดังที่จะได้กล่าวต่อไป

การเผยแพร่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์และการใช้สัญลักษณ์ทางการเมือง

การขยายตัวของคอมมิวนิสต์ จนกลายเป็นความขัดแย้งทางอุดมการณ์ที่ปรากฏอย่างชัดเจน และนำไปสู่การปราบปรามผู้นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรงของรัฐบาลนั้น เกิดจากรากฐานการ

ต่อสู้ทางการเมืองของพรรคคอมมิวนิสต์มาเป็นเวลานานนับตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ โดยการจัดองค์การคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย ในช่วง พ.ศ. 2470 นั้น ดำเนินการภายใต้การควบคุมและอำนาจการของ “พรรคคอมมิวนิสต์ทะเลใต้” (the South Sea Communist Party) ซึ่งเป็นสาขาของโคมินเทิร์นสำหรับภาคตะวันออกเฉียงใต้ และมีคณะกรรมการในสยามใต้การนำของ “คณะกรรมการใหญ่ในสยาม” หรือ “คณะกรรมการพิเศษแห่งสยาม” (Special Committee in Siam) และต่อมาใน พ.ศ. 2473 ก็ได้มีการตั้ง “คณะคอมมิวนิสต์สยาม” ขึ้น² โดยมติของโคมินเทิร์นในเวลานั้นได้กำหนดให้สมาชิกของฝ่ายคอมมิวนิสต์ในทุกประเทศไม่ว่าจะมาจากที่ใดให้เข้าไปอยู่ในขบวนการเคลื่อนไหวคอมมิวนิสต์ในประเทศนั้นๆ ดังนั้นผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมและการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ในสยามในช่วงที่มีคณะคอมมิวนิสต์สยามเกิดขึ้นนั้น ไม่ว่าจะชาวจีนหรือชาวเวียดนามที่เป็นคอมมิวนิสต์ จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของคณะคอมมิวนิสต์สยามเพื่อดำเนินการปฏิบัติการเผยแพร่คอมมิวนิสต์ในสยาม³ ซึ่งการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ที่มีความคิดแตกต่างไปจากสังคมนิยมของสยามทำให้รัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นความจำเป็นที่จะต้องทำการปราบปรามการดำเนินงานเคลื่อนไหวของพวกคอมมิวนิสต์ และทำให้ลัทธิคอมมิวนิสต์ไม่สามารถแพร่ไปได้กว้างขวางมากนักในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475⁴

ต่อมาในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้มีการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ออกไปปลิวลงนามว่า “คณะคอมมิวนิสต์สยาม” กล่าวอ้างว่าคอมมิวนิสต์มีส่วนช่วยในการเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อ “ทำลายอำนาจชนชั้นเจ้าขุนมูลนาย” อย่างไรก็ตามในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คอมมิวนิสต์ได้รอดูท่าทีของรัฐบาลคณะราษฎรว่าจะมีนโยบายอย่างไรต่อคอมมิวนิสต์ ซึ่ง

¹ เออิจิ มูราซึมา, การเมืองจีนสยาม: การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย ค.ศ. 1924 - 1941 (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา, 2539), หน้า 74 - 75; และ ชงชัย ฟิ่งกันไทย, “ลัทธิคอมมิวนิสต์และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468 - 2500” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 67 - 68.

² สุวดี เจริญพงศ์, “ปฏิภิกิริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 204 - 205; และ เออิจิ มูราซึมา, การเมืองจีนสยาม, หน้า 88.

³ เออิจิ มูราซึมา, การเมืองจีนสยาม, หน้า 90 - 91.

⁴ ดูรายละเอียดใน สุวดี เจริญพงศ์, “ปฏิภิกิริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475,” หน้า 235 - 269; และ ชงชัย ฟิ่งกันไทย, “ลัทธิคอมมิวนิสต์และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468 - 2500,” หน้า 125 - 148.

ในส่วนหนึ่งแล้วการล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็สอดคล้องกับอุดมการณ์ของพวกคอมมิวนิสต์อยู่เช่นกัน⁵ แต่เมื่อพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาได้นำปัญหาคนจีนขึ้นมาพูดในที่ประชุมกรรมการคณะราษฎร และเสนอห้ามคนจีนเข้าเมืองไทยและที่ประชุมเห็นด้วย โดยให้เก็บภาษีแพงขึ้น แต่ยังไม่ทันมีการร่างกฎหมายบังคับใช้ ก็มีใบปลิวของพวกคอมมิวนิสต์โจมตีคณะราษฎรทั้งในเมืองและต่างจังหวัดทั้งเป็นภาษาไทย ภาษาจีน และภาษาอังกฤษ ว่าคณะราษฎรใช้กำลังทหารยึดอำนาจมาจากพวกเจ้าเพื่อประโยชน์ของคน ไม่ใช่เพราะหวังดีต่อราษฎรอย่างแท้จริง และได้ทำการกดขี่ราษฎรต่อไป⁶ การที่คอมมิวนิสต์โจมตีต่อต้านรัฐบาลคณะราษฎรทำให้เจ้าหน้าที่ได้ดำเนินการจับกุมคอมมิวนิสต์ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ต่อมาในรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา ก็ได้มีนโยบายปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างจริงจัง ซึ่งทำให้พวกคอมมิวนิสต์ไม่พอใจและทำการเคลื่อนไหวมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม เช่น การออกใบปลิวโฆษณาชักชวนให้ทั้งชาวไทยและชาวจีนร่วมมือกันจับอาวุธโค่นล้มรัฐบาล โดยให้อยู่ภายใต้การควบคุมของคอมมิวนิสต์แต่ก็ไม่ได้รับความสนใจจากประชาชนไทย⁷

อย่างไรก็ตาม นอกจากการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ด้วยวิธีการอันเป็นการต่อต้านทำลายอำนาจรัฐด้วยวิธีการต่างๆ โดยเฉพาะการออกใบปลิวโจมตีรัฐบาลโดยตรงแล้ว การใช้ธงแดง* อันเป็นเครื่องหมายของอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ ยังเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งในการรณรงค์ทางการเมืองของฝ่ายคอมมิวนิสต์ ดังเอกสารที่เขียนโดยวิรัช อังคถาวร ซึ่งใช้นามปากกาว่า “ธ.วิทยายุทธ” ชื่อ “ประวัติและบทเรียนบางประการของพรรคเรา” ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2521⁸ กล่าวถึง การชักธงแดงเป็นการเคลื่อนไหวอย่างหนึ่งของคอมมิวนิสต์ ช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ความว่า

⁵ ธงชัย พึ่งกันไทย, “ลัทธิคอมมิวนิสต์และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468 – 2500,” หน้า 152 – 154 และ 156.

⁶ สลธ. แผนก บร. 3/ 105 ใบปลิวชื่อ ชวนา กรรมกร ทหารและคนทุกขั้วของประเทศสยาม พิมพ์ออก 3 ภาษา คือ อังกฤษ ไทย และจีน ลงวันที่ 30 กันยายน 2475; อ้างถึงใน ธงชัย พึ่งกันไทย, “ลัทธิคอมมิวนิสต์และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468 – 2500,” หน้า 155 – 156.

⁷ ธงชัย พึ่งกันไทย, “ลัทธิคอมมิวนิสต์และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468 – 2500,” หน้า 165 – 167.

* ในที่นี้ธงแดงคอมมิวนิสต์นั้นหมายรวมถึงธงที่มีลักษณะแตกต่างกันถึง 4 แบบ คือ ธงที่มีรูปค้อนเคียวบนพื้นแดง ธงที่มีดาวห้าดวงบนพื้นแดง (จีน) ธงที่มีดาวดวงเดียวบนพื้นแดง (เวียดนาม) รวมทั้งธงสีแดงล้วน โดยถือเป็นสัญลักษณ์สากลแสดงถึงอุดมการณ์ของลัทธิสังคมนิยมคอมมิวนิสต์เช่นเดียวกัน

⁸ บางส่วนของเอกสารนี้อ้างถึงใน เออิจิ มุราซิม่า, การเมืองจีนสยาม, หน้า 91 - 96.

“พรรคคอมมิวนิสต์สยามได้เสนอจุดมุ่งหมายการปฏิวัติ โคนล้มจักรพรรดินิยมและศักดินา เพื่อสถาปนารัฐกรรมกรชาวนาแห่งสยาม ขณะนั้นสมาชิกพรรคส่วนใหญ่เป็นคนจีนและเวียดนาม พวกเขาได้ไปจัดตั้งกรรมกร นักเรียน เยาวชน ได้จำนวนหนึ่งนำกรรมกรต่อสู้เพื่อปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ เคลื่อนไหวในวันสำคัญๆ เช่น วันกรรมกรสากล วันปฏิวัติสังคมนิยม ตุลาคมที่ยิ่งใหญ่ มีการทิ้งระเบิด ชักธงแดงบนไม้ บนตัวตึกสูงๆ เป็นต้น นอกจากนั้น พวกเขายังได้พยายามไปเคลื่อนไหวในหมู่ชาวนาในภาคอีสาน ติดต่อกับชาวนาได้จำนวนหนึ่ง ..” (เน้นโดยผู้อ้าง)

มีหลักฐานแสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์บ่อยครั้งยิ่งขึ้นในระหว่างช่วง พ.ศ. 2477 – พ.ศ. 2479 และในหลายครั้ง ทรกอมมิวนิสต์ได้กลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญประกอบในการเคลื่อนไหวด้วย อาทิเช่น ในทางภาคอีสานจังหวัดต่างๆ เช่น นครราชสีมา อุบลราชธานี นครพนม สกลนครและหนองคาย การเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์มีลักษณะที่ท้าทายมากขึ้น โดยบางครั้งผู้เคลื่อนไหวถึงกับชิงแผ่นผ้าที่มีข้อความปลุกระดมหรือปักธงของฝ่ายคอมมิวนิสต์ขึ้นในสถานที่ราชการ โดยเจ้าหน้าที่เองก็ไม่สามารถจับกุมผู้กระทำผิดได้” หรือการเคลื่อนไหวในกรุงเทพฯ วันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2478 เป็นการเคลื่อนไหวที่มีเจตนาให้ตรงกับโอกาสวันแรงงาน (1 พฤษภาคม) มีปรากฏรายงานข่าวในหนังสือพิมพ์ **ไทยใหม่** ว่า “พวกคอมมิวนิสต์ได้นำใบปลิวเที่ยวโปรยและปิดตามฝาผนังตึกแถววังสะเทิบทั่วจังหวัดพระนคร และผูกธงแดงติดไว้ที่สะพานพุทธยอดฟ้าฯ”¹⁰

ต่อมาในระหว่างคืนวันที่ 31 กรกฎาคม จนถึงเช้ามืดวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2478 ก็ได้มีการแจกใบปลิว โดยพับใส่ในซองสีทึบกว่าซองจดหมายแจกจ่ายในทั่วกรุงเทพฯ และที่โรงเรียนวัดน่านนกร รวมทั้งได้ “ผูกธงรูปค้อนเคียวของคอมมิวนิสต์ไว้ที่บริเวณสะพานกษัตริย์ศึก และทำयरธราง” และมีการแจกใบปลิวในจังหวัดพิษณุโลก เพชรบุรี และขอนแก่นพร้อมกันอีกด้วย โดยที่ขอนแก่นนั้นยังได้มีการติดธงคอมมิวนิสต์ในบริเวณสนามบินด้วย¹¹

ใน พ.ศ. 2479 ข่าวการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ในหนังสือพิมพ์เริ่มน้อยลง แต่ก็มีปรากฏให้เห็น รวมทั้งเกิดการปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลกับพวกคอมมิวนิสต์ขึ้นเป็นครั้งแรกด้วย กล่าวคือ ช่วงเช้าในวันที่ 31 ตุลาคม ตำรวจขอนแก่นได้สังเกตเห็นมีการประชุมชาวเวียดนามประมาณ 30 – 40 คน ขึ้นในป่าริมสนามบิน ตำบลพระลับ จังหวัดขอนแก่นอันน่าจะมาจากการที่เจ้าหน้าที่ตำรวจได้เข้าตรวจค้นที่ตั้งของศูนย์กลางคอมมิวนิสต์ประจำภาคอีสานที่จังหวัดขอนแก่น

⁹ **ไทยใหม่**, 21 เมษายน 1935 (2478); อ้างถึงใน เออิจิ มูราซึมา, **การเมืองจีนสยาม**, หน้า 109.

¹⁰ **ไทยใหม่**, 30 เมษายน และ 5, 17 พฤษภาคม 1935 (2478); อ้างถึงใน เออิจิ มูราซึมา, **การเมืองจีนสยาม**, หน้า 112. (เน้นโดยผู้อ้าง)

¹¹ **ไทยใหม่**, 2,6 และ 10 สิงหาคม 1935 (2478); อ้างถึงใน เออิจิ มูราซึมา, **การเมืองจีนสยาม**, หน้า 113.

และจับกุมตัวกรรมการคณะคอมมิวนิสต์ไป 3 คน ตำรวจจึงได้เข้าทำการจับกุมผู้ร่วมประชุมไปได้ อีก 11 คน และยึดเอกสารได้จำนวนมาก แต่เหตุการณ์จับกุมครั้งนี้ได้บานปลายออกไป โดยได้มีชาว เวียดนามรวมกันประมาณ 200 คน “ออกมาเดินขบวนพร้อมกับชูธงคอมมิวนิสต์กลางที่สาธารณะ” และเรียกร้องให้มีการโค่นล้มรัฐบาลสยาม ตำรวจได้ทำการสกัดกั้นและสลายฝูงชนจนเกิดการปะทะกันขึ้น ฝ่ายตำรวจบาดเจ็บ 4 คน ฝ่ายคอมมิวนิสต์เวียดนามถูกยิงเสียชีวิต 2 คน บาดเจ็บ 10 คน และถูกจับอีกถึง 121 คน¹²

อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ในระยะแรกยังอยู่ในวงจำกัดส่วนหนึ่ง เนื่องจากความเข้มแข็งในการควบคุมและปราบปรามของรัฐบาลทั้งของรัฐบาลพระยาพหลฯ และ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ออกกฎหมายควบคุมชาวจีนในหลายเรื่องด้วยกัน จนกระทั่งช่วง สงครามโลกครั้งที่ 2 คอมมิวนิสต์จึงได้มีโอกาสทำการเคลื่อนไหวอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากใน สงครามโลกครั้งที่ 2 ไทยได้ประกาศเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น พวกคอมมิวนิสต์จากเดิมที่เคลื่อนไหว ปลุกระดมเพื่อการต่อต้านรัฐบาล ได้เปลี่ยนมาเป็นการต่อต้านญี่ปุ่น โดยมีการจัดตั้งสมาคมลับและ หน่วยใต้ดินต่างๆ ขึ้น เพื่อต่อต้านการปฏิบัติงานของญี่ปุ่นในไทย¹³ และตั้ง “พรรคคอมมิวนิสต์ไทย” ขึ้นอย่างเป็นทางการ ในวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2485¹⁴ และหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากไทย พยายามเข้าเป็นสมาชิกในองค์การสหประชาชาติ และเพื่อไม่ให้สหภาพโซเวียตคัดค้านการสมัครเข้า เป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ รัฐบาลไทยจึงยกเลิกกฎหมายป้องกันคอมมิวนิสต์ เพื่อให้สหภาพ โซเวียตให้การรับรองไทยเข้าเป็นสมาชิกในองค์การสหประชาชาติ นอกจากนี้ การหมกอำนาจอกลงของ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม รวมถึงการประกาศรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2489 ซึ่งให้สิทธิและ เสรีภาพแก่บุคคลอย่างสมบูรณ์ในการนับถือลัทธิใดๆ หรือตั้งสมาคม หรือพรรคการเมืองได้ ส่งผล ให้พรรคคอมมิวนิสต์ไทยสามารถเคลื่อนไหวในประเทศได้โดยเปิดเผยและกว้างขวาง¹⁵ อย่างไรก็ตามการดำเนินงานอย่างเปิดเผยและเสรีของพรรคคอมมิวนิสต์ก็เป็นที่ไปไม่ได้ไม่นานเนื่องจากการ รัฐประหาร พ.ศ. 2490 ได้ทำให้รัฐบาลทหาร ซึ่งมีแนวนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์โดยตรง ขึ้นมา มี อำนาจทางการเมืองอีกครั้งหนึ่ง

¹² หจข. กต. 39/ 30 และ ประชาชาติ, 3 พฤศจิกายน 1936 (2479); อ้างถึงใน เออิจิ มูราชิม่า, การเมืองจีน สยาม, หน้า 116 – 117; และ ชงชัย ฟิ่งกันไทย, “ลัทธิคอมมิวนิสต์และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468 – 2500,” หน้า 170.

¹³ ชิดา ถาวรเศรษฐ และหวาง โตจิราการ, ปาแตก (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2526), หน้า 143.

¹⁴ จินดา ดวงจินดา, ขบวนการคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2517), หน้า 5; และ ประสิทธิ์ ไชยทองพันธ์, สงครามคอมมิวนิสต์ (กรุงเทพฯ: บริษัทสยามบรรณ, 2522), หน้า 273.

¹⁵ จินดา ดวงจินดา, ขบวนการคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย, หน้า 9.

ลัทธิคอมมิวนิสต์กับการทำทายอุดมการณ์ธงไตรรงค์

ในช่วงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม(ครั้งที่สอง) จนถึงรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

ถึงแม้รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม(ครั้งที่ 2) จะทำการกวาดล้างคอมมิวนิสต์อย่างหนัก แต่การดำเนินการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ และปลุกกระดมมวลชนให้เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์เพื่อทำการปฏิวัติตามแนวทางคอมมิวนิสต์ยังคงดำเนินการต่อไปได้โดยปิดลับหรือมีองค์กรบังหน้า ที่เห็นชัดได้เช่น การเข้าไปร่วมเคลื่อนไหวในสหภาพแรงงานต่างๆ หรือในขบวนการเรียกร้องสันติภาพ¹⁶ จนถึงสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ คอมมิวนิสต์ยังคงถูกปราบปรามอย่างหนัก จึงได้เริ่มมีแนวทางที่จะออกไปเคลื่อนไหวในชนบทมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามขบวนการคอมมิวนิสต์ยังได้มีรูปแบบการเคลื่อนไหวโดยใช้ธงคอมมิวนิสต์เป็นสัญลักษณ์ทำทายอำนาจรัฐดังที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว ดังเช่น

ใน พ.ศ. 2492 พรรคคอมมิวนิสต์จีนสามารถมีชัยชนะพรรคก๊กมินตั๋งที่จีนแผ่นดินใหญ่ได้¹⁷ ซึ่งในการที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนได้รับชัยชนะครั้งนี้ ทางรัฐบาลทราบข่าวว่ามีการเคลื่อนไหวของชาวจีนที่นิยมคอมมิวนิสต์เตรียมการชักธงชาติจีนใหม่ (ธงจีนคอมมิวนิสต์) เพื่อฉลองชัยชนะรัฐบาลจึงได้ดำเนินการออกประกาศ “คำชี้แจงต่อชาวจีนในประเทศไทย” ทางวิทยุกระจายเสียงในวันที่ 1 และ 2 ตุลาคม พ.ศ. 2492 ทั้งเป็นภาษาไทยและภาษาจีน¹⁸ เพื่อเป็นการป้องปรามไม่ให้มีการชักธงคอมมิวนิสต์จีนขึ้นมาได้ โดยในเนื้อหาของคำชี้แจงกล่าวว่า ชาตินิยมและชาติไทยมีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์กันมาช้านาน และยังมีความสัมพันธ์ “ทางโลหิต” คือ “ประชาชนชาวไทยกับชาวจีนมีสายสัมพันธ์ใกล้ชิดกันคิดว่าประชาชาติทั้งหลายในโลกนี้” แต่รัฐบาลเห็นว่าในช่วงหลังนี้ “ประชาชนเกิดมีความรู้สึกและตื่นตัวในทางชาตินิยมขึ้น” และ “การที่ประชาชนชาวจีนมาเพาะชาตินิยมในประเทศไทยอย่างที่กระทำในที่อื่นนั้น เห็นว่าเป็นการกระทำที่ผิดกาลเทศะมากมาย” นอกจากนั้น ชาวจีนยังได้ “ตั้งตนเป็นศัตรูกับคนไทย” อีกด้วย รัฐบาลจึงได้ขอให้ประชาชนชาวจีนแสดงความเคารพต่อเจ้าบ้าน โดยเคารพต่อกฎหมายของประเทศไทย เพราะในขณะนั้น รัฐบาลไทยยังไม่ได้รับรองรัฐบาลใหม่ (คอมมิวนิสต์) ของจีนตามกฎหมายระหว่างประเทศ

¹⁶ ดูรายละเอียดใน ธงชัย พึ่งกันไทย, “ลัทธิคอมมิวนิสต์และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468 – 2500,” หน้า 268 – 321.

¹⁷ บัญชา สุมา, “การเคลื่อนไหวของพวกคอมมิวนิสต์กับนโยบายป้องกันและปราบปรามของรัฐบาล (พ.ศ. 2500 – 2523)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 33.

¹⁸ หจข. (2) สร. 0201. 56/ 2 เรื่องจีนชักธง (20 กันยายน 2475 – 28 ตุลาคม 2492)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะไม่เกิดการชักธงจีนคอมมิวนิสต์เพื่อเฉลิมฉลองชัยชนะ อันอาจจะเนื่องมาจากการเตรียมการรับมือเป็นอย่างดีของรัฐบาล แต่ก็ยังมีข่าวการลอบชักธงคอมมิวนิสต์ขึ้นตามสถานที่ราชการเพื่อเป็นการท้าทายรัฐบาล และเป็นส่วนหนึ่งของการรณรงค์โฆษณาเผยแพร่ความคิดคอมมิวนิสต์ ดังเช่นข่าวใน หนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์ วันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2493 พาดหัวข่าวหน้าหนึ่ง แสดงถึงการชักธงคอมมิวนิสต์ว่า

**“ประกาศคอมมิวนิสต์ปิดเต็มทั้งสะเดาและป่าดงเบขาร์
ธงแดงปลิวสบัดหราบอำเภอ
คอมมิวนิสต์เริ่มการวันเลี้ยงส่ง นายอำเภอสะเดาย้ายไปพังงา”¹⁹**

รายละเอียดของข่าวกล่าวว่า ในวันที่ 30 กันยายน คืนหลังจากการเลี้ยงส่งนายอำเภอสะเดา จังหวัดสงขลาที่จะย้ายไปจังหวัดพังงา “ได้มีมือลึกลับได้นำธงพื้นแดง ดาว 5 ดวง (ธงคอมมิวนิสต์) ชักขึ้นสู่เสาธงหน้าที่ว่าการอำเภอ” นอกจากนั้นภายในตลาดป่าดงเบขาร์ได้มีประกาศของคอมมิวนิสต์ปิดเคลื่อนเต็มตลาดสะเดาป่าดงเบขาร์ ส่วนที่ด่านศุลกากรชายแดนได้มีประกาศตีได้ไว้มากมาย ซึ่งในข่าวกล่าวว่า แสดงถึง “การไว้อาลัยนายอำเภอเก่า และรับนายอำเภอใหม่เป็นเชิงท้าทายว่าคอมมิวนิสต์จะต้องจับเกี่ยวกับฝ่ายบ้านเมืองต่อไป” ซึ่งเจ้าหน้าที่รัฐบาลก็ได้ระดมกำลังกันออกเก็บประกาศเหล่านั้นและเร่งรัดสอบสวนเรื่องนี้ ซึ่งการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ครั้งนี้ถือเป็นการท้าทายรัฐบาลอย่างมาก

ผลการสอบสวนในเรื่องนี้ของตำรวจท้องที่รายงานมายังกระทรวงมหาดไทยกล่าวว่าเช้าวันที่ 1 ตุลาคม ได้มีผู้เห็นใบปลิวภาษาจีนติดอยู่ตามหน้าร้านค้าในตลาดอำเภอสะเดา ตามเสาโทรเลขและเสาโคมไฟกลางถนน ใบปลิวเหล่านั้น แปลเป็นภาษาไทยได้ความว่า

“ต่อต้านทุกรัฐบาลที่เป็นปรปักษ์และให้ความยุ่งยากแก่ผู้รักชาติจีนใหม่”

“เราตกลงเด็ดขาดที่จะสนับสนุนจีนใหม่ ขอให้จีนใหม่จงเจริญ”

“ต่อต้านการรุกรานต่อปีตุภูมิของจักรพรรดินิยมอเมริกา โดยเราชาวจีนโพ้นทะเล 10 ล้านเป็นแนวหน้า”

นอกจากนี้ยังมีธงจีนคอมมิวนิสต์ ปรากฏตามริมถนนสงขลา - ไทรบุรี ตอนด้านนอกห่างจากพรมแดนเข้ามาในเขตท้องที่อำเภอสะเดาประมาณ 150 กม. ที่หมู่บ้านสำนักขามผืนหนึ่ง ห่างจากพรมแดนเข้ามาประมาณ 6 กม. มีอีกผืนหนึ่งที่เสาธงหน้าที่ว่าการอำเภอสะเดาผืนหนึ่ง และที่หลังตลาดป่าดงเบขาร์ใกล้กับพรมแดนอีกผืนหนึ่ง ธงเหล่านี้นอกจากที่ชักขึ้นบนเสาธงหน้าที่ว่าการ

¹⁹ หจข. มท. 0201.2.1.57 /3 ให้สอบสวนมีผู้นำธงคอมมิวนิสต์ ชักขึ้นสูงเสาธงที่หน้าอำเภอสะเดาสงขลา (พ.ศ. 2493)

อำเภอสะเดาแล้ว บางแห่งคิดปลายไม้ไผ่ปักอยู่กับดินบ้าง หรือแขวนห้อยที่เสาโทรศัพท์บ้าง เจ้าหน้าที่ตำรวจกำลังสืบสวนหาตัวผู้กระทำผิดอยู่ ทางสืบสวนในชั้นนี้ได้ความว่า การปิดใบปลิว และชักธงได้กระทำในเวลา 2 นาฬิกาของวันที่ 1 ตุลาคม ในท้องที่อำเภอหาดใหญ่ และอำเภออื่นๆ ไม่ปรากฏเหตุการณ์เช่นนี้ และทราบว่าเป็นท้องที่อำเภอคูถิม รัฐเกดาห์ มีการชักธงคอมมิวนิสต์จีนด้วยเช่นเดียวกัน²⁰ จะเห็นได้ว่า การชักธงของจีนคอมมิวนิสต์นั้น ไม่ได้เป็นเพียงการละเมิดอธิปไตยของประเทศ แต่ยังมี ความหมายทางการเมืองแสดงถึงการท้าทายเชิงอุดมการณ์ระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์กับรัฐบาลไทยอีกด้วย ซึ่งรัฐบาลก็ได้มีการโต้ตอบการทำลายของคอมมิวนิสต์ที่มีธงแดงเป็นสัญลักษณ์ โดยย้ำความหมายของธงไตรรงค์ที่มีความหมายประกอบไปด้วยสถาบันหลักทั้ง 3 ของไทย เพื่อต่อต้านการคุกคามของคอมมิวนิสต์

การคุกคามของคอมมิวนิสต์ก็ทำให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม(ครั้งที่ 2) ให้ความสำคัญกับการปลุกประชาชนให้เกิดความรักชาติเพิ่มมากขึ้น โดยมีธงไตรรงค์เป็นสัญลักษณ์สำคัญ ดังจะเห็นได้ว่า ใน พ.ศ. 2495 ที่ประชุมคณะรัฐมนตรี ได้พิจารณาเห็นว่า “ขณะนี้ความรู้สึกของคนไทยในการแสดงออกเกี่ยวกับความรักชาติได้ลดน้อยถอยลง สมควรที่จะได้ให้มีการอบรมเป็นการกระตุ้นเตือนในมีความรู้สึกกันอีก”²¹ จึงได้มีหนังสือให้แต่ละกระทรวงได้มีการอบรมข้าราชการในสังกัดให้มีความรักชาติเพิ่มยิ่งขึ้น รวมทั้งให้กระทรวงที่เกี่ยวข้องกับการอบรมประชาชน และผู้ว่าราชการจังหวัดทุกจังหวัดรับไปดำเนินการในเรื่องนี้ด้วย ซึ่งหัวข้อในการอบรมนั้นนอกจากจะกล่าวถึงเรื่องการประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นการรักษาเกียรติของชาติ เช่น ไม่เสพสุรา มีนเมาในที่สาธารณะ และปฏิบัติตนในทางที่เป็นขนานนิยมไทย เช่น ใช้สินค้าที่ผลิตขึ้นในประเทศไทยแล้ว ยังกล่าวถึงการประพฤติตามระเบียบประเพณี ซึ่งรวมไปถึงการเคารพธงชาติเมื่อเห็นการเชิญธงขึ้นหรือลงอีกด้วย

นอกจากนั้น ความหมายสำคัญของธงไตรรงค์ ได้สื่อถึงประชาชนในรูปของบทเพลงปลุกใจต่างๆ ซึ่งเป็นลักษณะที่สามารถเรียกความสนใจและสื่อสารต่อประชาชนได้ง่ายยิ่งขึ้น โดยในช่วงทศวรรษ 2490 มีบทเพลงปลุกใจที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับธงไตรรงค์หลายเพลง ดังเช่น

เพลงไตรรงค์ ที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2490 – 2497 แต่งเนื้อร้องโดยหลวงวิจิตรวาทการ และแต่งทำนองโดย เอื้อ สุนทรสนาน มีเนื้อเพลงว่า

“(สร้อย) เพื่อไตรรงค์ เราจะวิ่งตรง ไปรบเอาชัย (ซ้ำ)

²⁰ เรื่องเดียวกัน.

²¹ หจข. (2) ศธ. 15. 2. 1/39 การอบรมให้รู้สึกในเรื่องชาตินิยม (พ.ศ. 2495)

ถึงเสียภายใต้ลายนักรบไทย ถึงเสียชนม์ จะต้องทนายอมเสียไป แต่ไตรรงค์ต้องคงอยู่เป็น
ธงชาติไทย ไตรรงค์ของไทยสะบัดปลิว ห้าริ้วสีแดงน้ำเงินขาว ดังดวงเดือนลอยเด่นในหมู่ดาว เป็น
มิ่งขวัญของชาวประชาติไทย (สร้อย)

น้ำเงินคือสีประจำชาติ ขาวคือพุทธศาสน์อันสดใส สีแดงคือเลือดของชาวไทย จะทอด
ไตรรงค์ไว้ตลอดกาล (สร้อย)²²

เนื้อหาของเพลงไตรรงค์ที่หลวงวิจิตรวาทการแต่งขึ้นนี้ให้ความสำคัญต่อธงไตรรงค์ ด้วยการอธิบาย
ความหมายของธงไตรรงค์ว่าหมายถึงเอกราชและความมั่นคงของชาติไทย ดังนั้นในเมื่อธงไตรรงค์
เป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของเอกราชอธิปไตยของชาติไทยแล้วต่อไปจะต้องเสียชีวิตไปก็ขอให้ธง
ไตรรงค์ยังคงอยู่เป็นธงชาติไทยต่อไปอีกชั่วกาลปาวสาน อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่ควรตั้งข้อสังเกต
ไว้ก็คือ ผู้แต่งได้ให้ความหมายของแถบสีบนธงไตรรงค์ไว้แตกต่างอย่างมากจากที่เคยมีมาก่อนหน้า
นี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่หลวงวิจิตรวาทการอธิบายว่า “สีน้ำเงิน” นั้นมีความหมายว่าเป็น “สี
ประจำชาติ” โดยไม่มีการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นความหมายที่อธิบายกันมาแต่เดิมของธง
ไตรรงค์ เพลงธงไตรรงค์จึงได้แสดงให้เห็นถึงความคิดทางการเมืองที่สถาบันพระมหากษัตริย์ใน
ช่วงเวลานั้นมีความสำคัญน้อยลง หรือถูกกันออกไปจากองค์ประกอบแห่งความเป็นชาติ ในขณะที่
ชาติและธงไตรรงค์ยังคงเป็นสิ่งสูงสุดที่เราจะต้องรักษาไว้ยิ่งกว่าชีวิตของเรา

ต่อมาใน พ.ศ. 2499 ซึ่งเป็นช่วงปลายของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามครั้งที่ 2 นั้นหลวง
วิจิตรวาทการก็ได้แต่งละครเรื่อง “อาณาภาพแห่งความรัก” โดยมีเพลงไตรรงค์ที่ยอดเสา เป็นเพลง
ประกอบเพลงหนึ่ง และเพลงนี้มีเนื้อหากว่าถึงความสำคัญของธงไตรรงค์ และการต่อสู้ทำทนายที่ธง
ไตรรงค์กำลังประสบ ซึ่งกล่าวได้ว่าสามารถสะท้อนบริบททางการเมืองในขณะนั้นได้ โดยเนื้อเพลง
มีว่า

“ที่ยอดเสานั้นคือ ไตรรงค์ธงชาติไทย สามสีงามกระไร เหมือนดาวสุกใสสามดวงส่อง
แสง อยู่ในนภาสง่างาม ข้าจะแข็งแรงแทนตามช่วยให้ใจกล้าแข็ง เจ้าสะบัดพริ้วปลิวอยู่กลางลมแรง
มองเห็นเด่นแดง-น้ำเงิน-ขาวเป็นเครื่องหมายว่า เอกราชของชาติไทย มั่นคงสุกใสมิได้สลาย ยัง
ยืนยงคงอยู่คู่ธรณี เมื่อธงผืนนี้ยังอยู่ทั้งผืน ไม่มีธงผืนอื่นขึ้นมาแทนที่ ก็แปลว่าแล้วถิ่น
แผ่นดินเรานี้ ยังคงอยู่ดีเป็นของไทย” (เน้น โดยผู้อ้าง)²³

ความหมายโดยทั่วไปของเพลงนี้ก็ไม่ได้ต่างจากเพลงไตรรงค์นัก ธงไตรรงค์ยังคงเป็นเครื่องหมายที่เป็น
เครื่องปลุกใจคนให้มีความรักชาติ และเป็นเครื่องหมายแห่งเอกราชของชาติไทย ประเด็นสำคัญที่

²² สิรินคร กิรินบุตร, “เพลงปลุกใจไทย (พ.ศ. 2475 – 2525): การวิเคราะห์ทางการเมือง” (วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), ภาคผนวก หน้า 267.
(เน้น โดยผู้อ้าง).

²³ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก หน้า 326. (เน้น โดยผู้อ้าง)

กล่าวถึงในเพลงนี้คือ การที่ธงไตรรงค์ยังปลิวสะบัดอยู่บนยอดเสา โดยไม่มี “ธงผืนอื่น” มาแทนที่ นั่นหมายความว่าอำนาจอธิปไตยของชาติยังอยู่รอดปลอดภัย

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ความขัดแย้งในการเมืองโลกคือความขัดแย้งทางอุดมการณ์ทางการเมืองที่แบ่งโลกออกเป็น 2 ค่าย คือ เสรีนิยมประชาธิปไตยกับสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ โดยที่รัฐไทยก็ได้เข้าไปอยู่ในโครงสร้างของความขัดแย้งดังกล่าวด้วยการร่วมมือกับฝ่ายโลกเสรีในการต่อต้านปิดล้อมการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ รัฐบาลทหารที่ขึ้นมาจากการรัฐประหารเมื่อปี พ.ศ. 2490 ได้ยึดถือนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์เป็นนโยบายสำคัญประการหนึ่ง และเริ่มรู้สึกถึงการคุกคามต่อความมั่นคงภายในประเทศจากขบวนการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่ต้องการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นสังคมนิยมคอมมิวนิสต์

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า “ธงผืนอื่น” ในเนื้อเพลงไตรรงค์ที่ยอดเสานั้น นอกจากจะหมายถึงธงของชาติอื่นแล้ว ยังความหมายถึง “ธงแดงของคอมมิวนิสต์” ด้วยนั่นเอง และตามความคิดของรัฐบาลนั้น การเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์ไทยนั้นคือการคุกคามต่ออำนาจอธิปไตยและความมั่นคงของชาติซึ่งมีที่มาจากภายนอก เพื่อที่จะทำลายเอกราชอธิปไตยของชาติ เพราะรัฐบาลไทยมองว่า อุดมการณ์สังคมนิยมคอมมิวนิสต์เป็นอุดมการณ์นำเข้ามาจากภายนอกที่ไม่ได้เป็นของคนไทยโดยแท้จริง และเป็นศัตรูจากภายนอกที่ต้องการเข้ามาทำลายความเป็นไทย ดังจะเห็นได้จาก เนื้อเพลงแผ่นดินไทย (พ.ศ. 2498 – 2499) ที่กล่าวโจมตีคอมมิวนิสต์โดยตรงว่า “...ชาติเรามีเสรีมานาน แต่มีแดงใจพาล กิดรุกรานแผ่นดินแดนไทย...อธิปไตยของเราไทย ใครอย่ารุกราน หากแผ่นดินแดงแฝงเข้าผองไทยเราก็คงแหลกราน”²⁴

ต่อมาในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ธงไตรรงค์ได้รับความสำคัญในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความเป็นชาติและเอกราชของชาติ รวมทั้งเป็นสิ่งที่ต้องให้ความเคารพ ดังจะเห็นได้จากคำปราศรัยในวันชาติ วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2502 (ก่อนที่จะเปลี่ยนให้วันชาติตรงกับวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในปีต่อมา) ว่า “ชาติเป็นสภาวะธรรมอีกอันหนึ่ง ซึ่งไม่มีตัวตนเห็นได้ชัด จำต้องสร้างสิ่งที่ถือเป็นนิมิตหมายสมมติ เป็นสัญลักษณ์ของชาติ ซึ่งโลกได้คิดขึ้นไว้ 3 อย่าง คือ ธงชาติ เพลงชาติ และวันชาติ แม้ว่าสิ่งเหล่านี้จะเป็นสิ่งสมมติแต่เมื่อได้คิดขึ้นเป็นนิมิตหมายหรือสัญลักษณ์ของชาติแล้ว เราก็จะต้องเคารพระลึกถึง”²⁵ และในช่วงประมาณ พ.ศ. 2506 ได้มีบทเพลงปลุกใจชื่อเพลง “ไตรรงค์ธงไทย” (ไม่ทราบผู้ประพันธ์) แพร่หลายขึ้น โดยมีเนื้อหาล้วนๆ ว่า

²⁴ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก หน้า 254.

²⁵ “คำปราศรัยในวันชาติ 24 มิ.ย. 2502,” ใน ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีในระยะเวลา 3 ปี แห่งการบริหารของคณะรัฐมนตรี 10 ก.พ. 2502 – 9 ก.พ. 2505, หน้า 18. (เน้นโดยผู้อ้าง)

“ไตรรงค์ไทย ปลิวไสวสวยงามสง่า สีแดงคือชาติ สีขาวศาสนา น้ำเงินหมายถึง
พระมหากษัตริย์ไทย”²⁶

เพลงไตรรงค์ไทยนี้ หน่วยประชาสัมพันธ์เคลื่อนที่ได้นำไปสอนขับร้องตามโรงเรียนต่างๆ โดยเฉพาะในเขตชายแดน พร้อมกับการแจกพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ พระพุทธสิหิงค์จำลอง และคำขวัญของนายกรัฐมนตรี²⁷ ดังนั้นการให้ความหมายในสีทั้งสามของธงไตรรงค์จึงกลับมามีความหมายว่า ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ดังที่รับรู้เข้าใจกันตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง “พระมหากษัตริย์” ได้กลับเข้ามาอยู่ในธงไตรรงค์อีกครั้งหนึ่ง การคุกคามของขบวนการคอมมิวนิสต์ทำให้อุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ได้รับการปลุกฝังเน้นย้ำมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ การขึ้นมาสู่อำนาจของรัฐบาลทหารได้เกิดขึ้นบนเงื่อนไขของการล้มล้างรัฐธรรมนูญ รัฐบาลทหารจึงสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบการปกครองเผด็จการทหารของตนเองด้วยการแอบอิงอยู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์ การใช้สถาบันพระมหากษัตริย์มาสร้างความชอบธรรมให้แก่ตนเองด้วยการแสดงความจงรักภักดีและเทอดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นก็ทำให้สถาบันกษัตริย์กลับมามีความสำคัญอีกครั้งหนึ่งด้วย²⁸

กล่าวได้ว่าในช่วงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม(ครั้งที่ 2) จนถึงรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์โดยใช้ธงคอมมิวนิสต์เป็นสัญลักษณ์ในการทำทลายอำนาจและอุดมการณ์ของรัฐบาลไทย ในขณะที่รัฐบาลก็ให้ความสำคัญกับธงไตรรงค์มากยิ่งขึ้นเพื่อต่อสู้ในเชิงสัญลักษณ์กับธงของคอมมิวนิสต์ ซึ่งการต่อสู้ในเชิงสัญลักษณ์ระหว่างธงคอมมิวนิสต์และธงไตรรงค์จะยิ่งเห็นได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น หลังจากเกิดสงครามสู้รบระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกับรัฐบาล

ธงและสงครามสัญลักษณ์ระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

²⁶ สิรินคร กิรินบุตร, “เพลงปลุกใจไทย (พ.ศ. 2475 – 2525): การวิเคราะห์ทางการเมือง,” ภาคผนวก หน้า 328. (เน้นโดยผู้อ้าง)

²⁷ นฤมล ทับจุมพล, “การใช้สื่อในการสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง: ศึกษาจากบทเพลงของทางราชการ (พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2530)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 102.

²⁸ ศักดินา นัทรกุล ณ อยุธยา, “รัฐและอุดมการณ์ในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2500 – 2506)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 213.

จากการที่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์มั่งที่จะปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างเข้มงวดจริงจัง และมติจากการประชุมสมัชชาครั้งที่ 3 ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่เคยเคลื่อนไหวอยู่ในเมืองเริ่มที่จะมุ่งเข้าไปยึดที่มั่นอยู่ในป่าโดยเฉพาะในเขตภาคอีสาน เพื่อหลบหลีกการตามกวาดล้างของรัฐบาล และเคลื่อนไหวปลุกกระดมมวลชนในชนบท ตามวิธีการที่เรียกว่า “ป่านำบ้าน” หรือ “ชนบทล้อมเมือง”²⁹ ซึ่งจะนำไปสู่การสู้รบของกองกำลังติดอาวุธระหว่างคนของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลไทย โดยวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2508 ได้เกิดการปะทะของหน่วยลาดตระเวนของ พคท. กับตำรวจโดยบังเอิญ ที่หมู่บ้านนาบัว ตำบลระแงง จ.นครพนม และทำให้ฝ่ายคอมมิวนิสต์เสียชีวิต 1 คน จึงเรียกววันนี้ว่า “วันเสียงปืนแตก” และเป็นวันที่นำไปสู่การเปิดสงครามระหว่าง พคท. กับรัฐบาลอย่างเป็นทางการ³⁰ นอกจากนั้นการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ในเขตอีสาน ในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2508 จนถึง พ.ศ. 2516 ที่ได้มีการพัฒนาจาก “ที่มั่น” เป็น “ฐานที่มั่น” ซึ่งจะมีลักษณะเป็นฐานที่มั่นทางทหาร เพื่อเป็นที่พักพิงของการทำสงครามจรยุทธ์ และขยายสงครามดังกล่าวออกไป³¹ จนต่อมาใน พ.ศ. 2516 ได้มีการสร้างลักษณะของ “เขตปลดปล่อย” อันเป็นพื้นที่ที่ขบวนการปฏิวัติสร้างอำนาจรัฐใหม่ขึ้นมาต่อต้านกับอำนาจรัฐเก่าอย่างเปิดเผย โดยในทางภาคเหนือ นั้น ได้มีเขตปลดปล่อยของ พคท. ตั้งแต่ใน พ.ศ. 2511 แล้ว³² การสู้รบด้วยกองกำลังติดอาวุธระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล กับกองกำลังของ พคท. จึงเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในพื้นที่ภาคต่างๆ

การทำสงครามต่อสู้ระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับ พคท. นั้น นอกจากจะเป็นการใช้อาวุธปะทะกันโดยตรงแล้ว ยังมีลักษณะต่อสู้กันในเชิงสัญลักษณ์ที่เป็นตัวแทนของอุดมการณ์ทั้งสองฝ่าย อาทิเช่น ใน พ.ศ. 2512 เกิดความขัดแย้งถึงขั้นปะทะกันระหว่างประชาชนไทยในภาคอีสานกับ ชาวเวียดนามอพยพซึ่งเป็นคอมมิวนิสต์ เนื่องมาจากตำรวจได้จับกุมนายลาย ประชากุล กำนันตำบลบ้านหนองญาติ อ.เมือง จ.นครพนม โดยนายลายมีเชื้อสายเวียดนามและประชาชนในบ้านหนองญาติทั้งหมดก็เป็นชาวเวียดนามอพยพทั้งสิ้น ทางตำรวจได้ตั้งข้อหาว่า นายลาย ประชากุล เป็นคอมมิวนิสต์ จึงได้จับกุมเมื่อวันที่ 15 กันยายน 2512 แต่ชาวบ้านหนองญาติซึ่งเป็นชาวเวียดนามไม่ยอมให้จับกุม จึงทำการขัดขวาง แต่ในที่สุดเจ้าหน้าที่ตำรวจก็จับกุมตัวไปได้ ชาวเวียดนามในหมู่บ้านไม่พอใจ จึงได้ชุมนุมประท้วงในหมู่บ้านและยังได้นำเอาพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ตลอดจนนำเอาธงชาติไทยมาจากทุกครอบครัวในหมู่บ้านมาฉีกเผา และใช้เท้ากระทืบอย่างดูหมิ่นเหยียดหยาม การกระทำดังกล่าวเป็นสิ่งซึ่งทำให้ประชาชนไทยลุกฮือ

²⁹ พ. เมืองชมพู, *สู่สมรภูมิภูพาน (ฉบับสมบูรณ์)* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2532), หน้า 42 – 43, 75.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 295.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 294 – 295, 302.

ขึ้นต่อต้านชาวเวียดนามอพยพอย่างกว้างขวาง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่จังหวัดนครพนมนี้ได้ขยายเขตการขัดแย้งการต่อสู้ไปในท้องที่ จ. สกลนคร อุรธานี และหนองคาย ชาวไทยได้เข้าทำลายชาวเวียดนามอพยพด้วยความเกลียดชัง เป็นเหตุให้หมู่บ้านของชาวเวียดนามได้รับความเสียหายเป็นจำนวนมาก จนทำให้ชาวเวียดนามต้องทำการประท้วงรัฐบาลไทย และขอการคุ้มครองความปลอดภัยจากรัฐบาล³³

ในกรณีที่ถูกกล่าวไปแล้ว จะเห็นได้ว่าชาวเวียดนามคอมมิวนิสต์ได้ทำการประท้วงรัฐบาลไทยด้วยการทำลายและคู่มือเหยียดหยามธงไตรรงค์อันเป็นสัญลักษณ์ที่ได้รับการเคารพจากประชาชน และเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจอธิปไตยของประเทศไทย และที่สำคัญกว่านั้นคือการเหยียดหยามทำลายพระบรมฉายาลักษณ์อันเป็นหนึ่งในสามสถาบันสูงสุดของชาติและเป็นที่เคารพรักอันไม่อาจละเมิดลบหลู่คู่มือนี้ได้ นอกจากทำลายในเชิงสัญลักษณ์แล้ว การนำเอาธงแดงของคอมมิวนิสต์มาใช้เป็นเครื่องหมายของกลุ่มผู้ประท้วงรัฐบาลยังเป็นสัญลักษณ์การทำลายอุดมการณ์ของรัฐราชการที่ปรากฏอยู่บนธงไตรรงค์ โดยที่การทำลายเหล่านี้ปรากฏให้เห็นได้อย่างแพร่หลายจากการสร้างและการสื่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์ของธงแดงคอมมิวนิสต์ดังที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมของฝ่ายซ้าย โดยเฉพาะเนื้อเพลงปลุกกระดมมวลชนของคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีอยู่จำนวนมากหลายเพลงด้วยกันที่กล่าวถึงธงแดงคอมมิวนิสต์ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของฝ่ายคอมมิวนิสต์ อันมีเป้าหมายสูงสุดคือการยึดอำนาจรัฐไทยเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ ดังเช่น

“จักแก้แค้นแทนสหายนคนกล้า จักต่อสู้เพื่อประชาไปตลอดกาล จักสร้างสรรค์สังคมแห่งอุดมการณ์ **อีกไม่นานจักเอาธงแดงปักกลางนคร**” (เพลงสหยา)

“นักรบเหนือภูพาน ทหารของมวลชน เค็ดเคียวอดทน เลือดเนื้อพลีเพื่อประชา... เพลงปฏิวัติ แผ่นสะพัดโหมฮือเป็นเปลวลูกกลม **ธงแดงเด่นงาม โบกท่ายทำเหนี่ยวอดภูพาน**” (เพลงภูพานปฏิวัติ)

“พรรคนำส่องแสงสว่าง หนทางไม่มีมืดเหมือนก่อน อุตชีวิตปลดปล่อยคนจนที่ร้าวรอน **ให้ธงแดงเด่นเคียวก่อน ไม่ต้องอาทรเมื่อมาจับปืน...**” (เพลงจากนาและโรงงานสู่การปฏิวัติ)

“เลือดไทยหาญ หลังแดงฉาน **ย้าอุดมการณ์สูงส่งอาบธงแดงฉานชิงชัย** หลังเลือดนองหมายปวงสิ้นหมองแดนไทย **เปลี่ยนอำนาจรัฐเมืองทองใหม่...**” (เพลงรวงทอง)

“7 สิงหนั้นคือวันประกาศ มันดั่งเหมือนสั่งให้เราน้องที่ **ได้ร่มธงแดงเด่นงาม นั่นคือทางแห่งแสงสว่าง...**” (ลำนำ 7 สิงหา)

“ดวงตะวันสาดแสง **ให้ธงสีแดงของพรรคคอมมิวนิสต์** เป็นดั่งเช่นเข็มทิศ ผู้การะกิจปลดปล่อยประชา...” (งานปฏิวัติล้วนมีเกียรติ)

³³ ประสิทธิ์ ไชยทองพันธุ์, *สงครามคอมมิวนิสต์*, หน้า 309 – 310.

“ผินสู่ภูผา ภูผาบรรทัด เห็นแจ่มชัดรัศมีขงแดง แสงสาดส่องมา เพื่อประชาทุกหนแห่ง ภูผากล้าแกร่ง แสงดั่งเดือนฉาย...” (เพลงสู่ภูเขาบรรทัด)

“ธงแห่งพรรคสับดพลั่วเหนือทิวเขาบรรทัด เรานักรบปฏิวัติยืนตระหง่าน ยืนหยัดสู้ทำสงครามอันยาวนาน เสียสละกล้าหาญไม่สะท้านพองภัย ไม่กลัวเกรงความตาย รุดหน้าไปตามพรรคนำ... (เพลงภูบรรทัดปฏิวัติ)³⁴

การทำทนายเชิงสัญลักษณ์เหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงแค่สัญลักษณ์ในเพลงเท่านั้น เพราะปรากฏให้เห็นอย่างจริงจังเมื่อพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเปลี่ยนยุทธศาสตร์เป็น “ป่าล้อมเมือง” ที่มีกองกำลังติดอาวุธที่เรียกว่ากองทัพปลดแอกประชาชนเข้ารบต่อสู้กับกองกำลังของรัฐบาลอย่างเป็นทางการ รวมทั้งการประกาศ “เขตปลดปล่อย” ของคอมมิวนิสต์ ที่มีความหมายถึงการปลดปล่อยจากเขตอำนาจอธิปไตยหรือการปกครองของรัฐบาลและกลายเป็นเขตพื้นที่ที่อยู่ในอำนาจปกครองของพลพรรคคอมมิวนิสต์ซึ่งแสดงให้เห็นความสำเร็จของการเคลื่อนไหวปฏิวัติของ พคท.

กล่าวได้ว่า ในช่วงที่เกิดสงครามการปฏิวัติเพื่อแย่งชิงอำนาจรัฐโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย พคท. ได้สร้างเครื่องหมาย “ธงแดงของพรรคคอมมิวนิสต์” ขึ้นมาเป็นสัญลักษณ์แห่งอุดมการณ์การปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวทางสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ และมีความหมายต่อต้านอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ที่ปรากฏบนธงไตรรงค์ ในเขตพื้นที่ที่ พคท. สามารถสร้างเป็นเขตปลดปล่อย ซึ่งหมายความว่าพื้นที่ที่อำนาจรัฐไทยได้ถูกโค่นล้มไปแล้ว ดังเช่นที่เขตภูหินร่องกล้า จะมีบริเวณที่เรียกว่า “ผาชูธง” อันเป็นสถานที่ที่สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์จะขึ้นไปชูธงแดงที่มีสัญลักษณ์รูปฟ้อนเคียวทุกครั้งที่รบชนะทหารของกองทัพไทย³⁵ นอกจากนั้นที่ผาชูธงแห่งนี้ ได้มีสมาชิก พคท. บางคน เคยขึ้นไปวางทำถ่อปืนชูธงแดงถ่ายรูปส่งมาลงหนังสือการเมืองบางฉบับในกรุงเทพเป็นที่ฮือฮา³⁶ ถ่อเป็นการประกาศว่าดินแดนในเขตนั้น ได้พ้นจากอำนาจของประเทศไทย และเป็นพื้นที่ที่อยู่ในอำนาจอธิปไตยของ พคท. ไปแล้วนั่นเอง

³⁴ เพลงสหาย เพลงภูพานปฏิวัติ เพลงจากนาและโรงงานสู่การปฏิวัติ เพลงรวงทอง เพลงลำนำ 7 สิงหาคม เพลงงานปฏิวัติล้วนมีเกียรติ อ้างถึงใน จรูญรัตน์ สุวรรณภูษิตี, “การศึกษาบทเพลงเพื่อชีวิตที่เกี่ยวข้องกับขบวนการนักศึกษาช่วง 2516 – 2519” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531), หน้า 255 – 258, ส่วนเพลงสู่ภูเขาบรรทัด และเพลงภูบรรทัดปฏิวัติ อ้างอยู่ใน สหายช่วง และ บัญชร ชาวาลศิลป์, กระจกเข้าบัว (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บ้านหนังสือ, 2540), หน้า 101.

³⁵ วิมล จิโรจพันธุ์, “ภูหินร่องกล้าแหล่งความงามมหัศจรรย์: ร่องรอยความขัดแย้งสูญเสียเลือดเนื้อและชีวิต,” ใน มรดกสันติภาพ, สมพร ฉายะบุตร (บรรณาธิการ) (กรุงเทพฯ: บริษัทเซเว่น พรินติ้ง กรุ๊ป, 2540.), หน้า 83.

³⁶ สุชาติ จักรพิสูทธิ์, “ภูหินร่องกล้า: รอยรำลึกการเข่นฆ่าในความงามอันท้าทาย”, สารคดี 4, 44 (ตุลาคม 2531): 61.

ในส่วนของการคิดของรัฐบาลและผู้ปฏิบัติงานต่อต้านอุดมการณ์คอมมิวนิสต์นั้น ชงแดงคอมมิวนิสต์ จึงกลายเป็นเครื่องหมาย “ต้องห้าม” สำหรับประชาชนที่ยังอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของรัฐไทย และเป็นสิ่งที่จะต้องถูกทำลายไม่ให้ปรากฏบนพื้นแผ่นดินไทยได้ เพื่อแสดงให้เห็นว่าอำนาจอธิปไตยยังเป็นของไทยอย่างสมบูรณ์ และมีได้ถูกรอบครองโดยคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นเหมือนกับศัตรูที่จะเข้ามาทำสงครามรุกรานอธิปไตยของไทย ดังจะเห็นได้ว่า รัฐบาลได้ทำการส่งกองกำลังซึ่งมีทั้งทหารทั้งสามเหล่าทัพพร้อมกับตำรวจและพลเรือนเป็นจำนวนหมื่น ไปทำการปราบปรามทำลายฐานที่มั่นและเขตปลดปล่อยของคอมมิวนิสต์เป็นระยะๆ ดังเช่นภาคเหนือที่ภูหินร่องกล้า ภาคอีสานที่ภูพานและนาแก ภาคใต้ที่พรุพีและนาสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งชัยชนะของรัฐบาลที่เขตปลดปล่อยภูหินร่องกล้า รัฐบาลสมัยนั้นถือว่าได้ชัยชนะอย่างยิ่งใหญ่เพราะภูหินร่องกล้าถือเป็นฐานที่มั่นสำคัญของ พคท. นอกจากนี้ยังมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ว่า “สามารถเอาชนะไทยไปปกคลุมบนพื้นแผ่นดินของไทย” แทนที่ชงแดงของพวกคอมมิวนิสต์ได้³⁷

ในกรณีบ้านนาทราย (มกราคม พ.ศ. 2517) ที่มีประชาชนในหมู่บ้านถูกเจ้าหน้าที่ทางการฆ่าและถูกจับกุม รวมทั้งได้มีการเผาทำลายบ้านเรือนประชาชนเกือบทั้งหมู่บ้าน ด้วยข้อหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ก็เป็นเรื่องพิสูจน์การต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างรัฐบาลกับพคท. โดยมี “ชงแดง” เป็นเครื่องหมายสำคัญที่รัฐบาลใช้เป็นหลักฐานกล่าวอ้างแสดงว่าประชาชนในหมู่บ้านเป็นคอมมิวนิสต์ดังที่ปรากฏอยู่ในรายงานของทางราชการ กล่าวถึงการทำลายหมู่บ้านนาทรายว่า

“ชุดประจักษ์ ได้ข่าวว่ามีการชักธงแดงขึ้นที่บ้านนาทราย (หนองคาย) จึงได้จัดชุดลาดตระเวนคูบริเวณบ้านนาทราย ปรากฏว่า ราษฎรในหมู่บ้านมิได้ออกไปไร่นา รวมทั้งเลี้ยงสัตว์คกรวมตัวกันอยู่ในหมู่บ้านทั้งหมด คาดว่ามี ผกค. [ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์] จำนวนมากอยู่ในบ้านนาทราย”³⁸

ต่อมาวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2517 หัวหน้ายุทธการกองทัพอากาศ 2 ส่วนหน้า จึงได้สั่งให้หน่วยทหารออกไปดูสถานการณ์ที่บ้านนาทราย พร้อมทั้งได้กำชับว่า “หากมีการชักธงแดงขึ้นจริง เรามีกำลังคนมากมาย ก็ไปเอาลงมาเสีย” ต่อมาวันที่ 24 มกราคม จึงเกิดการกวาดล้างประชาชนในหมู่บ้าน³⁹

มีหลักฐานปรากฏในภายหลังว่า กรณีหมู่บ้านนาทรายนั้น เป็นการสร้างสถานการณ์ของเจ้าหน้าที่ เพื่อแสดงให้เห็นถึงอันตรายของคอมมิวนิสต์ จากกรณีนี้นักศึกษาจึงเคลื่อนไหวกัดค้าน

³⁷ อนันต์ เสนาจันทร์ และคณะ, *คอมฯ ที่รัก* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2517), หน้า 201 – 202.

³⁸ แดง นาดิน, *อสูรนาทราย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2517), หน้า 26.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

ขนานใหญ่ ครั้นรัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ทำการตรวจสอบก็พบว่า ฝ่ายเจ้าหน้าที่ทำผิดจริง และได้ชดใช้ค่าเสียหายแก่ราษฎร⁴⁰ อย่างไรก็ตาม กรณีบ้านนาทรายนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าในความคิดของรัฐบาลนั้น สัญลักษณ์ “ธงแดง” ของคอมมิวนิสต์นั้น เป็นสิ่งที่จะต้องถูกทำลายไม่ให้มีการชักขึ้นบนพื้นที่แผ่นดินไทย และผู้ที่ใช้ธงแดงคอมมิวนิสต์เป็นเครื่องหมาย ก็คือศัตรูที่จะต้องถูกกำจัด การมองว่าธงแดงคอมมิวนิสต์ เป็นเครื่องหมายของขบวนการปฏิวัติที่ต่อสู้กับอำนาจรัฐนั้นเป็นที่รับรู้กันอย่างแพร่หลายในสังคมไทย ต่อมาเมื่อรัฐบาลได้เปลี่ยนยุทธศาสตร์การต่อต้านคอมมิวนิสต์ด้วยการหันมาใช้แนวทางสันติวิธีเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ที่เข้าร่วมขบวนการปฏิวัติในป่ากับ พคท. มีโอกาสออกมาพบกับทางราชการโดยไม่ถือว่ามีความผิด ประกอบกับความขัดแย้งภายในพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเองทำให้มีผู้เข้ามาพบกับราชการจำนวนมากตามนโยบาย 66/2523 และเร่งเร้าให้ความขัดแย้งในพรรครุนแรงยิ่งขึ้นจนนำไปสู่การแยกสลายพรรคในเวลาต่อมา ดังข้อสรุปของอดีตผู้นำนักศึกษาที่เคยเข้าร่วมกับขบวนการปฏิวัติของ พคท. ในระยะหนึ่งที่กล่าวว่า

“ด้วยนโยบายที่ชาญฉลาดของรัฐบาลสมัยสี่ปีก่อน บวกกับความผิดพลาดของพรรคคอมมิวนิสต์เอง ขบวนการที่ซบซ้อนเกี่ยวพันกันแตกสลายไป เหลือแต่คนที่เคยอยู่ป่านับหมื่น และคนที่เคยสนับสนุนอีกนับแสน ที่กระจัดกระจายหายู่หากินไปตามยถากรรม”⁴¹

ในกระบวนการมอบตัวดังกล่าวของพลพรรคคอมมิวนิสต์ นอกจากทางราชการจะยอมให้ผู้ที่ยังคงจากป่ากลับเข้ามาใช้ชีวิตโดยปกติอย่างไม่ถือว่ามีความผิดแล้ว ยังได้จัดให้มีพิธีการเฉลิมฉลองชัยชนะของการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ระหว่างธงไตรรงค์กับธงแดงคอมมิวนิสต์ขึ้น กล่าวคือ ได้มีการจัดพิธีส่งมอบธงแดงคอมมิวนิสต์ให้รัฐบาล เพื่อเป็นการแสดงว่านับตั้งแต่นี้ไปพลพรรคคอมมิวนิสต์ที่เคยสู้รบกับรัฐบาลเหล่านี้ได้ตกลงใจล้มเลิกอุดมการณ์สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ และหันมาเข้าร่วม “พัฒนาชาติไทย” ภายใต้อุดมการณ์ของธงไตรรงค์ คือชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์นั่นเอง พันเอก บัญชร ชาวาลศิลป์ เจ้าหน้าที่ของทางราชการที่มีส่วนในการปราบปรามคอมมิวนิสต์ และเคยเข้าร่วมในพิธีส่งมอบธงแดงคอมมิวนิสต์ได้บันทึกไว้ว่า

“ภาพที่ดูเหมือนจะเป็นสูตรสำเร็จของ “พิธีมอบตัว” หรือภายหลังเรียกเสียใหม่เพื่อให้เป็นการเหยียบย่ำน้ำใจกันว่า “พิธีรับผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย” ก็คือ มี “ผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย” มาเข้าแถวเรียงกัน มากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่จำนวน เกือบทุกคนจะมีอาวุธประจำกายถือไว้ และข้อสำคัญที่ขาดเสียมิได้ก็คือ คนที่ยืนหัวแถวซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนของผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยจะต้องถือธงดาวแดงสูงท่วมหัวไว้อันหนึ่งด้วย

⁴⁰ ฤดี เรืองชัย, หยอดหนึ่งในกระแสรบ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มิ่งมิตร, 2539), หน้า 137.

⁴¹ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “ก่อนเขี้ยวไม่เอากรับ,” มติชนรายวัน (12 สิงหาคม 2543): 12.

พอประชาชนในพิธีมาถึงขึ้นแท่นรับความเคารพ จากนั้นก็จะเริ่มพิธีไปตามลำดับ มีการกล่าวรายงาน ฯลฯ

จากนั้นจุดสุดยอดของพิธีก็คือ หัวหน้าผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยจะก้าวไปที่ประธานแล้วส่งธงดาวแดงให้กับประธาน ส่วนผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยในแถวก็ทยอยกันเดินมามอบอาวุธที่ติดตัวอยู่ให้ประธานจนหมดสิ้น”⁴²

หลังจากนั้นเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลในพิธีก็จะได้ส่งมอบธงไตรรงค์พร้อมทั้งพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถให้กับ “ผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย” พร้อมกับร่วมกันร้องเพลงชาติไทยรวมกันหนึ่งจบ⁴³

กล่าวได้ว่า พิธีการส่งมอบธงแดงคอมมิวนิสต์นี้มีความหมายเชิงสัญลักษณ์แทนอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ และอุดมการณ์ของประเทศไทย เป็นสื่อที่สำคัญ เมื่อผู้เข้าร่วมพัฒนาชาติไทยได้ส่งมอบธงแดงและอาวุธให้กับทางรัฐราชการแล้ว ก็หมายความว่าเขาได้ละทิ้งความคิดอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ที่จะต่อต้านรัฐบาลและการต่อสู้แย่งชิงอำนาจอธิปไตยของชาติไป ในขณะที่เวลานั้นก็ได้หันกลับมายอมรับอุดมการณ์ของรัฐที่จะรักษาไว้ซึ่งชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ โดยร่วมแสดงบทบาทในพิธีกรรมที่มีสัญลักษณ์ที่สำคัญคือ ธงไตรรงค์ พระบรมฉายาลักษณ์ และการร้องเพลงชาติไทย อันหมายถึงการยอมกลับเข้ามาอยู่ภายใต้อุดมการณ์และอำนาจของรัฐไทยนั่นเอง

ธงไตรรงค์กับการเคลื่อนไหวทางการเมืองในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519

นอกจากธงไตรรงค์จะเป็นสัญลักษณ์ที่รัฐบาลใช้เพื่อต่อสู้การทำลายทางอุดมการณ์ของขบวนการคอมมิวนิสต์ที่มีธงแดงเป็นสัญลักษณ์แล้ว ธงไตรรงค์ยังเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่ยังมีการต่อสู้แย่งชิงกันยึดกุมความหมายระหว่างกลุ่มการเมืองต่างๆ เพื่อใช้ความหมายที่ปรากฏบนธงไตรรงค์เพื่อจุดประสงค์ทางการเมืองของกลุ่มตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเหตุการณ์เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เหตุการณ์แรกแสดงถึงจิตใจแบบเสรีนิยมก้าวหน้าที่ต่อต้านเผด็จการทหารที่ยึดอำนาจปกครองประเทศมาอย่างยาวนาน โดยที่ธงไตรรงค์ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ของประชาชนที่เรียกร้องรัฐธรรมนูญให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ที่พระมหากษัตริย์ได้ประกาศมอบอำนาจไว้ให้อย่างชัดเจนในพระราชหัตถเลขาสดพระราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า “ข้าพเจ้ามีความเต็มใจที่จะสละอำนาจ อันเป็นของข้าพเจ้าอยู่เดิมให้แก่ราษฎรทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจทั้งหลายของข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใด คณะใด โดยเฉพาะ เพื่อ

⁴² สหายช่วง และ บัญชร ขวาลศิลป์, กระจุกเข้าบัว, หน้า 272.

⁴³ Thongchai Winichakul, *Siam Mapped: A History of the Geo-body of a Nation*, pp. 171 - 172.

ใช้อำนาจโดยสิทธิขาด และโดยไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของราษฎร”⁴⁴ ส่วนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 นั้นกลับแสดงถึงจิตวิญญาณแบบอนุรักษนิยมที่เป็นปฏิริยาต่อกระแสเสรีนิยมประชาธิปไตย เพื่อพิทักษ์รักษาอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ที่ถูกมองว่ากำลังถูกทำลายโดยกลุ่มแนวร่วมหัวก้าวหน้าในเมืองของขบวนการปฏิวัติคอมมิวนิสต์⁴⁵

เหตุการณ์ที่เรียกว่า “14 ตุลา” เป็นผลเนื่องมาจากการที่ประชาชนเกิดความไม่พอใจในการปกครองด้วยระบอบเผด็จการของกลุ่มทหาร นับตั้งแต่การรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ใน พ.ศ. 2501 จนกระทั่งจอมพลถนอม กิตติขจร ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีภายหลังการอสัญกรรมของจอมพลสฤษดิ์ ในวันที่ 8 ธันวาคม 2506 ซึ่งทำการปกครองประเทศด้วยอำนาจเด็ดขาด และไม่เปิดให้มีการร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อคืนอำนาจการเลือกตั้งให้ประชาชน ตลอดระยะเวลาเกือบสิบปี ถึงแม้ว่าจะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญในปี พ.ศ. 2511 และจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ. 2512 แต่ในที่สุดแล้วจอมพลถนอม ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรี ก็ได้ทำการปฏิวัติรัฐบาลของตนเองใน พ.ศ. 2514 และปกครองประเทศโดยคณะปฏิวัติต่อมา จนกระทั่งเกิดการตั้งกลุ่ม “เรียกร้องรัฐธรรมนูญ” ขึ้นทำการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ในกลางปี พ.ศ. 2516 และในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2516 กลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญประมาณ 20 คน ได้ทำการแจกใบปลิวเรียกร้องให้ประชาชนร่วมกันต่อสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพ แต่ได้มีสมาชิกจำนวน 13 คนถูกรัฐบาลจับกุมตัวในข้อหากระทำผิดกฎหมาย มั่วสุมชักชวนให้มีการชุมนุมทางการเมืองในที่สาธารณะเกินกว่า 5 คน บ่อนทำลายความมั่นคงของรัฐ เป็นกบฏภายในพระราชอาณาจักร และมีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์จากการเรียกร้องให้รัฐบาลปล่อยตัวนิสิตนักศึกษา อาจารย์ และนักการเมือง ผู้เรียกร้องรัฐธรรมนูญ 13 คนที่ถูกจับกุมตัวนี้เองเป็นเหตุให้เกิดการชุมนุมประท้วงของนักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนหลายหมื่นคนในเวลาต่อมา⁴⁶

⁴⁴ ดู “แถลงการณ์ กลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญ,” ใน วันมหาปิติ 14 ตุลา 2516 , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปี 2516, 2541), หน้า 244 – 245.

⁴⁵ ดูการอภิปรายเกี่ยวกับประเด็นเหล่านี้ได้ใน Benedict Anderson, “Withdrawal Symptoms,” in his *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World* (London: Verso, 1998), pp. 239-173. หรือที่แปลเป็นภาษาไทยว่า “บ้านเมืองของเราแดง: แง่มุมทางสังคมและวัฒนธรรมของรัฐประหาร 6 ตุลาคม,” ใน จาก 14 ถึง 6 ตุลา, แปลโดย เกษียร เตชะพีระ, ธนศ อภรณ์สุวรรณ และชาญวิทย์ เกษตรศิริ, หน้า 97 – 162.

⁴⁶ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “14 ตุลา: บันทึกประวัติศาสตร์,” ใน จาก 14 ถึง 6 ตุลา, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ ชำรงค์กิตติ เพชรเลิศอนันต์ (บรรณาธิการ), พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542), หน้า 181. มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า ในส่วนของการเคลื่อนไหวของนักเรียน นักศึกษา และประชาชนในเหตุการณ์ 14 ตุลา 2516 นั้น เป็นการริเริ่มและก่อการของนักเรียน นักศึกษา และประชาชนเอง พลท. มิได้เข้าไปมีบทบาทโดยตรง แต่ที่ระดมกำลังคนทั้งหมดที่อยู่ในเมืองเคลื่อนไหวในหมู่กรรมกรและประชาชน รวมทั้งมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างใกล้ชิดกับกลุ่มแกนนำในการเคลื่อนไหว ผ่านผู้ปฏิบัติงานของพลท. ที่

การประชุมประทั่วเริ่มขึ้น ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยในช่วงแรกนั้นเป็นการริเริ่มของกลุ่มอิสระของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เอง ก่อนที่ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยจะเข้าร่วมด้วยและขยายไปสู่ประชาชนทั่วไป โดยเริ่มต้นตั้งแต่วันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2516 คณะผู้ก่อการชุมนุมได้ปิดประตูห้องสอบด้วยการล่ามโซ่ใส่กุญแจและอุดรูกุญแจด้วยปูนปลาสเตอร์ และตัดสายไฟลิฟท์ เพื่อไม่ให้นักศึกษาได้ทำการสอบตามปกติ และได้มีการชุมนุมประทั่วฟังการอภิปรายโจมตีรัฐบาลที่ลานโพธิ์ ซึ่งได้มีผู้มาชุมนุมประทั่วมากขึ้นเรื่อย ๆ⁴⁷ นอกจากนั้นการชุมนุมครั้งนี้ยังได้ใช้ธงเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญ โดยที่ผู้ก่อการชุมนุมได้ชักธงสีดำครึ่งเสาขึ้นบนเสาธงที่อยู่เหนือยอดโดมธรรมศาสตร์แทนที่จะชักธงไตรรงค์ตามปกติ พร้อมกับติดผ้าดำหน้าป้ายชื่อมหาวิทยาลัย⁴⁸ ซึ่งต่อมา ศ. ดร. อุดม วิเชียรเจริญ รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ ได้ขอให้นักศึกษาปลดธงดำลง และชักธงชาติขึ้นอย่างเดิม⁴⁹ ซึ่งนักศึกษาก็ได้ปฏิบัติตามด้วยดี การที่อาจารย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้องการให้นักศึกษาชักธงชาติขึ้นดังเดิมนั้น ก็เพื่อที่จะไม่ต้องการให้การชักธงดำขึ้นแทนที่ธงไตรรงค์ ซึ่งมีความหมายว่าผู้ที่ชุมนุมได้ลบหลู่ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อันเป็นสิ่งสำคัญของชาติ และเป็นความหมายของแถบสีบนธงไตรรงค์ ดังที่ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขณะนั้น ได้กล่าวถึงเรื่องการขอให้ชักธงดำลงว่า

“ได้รับรายงานติดตามมาว่า นักศึกษาเอาธงชาติยอดโดมลง (แล้วชักธงดำครึ่งเสา) อาจารย์ [ศ. สัญญา] นี้ตกใจมากอย่างยิ่ง เพราะการที่เท่ากับธงชาติอย่างนี้ในหลักการถือว่าลบหลู่ทั้งชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เพราะธงไตรรงค์ของเราให้มีความหมายอย่างนั้น อันเป็นสัญลักษณ์ของชาติไทยทั้งชาติ

นักศึกษาที่คิดเอาลงคงไม่รู้หลักถึงอย่างนี้ คงคิดแต่ว่าจะไว้ทุกข์เท่านั้น แต่ก็ยังดีพอขอไปให้แก้ไข ก็ทำตามภายในครึ่งชั่วโมง”⁵⁰

การประชุมดำเนินไปเรื่อยๆ จนถึงวันที่ 12 ตุลาคม มีผู้ชุมนุมอยู่เนืองแน่นโดยมีศูนย์กลางที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และได้ล้นออกไปยังถนนรอบนอก ตอนเที่ยงของวันที่ 12 สมบัติ ชำรงค์ รัญญวงส์ เลขาธิการศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาฯ ได้ยื่นคำขาดให้ปล่อยผู้ต้องหาทั้ง 13 คน โดยไม่มี

อยู่ในมือด้วย; ดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “การชำระประวัติศาสตร์ 14 ตุลาคม ภายใต้พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (4),” เนชั่นสุดสัปดาห์ (3 – 9 มิถุนายน 2542): 80.

⁴⁷ ชาลวิทย์ เกษตรศิริ, “14 ตุลา: บันทึกประวัติศาสตร์,” หน้า 189.

⁴⁸ คำบุญ สิทธิสมาน, 14 ตุลา ฉบับสามัญชน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สามัญชน, 2541), หน้า 118.

⁴⁹ วันมหาปิติ 14 ตุลา 2516, หน้า 33.

⁵⁰ “ความกังวลใจของอธิการบดี สัญญา ธรรมศักดิ์ 11 ตุลาคม 2516,” ใน วันมหาปิติ 14 ตุลา 2516, หน้า 307 – 308. (เน้นโดยผู้อ้าง)

เงื่อนไขใดๆ ทั้งสิ้น ภายใน 24 ชั่วโมง มิเช่นนั้นก็จะดำเนินการโดยเด็ดขาดต่อไป ซึ่งรัฐบาลก็ยังไม่ยอมปล่อยตัวผู้ต้องหา 13 คนจนกระทั่งวันที่ 13 ตุลาคม

เวลาประมาณ 5 นาฬิกาของวันที่ 13 ตุลาคม ขณะที่การดำเนินการชุมนุมประท้วง ดำเนินต่อไป สมบัติ ชำรงชญวงค์ พร้อมด้วยคณะกรรมการศูนย์ฯ ได้นำร้องเพลงชาติ และกล่าวสาบานต่อที่ชุมนุมว่า จะเทิดทูนชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ไว้ด้วยชีวิต ผู้ใดทำลายชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ จะต่อสู้จนกว่าชีวิตจะหาไม่⁵¹ ต่อมาในช่วงเช้าของวันนั้น ได้มีผู้มาร่วมชุมนุมแน่นไปทั่วทั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และล้นออกไปที่ถนนด้านนอกเป็นจำนวนรวมหลายหมื่นคน⁵² และเริ่มมีการเตรียมการในการจัดเคลื่อนขบวนประท้วง ซึ่งเมื่อครบกำหนดเวลาที่ให้กับรัฐบาล คือ เทียงของวันที่ 13 จะได้เคลื่อนขบวนประท้วงออกจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไปยังอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย โดยมีสัญลักษณ์ที่เป็นเครื่องหมายนำในการจัดขบวนได้แก่ ธงชาติ ธงเสมาธรรมจักร และพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในการเตรียมการเรื่องการจัดขบวนนี้ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ผู้ที่ทำหน้าที่ในการควบคุมขบวนประท้วง บันทึกไว้ว่า

“เส้นตายที่เรากำหนดไว้ใกล้เข้ามาเรื่อยๆ ยังไม่มีคำตอบจากทางรัฐบาล ทางศูนย์นิสิต ได้ส่งคุณอภิชนม์ วัชรสินธุ์ ผู้นำนักศึกษาจากจุฬาลงกรณ์ฯ มาประสานกับผม เรื่องแผนการเดินขบวน...ทางศูนย์ฯ เห็นว่าควรชูธงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ผมก็ไม่ขัดศรัทธา พวกเขาจัดการทางชาติ และพระบรมฉายาลักษณ์ไว้เป็นจำนวนมากแล้ว แต่คิดขจัดว่าหากถือพระพุทธรูปเดินขบวนจะระคายเคือง ผมเลยเสนอไปว่าให้ใช้ธงสีเหลืองของทางพุทธศาสนาจะเบากว่า พวกเขาเห็นด้วยทันที”⁵³

และเมื่อถึงเวลาที่เที่ยงตรง เมื่อรัฐบาลยังไม่ให้คำตอบ การเคลื่อนขบวนประท้วงจึงได้เริ่มขึ้น โดยมีขบวนกองหน้าทีประสานมือกันเป็นแนวยาวเพื่อเปิดเส้นทางให้กับขบวนใหญ่ที่ตามออกมา ผู้ที่ได้เข้าร่วมขบวนประท้วงด้วยบันทึกไว้ว่า

“ข้างหน้าสุดแสดงความรักชาติด้วยการให้นักเรียนนักศึกษาถือธงชาติเป็นทิวแถวมากมาย ถัดมาแสดงความศรัทธาในศาสนาด้วยการให้นักเรียนนักศึกษาทั้งชายหญิงถือธงเสมาธรรมจักรสีเหลืองจนล้นตา ต่อมาเป็นการแสดงความจงรักภักดีในสถาบันพระมหากษัตริย์ ด้วยการให้นักเรียนนักศึกษาหญิงอัญเชิญพระบรมฉายาลักษณ์ของในหลวงและพระราชินีมากมายอีก

⁵¹ วันมหาปิติ 14 ตุลา 2516, หน้า 43.

⁵² “บันทึก 20 ปี เหตุการณ์ 14 ตุลา,” สารคดีฉบับพิเศษ: รวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย: 43 – 44.

⁵³ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, มหาวิทยาลัยชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้านแพง, 2535), หน้า

เหมือนกัน หลังจากนั้นจึงเป็นขบวนของนักเรียนนักศึกษาหญิง และขบวนของนักเรียนนักศึกษาจากสถาบันต่างๆ จนมาจบท้ายด้วยขบวนของนักเรียนนักศึกษาและประชาชนทั่วไป⁵⁴

โดยผู้ที่ถือธงไตรรงค์ที่อยู่ด้านหน้านั้นจะเป็นนักศึกษาหญิงล้วน ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้ตำรวจไม่กล้าเข้ามาปะทะขัดขวางการเคลื่อนขบวน

ขบวนประท้วงได้มาหยุดอยู่บริเวณอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ และเริ่มเปิดการอภิปรายขึ้นอีกครั้ง โดยมีผู้ร่วมชุมนุมเป็นจำนวนถึง 5 แสนคน⁵⁵ ในขณะที่ทางฝ่ายผู้แทนศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาฯ ก็ได้เข้าไปทำการเจรจาตกลงกับรัฐบาล ซึ่งได้รับคำตอบว่าจะปล่อยตัวผู้ต้องหาทั้ง 13 คน และจะร่างรัฐธรรมนูญให้เสร็จภายใน 1 ปี แต่เนื่องจากปัญหาในการประสานงานทางผู้ที่ควบคุมขบวนประท้วงจึงไม่อาจทราบถึงความคืบหน้าในการเจรจาได้ ในช่วงเย็นของวันที่ 13 เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ผู้ทำหน้าที่ควบคุมขบวนจึงได้ตัดสินใจเคลื่อนขบวนไปยังลานพระบรมรูปทรงม้า เพื่อรักษาจำนวนคนของผู้ประท้วงไว้ ถึงแม้ว่าในเวลาประมาณ 22.00 นาฬิกา ทางกรมประชาสัมพันธ์จะได้ออกแถลงการณ์ให้ประชาชนสลายการชุมนุม เพราะรัฐบาลได้ยินยอมปล่อยตัวผู้ต้องหาทั้ง 13 คนอย่างไม่มีเงื่อนไขแล้ว แต่ทางผู้ควบคุมขบวนประท้วงยังไม่แน่ใจในข่าวของกรมประชาสัมพันธ์ จึงต้องการให้กรรมการของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาฯ มาชี้แจงให้ผู้ชุมนุมทราบที่รตบัญชาการ แต่จนกระทั่งเที่ยงคืน ก็ยังไม่มีคำตอบจากทางศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาฯ เสกสรรค์ จึงได้ทำการเคลื่อนขบวนต่อไปยังพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เพื่อหวังว่าทางเจ้าหน้าที่ราชการจะไม่กล้าใช้ความรุนแรงในบริเวณใกล้ที่ประทับ

จนกระทั่งเวลาประมาณ 3 นาฬิกาของวันที่ 14 ตุลาคม ชิริยุทธ บุญมี (ซึ่งเป็น 1 ใน 13 ที่ถูกจับกุมไปและได้รับการปลดปล่อยตัวกลับมา) จึงได้เข้าไปที่รตบัญชาการ และได้ชี้แจงทำความเข้าใจกับเสกสรรค์ เป็นที่เรียบร้อย จึงได้มีการประกาศสลายการชุมนุม เช้าวันที่ 14 ตุลาคม ผู้มาชุมนุมจึงเริ่มสลายตัว แต่ได้เกิดการปะทะกันด้วยกำลังรุนแรงระหว่างผู้ชุมนุมที่จะเดินทางไปตามถนนพระราม 5 มุ่งสู่สี่แยกคูสิต กับเจ้าหน้าที่ตำรวจ ที่ได้มาตั้งกั้นไม่ให้ผู้ที่มาชุมนุมได้เดินผ่านไป ได้โดยเริ่มจากผู้ชุมนุมได้ใช้สิ่งของขว้างปาตำรวจที่ขวางอยู่ และเริ่มมีตำรวจบาดเจ็บ จึงได้ทำการใช้กำลังได้ตอบประชาชน และเหตุการณ์ก็ได้บานปลายออกไปเป็นการจลาจลที่รัฐบาลต้องใช้กำลังทหารและตำรวจปราบปรามอย่างรุนแรง และนักเรียนนิสิตนักศึกษาประชาชนก็ได้เข้ายึดสถานที่ราชการที่สำคัญ และสถานีตำรวจ รัฐบาลเริ่มออกแถลงการณ์ว่าเป็นการกระทำเพื่อก่อวินาศกรรมของผู้ไม่หวังดี ขณะเดียวกันก็มีข่าวลือแพร่กระจายทั่วไปว่า มีเด็กถูกทำร้ายจนตาย และนักศึกษาหญิงที่ถือธงไตรรงค์ในวันเดินขบวนก็ถูกตำรวจตีจนตาย ยิ่งทำให้สถานการณ์รุนแรงยิ่งขึ้น

⁵⁴ ฤดี เรืองชัย, หยอดหนึ่งในกระแสธาร, หน้า 125. (เน้น โดยผู้อ้าง)

⁵⁵ “บันทึก 20 ปี เหตุการณ์ 14 ตุลา,” หน้า 46.

เย็นวันที่ 14 ตุลาคม จอมพลถนอม กิตติขจร ได้ประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ต่อมา แต่จอมพลถนอม ที่ยังดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดอยู่ ยังคงสั่งให้เจ้าหน้าที่ทำการปราบปรามผู้ที่ได้มาร่วมชุมนุมและก่อความไม่สงบเนื่องจาก โจรธกัณฑ์รัฐบาลที่ได้ทำการปราบปรามประชาชนอย่างรุนแรงต่อไป จึงมีการต่อสู้ปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับประชาชนอยู่ตลอดทั้งคืนวันที่ 14 ตุลาคม โดยเจ้าหน้าที่รัฐบาลนั้นได้ใช้อาวุธสงครามร้ายแรง เช่น รถถัง ปืนกล และเฮลิคอปเตอร์ ยิงกราดปราบปรามประชาชน ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งในรัฐบาลอย่างหนัก จนในที่สุดจอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร และพันเอกณรงค์ กิตติขจร ต้องออกจากตำแหน่งและเดินทางออกนอกประเทศไป เหตุการณ์ความรุนแรงจึงค่อยๆ สงบลง⁵⁶

ในการจลาจลปะทะกันระหว่างทหารและตำรวจที่มีอาวุธร้ายแรง กับประชาชนทั่วไปในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม ได้สร้างวีรกรรมของประชาชนขึ้น หลายกรณีด้วยกัน เช่น การขับรถเมล์พุ่งเข้าชนรถถังของนักเรียนช่างกล หรือการถือไม้อันเดียวออกมายืนร้องตะโกนทำทหาร รวมทั้งกรณีของชายที่ชื่อจิระ บุญมาก ซึ่งได้เข้าไปในการจลาจลคืนวันที่ 14 ตุลาคม โดยได้นำส้มไปแจกให้แก่พวกนักเรียนช่างกล บริเวณหน้ากรมประชาสัมพันธ์แล้วร้องบอกนักเรียนช่างกลทั้งหลายว่า “อย่าเข้าไป อย่าเพิ่งทำอะไรทหารเขา ทำใจเย็น กินส้มกันเสียก่อน เอาธงชาติมาให้พี่ถือ เดี่ยวพี่จะเข้าไปพูดกับทหารเอง” จากนั้นก็หยิบธงชาติเดินถือธงเข้าไปหาทหารรถถัง และทหารราบรถถัง เมื่อเดินเข้าไปใกล้ก็ร้องบอกทหารว่า “อย่ายิงเด็กนักเรียน เด็กไม่มีอาวุธ เราเป็นคนไทยด้วยกัน ทหารไทยต้องใจเย็นเชื่อผมเถิด” ทหารยังอยู่ในท่าเตรียมยิง และบอกเขาว่าอย่าเดินเข้ามา ถ้าไม่ฟังก็จะยิง จิระยังคงเดินตรงเข้าไป พร้อมทั้งหยิบส้มออกมาจะส่งไปให้ทหาร พร้อมกันนั่นเอง เสียขี้ป็น เอ็ม. 16 ก็ด้งรั้วมาถูกจิระล้มลง กระสุนปืนเจาะเข้าที่ขมับซ้ายเสียชีวิตทันที “เลือดออกมาแดงฉาน ทันทีนั้นก็มึ้นักศึกษาเข้ามาเอาธงทาบเลือด” ร่างของเขาได้ถูกแห่ไปทั่ว โดยมีธงชาติไทยคลุม และมีคนถือธงเป็นอันเลือดชูเป็นพยาน⁵⁷ ศพของเขาได้รับการกราบไหว้จากผู้ที่มาชุมนุม และนำขึ้นไปไว้บนพานรัฐธรรมนูญ เป็นเครื่องหมายที่ประจานการกระทำของรัฐบาลที่ทำการปราบปรามประชาชน⁵⁸

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ในการเดินขบวนเรียกร้องของนักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนในครั้งนี้อย่างเป็นการเรียกร้องโดยมีอุดมการณ์ที่ต่างจากรัฐบาล ตรงที่ต้องการจะให้เกิด “รัฐธรรมนูญ” ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ได้อุทกณะรัฐประหารใช้อำนาจเผด็จการปกครองประเทศอยู่เป็น

⁵⁶ “บันทึก 20 ปี เหตุการณ์ 14 ตุลา,” หน้า 46 – 51; และ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “14 ตุลา: บันทึกประวัติศาสตร์,” หน้า 194 - 203.

⁵⁷ “จากบทวิดิโอเรื่อง “14 ตุลา” โดยชาญวิทย์ เกษตรศิริ,” อ้างถึงใน “20 ปี หลังรอยอดีต 14 ตุลา” ใน สารคดีฉบับพิเศษ: รวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย: 65.

⁵⁸ “บันทึก 20 ปี เหตุการณ์ 14 ตุลา,” หน้า 29.

เวลานาน ในขณะที่เดียวกันชงไตรรงค์ ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญในการใช้ต่อสู้เรียกร้อง เป็นเหมือนเครื่องหมายป้องกันให้เจ้าหน้าที่ทางการไม่ทำการปราบปรามอย่างรุนแรง อันเนื่องมาจากการทำลายชงไตรรงค์ ก็เสมือนเป็นการลบหลู่ทำลายสถาบันสำคัญทั้ง 3 ของชาติ รวมทั้งเป็นเครื่องหมายที่แสดงให้เห็นว่าผู้ที่เดินขบวนก็เป็นคนไทยที่นับถือชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เช่นเดียวกัน มิได้เป็นผู้ที่เป็นศัตรูที่จะมาทำลายล้างชาติ โดยในการจัดขบวนได้มีการเชิญธงชาตินาขบวนประท้วงร่วมกับธงธรรมจักร และพระบรมฉายาลักษณ์ และชงไตรรงค์ยังเป็นสัญลักษณ์ที่จิระ บุญมาก ใช้เป็นเครื่องแสดงถึงการเป็นคนไทยร่วมกัน เพื่อก่อให้เกิดความเห็นใจไม่ให้ทหารทำร้ายนักเรียน แต่ก็ไม่สำเร็จ ซึ่งการเสียชีวิตของเขากลายเป็นวีรกรรมที่สะเทือนใจสำหรับผู้คนที่ได้รับรู้

ในขณะที่ชงไตรรงค์ถูกใช้โดยผู้ชุมนุมประท้วงรัฐบาลในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 แต่ในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 นั้น ชงไตรรงค์ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้โดยพวกกลุ่มอนุรักษนิยมที่คัดค้านการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชน

หลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งถือเป็นความสำเร็จของประชาชนในการโค่นล้มรัฐบาลเผด็จการ และทำให้บรรยากาศทางการเมืองของไทยกล่าวได้ว่าเป็นยุคแห่งประชาธิปไตย และการต่อสู้เรียกร้องในเรื่องต่างๆ ของกรรมกร และชาวบ้านชาวไร่ในชนบท ซึ่งสภาพที่เกิดขึ้นนี้ทำให้กลุ่มที่อาจเรียกว่า เป็นพวกอนุรักษนิยมหรือขบวนการ รุ้สึกไม่พอใจกับบรรยากาศเรียกร้องประท้วงชุมนุมทางการเมืองต่าง ๆ อันถือว่าการสร้างความวุ่นวายให้แก่สังคม และเห็นว่าการต่อสู้เรียกร้องเหล่านั้นเป็นการกระทำของพวกคอมมิวนิสต์ โดยอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ได้กลายเป็นอุดมการณ์สำคัญที่กลุ่มอนุรักษนิยมเหล่านี้ยึดมั่นอย่างรุนแรง และกลายเป็นเหตุผลสำคัญในการกล่าวร้ายฝ่ายตรงข้าม และเกิดกลุ่มต่อต้านนิสิตนักศึกษาและประชาชนที่เป็นพวกฝ่ายก้าวหน้าขึ้นหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มกระทิงแดง นวพล หรือลูกเสือชาวบ้าน (ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจของรัฐบาลด้วย) โดยจะทำการก่อวินาศกรรมและขัดขวางกิจกรรมต่างๆ ของฝ่ายก้าวหน้า

เหตุการณ์อันเป็นเหมือนชนวนอันนำไปสู่ความรุนแรงในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 อันถือได้ว่าเป็นจุดแตกหักระหว่างฝ่ายนักศึกษาประชาชนหัวก้าวหน้า และฝ่ายอนุรักษนิยม เริ่มขึ้นจากการที่จอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งได้บวชเป็นสามเณร ได้พยายามกลับเข้ามาประเทศไทย ในวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2519 และได้เข้ารับอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดบวรนิเวศฯ โดยอ้างว่าต้องการเข้ามาเพื่อดูใจบิดาที่กำลังป่วย ซึ่งทำให้เกิดการประท้วงไม่พอใจ ต้องการขับไล่พระถนอมออกไป ก่อนหน้าที่จะมีการชุมนุมของประชาชนที่ท้องสนามหลวง ในวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2519 ได้มีการฆาตกรรมพนักงานการไฟฟ้าจังหวัดนครปฐม ในระหว่างที่ได้ติดโปสเตอร์ เรียกร้องให้พระถนอมออกไปนอกประเทศ การชุมนุมประท้วงจึงมีจุดประสงค์เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลจัดการให้พระถนอมเดินทางออกนอกประเทศ และจับกุมผู้ที่ทำการฆาตกรรมพนักงานไฟฟ้าทั้งสองคนให้ได้โดยเร็วที่สุด โดยมีประชาชนมารวมชุมนุมที่สนามหลวงประมาณกว่า 20,000 คน และขณะเดียวกันก็ได้มี

การก่อตัวของพวกอนุรักษนิยม โดยมาตั้งเครื่องขยายเสียงโจมตีศูนย์กลางนิสิตนักศึกษา ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาไม่สามารถเจรจากับนายกรัฐมนตรี คือ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมชได้ จึงได้ประกาศยึดเวลาให้รัฐบาลตัดสินใจ แล้วจึงสลายการชุมนุม จากนั้นวันที่ 4 ตุลาคม ได้มีการชุมนุมอีกครั้งที่ท้องสนามหลวง และได้มีการจัดแสดงละครกรณีพนักงานไฟฟ้าถูกแขวนคอ โดยชมรมนาฏศิลป์และการละครมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในช่วงเย็นเกิดฝนตกหนัก คนที่มาชุมนุมอยู่เต็มสนามหลวงนับหมื่นคน จึงได้ย้ายเข้ามาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์⁵⁹

จากนั้นเช้าวันที่ 6 ตุลาคม จึงเกิดเหตุการณ์ร่วมกันล้อมปราบนักศึกษาและประชาชนที่ชุมนุมอยู่ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยกลุ่มอนุรักษนิยม และ เจ้าหน้าที่ตำรวจ เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม คณะทหารนำโดย พล.ร.อ. สงัด ชลออยู่จึงได้เข้ายึดอำนาจการปกครอง โดยเรียกตนเองว่า “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” และอ้างเหตุผลสำคัญในการเข้าทำการยึดอำนาจว่า “ได้มีกลุ่มบุคคล ซึ่งประกอบด้วยนิสิตนักศึกษาบางกลุ่ม ได้กระทำการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ อันเป็นการเหยียบย่ำจิตใจของคนไทยทั้งชาติ โดยเจตจำนงทำลายสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแผนการคอมมิวนิสต์ ที่จะเข้ายึดครองประเทศไทย...การยึดอำนาจครั้งนี้ก็เพื่อรักษาสถาบันที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขแห่งรัฐ ให้ดำรงอยู่ต่อไป”⁶⁰

การที่เหตุการณ์ชุมนุมกลายเป็นการกระทำที่เป็น “คอมมิวนิสต์” จนทำให้คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินต้องเข้ามาควบคุมสถานการณ์ ส่วนหนึ่งเกิดจากกระแสข่าวของฝ่ายอนุรักษนิยมที่ต่อต้านการชุมนุมของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาฯ และประชาชน โดยใช้อุดมการณ์ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ มาเป็นแนวคิดสำคัญที่จะใช้กล่าวหาฝ่ายตรงข้ามว่ามีความประสงค์ที่จะทำลายสถาบันทั้ง 3 นี้ อาทิเช่น ในวันที่ 5 ตุลาคม มีข่าวปรากฏตามหน้าหนังสือพิมพ์หลายฉบับว่าตัวละครที่แสดงเป็นผู้ถูกแขวนคอตาย แต่งกายด้วยชุดทหาร และแต่งหน้าคล้ายคลึงกับ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามกุฎราชกุมาร อันถือเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพองค์รัชทายาท นอกจากนี้ชมรมวิทยุเสรีได้ออกอากาศผ่านสถานีวิทยุยานเกราะซึ่งเป็นฝ่ายอนุรักษนิยม ทำการประกาศด่วนว่าขณะนี้ไม่มีบุคคลกลุ่มหนึ่งกระทำการก่อความไม่สงบขึ้นในประเทศไทย “และกระทำการเหยียบย่ำหัวใจของคนไทยทั้งชาติ ได้ดำเนินการไปในทางที่จะทำลายสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” โดยกล่าวขยายความถึงในข้อต่างๆ ว่า

“1. ได้มีการนำธงชาติมาคลุมตัวละคร ซึ่งแสดงบทคนตายที่ข้างถนนหน้ารัฐสภา การกระทำดังกล่าวเป็นการเหยียบย่ำธงชาติ ซึ่งเป็นเครื่องหมายแห่งชาติไทยเราอย่างน่าอัปยศที่สุด อันนับได้ว่าเป็นการเหยียดหยามคนไทยทั้งชาติ

⁵⁹ เกรียงศักดิ์ เชมภูพัฒน์นิช, “ลำดับเหตุการณ์ทางการเมืองของไทย 14 ตุลาคม 2516 – 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519,” ใน จาก 14 ถึง 6 ตุลา, หน้า 392 – 393.

⁶⁰ สยามจดหมายเหตุ : บันทึกข่าวสารและเหตุการณ์ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: สยามบรรณ, 2519), หน้า 960.

2. ได้มีการใช้สื่อมวลชนที่มีแนวโน้มเอียงเช่นเดียวกับผู้ก่อความไม่สงบ ลงบทความหรือเขียนข่าวในทำนองที่จะทำให้เกิดช่องว่างขึ้นในพระบรมพุทธานุศาสนานา และมีการดูหมิ่นพระศาสนา ด้วยประการต่างๆ เป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมโทรมในวงการพุทธศาสนา

3. ได้มีนักศึกษาผู้หนึ่งแสดงเป็นตัวละครถูกแขวนคอ โดยผู้ชุมนุมก่อความไม่สงบได้พยายามหาตัวบุคคลดังกล่าว ที่มีใบหน้าคล้ายคลึงกับพระราชวงศ์ชั้นสูงองค์หนึ่งในสถาบันพระมหากษัตริย์ การกระทำดังกล่าวเป็นการเหยียดหยามหัวใจคนไทยทั้งชาติ จึงขอให้รัฐบาลเร่งดำเนินการจับกุมบุคคลเหล่านี้โดยเร็ว เพื่อป้องกันการนองเลือดของประชาชน”⁶¹

จะเห็นได้ว่า พวกที่มีความคิดอนุรักษนิยมนั้น พยายามสร้างภาพให้ผู้ที่ทำการชุมนุม กลายเป็น “ผู้ก่อความไม่สงบ” และประสังข์ร้ายต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยการกระทำที่แสดงถึงการเหยียดหยามชาตินั้น ได้มีการกล่าวถึงการกระทำต่อธงชาติในทางที่ไม่สมควร ซึ่งอาจมองได้ว่าการกล่าวอ้างของกลุ่มอนุรักษนิยมนี้เป็นเรื่องทางการเมือง แต่คงจะเป็นเรื่องที่จริงจิงมากพอสมควรในสมัยนั้น เพราะหลังจากคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ได้ทำการยึดอำนาจการปกครองในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 แล้ว ก็ได้มี “ประกาศของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ฉบับที่ 41” ประกาศในวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2519 กล่าวถึงเรื่องอัตราโทษของผู้ที่ทำความผิดเกี่ยวกับการหมิ่นสถาบันพระมหากษัตริย์ และการกระทำที่แสดงถึงการเหยียดหยามประเทศชาติ และศาสนาว่า “ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน” จึงได้ออกคำสั่งแก้ไขเพื่อที่จะเพิ่มโทษต่อการกระทำดังกล่าว ในส่วนที่แสดงถึงการเหยียดหยามชาติ ได้บัญญัติว่า “ผู้ใดกระทำการใดๆ ต่อธงหรือเครื่องหมายอื่นใดอันมีความหมายถึงรัฐ เพื่อเหยียดหยามประเทศชาติต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี หรือปรับไม่เกินสี่พันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ”⁶²

ต่อมารัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากคณะปฏิรูปฯ ในวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ได้มีการออกประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง “ระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ 2) พ. ศ. 2519”⁶³ มีข้อเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ในเรื่องกำหนดเวลาชักธงชาติขึ้นลง ว่า

“ก. ให้กำหนดเวลาชักธงขึ้นสู่ยอดเสาเวลา 08.00 น. โดยให้ชักธงขึ้นตามเสียงเพลงชาติที่บรรเลงต่อจากการเทียบเวลา 8.00 น. ของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย...

ค. ให้กำหนดเวลาเชิญธงชาติลงจากเสาเวลา 18.00 น. โดยฟังเสียงเพลงชาติจากสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย หรือในเวลา 18 น. ตรง ตามเวลาของสถานที่นั้นในกรณีที่ไม่มีวิทยุ...

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 956. (เน้นโดยผู้อ้าง)

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 1099.

⁶³ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 93 ตอนที่ 157 วันที่ 28 ธันวาคม 2519, หน้า 634 – 635.

ง. ให้สถานที่ราชการทุกแห่งเปิดวิทยุรับฟังเสียงเพลงชาติจากสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยเวลา 08.00 น. และเชิญชวนให้ข้าราชการหยุดยืนเคารพธงชาติในเวลา 08.00 น. เพื่อเป็นตัวอย่างอันดีแก่ประชาชนทั่วไป

ทั้งนี้ ให้สถานที่ราชการทุกแห่งที่มีและใช้ธงชาติที่มีสภาพดีและเรียบร้อย โดยไม่ปล่อยให้ธงชาติที่ใช้อยู่ขาดวิน หรือมีสีสรรซีดจางมองไม่ออกว่าเป็นธงชาติไทย...”

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีฉบับนี้ จึงแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับธงชาติและพิธีการเคารพธงชาติอีกครั้งหนึ่ง เช่นเดียวกับในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม การให้ความสำคัญกับพิธีการเคารพธงชาติที่กำหนดไว้อย่างมั่นคงในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้มีการแก้ไขเรื่องเวลาการชักธงชาติในตอนเช้า คือเปลี่ยนเป็นเวลา 6 นาฬิกา ซึ่งเป็นเวลาเช้าเกินกว่าที่ประชาชนจะให้ความสนใจ ดังนั้น ในรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร จึงได้เปลี่ยนระเบียบการชักธงชาติให้กลับมาชักธงชาติพร้อมการบรรเลงเพลงชาติของวิทยุในเวลา 8 นาฬิกาดังที่เคยปฏิบัติมา และชักชวนให้ประชาชนได้ยืนเคารพธงชาติโดยพร้อมกันอีกด้วย ซึ่งการให้ความสำคัญกับสัญลักษณ์ธงไตรรงค์เพิ่มขึ้นนี้ ก็เป็นผลมาจากการกระทำอันถือเป็นการทำทลายอุดมการณ์ชาติศาสนา พระมหากษัตริย์ ที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้น และระเบียบปฏิบัติที่กำหนดไว้ตั้งแต่ในสมัยนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ยังคงถือปฏิบัติอยู่จนปัจจุบัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 6

บทสรุป

ในรัฐไทยสมัยจารีตนอกจากจะใช้ธงในพิธีกรรมทางศาสนา เป็นเครื่องหมายแสดงตำแหน่งและเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ และเจ้านายขุนนาง รวมทั้งเป็นเครื่องหมายสัญลักษณ์ในการจัดกองทัพ หรือเพื่ออำนวยความสะดวกในการสัญจรทางน้ำแล้ว ยังมีการชักธงแดงขึ้นประจำเรือสินค้าที่มาจากสยาม นั่นคือการใช้ธงแดงเป็นเครื่องหมายที่แสดงอัตลักษณ์ร่วมกันของกลุ่มคน ชงประจำเรือสินค้าของสยามนั้น มีการเปลี่ยนรูปแบบบ่อยครั้งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จนถึงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กำหนดให้ใช้ธงช้างเผือกสีขาวบนพื้นสีแดง เป็นธงสำหรับเรือสินค้าของสยาม ธงช้างนี้เองที่ได้รับการกำหนดให้เป็น “ธงชาติสยาม” อย่างเป็นทางการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามความใน “พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม” ที่ออกใน พ.ศ. 2434 และได้ใช้ต่อมาจนถึงกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงอาจจะกล่าวได้ว่าธงชาติเป็นสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนลักษณะของรัฐสยามแบบจารีต ให้เป็นรัฐสมัยใหม่ ที่ค่อยๆ มีการพัฒนามาตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเห็นการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นรูปธรรมในหลายๆ ด้าน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นนี้ยังคงให้ความสำคัญต่อพระมหากษัตริย์ว่าเป็นศูนย์กลางอำนาจสูงสุดของรัฐ ดังที่ธงชาติสยามได้ใช้สัญลักษณ์ช้างเผือก อันมีความสัมพันธ์กับบุญญาบารมีและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์สยาม

ธงไตรรงค์ได้รับการสถาปนาให้เป็นธงชาติสยามในกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้ยกเลิกการใช้ธงช้างเปลี่ยนมาใช้ธงริ้วขาวสลับแดงเป็นธงค้าขายสำหรับราษฎรทั่วไป ใน พ.ศ. 2459 และได้ปรับปรุงรูปแบบเพิ่มเติมมาเป็นธงไตรรงค์ ที่ประกอบด้วยสีแดง ขาว และน้ำเงิน ใน พ.ศ. 2460 โดยมีหลักฐานกล่าวถึงสาเหตุที่มาของการเปลี่ยนธงชาติสยามให้เป็นธงไตรรงค์หลายประการด้วยกัน อาทิ ธงไตรรงค์สามารถทำได้เองโดยง่าย และซื้อหาได้สะดวกในราคาถูก นอกจากนั้นยังสะดวกในการชัก ไม่ต้องกลัวว่าจะเกิดการชักกลับด้าน รวมทั้งมีสีสามสีเหมือนธงของประเทศสัมพันธมิตร จึงเป็นเครื่องหมายที่ทำให้ระลึกถึงการที่สยามได้เข้าร่วมกับนานาประเทศในสงครามโลกครั้งที่ 1

นอกจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงกำหนดให้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติสยามแล้ว ยังทรงเป็นผู้ที่นิยามความหมายของแถบสีต่างๆ บนธงไตรรงค์อีกด้วย โดยสีขาว หมายถึง

เครื่องหมายของพระรัตนตรัยและธรรมะ สีแดง หมายถึงสีของโลหิตที่ราษฎรจะยอมสละได้เพื่อชาติ ศาสนา และสีน้ำเงิน หมายถึงสีส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ การใส่ค่านิยมของแถบสีต่างๆ บนธงไตรรงค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสอดคล้องกับอุดมการณ์รัฐที่พระองค์ มุ่งปลูกฝังให้กับราษฎร ดังนั้นธงไตรรงค์จึงเป็นภาพตัวแทนที่จะคอยย้ำเตือนราษฎรให้ระลึกถึง อุดมการณ์รัฐที่สร้างไว้ในสมัยรัชกาลที่ 6 และในสมัยต่อมา มา นอกจากนั้นแล้วไม่ว่าจะโดยตั้งใจ หรือไม่ก็ตาม ความหมายของแถบสีบนธงไตรรงค์ที่ได้ทรงกำหนดไว้ดังกล่าว ยังทำให้ธงไตรรงค์ เป็นสัญลักษณ์แทนชาติ ที่มีพื้นที่ให้มีความหมายแสดงถึงราษฎรทั่วไปคือ สีแดงที่หมายถึงการ เสียดสละของราษฎรต่อชาติศาสนา อันจะมีความหมายแสดงว่าราษฎรนั้นเป็นองค์ประกอบสำคัญ ประการหนึ่งของชาติสยามด้วยนั่นเอง (ในขณะที่ธงช้างจะเป็นเครื่องหมายของกษัตริย์เป็นสำคัญ) ต่อมาได้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สีแดง มีความหมายกระชับขึ้นว่าหมายถึง ชาติ (ในความหมายว่าราษฎรประชาชน) การที่ธงไตรรงค์มีความหมายแสดงถึงราษฎรด้วยนี้จึง เป็นเหตุผลหนึ่งที่ถึงแม้ว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จะมีความพยายามจะเปลี่ยน กลับไปใช้ธงช้างเป็นธงชาติสยามดังเช่นในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ได้มีราษฎรบางส่วนแสดงความเห็นให้ ยังคงใช้ธงไตรรงค์เช่นเดิม ด้วยเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง คือ ธงไตรรงค์ เป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายอันแสดงถึงอุดมการณ์ที่สำคัญของชาติคือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐบาลคณะราษฎรได้ให้ความสำคัญกับธงไตรรงค์ ใน ฐานะที่เป็นสัญลักษณ์แทนชาติ ตามอุดมการณ์ทางการเมืองในระบอบรัฐธรรมนูญ ที่ลดความสำคัญ ของสัญลักษณ์แทนสถาบันกษัตริย์ลง และให้ความสำคัญกับธงไตรรงค์ในฐานะสัญลักษณ์แทนชาติ ร่วมกับรัฐธรรมนูญอันเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการปกครองระบอบใหม่ที่ให้อำนาจการปกครอง กับประชาชนมากยิ่งขึ้น และใช้เป็นสัญลักษณ์ในการปลูกฝังความรักชาติ และความเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกันของประชาชน รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา ต้องการให้ประชาชนเข้าใจและซึมซาบ ความหมายและความสำคัญของธงไตรรงค์ในฐานะที่เป็นเครื่องหมายแทนชาติและแสดงถึงเอกราช อธิปไตยของชาติ โดยถือว่าธงชาติมีความศักดิ์สิทธิ์และต้องได้รับการเคารพอย่างสูง เทียบได้กับ ความรู้สึกของประชาชนที่มีต่อชาติของตน จึงสร้างความสำคัญให้แก่ธงไตรรงค์ด้วยวิธีการต่างๆ กัน อาทิเช่น การออกระเบียบปฏิบัติที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการชักธงชาติ การกำหนดให้มีการ เคารพธงชาติในตอนเช้าของนักเรียนก่อนเข้าเรียน การกำหนดให้ประดับธงชาติในวันสำคัญ รวมทั้ง มีการประชาสัมพันธ์ทางวิทยุกระจายเสียง และมีหน่วยปาฐกถาออกไปให้ความรู้ความเข้าใจแก่ ประชาชนในพื้นที่ต่างๆ

นอกจากการอธิบายถึงความสำคัญของธงชาติ สิ่งที่รัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญให้ ความสำคัญก็คือ การกระตุ้นให้ประชาชนได้เข้าร่วมในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับธงชาติ นั่นก็คือ การเคารพ

ชงชาติ อันเป็นสิ่งซึ่งรัฐบาลในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จาก การออก รัฐนิยมฉบับที่ 4 เรื่องการเคารพชงชาติ และการรณรงค์เรื่องการเคารพชงชาติทางวิทยุกระจายเสียง โดยเฉพาะผ่านรายการสนทนาระหว่างนายมั่นกับนายคง การสร้างความเข้าใจ และทำให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการเคารพชงชาติในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น นอกจากจะอธิบายว่าชงชาติเป็นเครื่องหมายแทนอธิปไตยและเอกราชของชาติแล้ว ชงชาติยังได้มีความหมายที่สัมพันธ์กับความเชื่อความศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา นั่นคือ ชงชาติเป็นเหมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังเช่นพระพุทธเจ้า หรือมีวิญญาณของบรรพบุรุษไทยสิงสถิตอยู่ และสามารถอำนวยการแก่ผู้ที่เคารพชงชาติ หรือสาปแช่งผู้ที่ไม่เคารพชงชาติได้

จะเห็นได้ว่า การอธิบายว่าชงไตรรงค์เป็นสิ่งสมควรเคารพเพราะเป็นเครื่องหมายแทนชาตินั้น อาจไม่เพียงพอที่จะทำให้ประชาชนให้ความสำคัญต่อการเคารพชงชาติ อันเนื่องมาจากชาตินั้นเป็นจินตภาพที่มีความหมายคลุมเครือ ไม่มีน้ำหนักพอที่จะทำให้ประชาชนโดยทั่วไปเข้าใจและเกิดความรู้สึกศรัทธาได้เท่ากับความเชื่อความศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้า หรือผีบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้รับการปลุกฝัง และได้รับความยอมรับนับถือจากประชาชนไทยมาเป็นเวลานานหลายร้อยปี ดังนั้นสิ่งที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามต้องการให้เกิดขึ้นก็คือ การแสดงความเคารพชงชาติของประชาชน อันเป็นรูปธรรมที่แสดงถึงความรู้สึกรักชาติ และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชาชน โดยที่การเคารพชงชาตินั้นอาจจะไม่ได้เกิดจากความรู้สึกรักชาติแต่เพียงอย่างเดียว แต่มาจากความศักดิ์สิทธิ์ของชงชาติที่อิงอยู่กับความเชื่อทางศาสนาด้วยก็ได้ ในขณะที่สถาบันพระมหากษัตริย์นั้นไม่ได้รับการกล่าวถึงเพื่อเป็นการชักชวนให้ประชาชนเคารพชงชาติเลย อย่างไรก็ตามในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น นอกจากชงไตรรงค์จะได้รับความสำคัญ โดยเกิดมีประเพณีปฏิบัติที่ประชาชนจะเคารพชงชาติโดยพร้อมเพรียงกันเป็นประจำทุกวันเช้าและเย็นแล้ว ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 การที่ประเทศไทยได้ดินแดนบางส่วนจากอินโดจีนของฝรั่งเศส ใน พ.ศ. 2484 รวมทั้งการเข้าไปบุกยึดดินแดนสหรัฐไทยใหญ่(รัฐฉานของพม่า)ได้ ถือเป็นรูปธรรมที่สำคัญ อันเป็นการเพิ่มความหมายเชิงสัญลักษณ์ให้กับชงไตรรงค์ โดยชงไตรรงค์ถือเป็นสัญลักษณ์ของคนเชื้อชาติไทยทั้งหมด และชงไตรรงค์ที่ได้ชักขึ้นเหนือดินแดนที่ได้มาดังกล่าวหมายถึงความยิ่งใหญ่ของชาติไทย

ดังนั้น เมื่อสิ้นสุดสมัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ครั้งแรก) นั้น ชงไตรรงค์ได้รับการสถาปนาให้เป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นเอกราช อธิปไตยของชาติ รวมทั้งมีความศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ และได้มีระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับชง และมีพิธีกรรมการเคารพชงที่มีการปฏิบัติสืบต่อมา พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับชงไตรรงค์เหล่านี้เป็นการเน้นย้ำความศักดิ์สิทธิ์และความสำคัญของชงไตรรงค์ให้คงอยู่ในจิตใจของประชาชนไทยสืบทอดต่อกันมา และรัฐบาลในสมัยต่อๆ มายังคงยึดถือความคิด

เกี่ยวกับธงไตรรงค์ โดยถือเป็นสัญลักษณ์ที่รัฐจะต้องปกป้องให้คงอยู่ เสมือนหนึ่งการปกป้องชาติไทยให้มีความมั่นคงอยู่ต่อไป ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างการต่อสู้ทางการเมืองที่มีการใช้ธงเป็นสัญลักษณ์ อาทิเช่น ความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมและทำทลายอุดมการณ์รัฐของขบวนการคอมมิวนิสต์ มีการใช้สัญลักษณ์คือธงแดงคอมมิวนิสต์เป็นเครื่องหมายในการต่อสู้ทางการเมืองมาโดยตลอด โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการยึดอำนาจรัฐ เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นคอมมิวนิสต์ ซึ่งรัฐบาลถือว่าเป็นการทำลายอธิปไตยและความมั่นคงของรัฐบาลและชาติไทย ดังนั้นนอกจากการต่อต้านการต่อสู้เคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์โดยตรงแล้ว สิ่งที่รัฐบาลไทยกระทำเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ในเชิงสัญลักษณ์ก็คือ การทำลายธงแดงคอมมิวนิสต์ให้หมดไป รวมทั้งให้ความสำคัญต่อธงไตรรงค์ ว่าเป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงความอยู่รอดปลอดภัยของชาติไทย และชาวไทยจะต้องไม่ยอมให้มีธงอื่นมาแทนที่ธงไตรรงค์ได้ ชัยชนะของรัฐบาลที่มีต่อพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยจึงแสดงให้เห็นในเชิงสัญลักษณ์ว่าในที่สุดแล้วธงไตรรงค์ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่ได้รับการยอมรับจากผู้ที่เคยเป็นคอมมิวนิสต์ แทนธงแดงคอมมิวนิสต์นั่นเอง นอกจากนี้ธงไตรรงค์ยังเป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองที่กลุ่มต่างๆ พยายามใช้อ้างอิง เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับกลุ่มของตน ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของชาติ อาทิ การที่นักศึกษาใช้ธงไตรรงค์เป็นสัญลักษณ์สำคัญร่วมกับพระบรมฉายาลักษณ์พระเจ้าอยู่หัวและพระบรมราชินีนาถ เป็นสัญลักษณ์นำขบวนชุมนุมขับไล่ผู้นำเผด็จการทหารในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 หรือกลุ่มอนุรักษ์นิยมนำธงไตรรงค์มากระตุ่นให้ประชาชนร่วมกันต่อต้านกลุ่มก้าวหน้าและนักศึกษา จนเกิดเหตุการณ์รุนแรง 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

ธงไตรรงค์จึงเป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองที่มีความหมายพิเศษในสังคมไทย โดยนอกจากจะมีความหมายแสดงถึงเอกราชอธิปไตยของชาติ และสถาบันที่สำคัญทั้งสามของไทย คือชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ แล้ว ยังมีความหมายสำคัญทางจิตใจเพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความรักชาติ แสดงถึงอารมณ์ความรู้สึกร่วมกันของคนในชาติ และเป็นเหมือนของศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่อาจจะลบหลู่และสามารถเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจคนในชาติได้ อันเป็นผลเนื่องมาจากการสร้างความหมายที่เกิดขึ้นโดยรัฐ และจากพิธีกรรมเกี่ยวกับธงไตรรงค์ ที่ดำรงอยู่ต่อมาจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าพิธีกรรมการปฏิบัติต่างๆ เกี่ยวกับธงไตรรงค์ ไม่ว่าจะเป็นการเคารพธงชาติ หรือการประดับธงชาติในวันสำคัญ หรือตามสถานที่สำคัญ จะกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติปกติที่ไม่ได้รับการใส่ใจหรือให้ความสำคัญมากนัก แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองธงไตรรงค์ยังเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญเสมอ ดังเช่นในเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 หรือการที่ขบวนการแบ่งแยกดินแดนภาคใต้ทำการเคลื่อนไหว โดยการชักธงเครื่องหมายของตนขึ้นแทนธงไตรรงค์เป็นการทำทลายอำนาจรัฐ(ข่าวสด, 12 พฤศจิกายน 2542)

นอกจากนั้นยังมีการแสดงออกถึงความสำคัญของธงชาติในรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น ที่เห็นได้ชัดคือในการแข่งขันกีฬาโดยเฉพาะกีฬาระดับชาติ พิธีการประกาศชัยชนะของผู้ที่ชนะเลิศในการแข่งขัน คือการชักธงของประเทศนั้นๆ และบรรเลงเพลงชาติไปพร้อมๆ กับการแสดงความเคารพของคนทั้งหมด ซึ่งเป็นการแสดงถึงเกียรติยศของชาตินั้น” หรือกระแสนิยมการเขียนระบายสีตามหน้าตา และส่วนต่างๆ ของร่างกายเป็นรูปแถบสีธงชาติของผู้ชมในการแข่งขันกีฬาต่างๆ ซึ่งไม่ได้ถือเป็นการลบหลู่ธงชาติแต่เป็นการแสดงออกซึ่งความรักชาติอย่างหนึ่ง การใช้สัญลักษณ์ธงชาติจึงไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้การกำหนดของรัฐแต่เพียงอย่างเดียว แต่คนทั่วไปก็สามารถกำหนดวิธีการแสดงออกหรือวิธีการปฏิบัติต่อธงชาติได้ตามกระแสความนิยมที่เกิดขึ้นในสังคม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (หอช.)

มท. 0201. 2. 1. 57/ 3 ให้สอบสวนมีผู้นำขงคอมมิวนิสต์ชักจูงเสาชงที่หน้าอำเภอสะเดา สงขลา (พ.ศ. 2493)

มท. 5. 9/ 19 การชักจูงชาติ การเคารพ และความหมายของสีธงชาติ (พ.ศ. 2483)

มท. 5. 13/ 81 หนังสือพิมพ์ลงข่าวเรื่องเพลงชาติ (พ.ศ. 2478)

ร. 6 น. 20. 6/ 44 ปลุกชาติ วิธสอนพลเมืองให้รู้จักรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (10 ก.ค. 2458)

ร. 6 น. 20. 6/ 68 หนังสือพิมพ์ดิเตียนและชม (31 ม.ค. 2452 – 21 ม.ค. 2460).

ร. 6 น. 20. 6/ 102 ปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม

ร. 6 น. 20. 8/ 33 ประกาศกระแสพระบรมราชโองการเรื่องให้หยุดงานและแต่งธงแดงไฟเนื่องในการรับทหารกลับจากราชการสงครามและฉลองพระนคร (28 – 29 ส.ค. 2462)

ร. 6 น. 20. 8/ 34 การสมโภชพระราชอาณาจักรพ้นจากสภาพสงครามและพระราชทานบำเหน็จความชอบแก่กองทหารซึ่งกลับจากราชการสงคราม (6 ก.ย. – 11 ต.ค. 2462)

ร. 6 น. 20. 8/ 35 งานฉลองพระนครและฉลองขวัญทหารอาสา (20 – 25 ก.ย. 2462)

ร. 7 บ. 6/ 2 คิดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (25 มี.ค. 2469 – 26 พ.ค. 2470)

ร. 7 บ. 6/ 3 คิดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (11 เม.ย. – 5 พ.ค. 2470)

ร. 7 บ. 6/ 4 คิดจะเปลี่ยนแปลงธงชาติ (7 เม.ย. – 30 มี.ย. 2470)

ร. 7 บ. 6/ 20 พระราชบัญญัติควบคุมการชักธงต่างประเทศ (30 เม.ย. – 2 ส.ค. 2473)

ร. 7 ม. 26. 4/ 12 เรื่องธง (25 ม.ค. 2469)

ร. 7 ม. 26. 5/ 155 รัฐบาลการปกครอง (2 เม.ย. – 22 ส.ค. 2472)

ศธ. 0701. 23. 1/ 6 นัดประชุมกรรมการตัดสินกระบวนแห่ (พ.ศ. 2482 – 2483)

ศธ. 0701. 23. 1/ 7 งานฉลองวันชาติ (พ.ศ. 2483)

ศธ. 0701. 29/ 2 ระเบียบการชักธงชาติ ดิธงชาติในสถานที่ทำการของราชการ (พ.ศ. 2480 – 2489)

ศธ. 0701. 29/ 4 ปาฐกถา (พ.ศ. 2483)

ศธ. 0701. 29. 15 ความสำคัญในการบำรุงวัฒนธรรมของชาติ (พ.ศ. 2484)

(2)ศธ. 1/ 310 ขอให้พระยาอุปกิตศิลปสารแต่งเพลงชาติสักเพลงหนึ่ง (2 – 12 ก.ค. 2475)

(2)ศธ. 1/ 345 สำนักงานโฆษณาการส่งหนังสือเรื่อง “ธงชาติสยาม” มาแจกรวม 2 คราว (9 ส.ค. – 4 ม.ค. 2480)

- (2)ศธ. 1/ 397 กระทรวงธรรมการห้ามใช้บทเพลงชาติ ซึ่งมีถ้อยคำปลุกใจอันเป็นคำแสลง เช่น คำว่า “ยี่ดอานาจ” เป็นต้น (15 ต.ค. 2476)
- (2)ศธ. 2/ 363 คณะรัฐมนตรีแจ้งวันหยุดราชการในงานฉลองรัฐธรรมนูญและการตกแต่งธงทิว ประจำ พ.ศ. 2478 (16 พ.ย. 2478)
- (2)ศธ. 4/ 11 กระทรวงมหาดไทยควรมีการบังคับให้คณะโรงเรียนจีนร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีกระทำความเคารพต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ในโอกาสอันควร (21 พ.ค. – 9 ก.พ. 2471)
- (2)ศธ. 8. 15. 13. 2/ 4 หัวหน้ากองอาชีวศึกษารายงานเรื่องการทำธงชาติจำหน่าย (16 พ.ค. 2482 – 6 พ.ค. 2483)
- (2)ศธ. 15. 2. 1/ 39 การอบรมให้รู้สึกในเรื่องชาตินิยม (พ.ศ. 2495)
- (2)ศธ. 15. 3/ 22 ชักชวนให้ชักธงชาติในการที่กองทัพไทยยাত্রาเข้าสู่ดินแดนใหม่ในวันที่ 27 – 28 ก.ค. 2484 (24 – 25 ก.ค. 2484)
- (2)ศธ. 15. 13. 2/ 3 แจ้งเจ้าหน้าที่ของกระทรวงธรรมการเกี่ยวกับงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญาใหม่ (19 เม.ย. – 12 ก.ค. 2482)
- (2)ศธ. 26/ 2189 ส่งบทประพันธ์ของ “สามัคคีชัย” ซึ่งมีข้อความการเคารพธงชาติ ซึ่งเกี่ยวกับกระทรวงศึกษาธิการ (15 – 17 ต.ค. 2485)
- สบ. 2. 5/ 7 ความเห็นเรื่องธงชาติสยาม (7 เม.ย. 2470)
- สบ. 2. 13/ 11 ตำนานธงไทย (20 มี.ค. 2471)
- สบ. 2. 42/ 286 พระราชบัญญัติควบคุมการชักธงต่างประเทศ (5 มิ.ย. – 9 ก.ค. 2473)
- สร. 0201. 25/ 923 นายอุทิส แก้วหาญ เรื่องชักธงชาติของชาติไทย (พ.ศ. 2485)
- สร. 0201. 25/ 937 นายบุญชง บุญยานันท์ ขอให้มีพานรัฐธรรมนูญอยู่ตรงกลางธงชาติเพิ่มขึ้น (พ.ศ. 2485)
- สร. 0201. 25/ 966 นายสิริ, สุรินทร์ ชัมโชติ เรื่องสร้างชาติให้สูงเด่นด้วยธงชาติ (พ.ศ. 2485)
- (2)สร. 0201. 10/ 31 ปลุกใจให้ราษฎรรักชาติ หรือเรื่องการอบรมให้รู้สึกในเรื่องชาตินิยม (6 มิ.ย. 2478 – 25 ต.ค. 2495)
- (2)สร. 0201. 10/ 50 นายกรัฐมนตรีกล่าวคำปราศรัยแก่ประชาชน และสุนทรพจน์ โอวาท สาส์น วังวอน (14 พ.ย. 2482 – 17 ม.ค. 2485)
- (2)สร. 0201. 18. 1/ 1 บทสนทนาระหว่างนายมั่นกับนายคงแสดงทางวิทยุกระจายเสียงประจำเดือน ตุลาคม 2484 (14 ก.ย. – 27 พ.ย. 2484)
- (2)สร. 0201. 18. 1/ 4 บทสนทนาระหว่างนายมั่น ชูชาติ กับนายคง รักไทย พิธีสัจกายน 2485 ถึง กุมภาพันธ์ 2486 (1 ม.ค. 2485 – 7 เม.ย. 2486)

- (2)สร. 0201. 18. 1/ 5 บทสนทนาระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย ประจำเดือนมิถุนายน ถึงตุลาคม 2485 (1 มิ.ย. – 31 ต.ค. 2485)
- (2)สร. 0201. 18. 1/ 6 บทสนทนาระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย ประจำเดือนมิถุนายน ถึง ตุลาคม 2485 (1 มิ.ย. – 31 ต.ค. 2485)
- (2) สร. 0201. 56/ 1 เรื่องชั่งชั่งในวันเปิดสภาผู้แทนราษฎร (พ.ศ. 2475)
- (2)สร. 0201. 56/ 2 เรื่องเงินชั่งชั่ง (20 ก.ย. 2475 – 28 ต.ค. 2492)
- (2)สร. 0201. 56/ 7 การเคารพธงชาติ (8 ก.ค. 2478 – 7 พ.ค. 2496)
- (2)สร. 0201. 56/ 13 ให้ชั่งชั่งชาติในวันสำคัญของชาติ (25 มิ.ย. – 1 ก.ค. 2481)
- (2)สร. 0201. 56/ 15 ห้ามมิให้ใช้ธงชาติปูหรือตกแต่งโต๊ะอาหาร (3 พ.ย. 2484)
- (2)สร. 0201. 56/ 16 การสอบสวนทวงถามการบางที่บกพร่องต่อการชั่งและเคารพธงชาติประจำวัน (2 ต.ค. 2485 – 27 ส.ค. 2491)
- (2)สร. 0201. 92. 1/ 6 คำสัมภาษณ์ของนายกรัฐมนตรี แก่หนังสือพิมพ์เมื่อวันที่ 13 กันยายน 2483 (14 ก.ย. – 27 พ.ย. 2483)
- (3)สร. 0201. 55/ 2 การส่งเสริมจรรยาและคุณภาพทางใจของประชาชน (วัชนธัม) (15 ก.ย. 2480 – 16 มี.ค. 2485)
- (3)สร. 0201. 55/ 7 ให้ข้าราชการชี้แจงแก่ครอบครัวและประชาชนให้ซาบซึ้งถึงความสำคัญในการบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ (14 ก.ย. 2484 – 24 พ.ย. 2485)

หนังสือ

- ก.ศ.ร. กุหลาบ. **อายุชาติวัฒน์**. [2454]. กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2538.
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: อรุณสภา, 2505.
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: อรุณสภา, 2506.
- กาลลาวซ์ เอเตียน. **ราชอาณาจักรสยามในงานแสดงศิลปหัตถกรรม ณ ชงด์ เดอ มาร์ส พ.ศ. 2421 (ค.ศ. 1878) และ ณ พระราชวังแวร์ซายส์ พ.ศ. 2229 (ค.ศ. 1686) กับพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541.
- เกษียร เตชะพีระ. **จินตนาการชาติที่ไม่เป็นชุมชน: คนชั้นกลางลูกจีนกับชาตินิยมโดยรัฐของไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาและฝึกหัดอบรมนักข่าว, 2537.
- คำบุญ สิทธิสมาน. **14 ตุลา ฉบับสามัญชน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สามัญชน, 2541.
- จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงดาซาร์ด**. พิมพ์ครั้งที่ 6. สันต์ ท. โกมลบุตร (ผู้แปล). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2539.

จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มัทมางกุฎราช
วิทยาลัย, 2517. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าชัชวลิต เกษมสันต์ ณ เมรุวัด
เทพศิรินทราวาส วันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2517).

จดหมายเหตุเสือป่า เล่ม 2 ฉบับ 8 (ธันวาคม ร.ศ. 130).

จดหมายเหตุเสือป่า เล่ม 2 ฉบับ 10 (กุมภาพันธ์ ร.ศ. 130).

จินดา ดวงจินดา. ขบวนการคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2517.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู. พระ
นคร: ศุภสภา, 2506.

จุลจักรพงษ์, พระองค์เจ้า. เจ้าชีวิต. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2505.

ฉวีงาม มาเจริญ. ชงไทย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2520.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ประวัติการเมืองไทย. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2538.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และข้าราชการศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ (บรรณาธิการ). จาก 14 ถึง 6 ตุลา. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ข้าราชการศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และวิมลย์ พงศ์พนิตานนท์ (บรรณาธิการ). บันทึกการ
สัมมนา จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540.

ชาติ เอี่ยมกระสุนธุ์. สึกอินโดจีน: กรณีพิพาทไทยกับอินโดจีนฝรั่งเศส พ.ศ. 2483. กรุงเทพฯ: บริษัท
ต้นอ้อ แกรมมี่, 2540.

ใช้ เรื่องศิลป์. หนังสืออ่านปลูกใจนักเรียน. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2480.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า. กรมพระยา. ความทรงจำ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2530.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า. กรมพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1.
กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2505.

ดุสิตสมิตฉบับพิเศษ (ดุสิตสมิต เล่ม 1, 7 ธันวาคม 2461 - 22 กุมภาพันธ์ 2461). มูลนิธิมัทมางกุฎ
ราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์ สำหรับเป็นที่ระลึกในงานเฉลิมพระชนมพรรษา,
2528.

แดง นาดีน. อสุรนาทราย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2517.

ทวี मुखระ โภษา. พระมหาธีรราชเจ้า. พระนคร: แพร์พิทยา, 2506.

ทวีป วรดิลก. ประวัติศาสตร์จีน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, 2538.

เทพสาครสถิต, พระยา, เรียบเรียง. หนังสืออ่านภูมิศาสตร์ เล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 6. พระนคร: โรงเรียน
ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2487.

- เทาเซนต์ แฮร์ริส. **บันทึกรายวันของเทาเซนต์ แฮร์ริส**. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2515.
- ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. **ธรรมจริยา เล่ม 4**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2537.
- ธิดา ถาวรเศรษฐ และแหวง โตจิราการ. **ป่าแตก**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2526.
- ธิดา สารระยา. **บ้าน เมือง และประเทศในสายพระเนตร**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2540.
- ธิดา สารระยา. **ราษฎรในครรถงแห่งความเจริญของสยาม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2540.
- ธิดา สารระยา. **สยามินทร์ปิ่นนครเจ้า จุลจอม จักรเยย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2540.
- ธิดา สารระยา. **อยุธยาในฐานะศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและการปกครอง**. ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา, 2533.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. **การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2540.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2538.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ปากไก่และใบเรือ**. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2538.
- บทแนะนำประวัติการต่อสู้ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยโดยสังเขป**. ม.ป.ท.,ม.ป.ป. (อัครดำเนิน).
- ปรัดเล. **หนังสืออักษรวิธานศรีบท**. กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2514.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 26 เรื่องอธิบายเรื่องทูตไทยไปยุโรป**. กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2511.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 34 เรื่องพงศาวดารเมืองเงินยาง (ต่อ) เชียงแสน, ว่าด้วยเรื่องทูตฝรั่งเศสสมัยกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 35 เรื่องทูตฝรั่งเศสสมัยกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดารเล่ม 40**. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2512.
- ประพัฒน์ ตรีณรงค์. **ชีวิตและงานของอัสวพาหุ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2506.
- ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีในระยะ 3 ปี แห่งการบริหารของคณะรัฐมนตรี 10 ก.พ. 2502 – 9 ก.พ. 2505**. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2505.
- ประมวลสุนทรพจน์ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ในปี 2505**. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2506.
- ประสิทธิ์ ไชยทองพันธ์. **สงครามคอมมิวนิสต์**. กรุงเทพฯ: บริษัทสยามบรรณ, 2522.

- ประอรรัตน์ บูรณมาตร. **หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.
- พ. เมืองชมพู [อุดม สีสุวรรณ]. **สู่สมรภูมิภูพาน (ฉบับสมบูรณ)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2532.
- พระบรมราชาโหวทและพระบรมราชาธิบายเรื่องสามัคคี พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและปาฐกถาเรื่องเงินตราสยาม ของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์ตรี พระยาเทพรัตนนรินทร์ (เคลิ้ม ศรีไชยยันตร์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2502.
- พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรวม 100 ครั้ง**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์, 2529.
- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2539.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) กับจักรพรรดิพงศ(จาด)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507.
- พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานไปยังประเทศต่างๆ ภาค 1**. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าเสวษฐศิริ กฤษดากร ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2501.
- ไพศาลศิลปศาสตร์, พระ และ อนุกิจวิธูร, หลวง, ผู้เรียบเรียง. ธรรมจริยา เล่ม 2**. บางขุนพรหม: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ.124.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครพูดเรื่องพระร่วง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, 2520.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ปลุกใจเสือป่า**. พระนคร: โรงพิมพ์อำนวยการศิลป์, 2484.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เทศนาเสือป่า**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2539.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. หัวใจนักรบ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2537.
- มานิตย์ นवलละออ. การเมืองยุคสัญลักษณ์รัฐไทย**. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองรัตน์พรินติ้ง, 2540.
- มูราซึมา, เออิจิ. การเมืองจีนสยาม: การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย ค.ศ. 1924 - 1941**. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา, 2539.
- ยุพร แสงทักษิณ. ชงไทย**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2530.
- ร. แลงกาคต์. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราฯ, 2526.
- ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 56 ภาค 1 วันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2482.**
- ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ 71 เล่ม 68 วันที่ 30 พฤศจิกายน 2494.**

- ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 75 ตอนที่ 81 วันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501.
- ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 93 ตอนที่ 157 วันที่ 28 ธันวาคม 2519.
- ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพระราชเลขานุการ, 2537.
- ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 59 ตอนที่ 46 วันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2485.
- ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 59 ตอนที่ 53 วันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2485.
- ฤดี เรืองชัย. หยดหนึ่งในกระแสดาร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มิ่งมิตร, 2539.
- ลิขิต ชีรวะดิน. วัฒนนาการการเมืองการปกครองไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.
- วันมหาปิติ 14 ตุลา 2516. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปี 2516, 2541.
- วารุณี โอสธารมย์. อุดมการณ์แห่งชาติ พ.ศ. 2411-2475 : พัฒนาการของความคิดชาตินิยมและการปลุกฝังผ่านระบบการศึกษาในโรงเรียน. เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่องการปฏิรูปของอุตสาหกรรมและการศึกษาเปรียบเทียบของขบวนการปรับตัวให้ทันสมัยในประเทศตุรกีและไทย ระหว่าง พ.ศ.2424 - 2481.
- วิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์), ชุน. หลักไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. พระนคร: โรงพิมพ์กรุงเทพบรรณาการ, 2478.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. ปาฐกถาเรื่องการเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส. ม.ป.ท., ม.ป.ท. แสดงแก่ครูอาจารย์ และนักเรียนกรมยุทธศึกษา ณ หอประชุมศิลปากร วันพฤหัสบดี ที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2483.
- วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์. กบฏสันติภาพ. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2539.
- วิสุทธสุริยศักดิ์, พระยา. บทความชุดพลเมืองดี. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจรูญ เรื่องพิเศษ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2541.
- ศรีสหเทพ (เส็ง วิริยศิริ), พระยา. จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำจुरुสภา, 2541.
- ศรีอยุธยา [พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว]. บทละครเรื่องหมิ่นประมาท ตบตา ฉวยอำนาจและหนามยอกเอาหนามบ่ง. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2506.
- ส. พลายน้อย. ความรู้เรื่องตราต่างๆ: พระราชลัญจกร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บำรุงสาสน์, 2527.
- สมบัติ จันทรวงศ์และชัยอนันต์ สมุทวณิช. ความคิดทางการเมืองไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523.
- สมศรี เอี่ยมธรรม และคนอื่นๆ. รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ชุดที่ 4. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541.

- สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. **ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2481 – 2492**. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- สรศักดิ์ แผงสภา. **หวน: ชีวิตไทยในไฟสงครามโลกครั้งที่ 2**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ สารคดี, 2540.
- สยามจดหมายเหตุ เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: สยามบรรณ, 2519.
- สหายช่วง และ บัญชร ชวาลศิลป์. **กระดุกเข้าบัว**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บ้านหนังสือ, 2540.
- สกินเนอร์, วิลเลียม จี.. **สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**. แปลโดยพรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529.
- สนิท เจริญรัฐ. **โอ้ว...อาณาประชาราษฎร์**. พระนคร: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, 2507.
- สังข์ พิธินทัย. **ความนึกในกรุงขัง**. พระนคร: คลังวิทยา, 2499.
- สายพิน แก้วงามประเสริฐ. **การเมืองในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2538.
- สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์, 2540.
- สุกรี เจริญสุข. **เพลงชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: Dr. Sax, 2540.
- สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. **แผนชิงชาติไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์, 2534.
- สุรัชย์ แซ่ด่าน. **นักโทษประหารคนที่ 310**. กรุงเทพฯ: บริษัทเคล็ดไทย, 2541.
- สุนทร ชูตินทรานนท์. **บูรณองกะยอดินนรธา กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ อมรินทร์วิชาการ, 2539.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. **มหาวิทยาลัยชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์กำแพง, 2535.
- เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 13**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 23**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 29**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 30**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 40**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 48 (ภาค 2)**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2479.

เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 49**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมต์, 2481.
 เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 53**. พระนคร: โรงพิมพ์นิติเวช, 2483.
 เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 57**. พระนคร: โรงพิมพ์นิติเวช, 2493.
 โสกา ปาลบุตร. **หนังสืออ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2 สำหรับชั้นประถมปีที่ 4**. พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2476.

ตำนานและคำแปลพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนเสด็จถวัลยราชสมบัติ รวม 4 ฉบับ. ม.ป.ท.,ม.ป.ป. พิมพ์ในงานบำเพ็ญกุศลฉลองอายุ 5 รอบของพระเทพเมธากร วันที่ 16 ตุลาคม 2507.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

อนันต์ พิบูลสงคราม. **จอมพล ป. พิบูลสงคราม เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: พริกหวานกราฟฟิค, 2540.

อนันต์ เสนาจันทร์ และคณะ. **คอมฯ ที่รัก**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2517.

อนุমানราชชน, พระยา. **เรื่องของชาติไทย**. พระนคร: โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา, 2513. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเฉลียว ภูมิจิตร ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง วันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2513)

อัจฉราพร กุมทพิสมัย. **อุดมการณ์นิยมของผู้นำไทย**. เอกสารวิชาการหมายเลข 29 เพื่อประกอบการสัมมนาสองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สมาคมสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ วารสารธรรมศาสตร์ วันที่ 20 สิงหาคม 2525.

อัสวพาหุ [พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว]. **ความเป็นชาติโดยแท้จริง**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2520.

อัสวพาหุ [พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว]. **พวกยิวแห่งบูรพาทิศและเมืองไทยจงตื่นเถิด**. กรุงเทพฯ: มุขนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2528.

อาจินต์ ปัญงพรค์. **บอมบ์กรุงเทพฯ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2541.

อิสาน; **ความจริงที่ขมขื่น**. กรุงเทพฯ: กลุ่มนิสิตนักศึกษาเยาวชนพัฒนา, 2517.

เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ.2417-2477). กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532.

เอกสารถอดเทป โครงการเสวนาประชาคมครั้งที่ 2 เรื่อง ความคิดและบทบาททางการเมืองของผิน บัวอ่อน วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2542 ณ สถาบันปริทัศน์ พนมยงค์. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

เอนก นาวิกมูล. **ฝรั่งเขียนไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงแดด, 2538.

เอ็ดการ์ สโนว์. ดาวแดงเหนือแผ่นดินจีน. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดยบุญศักดิ์ แสงระวี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2541.

วิทยานิพนธ์

กนกวลี ชูชัยยะ. พัฒนาการทางความคิดของกลุ่มทหารอาชีพ พ.ศ.2475-2524. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย.

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2524.

จริยารณ อารณรัตน์. ปัญหาของรัฐบาลไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่เกี่ยวกับคนเอเชียในบังคับอังกฤษและฝรั่งเศส. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

จรูญรัตน์ สุวรรณภูสิทธิ์. การศึกษาบทเพลงเพื่อชีวิตที่เกี่ยวข้องกับขบวนการนักศึกษาช่วง 2516 –
2519. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.

เทียมจันทร์ อ้าแหว. บทบาททางการเมืองการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2475 –
พ.ศ. 2487). วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

ธงชัย พึ่งกันไทย. ลัทธิคอมมิวนิสต์และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468 – 2500.

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2520.

ธีรารัง ชินหิรัญ. ความล้มเหลวในการปฏิวัติของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย. วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

นฤมล ทับจุมพล. การใช้สื่อในการสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง: ศึกษาจากบทเพลงของทางราชการ
(พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2530). วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

นฤมล ธีรวัฒน์. แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2524.

- บัญชา สุมา. การเคลื่อนไหวของพวกคอมมิวนิสต์กับนโยบายป้องกันและปราบปรามของรัฐบาล (พ.ศ. 2500 – 2523). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- ผานิต รามศิลป์. นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2481 ถึง พ.ศ. 2487. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- พงศ์ธิดา เกษมสิน. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการชำระฐานะพระมหากษัตริย์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- พิบูลย์ หัตถกิจโกศล. อนุเสาวรีย์ไทย: การศึกษาในเชิงการเมือง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- ภัชราพร ช้างแก้ว. พุทธศาสนากับการก่อตัวของรัฐไทยแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- มัทนา เกษกมล. การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ เรื่องการเมืองและการปกครองในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 – 2468). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.
- มาลินี กุ่มสุภา. นโยบายการเมืองของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.
- มานิตย์ นวลละอ. สัญลักษณ์ทางการเมืองในการเมืองไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีการใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481 – 2487). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- ยูภาพร เจือจินดา. เสือป่า: โครงสร้างขององค์กรและบทบาททางการเมือง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- ระวีวรรณ ประกอบผล. สื่อมวลชนกับวิกฤตการณ์ทางการเมืองในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- รัศมี ชาดะสิงห์. บทบาทของพลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาในฐานะนายกรัฐมนตรีในระยะหกปีแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2476 – 2481). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- รังสิต ทองประคำ. ความคิดทางเศรษฐกิจและสังคมของผิน บัวอ่อน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

- รังสิมา โขสิทธิ์งกูร. แนวความคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองในแบบเรียนประถมศึกษาใน พ.ศ.2435-2533. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.
- โรจน์ จินตมาศ. แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง “ชาติ” กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.
- วรรธิกา ต้นศิริรัตน์ไพศาล. กระบวนการเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.
- วัชรินทร์ มัสเจริญ. แบบเรียนสังคมศึกษากับการกล่อมเกลாதองการเมืองในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์: ศึกษากรณีความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- ศศิ เตชะจันทร์. การเผยแพร่ประชาธิปไตยของรายการสนทนาทางวิทยุระหว่างนายมั่น ชูชาติกับ นายคง รักไทย ช่วง พ.ศ. 2484-2486. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการสื่อสารมวลชน บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.
- ศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา. รัฐและอุดมการณ์ในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2500 – 2506). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- สิรินธร กิรติบุตร. เพลงปลุกใจไทย (พ.ศ. 2475 – 2525) : การวิเคราะห์ทางการเมือง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- สุมินทร์ จุฑาทองกูร. การกล่อมเกลாதองเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- สุวดี เจริญพงศ์. ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
- สุวิมล พลจันทร์. กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ (พ.ศ. 2476 – 2487). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.
- สุรีย์ ทรัพย์สุนทร. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับแนวพระราชดำริทางด้านพระพุทธศาสนาที่มีต่อการดำเนินการปกครองประเทศ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

บทความ

20 ปี หลังรอยอดีต 14 ตุลา. สารคดีฉบับพิเศษ: รวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย: 57 – 83.

กองบรรณาธิการ. ภูพานในวันเปื้อนฝน บ้านน้กรบ ตำนานเลือด. ศิลปวัฒนธรรม 18, 12 (ตุลาคม 2540): 76 – 95.

เกษียร เตชะพีระ. “วันชาติ”และจินตนาการเรื่อง“ชาติ” หลังการเปลี่ยนแปลง 24 มิถุนายน 2475.

ผู้จัดการ (24-25 มิถุนายน 2538): 12.

จักรกรธ จิตรพงศ์, หม่อมราชวงศ์. การเปลี่ยนแปลงในสถาบันพระมหากษัตริย์ มองผ่านงานสถาปัตยกรรม “จากพระวิมานอากาศสู่พระราชวังในวนอุทยาน”. เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง “ยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : โอกาส ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง” จัดโดยสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ และคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 18-20 ธันวาคม พ.ศ.2540.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. การสร้างวีรบุรุษ (และ/หรือวีรสตรี)ของชาติ. ศิลปวัฒนธรรม 21,1(พฤศจิกายน 2542): 91 - 100.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า. อธิบายเรื่องธงไทย, ใน ชุมนุมพระนิพนธ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2534.

แถมสุข นุ่มนนท์. จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการสร้างชาติไทย พ.ศ. 2481 – 2487, ใน พื้นอดีต. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2522.

ธงชัย วินิจจะกุล, ประวัติศาสตร์การสร้างตัวตน, ใน อยู่เมืองไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

ชเนศ วงศ์ยานนาวา. ประชาธิปไตยไทยในยุคหลังสมัยใหม่ (Postmodern Democracy and Thai Society), ใน จินตนาการสู่ปี 2000: นวัตกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา?, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539.

ชเนศ อารมณ์สุวรรณ. การประดิษฐ์สร้างประเพณี: ประวัติศาสตร์ของปัจจุบัน. ศิลปวัฒนธรรม 21,1 (พฤศจิกายน 2542): 77 – 83.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. พลังของกระแสนิยมกับการเมืองไทยในทศวรรษ 2470 – 2480. เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการสัมมนาทางวิชาการ “ไทย – สยาม: นามนั้นสำคัญไฉน” จัดโดยภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2542 ณ ตึกอเนกประสงค์ ชั้น 4 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นิติ ภาวีครพันธ์. รอยสักกับการสร้าง “ตัวตน”, ใน เผยร่าง-พรางกาย: ทดลองมองร่างกายในคำสอนปรัชญา การเมือง ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และมานุษยวิทยา, ปรีตดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล

(บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และโครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2541.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ตังโลกตามชื่อ. **ศิลปวัฒนธรรม** 20, 7 (พฤษภาคม 2542): 83 – 86.

นิภาพรรณ พัฒน์ไพบูลย์. อีสาน; การแสวงหาเอกลักษณ์ทางการเมือง, ใน **อีสาน; ความจริงที่ขมขื่น**.

กรุงเทพฯ: กลุ่มนิสิตนักศึกษาเยาวชนพัฒนา, 2517.

บันทึก 20 ปี เหตุการณ์ 14 ตุลา. **สารคดีฉบับพิเศษ: รวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย**: 22 – 51.

ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม, ใน **ประมวลบทพระราชนิพนธ์ (ภาคปกิณกะ ส่วนที่ 2) ใน**

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณหญิง

เยื้อน สุริยานุวงศ์ประวัติ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2504.

พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพันโทพระนราธิราชภักดี. **วารสาร**

ประวัติศาสตร์ 4, 3 (กันยายน – ธันวาคม 2522): 98 – 101.

วรรณะสมิต [พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว]. เครื่องหมายแห่งไตรรงค์, ใน **ดุสิตสมิตฉบับ**

พิเศษ (ดุสิตสมิต เล่ม 1, 7 ธันวาคม 2461 - 22 กุมภาพันธ์ 2461). (มูลนิธิหม่อมงามกุฎราช

วิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์ สำหรับเป็นที่ระลึกในงานเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ.

2528).

วิจักขณ์ นันทยุทธ์. เส้นทางฝัน บัวอ่อนในเงาร่าง “ผาดโผน” ของอำนาจ ยุทธวิวัฒน์. **มติชนสุด**

สัปดาห์ 19, 1006 (30 พฤศจิกายน 2542): 34 – 35..

วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์. พันตรีควง อภัยวงศ์ นำธงชาติไทยกลับคืนสู่พระตะบอง, ใน **รุ่งหลายสี เล่ม**

3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สถาบันเกริก, 2527.

วิจิตรวาทการ, หลวง. คำบรรยายเรื่อง “นโยบายชาตินิยม”, ใน **รำลึก 100 ปีพลตรีหลวงวิจิตรวาท**

การ: บทคัดสรรว่าด้วยชีวประวัติและผลงาน. กรุงเทพฯ: บริษัทสร้างสรรค์บุคส์, 2541.

วิมล จิโรจพันธุ์. ภูหินร่องกล้าแหล่งความงามมหัศจรรย์: ร่องรอยความขัดแย้งสูญเสียเลือดเนื้อและ

ชีวิต, ใน **มรดกสันติภาพ, สมพร ฉายะบุตร (บรรณาธิการ)**. กรุงเทพฯ: บริษัทเซเว่น พรินต์ติ้ง

กรุ๊ป, 2540.

สมเกียรติ วันทะนะ. เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก, ใน **อยู่**

เมืองไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

สมเกียรติ วันทะนะ. รัฐไทย: นามธรรมและรูปธรรม. **รัฐศาสตร์สาร** 14, 3 – 15, 1 (กันยายน 2531 –

เมษายน 2532): 186 – 203.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. การชำระประวัติศาสตร์ 14 ตุลาคม ภายใต้พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

(4). **เนชั่นสุดสัปดาห์** (3 – 9 มิถุนายน 2542): 80.

สุชาติ จักรพิสุทธิ์. ภูหินร่องกล้า: รอยรำลึกการเข้ามาในความงามอันท้าทาย. **สารคดี** 4, 44 (ตุลาคม 2531): 52 – 70.

สุชาติ ยิ้มประเสริฐ. 60 ปีประชาธิปไตยไทย: ประวัติแห่งสิทธิเสรีภาพของประชาชน, ใน **60 ปีประชาธิปไตยไทย**, สุชาติ ยิ้มประเสริฐ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการ 60 ปีประชาธิปไตย, 2536.

สุนทร ชูตินทรานนท์. การเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ.2440: ความหมายเชิงสัญลักษณ์.เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง “ยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : โอกาส ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง” จัดโดยสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ และคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 18-20 ธันวาคม พ.ศ.2540.

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. ค้อนเคียวไม่เอาครับ. **มติชนรายวัน** (12 สิงหาคม 2543): 12.

เสถียร สุภโศภณ. เหตุการณ์ในหนึ่งวัน: 24 มิถุนายน 2475. **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 10 ,6 (มิถุนายน 2515).

อมรรตวรรษรักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), จมีน. เหตุที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนธงชาติไทย, ใน **พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**, เล่ม 6. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2512.

อัสวพาหุ [พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว]. เมืองไทยจึงตื่นเกิด, ใน **ประมวลบทพระราชนิพนธ์ (ภาคปกิณกะ ส่วนที่ 2) ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณหญิงเฮื่อน สุริยานุวงศ์ประวัติ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2504.

ภาษาอังกฤษ

Books

Anderson, Benedict. **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**. London and New York: Verso, 1991.

Barmé, Scot. **Luang Wichit Wathakan and the Creation of a Thai Identity**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1993.

Billig, Michael. **Banal Nationalism**. London: SAGE Publications, 1995.

Green, Stephen Lyon Wakeman. **Absolute Dreams: Thai Government under Rama VI, 1910 – 1925**. Thailand: White Lotus, 1999.

Kobkua Suwannathat-Pian. **Thailand's Durable Premier: Phibun through three decades, 1932 – 1957**. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1995.

Mouhot, Henri. **Travels in Siam, Cambodia and Laos 1858-1860** .Singapore : Oxford University Press, 1992.

Smith, Whitney. **The Flag Book of the United States**. New York: William Morrow and Company, 1970.

Tachard, Guy. **A Relation of the Voyage to Siam**. Bangkok: White Orchid Press, 1981.

Thongchai Winichakul. **Siam Mapped: A History of the Geo-body of a Nation**. Honolulu: The University of Hawaii Press, 1994.

Vella, Walter F. **Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism**. Honolulu: The University of Hawaii Press, 1978.

Vincent, Frank. **The Land of the White Elephant: Sights and Scenes in South-East Asia, 1871 – 1872**. Oxford University Press, 1988.

Wolters, O.W. **History, Culture, and Region in Southeast Asian Perspectives**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1982.

Wyatt, David K. **Thailand: A Short History**. New Haven: Yale University Press, 1984.

Theses

Copeland, Matthew Phillip. **Contested Nationalism and the 1932 Overthrow of the Absolute Monarchy in Siam**. Ph.d. thesis, Australian National University, 1993.

Gesick, Lorraine. **Kingship and Political Integration in Traditional Siam, 1767-1824**. Ph.D. dissertation, Cornell University, 1976.

Articles

Anderson, Benedict. The Idea of Power in Javanese Culture[1972], in **Language and Power : Exploring Political Culture in Indonesia**. Ithaca and London : Cornell University Press, 1990.

Anderson, Benedict. Withdrawal Symptoms, in his **The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World**. London: Verso, 1998.

Eiji Murashima. The Origin of Modern Official State Ideology in Thailand. **Journal of Southeast Asian Studies** 19, 1 (March 1988): 80 – 96.

Flag, in **The Encyclopedia Americana vol. 11**. USA: Grolier Incorporated, 1988.

Flag, in **The New Encyclopaedia Britannica vol. 4**. USA: Encyclopaedia Britannica, 1988.

- Greene, Stephen. King Wachirawut's Policy of Nationalism, in **In Memoriam Phya Anuman Rajadhon**, Tej Bunnag and Michael Smithies (eds.). Bangkok: The Siam Society, 1970.
- Heine-Geldern, Robert. Conceptions of State and Kingship in Southeast Asia, in **Southeast Asia: The Politics of National Integration**, John T. McAlister, Jr.(ed.). New York: Random House, 1973.
- Hobsbawm, Eric. Introduction: Inventing Traditions, in **The Invention of Tradition**, Eric Hobsbawm and Terence Ranger (eds.). Cambridge: Cambridge University, 1983.
- Scholte, Jan Aart. The International Construction of Indonesian Nationhood, 1930 – 1950, in **Imperialism and South East Asian Nationalism**, Hans Antlov and Stein Tonnesson (eds.). Surrey: Curzon Press, 1995.
- Terwiel, B.J. Thai Nationalism and Identity: Popular Themes of the 1930s, in **National Identity and Its Defenders, 1939 - 1989**, Craig J. Reynolds (ed.). Chiang Mai: Silkworm Books, 1993.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียน

นางสาวชนิดา พรหมพยัคฆ์ เกิดวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2519 ที่อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีอักษรศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2539 และเข้าศึกษาต่อในหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2540

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย